
Т.І. Туркот, О.А. Коновал

**ПЕДАГОГІКА
ТА
ПСИХОЛОГІЯ
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Навчальний посібник
для студентів магістратури
спеціальності «Екологія та охорона
навколишнього середовища»

Херсон
ОЛДІ-ПЛЮС
2013

УДК 37.013 (075.8)

ББК 74.00л73

Т 88

Копіювання, сканування, запис на електронні носії і тому подібне, книжки в цілому, або будь-якої її частини заборонено

Рецензенти:

Голобородько Є.П. – член-кореспондент Академії педагогічних наук, професор (КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»);

Шарко В.Д. – доктор педагогічних наук, професор (Херсонський державний університет);

Шанда В.І. – кандидат біологічних наук, професор (Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»).

*Схвалено Міністерством аграрної політики України
для використання в навчально-виховному процесі як навчальний посібник
під час підготовки фахівців ОКР «магістр» спеціальності
«Екологія та охорона навколишнього середовища» у вищих навчальних
зкладах III-IV рівнів акредитації Міністерства аграрної політики України
(лист № 18-1-13/817 від 16.07.2010 р.)*

Туркот Т.І., Коновал О.А.

Т 88 Педагогіка та психологія вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Херсон: Олді-плюс, 2013. – 466 с.

ISBN 978-966-2393-92-7

У посібнику висвітлені загальні засади педагогіки та психології вищої школи: закономірності, принципи, форми, методи, зміст вищої екологічної освіти, традиційні та інноваційні технології навчання в сучасному ВНЗ, соціально-психологічні особливості сучасного студентства та можливості їх урахування в навчально-виховному процесі. Із сучасних позицій розкриваються вимоги до педагогічної культури викладача, його лекторської майстерності та деякі аспекти екології людини.

Посібник адресований студентам-екологам вищих навчальних закладів, магістрантам, аспірантам, викладачам, слухачам курсів підвищення педагогічної кваліфікації. Його доцільно використовувати в процесі самоосвіти всім, кого цікавлять проблеми навчання і виховання студентської молоді.

©Туркот Т.І., Коновал О.А.

ISBN 978-966-2393-92-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
Модуль 1. Педагогіка та психологія вищої школи в системі наукового знання	12
Міні-модуль 1.1. Предмет і завдання педагогіки та психології вищої школи	12
Міні-модуль 1.2. Особливості формування екологічної свідомості особистості як актуальна психолого-педагогічна проблема	21
Завдання для самостійної роботи	27
Модуль 2. Основи дидактики вищої школи	31
Міні – модуль 2.1. Дидактика як галузь педагогіки. Категорії та основні принципи дидактики вищої школи	32
Об’єкт, предмет і завдання дидактики	32
Принципи навчання	37
Специфіка принципів навчання майбутніх фахівців-екологів	47
Завдання для самостійної роботи	50
Міні – модуль 2.2. Структура та особливості навчального процесу у вищій школі	53
Структура навчального процесу у вищому навчальному закладі	53
Завдання освіти, виховання і розвитку особистості студента вищої школи	58
Показники якості навчання у вищій школі	64
Завдання для самостійної роботи	66
Міні – модуль 2.3. Мета, зміст та організація навчального процесу у вищій школі	68
Проблема змісту освіти у вищій школі. Мета і завдання екологічної освіти.	68
Державні стандарти освіти та їх функції	76
Навчальна книга в структурі професійної підготовки: зміст, функції та критерії якості	77
Міні-модуль 2.4. Особливості університетської освіти. Нові моделі організації навчального процесу у сучасній вищій школі.	84
Особливості університетів та університетської освіти	84
Нові моделі організації навчального процесу в національній вищій школі	87
Міні – модуль 2.5. Екологічна освіта: стан, проблеми, перспективи ...	91
Екологічна освіта в Україні	91
Екологічна освіта в Сполучених Штатах Америки	99

Екологічна освіта у Великій Британії.....	106
Екологічна освіта в Японії.....	110
Індивідуальні творчі завдання.....	115
Практикум.....	115
Контрольні завдання за модулем 2.....	116
Використана та рекомендована література.....	118
Модуль 3. Освітні технології в сучасній вищій школі.....	123
Міні – модуль 3.1. Визначення категорії «технологія навчання».	
Технологія та методика навчання.....	124
Зміст та структура освітньої технології.....	124
«Традиційне» та «інноваційне» навчання: порівняльний аналіз.....	128
Дидактичні можливості нових інформаційних технологій.....	131
Критерії ефективності технологій навчання.....	133
Завдання для самостійної роботи.....	136
Міні-модуль 3.2. Традиційні форми та методи	
навчання у вищій школі.....	137
Лекція у вищій школі: технологія підготовки та проведення.....	138
Семінарське заняття, методика його підготовки та проведення.....	156
Практичні заняття. Методика підготовки і проведення.....	165
Методика проведення консультацій та індивідуальних занять.....	170
Завдання для самостійної роботи.....	172
Міні – модуль 3.3. Психолого-педагогічні особливості організації	
самостійної роботи студентів-екологів.....	176
Види самостійної роботи студентів-екологів.....	179
Метод «Портфоліо» в структурі самостійної роботи.....	185
Комп'ютерна підтримка самостійної роботи студентів.....	190
Дидактичні умови забезпечення ефективності самостійної роботи	
студентів.....	192
Завдання для самостійної роботи.....	195
Міні-модуль 3.4. Педагогічний контроль у вищих	
навчальних закладах та основні форми його здійснення.....	198
Завдання, функції і види педагогічного контролю.....	198
Форми і методи контролю навчальних досягнень студентів.....	205
Курсові і дипломні (кваліфікаційні) роботи.....	208
Завдання для самостійної роботи.....	211
Міні-модуль 3.5. Інноваційні технології і методи навчання.....	212
Поняття педагогічної інновації.....	212
Кредитно-модульна і модульно-рейтингова технології навчання як	
педагогічні інновації.....	216
Психолого-педагогічна сутність інтерактивних методів навчання.....	221

Групова робота студентів.....	228
Групові тренінги	230
«Мозкова атака»	233
Метод синектики.....	237
Метод вільних асоціацій.....	238
Дидактичні ігри	240
Синанон-метод	241
МікрОВикладання	247
Метод кейсів (вирішення практичних проблем)	248
Метод «Коло ідей».....	253
«Акваріум»	254
Метод «Займи позицію»	255
Розігрування ситуацій у ролях.....	256
Метод «Ток-шоу».....	257
Дискусія	257
Метод «Ажурна пилка».....	258
Міні-модуль 3.6. Специфічні методи екологічної освіти	259
Дидактичні екологічні гри	261
Навчальні екологічні стежини	265
Екологічні екскурсії.....	265
Вибір дидактичних методів.....	266
Завдання для самостійної роботи	268
Індивідуальні творчі завдання	269
Практикум.....	269
Контрольні завдання за модулем 3	272
Використана і рекомендована література	273

Модуль 4. Психолого-педагогічні засади

формування особистості студента-еколога	277
Міні-модуль 4.1. Загальна характеристика	
психологічних особливостей студентського віку.	279
Соціально-психологічні особливості студентського віку	279
Завдання для самостійної роботи	284
Міні-модуль 4.2. Урахування типологічних особливостей студентів у	
навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.....	285
Урахування особливостей характеру студента	289
Інші прояви індивідуально-психологічних особливостей.....	291
Урахування гендерних особливостей студентів.....	295
Типологізація студентів та її урахування в	
навчально-виховному процесі	297

Завдання для самостійної роботи.....	300
Міні-модуль 4.3. Гуманістичне освітнє середовище як чинник соціалізації студента та розвитку його творчої особистості	
Студент як головна постать навчально-виховного процесу.....	307
Проблема гармонізації міжособистісних стосунків у студентській групі	308
Завдання для самостійної роботи.....	313
Індивідуальні творчі завдання.	
Тематика рефератів, наукових доповідей, есе	313
Практикум	314
Контрольні завдання до модулем 4.....	314
Використана та рекомендована література	316
Модуль 5. Особистість викладача вищого навчального закладу.....	320
Міні-модуль 5.1. Психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи	321
Структура діяльності викладача	321
Професійні та особистісні якості викладача.....	323
Професійні деформації в педагогічній діяльності.....	327
Завдання для самостійної роботи.....	330
Міні-модуль 5.2. Педагогічна культура викладача ВНЗ.....	331
Поняття педагогічної культури	331
Складові педагогічної культури.....	333
Завдання для самостійної роботи.....	336
Практикум.....	337
Міні-модуль 5.3. Комунікативна культура викладача	338
Комунікативна культура як соціально-педагогічний феномен.....	338
Зміст та структура комунікативної культури педагога.....	338
Комунікативний мінімум педагога	343
Комунікативні педагогічні уміння.....	344
Завдання для самостійної роботи.....	346
Міні-модуль 5.4. Лекторська майстерність викладача як необхідна умова забезпечення результативності навчально-пізнавальної діяльності студентів	348
Поняття лекторської майстерності.....	348
Особливості наукового стилю мовлення.....	348
Мистецтво володіння студентською аудиторією	352
Завдання для самостійної роботи.....	362
Міні-модуль 5.5. Педагогічний імідж.....	365
Поняття педагогічного іміджу.....	365

Імідж навчального закладу: структура та шляхи формування.....	366
Екологічний дизайн як чинник позитивного іміджу ВНЗ	367
Імідж педагога з позицій гештальтпсихології	368
Механізми формування особистого іміджу	373
Завдання для самостійної роботи	375
Міні-модуль 5.6. Профілактика професійно-педагогічних захворювань як одне із завдань екології людини.....	378
Професійно-педагогічні захворювання та їх профілактика	378
Поняття професійного стресу. Особливості його перебігу	385
Засоби саморегуляції поведінки в умовах професійно-педагогічного стресу.....	392
Симптом професійного «вигорання»: особливості виникнення і засоби подолання	393
Завдання для самостійної роботи	401
Практикум.....	401
Індивідуальні творчі завдання	404
Тематика есе, наукових доповідей, рефератів.....	404
Контрольні завдання і запитання.....	405
Використана і рекомендована література	407
Додатки	410
Тема 1. Організація науково-дослідної роботи студентів-екологів.....	410
Тема 2. Виховна робота зі студентами вищої школи.....	411
Тема 3. Конфлікти в педагогічній взаємодії. Шляхи їх запобігання і вирішення.....	413
Завдання для підсумкового контролю знань.....	416
Тематика підсумкових творчих робіт	420
Термінологічний словник	424

Передмова

*Люби природу не як символ
Душі своєї,
Люби природу не для себе,
Люби для неї.*
Максим Рильський

В останні десятиліття загострюються протиріччя взаємодії суспільства і природи, які вчені-екологи пов'язують із недосконалістю техніко-технологічних засобів, недостатньою розробкою наукових засад природокористування, традиційними поглядами на невичерпність природних багатств, збільшенням населення та деградацією біологічного і ландшафтного різноманіття всіх екосистем. Сучасний стан екології (від грецького *oikos* – наука про житло, місце проживання) на планеті можна окреслити як кризовий, тому екологічна освіта стає змістом, філософією й метою освітнього процесу як єдино можливого засобу збереження, продовження й розвитку людської цивілізації загалом. Отже, теперішнього часу суспільні інтереси окреслюють вкрай важливу проблему забезпечення цілеспрямованої системної підготовки в галузі педагогіки та психології вищої школи науково-педагогічних працівників, важливою функцією яких визначається підготовка фахівців-екологів з вищою освітою.

Наразі дипломованих екологів вищі навчальні заклади України готують відповідно переліку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 13 грудня 2006 року № 1719 у галузі знань 0401 «Природничі науки»: бакалаврів за спеціальністю «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», спеціалістів та магістрів за спеціальністю «Екологія та охорона навколишнього середовища».

Одним із чинників, які позитивно впливатимуть на якість підготовки майбутніх екологів до науково-педагогічної діяльності, є вивчення навчальних дисциплін психолого-педагогічної спрямованості і, зокрема, «Педагогіки та психології вищої школи».

Слід зазначити, що теперішнього часу в Україні вже є змістовні навчальні посібники і підручники, в яких всебічно висвітлюються психологічні і педагогічні проблеми вищої школи. В практичній роботі зі студентами магістратури вищих навчальних закладів педагогічного і непедагогічного профілю, з молодими викладачами, при підготовці пропонованого навчального посібника ми спиралися на ґрунтовні дослідження А.М.Алексюка, Л.В.Артемової, С.С.Вітвицької, С.У.Гончаренко, І.А.Зязюна, А.І.Кузьмінського, В.С.Лозниці, Н.В.Бордовської, О.А.Реана, Д.С.Мазохи, Н.І.Опанасенко, Д.В.Чернилевського, О.В.Морозова, М.М.Фіцули, П.М.Щербаня, Л.Г.Подоляк, В.І.Юрченко та інших фахівців у галузі педагогіки та психології. Наукові надбання цих авторів є, безперечно, корисними для студентів і аспірантів вищих педагогічних навчальних закладів, які достатньо підготовлені для сприйняття теоретико-методичних засад педагогіки вищої школи. Проте студенти магістратури і аспіранти галузевих ВНЗ, і, зокрема, майбутні фахівці – екологи мають обмежену, а іноді практично відсутню психолого-педагогічну підготовку, і тому потребують особливого підходу при організації вивчення ними психолого-педагогічних дисциплін. Тобто, урахуваючи специфіку майбутньої читацької аудиторії, автори пропонованого посібника мають на меті, діалектично поєднуючи дидактичні принципи науковості і доступності, детально висвітлити:

- основи дидактики вищої школи;
- особливості традиційних та інноваційних технологій навчання у вищій професійній школі з урахуванням змісту екологічної освіти;
- соціально-психологічні особливості сучасного студентства, педагогічні можливості їх урахування в професійній підготовці майбутніх екологів;
- психолого-педагогічні особливості особистості викладача вищої школи та умови формування його професійної майстерності.

Одним із найголовніших завдань навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» ми вважаємо формування у студентів-екологів позитивної професійної мотивації, інтересу до науково-педагогічної діяльності, до людини як найвищої суспільної цінності.

Людиноцентристський підхід, на наш погляд, є стрижнем у формуванні особистості фахівця з вищої освітою як громадянина, працівника і сім'янина.

Теоретичний матеріал навчального посібника систематизовано за модульним принципом. Кожен модуль містить логічно пов'язані між собою міні-модулі, вивчення яких на лекційних, семінарсько-практичних заняттях та в процесі самостійної роботи повинно забезпечити цілісне сприйняття і розуміння певної психолого-педагогічної проблеми.

Пропоновані в посібнику завдання для самостійної роботи зорієнтовані на формування у майбутніх викладачів професійних умінь, зокрема, умінь самодіагностування з подальшою організацією самовиховання та самовдосконалення, а також кращого розуміння індивідуально-психологічних особливостей студентів з метою плідної організації їх навчально-пізнавальної діяльності.

Зважаючи, що вивчення «Педагогіки та психології вищої школи» в галузевих ВНЗ відбувається в режимі дефіциту лекційних і семінарських занять, а великий обсяг матеріалу студенти вивчатимуть самостійно, кожен модуль супроводжується об'ємним списком основної і додаткової літератури, яка стане в нагоді при підготовці до модульних контрольних робіт, заліків, виконанні творчих завдань і в процесі самоосвіти.

Як відомо, ознакою професіоналізму фахівця в певній галузі знань є володіння науковим термінологічним апаратом. У зв'язку з цим навчальний посібник пропонує розлогий «Термінологічний словник», який допоможе студентам магістратури засвоїти зміст основних психологічних і педагогічних понять, глибше зрозуміти сучасні гуманістичні концепції і парадигми, використати отримані знання, не обмежуючись педагогічною галуззю, але й у родинних та ділових стосунках, управлінській діяльності, успішність якої значною мірою визначається умінням комплексно використовувати психолого-педагогічні знання при організації трудового колективу та його функціонуванні.

Опрацювання курсу «Педагогіка та психологія вищої школи» передбачає підготовку студентами творчих робіт із актуальних проблем сучасної вищої освіти та складання заліку. У додатках подана їх

орієнтовна тематика та завдання для підсумкового контролю знань.

Адресуючи навчально-методичний посібник студентам магістратури, аспірантам і молодим викладачам, сподіваємося на доцільність його використання в системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, а також у процесі самоосвіти, індивідуальної творчої роботи всіх, хто причетний до справи навчання і виховання молодого покоління.

Звертаючись до читацької аудиторії з повагою та побажанням творчих успіхів, пропонуємо взяти до роздумів думки з книги «Практичні поради матері Терези» (1998 р.):

«Намагайтеся завжди працювати з любов'ю. Любов додає сили, оживляє, відроджує. Людина, яка працює без любові, тільки заради заробітку, ніколи не отримає гарних результатів. Можна протягом багатьох годин працювати з любов'ю до своєї справи і не відчувати втоми. І можна знесиліти після декількох хвилин роботи, якщо ви виконуєте її з холодним серцем, без любові.

Усе, що ви робите, робіть із любов'ю або не робіть зовсім. Люди запитують, як стати невтомним. Секрет простий: любіть те, що ви робите, і тих, для кого ви це робите.

Вкладайте в роботу душу, любов і віру. Інакше ваша робота буде безрадісною, як труд раба, що працює на свого господаря.

Важливо не те, скільки ви зробите, а те, скільки любові вкложите у свою працю».

Автори

Модуль 1.

Педагогіка та психологія вищої школи в системі наукового знання

*Освіта – скарб, навчання – ключ до нього
Українська народна мудрість*

Мета: розкрити перед студентами магістратури теоретичні підходи до вивчення педагогіки та психології вищої школи, окреслити їх місце в структурі наукового знання, визначити їх предмет, завдання і функції.

Міні-модуль 1.1 Предмет і завдання педагогіки та психології вищої школи

Міні-модуль 1.2 Формування екологічної свідомості особистості як актуальна психолого-педагогічна проблема

Ключові слова: педагогіка; психологія; структура педагогічних наук; педагогіка та психологія вищої школи; предмет, завдання, функції педагогіки та психології вищої школи, екологічна психопедагогіка.

Міні-модуль 1.1. Предмет і завдання педагогіки та психології вищої школи

Педагогіка отримала свою назву від грецьких слів «пайдос» - дитя і «аго» - вести, що у дослівному перекладі означає «дітоводіння». У Давній Греції педагогами називали рабів, які доглядали дітей аристократів та супроводжували їх до школи. Пізніше педагогами стали називати осіб, котрі навчали і виховували дітей. Нині поняття «педагогіка» розширилося і охоплює сукупність теоретичних і прикладних наук, що досліджують процеси навчання, виховання і розвитку людини протягом життя.

Історія науки свідчить, що спочатку педагогічна думка розвивалася в руслі загальнофілософських знань. Так, давньогрецький філософ

Демокрит (460-330 рр. до н.е.) приділяв увагу і проблемам виховання, про що свідчать його крилаті афоризми: «Гарними людьми стають більше від вправ, ніж від природи», «Навчання формує прекрасні речі тільки на основі праці» та ін.

Теоретиками педагогіки були давньогрецькі філософи Сократ (469-399 рр. до н.е.), його учень Платон (427-347 рр. до н.е.), Арістотель (384-322 рр. до н.е.). Своєрідним підсумком розвитку грецько-римської педагогічної думки став твір давньоримського філософа і педагога Марка Ф.Квінтіліана (35-96 рр.) «Про виховання оратора». Ідеї педагогіки знаходили відображення у релігійних трактатах, вченнях про державу, народних приповідках, традиціях, казках, прислів'ях, піснях, заклинаннях, які спочатку передавалися із «уст в уста», а потім за допомогою письменності.

Визначною педагогічною пам'яткою Київської Русі є «Повчання» Володимира Мономаха, написані ймовірно 1117 року. Це оригінальний твір, в якому автор висловлює думки загальнодержавного, політичного і морального характеру, вчить своїх дітей бути розумними правителями, самим учитися і поширювати освіту, власною поведінкою подавати приклад іншим.

У епоху Відродження (XV-XVI ст.) педагогічна думка розвивалася в лоні філософії, риторики, богослужіння. Багатогранною була педагогічна діяльність Костянтина Острозького і Острозької академії (1576-1608 рр.). Викладачі братських шкіл видавали книги для богослужіння, підручники, в яких викладали основи грамоти та моралі. Іван Федоров (рік народження невідомий – 15.12.1583) – засновник книгодрукування в Україні і Росії, 1574 року у Львові надрукував «Азбуку» - перший у східних слов'ян друкований підручник. Зизаній Лаврентій (рік народження невідомий – помер не пізніше 1634 р.) – український педагог, поет, перекладач, церковний діяч, 1596 року у Вільно надрукував «Граматику словенську» і перший український буквар, який широко використовувався в українських, білоруських і російських школах. Смотрицький Мелетій (близько 1572 – 27.12.1633) – видатний письменник, філолог, освітній і церковний діяч, ректор Київської братської школи, створив підручник старослов'янської мови «Грамматика словенська» (Єв'є, 1619), який є видатною пам'яткою слов'янської думки,

і неодноразово перевидавався.

Педагогічні ідеї епохи Відродження і Реформації реалізувалися в діяльності братських шкіл, які почали створюватися в Україні та Білорусі в XVI – XVIII ст. Саме в школах цього типу викладання здійснювалося рідною мовою, значна увага приділялася вивченню грецької, а пізніше латинської мови. Тут вперше почала застосовуватися класно-урочна система навчання. Педагогічна діяльність викладачів братських шкіл і колегій Кирила Ставровицького, братів Лаврентія та Стефанія Зизанія, Інокентія Гізеля, Іова Борецького, Епіфінія Славинецького, Сімеона Полоцького, Мелетія Смотрицького сприяла удосконаленню змісту навчання у братських школах, упровадженню нової організації навчального процесу, яка мала демократичну, гуманістичну спрямованість. Мандруючи Україною і знайомлячись з досвідом братських шкіл, видатний чеський педагог Ян Амос Коменський (1592 – 1670) запропонував теоретичне обґрунтування класно-урочної системи, розробив дидактичні принципи навчання, сформулював основні закони виховання і навчання, які виклав у фундаментальній педагогічній праці «Велика дидактика».

Як окрема галузь знань педагогіка розвивається з 1623 року після появи трактату англійського філософа Френсіса Бекона «Про достоїнства і примноження наук», у якому вчений окреслив педагогіку як самостійну науку про керівництво читанням. Педагог-гуманіст Я.А.Коменський зробив гідний внесок у формування педагогіки як самостійної науки. У працях «Велика дидактика», «Всезагальна порада про виправлення діянь людських», «Материнська школа» він довів наявність об'єктивно існуючих законів навчання і виховання. Педагогічна спадщина Дж.Локка (Англія), Ж-Ж.Руссо (Франція), Й.Песталоцці (Швейцарія), Й.Гербарта, А.Дістервега (Німеччина), вітчизняних педагогів К.Ушинського, А.Макаренка, В.Сухомлинського, дослідження наших сучасників М.Ярмаченка, І.Зязюна, О.Сухомлинської, С.Гончаренка, А.Кузьмінського та інших вчених і педагогів-новаторів є могутнім джерелом розвитку сучасної педагогічної науки і практики.

Нині педагогіку розглядають як науку і практику навчання і виховання людини на всіх етапах її особистісного і професійного

розвитку, оскільки:

- сучасна система освіти і виховання стосується практично всіх;
- набуває сили концепція «освіта протягом усього життя»;
- система освіти містить всі ланки: від дошкільних закладів до професійної освіти і курсів підвищення кваліфікації.

Термін «психологія» («псюхе»-душа, «логос»-вчення) вперше з'явився у XVII ст. в роботі німецького філософа Христіана Вольфа. Теперішнього часу психологію визначають як науку про закономірності виникнення, розвиток і форми психіки у людини і тварин, про психічні процеси і властивості, які є компонентами діяльності і спілкування людей, поведінки тварин.

Сучасна психологія – це широко розгалужена галузь знань, яка містить низку окремих дисциплін і наукових напрямів. Традиційно в якості галузей психології виокремлюють: соціальну, педагогічну, інженерну психологію, клінічну психологію, психофізіологію та ін.

Інтенсивне забруднення землі, повітря і вод, яке має місце у сучасному суспільстві, може привести до екологічної катастрофи, створити загрозу людству. Прикладом цього може бути Чорнобильська катастрофа. Одним із шляхів запобігання цих негативних явищ є екологічна освіта та екологічне виховання населення, у тому числі молоді. У цьому напрямі свої зусилля спрямовують нові галузі психолого-педагогічних наук – екологічна психологія та екологічна педагогіка.

Предметом дослідження екологічної психології, яка виникла в 90-х роках минулого століття, постає свідомість як сукупність екологічних уявлень особистості чи соціальної групи, відповідного відношення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею.

Завданням екологічної психології визначається дослідження найбільш значимих для психіки людини екологічних чинників, вивчення з психологічної точки зору їх дії на здоров'я і поведінку людини, розробка оптимальної організації цих чинників. Так, екологічна психологія особливої уваги надає проблемам запобігання забруднення середовища токсичними речовинами і викидами від виробничої діяльності, дослідженню впливів цих явищ на психіку людини. Екологічна педагогіка

досліджує проблеми екологічної освіти та екологічного виховання.

Однією з гілок сучасної психології постає психологія вищої школи, яка досліджує закономірності психіки студента як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності та психологічні аспекти науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості взаємодії в системах «викладач – студент», «студент – студентський колектив».

Знання психології є обов'язковою умовою ефективності навчання і виховання особистості, особливості яких досліджує педагогіка. Отже, особливе значення для педагогіки має її зв'язок з психологією, яка вивчає закономірності формування і розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності людини. Якщо психологію насамперед цікавить сам розвиток психіки, то педагогіку – ефективність тих виховних впливів, які приводять до змін у внутрішніх станах і поведінці особистості. Спираючись на психологічні теорії розвитку особистості, педагогіка розробляє сучасні технології, методи навчання і виховання. К.Д.Ушинський зазначав, що співвідношення між психологією і педагогікою аналогічне до співвідношення між фізіологією і медициною. Вчений підкреслював, що педагогіка без психології нагадує майстерню без інструментів.

Систематизуючи сучасні науки, російський філософ Б.М.Кедров, запропонував модель взаємозв'язків між групами наук (рис. 1).

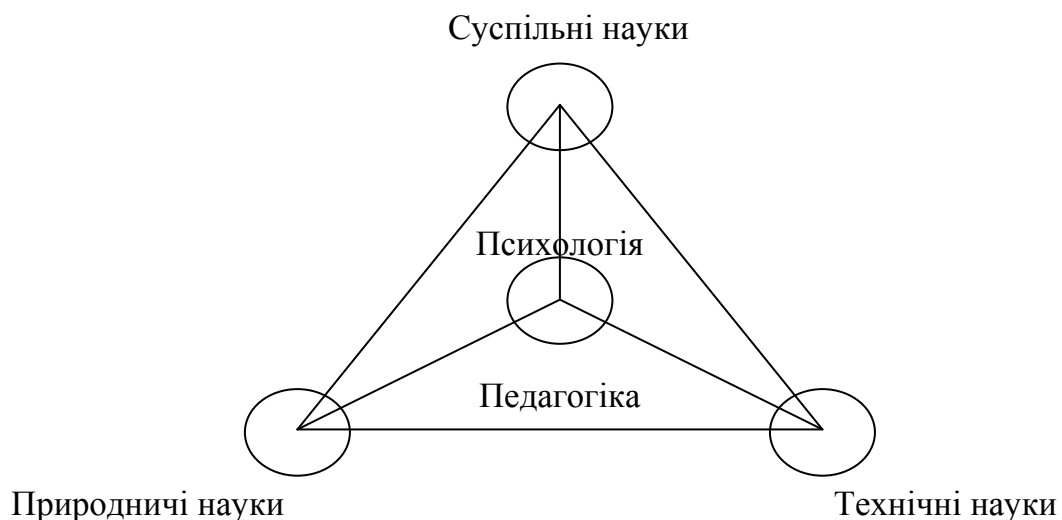

Рис. 1. Модель взаємозв'язків між групами наук

У розвиток ідеї подібного взаємозв'язку доречно процитувати думку відомого українського педагога А.І.Кузьмінського: «Така модель, в якій

психолого-педагогічні науки розміщені в центрі, відображає об'єктивний характер взаємозв'язків між різними групами наук. Адже наукові дослідження в тій чи тій галузі є результатом діяльності людини. Відтак, пізнання людини, її навчання і виховання – пріоритетний напрям у суспільно-економічному поступі. Від нього залежать успіхи в усіх сферах життєдіяльності людини»*.

Згідно з сучасною філософією освіти Людина стає центром наукової картини світу і тому проблема формування особистості потребує осмислення всіма науками, зокрема, і однією з гілок екології, яка отримала назву «екологія людини». Вочевидь, випускники сучасних вищих навчальних закладів – фахівці в різних галузях науки (технічної, економічної, біологічної, аграрної та ін.), розуміючи необхідність проблеми «олюднення Людини» (за висловом академіка І.Зязюна), мають організувати свою життєдіяльність на засадах гуманізму та високої моральності. Ігнорування «людського», «гуманного» приводить до глибинних суперечностей між діяльністю людини і технічними пристроями, нею створеними, до техногенних аварій і екологічних катастроф планетарного масштабу. Атомна і воднева зброї, Чорнобиль, винаходи в галузі генної інженерії, технології клонування живих організмів – це сигнали людству щодо необхідності вчитися спрямовувати свої дії згідно етичного принципу «Людина є міра всіх речей» (Протагор). Спираючись на концепцію людиноцентризму, фахівець з вищою освітою повинен бути готовим до роботи з людьми: формувати і виховувати колектив, передавати свій досвід молодим колегам, допомагати членам колективу раціонально організовувати міжособистісні стосунки, долати конфліктні ситуації, сприяти гармонійному розвитку кожного члена колективу. Вирішити ці завдання йому допоможе засвоєння педагогічних знань і зокрема основ «Педагогіки та психології вищої школи».

Педагогіка, як і інші науки, перебуває у постійному розвитку, і наразі можна говорити, що сучасна педагогіка – це комплекс теоретичних і прикладних наук про навчання, виховання і освіту, як спеціально організовані і цілеспрямовані процеси, та шляхи удосконалення цих

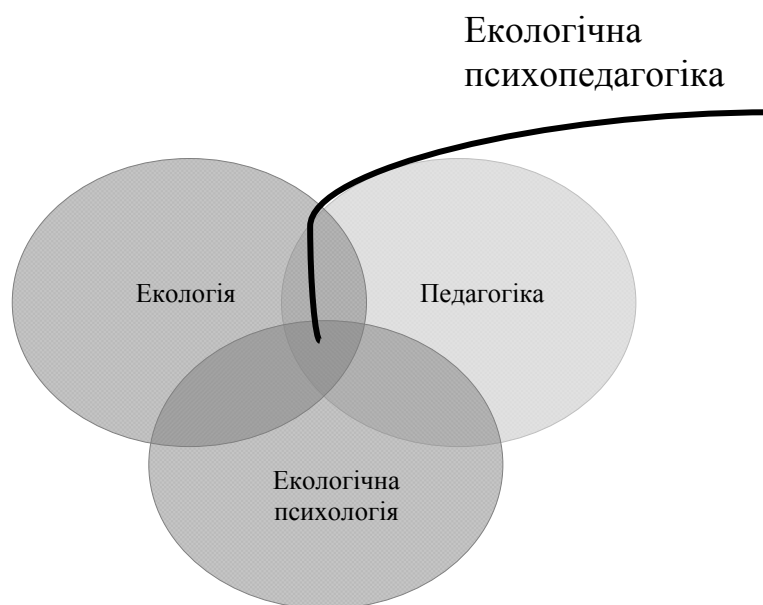
* Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – С. 18.

процесів.

Однією з «гілок» педагогіки є *дидактика*, зорієнтована на дослідження загальних проблем навчання. Спеціальне завдання дидактики по відношенню до методик навчання полягає у забезпеченні принципової єдності в підходах до студентів та учнів, а також у виборі змісту, методів і засобів навчальної роботи. На думку М.М.Скаткіна, дидактика по відношенню до методик навчання виконує методологічну функцію.

Новим методологічним напрямом у педагогіці є *екологічна психопедагогіка*, в межах якої розробляються критерії відбору змісту, принципів, форм і методів екологічної освіти.

Екологічна психопедагогіка, що має міждисциплінарний характер, виникла на перетині трьох наукових дисциплін – екології, екологічної педагогіки та психології (рис. 2):

*Рис. 2. Міждисциплінарний характер екологічної психопедагогіки.
(За С. Д. Дерябо та В. А. Ясвіним).*

Так, екологія визначає загальну проблематику екологічної освіти, на основі якої екологічна психопедагогіка формує конкретний зміст

екологічної освіти, суму знань, умінь та навичок, які необхідно засвоїти студентіві.

Екологічна психологія дає уявлення про закономірності і механізми розвитку екологічної свідомості особистості, на основі чого екологічна психопедагогіка розробляє відповідні специфічні принципи і методи керівництва процесом цього розвитку.

Педагогіка визначає загальнопедагогічні принципи, форми і методи, які використовуються екологічною психопедагогікою для вирішення конкретних завдань екологічної освіти.

З позицій екологічної психопедагогіки загальною метою екологічної освіти визначається формування екологічної свідомості особистості. Ця мета конкретизується на рівні трьох основних завдань екологічної освіти:

- а) формування адекватних екологічних уявлень;
- б) формування бережливого відношення до природи;
- в) формування системи умінь і навичок (технологій) взаємодії людини з природою.

У плеяді педагогічних наук вагоме місце посідає *педагогіка вищої школи*, яка досліджує закономірності навчання і виховання студентів у вищій школі, їх наукову і професійну підготовку як фахівців вищої кваліфікації відповідно до вимог держави.

Метою цієї науки є вивчення закономірностей навчання і виховання студентів вищих навчальних закладів і розробка на цій основі шляхів удосконалення процесу підготовки фахівців-професіоналів.

Предметом педагогіки вищої школи визначається процес формування всебічно розвиненої особистості, духовно багаті людини, свідомого громадянина, фахівця вищої кваліфікації, підготовленого до творчої роботи в різних галузях народного господарства, науки, техніки, культури, освіти тощо.

Основні завдання педагогіки вищої школи полягають у:

- вивченні і порівняльному аналізі соціально-історичних характеристик вищої освіти в Україні і освітніх систем інших країн;
- виробленні методологічних, теоретичних, методичних засад вищої освіти;
- формуванні концепцій змісту освіти і навчального процесу у ВНЗ

- відповідно до сучасних вимог;
- розробці та упровадженні інноваційних форм, методів, технологій навчання і виховання в педагогічний процес сучасних ВНЗ;
 - розкритті педагогічних закономірностей формування творчої особистості викладача вищої школи та особистості студента як майбутнього фахівця і громадянина;
 - розв'язанні проблем демократизації, гуманізації та гуманітаризації сучасної системи вищої освіти.

Осмислюючи розвиток педагогіки вищої школи і її предмет, не можна не звернути увагу на те, що про неї говорять як про науку і як про мистецтво. Як наука, педагогіка вищої школи має свій об'єкт, предмет, мету, завдання, чітко окреслені функції, містить систему теоретичних та методичних ідей щодо навчання і виховання студентства. Практична діяльність викладача вимагає оволодіння відповідними вміннями і навичками, які можуть мати різний рівень досконалості і досягати найвищої вершини – педагогічного мистецтва. Однак досягнення цієї вершини неможливе без опертя на ґрунтовні теоретичні знання.

Так, геніальний Леонардо да Вінчі чітко і лаконічно обґрунтував необхідність поєднання теоретичних знань і вмінь творчо використовувати їх на практиці: «Той, хто захоплюється практикою без теорії, подібний до керманіча, що вступає на корабель без керма і компаса – він ніколи не певний, куди пливе». Тому основним завданням пропонованого посібника автори вважають надання студентові магістратури, аспіранту, молодому викладачеві того «компасу», який би орієнтував на глибокий і творчий підхід до оволодіння теоретичними основами педагогіки та психології і мистецтвом викладання у сучасній вищій школі.

Міні-модуль 1.2. Особливості формування екологічної свідомості особистості як актуальна психолого-педагогічна проблема

Однією з особливостей сучасного життєвого простору людини є наявність наслідків науково-технічної революції: «Науково-технічна революція, пообіцявши золоті гори і подарувавши багато з того, чим ми зараз пишаємося, породила раніше невідомі проблеми. Вирішити їх на шляхах, вже проторованих, неможливо» (В. Р. Арсеньєв «Звери – боги – люди»). Екологічні кризи, екологічні катастрофи – це насамперед кризи і катастрофи світоглядного, філософського, психологічного характеру. З цих позицій вирішення екологічних проблем у глобальному масштабі неможливе без зміни існуючої екологічної свідомості, яка окреслюється вченими як сукупність уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки в системі «людина – природа», в самій природі, нині існуючого відношення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею*.

Генеральний директор ЮНЕСКО Ф. Майор зауважив, що найважливішим чинником вирішення екологічних проблем повинне бути глобальне виховання, яке передбачає постановку екологічних питань у центр усіх навчальних програм, починаючи з дошкільних навчальних закладів і завершуючи вищими навчальними закладами. До теперішнього часу дискусійним залишається проблема методичної організації екологічної освіти і виховання дітей та молоді. У нинішній педагогічній практиці існують дві основні тенденції вирішення цієї актуальної проблеми. Перша передбачає необхідним упровадження окремої навчальної дисципліни «екологія» у зміст освіти на всіх рівнях, викладання якої повинні здійснювати спеціально підготовлені фахівці-екологи. Друга тенденція полягає в «екологізації» всіх навчальних предметів, оскільки екологічні проблеми мають глобальний, міждисциплінарний характер. Рекомендації щодо реалізації подібної

* Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – с.6.

настанови також мають надавати висококваліфіковані фахівці-екологи.

2001 року в Україні було прийнято Концепцію екологічної освіти як елемент гармонійного розвитку країни. У Концепції визначено стратегію діяльності всієї системи освіти та виховання в цій галузі, наголошено, що екологічну освіту та виховання необхідно провадити, починаючи від дошкільного віку і протягом усього життя людини.

Виховання «людини екологічної» слід здійснювати поетапно за наступною логікою.

У дошкільці дітей слід знайомити з окремими об'єктами і явищами природи, вчити доглядати за тваринами і рослинами зеленого куточка дитячого садка.

Екологічна освіта молодших школярів передбачає поглиблення елементарних знань про природу, упровадження екологічних понять, аналіз прикладів нераціонального використання природних багатств.

Вже в першому класі є можливість звернути увагу учнів на значення природних чинників у житті рослин і тварин, існування взаємозв'язків у природі (похолоднішало → змінився вид опадів → зникли комахи і т.д.). У другому класі зв'язки в природі розкриваються більш глибоко і різнобічно, тому явища, які спостерігають діти, сприймаються не як розрізнені і відособлені, а як дещо ціле, де одне явище обов'язково пов'язане з іншим.

Ідея цілісності природи в III – IV класах розкривається у процесі вивчення явищ природи, пов'язаних із обертанням Землі навколо Сонця, вивченні умов теплового режиму у залежності від виду ландшафту тощо.

У початкових класах найбільш доступними для розуміння дітьми є знання про роль природи у житті людини, про залежність здоров'я і стану людини від умов оточуючого середовища, про зв'язок сільськогосподарської праці людей з різноманітними погодними і природними умовами.

Курс природознавства в IV класі постає логічним завершенням екологічної освіти учнів початкової школи і підґрунтям її поглиблення при вивченні ботаніки, зоології, географії, фізики, хімії у середніх та старших класах загальноосвітньої школи.

Значну роль при цьому повинні відігравати як загальні вимоги до процесу навчання природничих дисциплін, так і конкретні принципи екологічного виховання школярів. Їх урахування дало можливість В.Д. Шарко сформулювати основні принципи відбору екологічної інформації:

1. Матеріал екологічної спрямованості повинен бути органічно пов'язаний з програмою вивчення навчального предмету і сприяти кращому засвоєнню програмного матеріалу.

2. Зміст екологічної інформації повинен відповідати віковим особливостям розвитку учнів і рівню сформованості їх предметної підготовки. Значну роль в реалізації цього принципу повинні відігравати опорні міжпредметні зв'язки.

3. Екологічні повідомлення повинні бути особисто значущими для кожного учня. Для забезпечення цієї вимоги треба, щоб конкретна інформація:

а) несла певний емоційний потенціал, тобто була джерелом позитивних або негативних емоцій;

б) містила елемент новизни, тобто характеризувала ту чи іншу екологічну ідею з різних сторін;

в) мала практичну цінність.

4. Зміст екологічної інформації повинен забезпечувати повноцінний розвиток мотиваційної сфери природоохоронної діяльності учнів і висвітлювати патріотичні, пізнавальні, санітарно-гігієнічні, гуманістичні, економічні та естетичні аспекти екологічних проблем.

5. Екологічний матеріал повинен передбачати можливість реалізації його взаємозв'язку з краєзнавчим, національним і глобальним підходом до розкриття екологічних проблем.

6. Повідомлення екологічного характеру повинні передбачати можливість їх узагальнення і підведення до загальних висновків (ідей) екоцентричного типу.

7. Обсяг екологічної інформації повинен бути достатнім для висвітлення основних екологічних проблем: проблеми забруднення

атмосфери, гідросфери і літосфери; проблеми пошуків засобів захисту природного середовища від забруднень; проблеми збереження та раціонального використання природних ресурсів (корисних копалин, прісної води, джерел енергії, харчових ресурсів); проблеми використання нетрадиційних джерел енергії (сонячного випромінювання, внутрішньої енергії Землі, енергії вітру) тощо.

8. Екологічна інформація повинна мати такий зміст, який би передбачав можливість його методичної обробки, тобто втілення в такі форми, які характерні для процесу викладання природничих дисциплін.

Наслідування цим принципам дає змогу дібрати до навчальних занять додатковий матеріал екологічної спрямованості, здатний збагатити учнів екологічними знаннями і сформувані на їх основі екоцентричні погляди і переконання, а також систему відповідних цінностей.

Зважаючи на вагомість екологічних проблем, у 2011-2012 навчальному році одинадцятикласники загальноосвітніх навчальних закладів почали вивчати курс «Екологія», який покликаний:

- формувати світоглядні знання про тенденції розвитку екологічних особливостей природокористування;
- розкривати наукові основи вивчення екологічних проблем відповідно до положень міжнародної стратегії сталого розвитку;
- виховувати почуття відповідальності за стан природного середовища та розуміння необхідності дотримання природоохоронного законодавства;
- розвивати систему інтелектуальних та практичних умінь щодо охорони природи.

Викладаючи курс «Екологія», вчителю слід підкреслювати, що природа є не тільки джерелом матеріальних благ і умов існування всього живого, але і джерелом естетичних та моральних цінностей – насолоди красою форм, звуків, ароматів, фарб.

Наказом Міністерства освіти України від 1996 року курс екології введено в усіх ВНЗ України як нормативну навчальну дисципліну. За

останній період в Україні видано близько двох десятків підручників, навчальних посібників, словників з екології для вищих закладів освіти. Щоправда, видана література не забезпечує повністю потреб ВНЗ у навчальній літературі, тим більше, що тиражі видань незначні і більшість із них недоступна для широкого кола студентів, адже за офіційними даними наразі фахівців у галузі екології та охорони навколишнього середовища готують 22 вищі заклади освіти зі щорічним прийомом близько 700 осіб. Вони забезпечують здебільшого прикладні напрями екології з урахуванням специфіки галузей виробництва (гідроекологія, метеорологія, агроєкологія, металургія, харчова промисловість, лісоінженерія, моніторинг навколишнього середовища тощо).

У вищих навчальних закладах Концепцією екологічної освіти передбачено диференційований підхід до реалізації її змісту у зв'язку з багатопрофільністю напрямів підготовки фахівців.

Вихідним положенням екологічної освіти у вищій школі є продовження базової шкільної на наступному, більш високому рівні з метою формування у студентів екологічних знань та основ біосферного світогляду спеціаліста наступного тисячоліття.

Слід констатувати, що наразі для студентів українських вишів не існує концептуально і змістовно виваженої системи екологічної освіти за винятком окремих навчальних дисциплін у навчальних планах ВНЗ. Але типовою ситуацією є епізодичне висвітлення екологічних проблем і у досить обмеженому обсязі, насичення програм, навчальних посібників і підручників великою кількістю фактів, розрізнених даних без достатньої логіки, що суперечить, зокрема, думці мудрого Геракліта – «Багатознання не навчить розуму».

Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що на результативність процесу формування екологічної свідомості молоді впливають різноманітні передумови, які вимагають системних змін:

- у соціально-політичному плані – гармонізації міжособистісного і соціального співробітництва у відповідності з еволюцією біосфери й у

гармонії з нею; нівелювання споживацько-раціонального підходу до природи;

- у природно-матеріальному середовищі – усвідомлення необхідності визнання за біосферою її самоцінності; відмову від безконтрольного розвитку економіки без урахування екологічних проблем; переорієнтацію всього соціального прогресу на гармонізацію з живою природою;

- в особистісному плані – надання свободи особистості у всіх її проявах, особливо у творчому розвитку; створення нового типу екологічної особистості, відповідальної за природу.

За умов дотримання зазначених передумов суспільство може перетворитися на екологічне, для якого характерними рисами є те, що його розвиток не суперечить природним процесам, що воно зацікавлене у якісному розвитку, а не експансії за рахунок природи та її ресурсів.

Основними рисами екологічного суспільства є:

- збалансований обмін між людиною і природою, визначення природи суб'єктом, а не об'єктом, який віддає свої ресурси;

- пріоритет на розвиток особистості, творчості і самореалізації людини;

- світоглядна орієнтація на гармонію з природою, формування екологічного типу свідомості, розвиток екологічної свідомості й екологічної культури людини в широкому розумінні цих понять;

Основу екологічної культури суспільства становить екологічний світогляд його громадян, який визначають як цілісну систему принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що окреслюють напрям діяльності та ставлення до дійсності як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Екологічним світоглядом може вважатися науково обґрунтована сукупність поглядів на світ (навколишнє середовище, суспільство, людину), які в найбільш узагальненій формі визначають цілісне розуміння єдності природного і соціального буття, бачення взаємообумовленості людини і природного середовища, формують

екологічно орієнтовану життєву позицію. Екологічний світогляд зберігає структуру і характерні ознаки світогляду (цілісність, системність, суб'єктивність) і розглядається як система знань, поглядів, переконань, ідеалів екологічного характеру, синтезованих і усвідомлених світоглядних ідей, моральних оцінок, досвіду і ставлення людини до природи, які також інтегрують особистісно значущу систему екологічних цінностей, що визначають спрямованість усього життя і діяльності людини.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте зміст понять «педагогіка», «психологія», «педагогіка вищої школи».
2. Як педагогіка пов'язана з іншими науками?
3. Опишіть місце педагогіки вищої школи в системі наукового знання.
4. Сформулюйте предмет, завдання і функції педагогіки та психології вищої школи на сучасному етапі розвитку суспільства.
5. Чи не вбачаєте ви помилковість у висловлюванні К.Д.Ушинського про педагогіку як мистецтво? Відповідь аргументуйте.
6. Яке місце посідає педагогіка вищої школи в системі соціально-економічної розбудови української держави?
7. Окресліть перспективи розвитку педагогіки та психології вищої школи.
8. Які чинники сприяли виникненню екологічної психопедагогіки?
9. Які перспективи розвитку екологічної психопедагогіки у ХХІ столітті?
10. Який зміст ви вкладаєте у поняття «екологічна свідомість», «екологічний світогляд», «екологічне суспільство»?

Індивідуальні творчі завдання

1. Обговоріть у студентській групі висловлювання Г.Форда (в минулому президента США), який стверджував: «Головне завдання

- школи – виховання громадян, які підтримують державні інститути і поважають закони держави».
2. З літературних джерел виписіть 5-6 міркувань про місце і роль педагогічної науки у вихованні підростаючого покоління. Сформулюйте своє ставлення до цих висловів.
 3. Проаналізуйте Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту» і виписіть завдання освіти, які постають перед сучасними вищими навчальними закладами. Проаналізуйте їх.
 4. Як Ви розумієте висловлювання В.О.Сухомлинського «Педагогіка – наука для всіх» та А.С.Макаренка «Педагогіка – найскладніша наука»?

Орієнтовні теми для самостійних досліджень та поглиблення знань

1. Творці наукової педагогіки (Й.Г.Пестолоцці, А.Ф. Дістервег, К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський та ін). – Вибір теми – за бажанням студента.
2. Я.А.Коменський – гордість слов'янської педагогічної думки.
3. Методи дослідження особистості в психолого-педагогічних науках.
4. Філософія сучасної освіти.
5. Виникнення і розвиток екологічної психопедагогіки.
6. Роль екології в житті суспільства.
7. Предмет, завдання та перспективи розвитку педагогіки та психології вищої школи.
8. Характеристика основних тенденцій розвитку екологічної науки.

Практикум

1. Перед початком першої вступної лекції з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» студенти магістратури екологічного факультету висловили скепсис і негативізм щодо необхідності її вивчення.

- а) Які можливі причини такої ситуації?
- б) Які аргументи на користь практичної значущості цієї науки Ви

можете привести?

- в) Як у майбутньому Ви побудуєте своє спілкування з цією групою?
- г) Незабаром Ви розпочнете читати свій навчальний курс новому потоку студентів. Що Ви скажете їм на початку першої лекції? Відповідь аргументуйте.

2. Обгрунтуйте своє відношення до вислову Я. Корчака: «Однією з найбільш грубих помилок є думка, що педагогіка є наукою про дитину, а не про людину».

3. Проведіть історико-педагогічне дослідження виникнення і розвитку вищої екологічної освіти в Україні.

Використана і рекомендована література

1. Концепція екологічної освіти // Директор школи. – 2002. - № 16. – 48с.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. – К.: Либідь, 1998. – 557 с.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
4. Дерябо С.Д., Ясвин В.А., Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 296 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» // Голос України. – 2002. – 5 березня.
6. Закон України «Про освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня.
7. Зіньковський Ю., Мірських І. Імператив трансформації сучасної освітньої парадигми // Вища школа. – 2010. – № 3 - 4. – С. 36 - 43.
8. Зязюн І.А. Філософські проєкції освіти і освітніх технологій // Шлях освіти. – 1996. - №1. – с. 7-11.
9. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – К.: Знання, 2005. – 486 с. (Вища освіта ХХІ століття).
10. Рудишин С.Д. Концепція біологічної підготовки еколога у вищій школі // Педагогіка і психологія. – 2011. - №1 (70). – с. 54-59.
11. Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю

традиційної та дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – с. 217-290.

12. Туркот Т.І. Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2011. – 516 с.
13. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи. Навчальний посібник. – Київ: Академвидав, 2006. – 352 с.
14. Шарко В.Д. Екологічне виховання учнів під час вивчення фізики. – К.: Рад. школа, 1990. -205 с.

Додаткова література

1. Скребець В.О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика. – Чернігів, 1997. – 66 с.
2. Гессен С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию / Отв. Ред. и сост. М.В. Алексеев. – М., 1995.

Модуль 2. Основи дидактики вищої школи

Існує єдина насолода в житті – навчатися...

**Франческо Петрарка,
італійській поет**

Мета вивчення модуля: ознайомити магістрантів-екологів з сутністю поняття «дидактика вищої школи»; розкрити зміст та об'єктивний характер дидактичних закономірностей і принципів, структуру, зміст екологічної освіти та особливості навчання у вищій школі.

Міні – модуль 2.1. Дидактика як галузь педагогіки. Категорії та основні принципи дидактики вищої школи.

Міні – модуль 2.2. Структура і особливості навчального процесу у вищій школі.

Міні – модуль 2.3. Мета, зміст та організація навчального процесу у вищій школі.

Міні – модуль 2.4. Особливості університетської освіти. Нові моделі організації навчального процесу у сучасній вищій школі.

Міні – модуль 2.5. Сучасна екологічна освіта: стан та перспективи.

Ключові слова: дидактика; категорії дидактики: викладання, учіння, навчання, освіта, закони і закономірності навчання, принципи дидактики, правила навчання, навчальний процес, учіння, викладання; мета освіти, освітні завдання, виховні завдання, розвивальні завдання, зміст освіти, екологічна освіта, підручник, навчальний посібник, електронний підручник, монографія, методичні рекомендації; навчальна програма, навчальний план.

**Міні – модуль 2.1. Дидактика як галузь педагогіки.
Категорії та основні принципи
дидактики вищої школи**

*Хто не усвідомлює принципи
в усій повноті та послідовності,
у того не тільки в голові плутанина,
але й у справах нісенітниця.*
М. Чернишевський

Об'єкт, предмет і завдання дидактики

У одній із легенд про Конфуція (біля 551 - 479 рр. до н.е.) розповідається про його розмову з учнем. «Ця країна велика і густо населена. Чого ж їй не вистачає, Учителю?» – звертається до нього учень. «Збагати її» - відповідає Учитель. «Але вона й так багата. Чим же її ще збагатити?» - запитує учень. «Навчи її», - відповів Конфуцій. Отже, мудрець вважав умовою розквіту держави освіченість її громадян. Як досягти цієї мети?

Для ефективного навчання підростаючого покоління викладачеві вищого навчального закладу слід добре засвоїти наукові засади викладання у ВНЗ, на що і спрямовує свої зусилля дидактика вищої школи.

Дидактика (від грецького «*didacticos*» - навчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання і виховання у процесі навчання. Термін «дидактика» запровадив у науковий обіг німецький педагог В.Ратке (1571- 1635), який надав своєму курсу лекцій назву «Короткий звіт з дидактики або мистецтво навчання Ратихія». Чеський педагог і мислитель Я.А. Коменський, автор «Великої дидактики», визначав зміст дидактики як мистецтво навчання усіх усьому.

Об'єктом дидактики як науки є процес навчання у всьому його об'ємі і у всіх аспектах, а предметом дидактики визначається система відповідних відносин «учитель - учень», «учень - навчальний предмет», «учень - інші учні», відповідно ж до системи вищої освіти це – «викладач

- студент», «студент - навчальний матеріал», «студент - інші студенти».

Завдання дидактики полягає у тому, щоб науково обґрунтувати зміст освіти, досліджувати і пояснювати закономірності процесу навчання і умови його оптимальної організації, розробляти і упроваджувати в педагогічну практику більш досконалі моделі навчального процесу, новітні технології, методики та методи навчання. Дидактика, як наука, аналізує залежності, що обумовлюють хід і результати процесу навчання, визначає методи, організаційні форми і засоби, що забезпечують результативність запланованих цілей і завдань. Дидактика охоплює систему навчання всіх предметів та на всіх рівнях навчальної діяльності.

За широтою охоплення педагогічної діяльності виокремлюють загальну дидактику і конкретні (прикладні) дидактики, які називають методиками викладання. Прикладні дидактики (методики) вивчають особливості перебігу навчального процесу, зміст, форми і методи викладання конкретних навчальних предметів. Кожен навчальний предмет має свою специфіку і відповідно свою методику викладання.

Головні завдання методик викладання:

- 1) На основі вивчення специфіки процесу навчання конкретної дисципліни розкрити закономірні властивості її викладання.
- 2) Визначити вимоги до викладання предмету і навчально-пізнавальної діяльності учня (студента).
- 3) Розробити методи, прийоми, засоби, організаційні форми навчання з урахуванням специфіки конкретного навчального предмету.

Дидактика вищої школи – галузь педагогічних знань, одна з «гілок» загальної дидактики.

Сучасна *дидактика вищої школи* – це розділ педагогіки вищої школи, який вивчає закономірності і принципи навчання, досліджує проблеми змісту, методів, форм і технологій професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах вищого навчального закладу.

До категоріального апарату дидактики вищої школи належать:

- *викладання* – діяльність викладача, яка полягає в постановці перед студентами пізнавальних завдань, повідомленні нових знань, організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та керівництвом нею, перевірці якості набутих ними знань, умінь і

навичок;

- *учіння* – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння уміннями і навичками, у широкому розумінні – оволодіння соціальним досвідом у його узагальненому вигляді;
- *навчання* – цілеспрямований процес взаємодії викладача зі студентами з метою засвоєння студентами знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Навчання – двосторонній процес, який поєднує у собі учіння і викладання;
- *освіта* – процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості (визначення, прийняте XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО).

Найважливіше завдання дидактики вищої школи – розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання й освіти, їх використання для побудови процесу навчання з метою збагачення майбутніх фахівців – студентів ВНЗ сучасними науковими знаннями. (рис. 3).

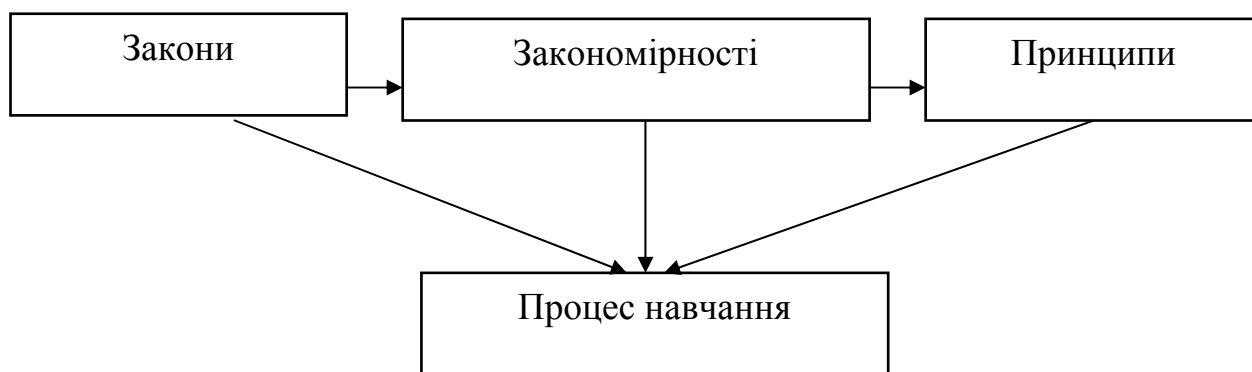

Рис.3. Побудова процесу навчання

Процес навчання у вищій школі будується відповідно до законів, закономірностей та принципів навчання.

Поняття «закон» розуміють як необхідний, всезагальний, суттєвий, внутрішній, повторюваний зв'язок між предметами і явищами об'єктивної дійсності. *Закони дидактичного процесу* визначають стійкі внутрішні зв'язки, які відображають функціонування і розвиток процесу

виховання і навчання. В.І.Загвязинський характеризує закони навчання, які мають об'єктивні джерела виникнення, і діють у будь-яких ситуаціях навчального процесу:

- Закон соціальної обумовленості цілей, змісту і методів навчання, який розкриває об'єктивний процес впливу суспільних відносин, соціального замовлення на формування всіх елементів виховання і навчання підростаючого покоління.
- Закон виховного та розвиваючого навчання розкриває співвідношення між процесом оволодіння знаннями, способами діяльності і всебічним розвитком особистості.
- Закон обумовленості навчання та виховання характером діяльності студентів розкриває співвідношення між способами організації навчання, навчально-пізнавальною діяльністю студентів та результатами навчання.
- Закон цілісності та єдності навчального процесу орієнтований на встановлення взаємозв'язків між усіма елементами цього процесу (метою, завданнями, змістом, формами, методами, отриманими результатами).
- Закон єдності та взаємозв'язку теорії і практики у навчанні.
- Закон єдності та взаємообумовленості індивідуальної і колективної організації навчальної діяльності вихованців.

Поняття «закон» і «закономірність» не є тотожними, хоч і виражають відношення одного порядку. С.С. Вітвицька підкреслює, що законом вважають конкретний необхідний зв'язок між подіями, фактами, у якому фіксується загальне для них. Якщо підкреслюється об'єктивно зумовлена послідовність явищ, то слід говорити про закономірність. Поняття «закономірність» слід вживати і у тих випадках, коли необхідно підкреслити, що те чи інше явище виникло не випадково*. І.П. Підласий звертає увагу на те, що «закон – це строго зафіксована закономірність»**. *Специфіка дидактичних закономірностей* полягає в тому, що вони

* Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури. – 2003. – С. 133.

** Подласый И.П. Педагогика: Учеб. для студентов высших учебных заведений. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1996. – С. 45.

відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання – діяльністю педагога, діяльністю студента та об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання. Закономірності навчання є об'єктивними, властивими процесу навчання за його суттю, та суб'єктивними, залежними від особистісних рис учасників педагогічного процесу і їх діяльності.

До *об'єктивних закономірностей процесу навчання* відносять наступні.

- Зумовленість навчання суспільними потребами відображає стан розвитку держави, економіки та культури, матеріалізується у тій частині національного доходу, який спрямовує держава на розвиток освіти. Ця закономірність передбачає, що в сучасній Україні високоосвічена, висококваліфікована, професійно компетентна особистість буде спроможною забезпечити свої матеріальні та духовні потреби, в повній мірі реалізувати свій творчий потенціал, сприяти розвитку суспільства.
- Залежність між метою навчання, змістом і методами навчання зумовлює ефективність досягнення мети навчального процесу.
- Виховний і розвивальний характер навчання матеріалізується через уміння педагога організовувати навчальний процес на засадах гуманізму (справедливості, вимогливої доброти, толерантності, поваги до особистості) з урахуванням відповідальності і свідомої дисципліни студента, формування його позитивних якостей словом, авторитетом і власним прикладом викладача. Реалізуючи цю закономірність слід здійснювати індивідуальний підхід до кожного студента на підґрунті урахування його інтересів, особливостей його особистості, мотивів навчально-пізнавальної діяльності, зацікавленості в отриманні знань, розвитку творчих здібностей.
- Ефективність навчального процесу залежить від умов, у яких він протікає, якості навчально-матеріальної бази вищого навчального закладу.
- Процес навчання залежить від вікових, психологічних і реальних навчальних можливостей студентів.
- Ефективність процесу навчання залежить від рівня активності та відповідальності студента за якість навчальних досягнень. Сутність

цієї закономірності полягає у тому, що результати навчання студента залежать від характеру навчально-пізнавальної діяльності та рівня розвитку мотиваційної сфери особистості молодшої людини.

- Характер взаємодії педагога і студента повинен мати цілеспрямований характер і забезпечувати єдність педагогічного керівництва і самодіяльності студентів.
- Знання можуть бути глибоко засвоєні лише тоді, коли оптимально і цілеспрямовано організована пізнавальна діяльність студентів.
- Міцнішому засвоєнню змісту навчального матеріалу сприяє систематично організоване безпосереднє й відстрочене повторення та введення вивченого матеріалу в систему вже засвоєного раніше змісту.
- Рівень і якість засвоєння знань за рівних умов (пам'ять, здібності, рівень підготовки студентів) залежать від урахування педагогом значущості для студентів засвоюваного змісту, ефективного поєднання теорії і практики.
- Результативність навчального процесу залежить від рівня психолого-педагогічної та методичної підготовки викладача.

Із закономірностей навчання, як відображення закономірного і характерного в навчальному процесі, впливає система дидактичних принципів (принципів навчання).

Принципи навчання

Принципи навчання (дидактичні принципи, від лат. *principium* – основа, начало) – керівні ідеї, основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи; це певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність. Принцип навчання, відображаючи якийсь один істотний аспект процесу навчання, стає підґрунтям для формування *правил навчання* – регулятивних, практичних вимог до конкретних дій викладача та студентів з метою реалізації дидактичних принципів (наприклад, «Дев'ять правил мистецтва навчати наукам» Я.А.Коменського, правила поведінки вчителя по відношенню до учнів А.Дістервега та ін.).

Принципи завжди містять у собі функціональне значення законів. У цьому розумінні сформульовані педагогікою вищої школи принципи навчання виконують логічні функції систематизації педагогічних знань, регулятивну функцію побудови науково-дидактичних теорій, а в умовах бурхливого зростання науково-технічної інформації виступають носіями відносно стійкого знання, пронизуючи всю систему педагогічних знань і субординуючи їх. Саме за цих умов принципи навчання відображають дидактичні закони і закономірності (рис.3).

Наприклад, принцип єдності навчання, освіти і виховання віддзеркалює значення дидактичного закону в тому розумінні, що освіта і навчання можливі лише у зв'язку з вихованням. Цей зв'язок постійний, суттєвий, стійкий, об'єктивний, внутрішній. Силу дидактичного закону має також принцип спрямованості процесу навчання у вищому навчальному закладі на всебічний, гармонійний розвиток особистості студента.

Принципи характеризують залежність навчання від суспільних процесів та умов, від соціальної та політичної ситуації, рівня культури суспільства. Кожен етап розвитку людської цивілізації потребує певного рівня вихованості й освіченості членів суспільства, що забезпечується їх навчанням. Нині становлення і розвиток української держави потребують високоосвічених фахівців, всебічно розвинутих громадян, національно свідомих, з почуттям причетності до державотворення та розбудови громадянського суспільства.

Принципи сучасної дидактики створюють систему, цілісну єдність та взаємозв'язок: реалізація одного принципу пов'язана з реалізацією інших. Умовно дидактичні принципи можна поділити на філософські (загальнонаукові) – науковість, системність, зв'язок теорії з практикою; психологічні – індивідуальний підхід до студентів, урахування вікових особливостей тощо, а також безпосередньо дидактичні – систематичність, міцність засвоєння знань, цілеспрямованість навчання, активність студентів, відповідальність за результати навчання тощо. Викладач вищої школи повинен використовувати в навчальному процесі всі дидактичні принципи в їх взаємозв'язку. Тому запропонуємо оглядову характеристику основних принципів навчання у вищому навчальному закладі.

Принцип цілеспрямованості і науковості навчання у вищій школі. Зміст освіти у відповідності з поставленою метою і завданнями вищої освіти (навчання, виховання і всебічний розвиток особистості студента) має відображати об'єктивні наукові факти, закони, теорії, забезпечувати професійну спрямованість навчання у вищій школі. Це означає, що студентам пропонуються для засвоєння точно встановлені сучасною наукою закони, факти та закономірності. За визначенням Л. Я. Зоріної, яке слід віднести і до навчання у вищій школі: «Під науковістю змісту освіти слід розуміти якісну відповідність освіти рівню сучасної науки, створення в учнів правильних уявлень про загальні методи наукового пізнання та ілюстрацію найважливіших закономірностей процесу наукового пізнання»*. До змісту освіти мають входити тільки достовірні наукові факти й істини без будь-яких спотворень. Окрім повідомлення достовірних фактів студентів слід цілеспрямовано знайомити з методами наукового пізнання.

Принципи цілеспрямованості і науковості висувають такі вимоги до процесу навчання:

1. Ретельний відбір найсуттєвішого змісту навчальної дисципліни з урахуванням закономірностей і принципів дидактики, логіки вивчення предмету.

2. Розгляд явищ, фактів, закономірностей науки (навчальної дисципліни) з різних сторін, з урахуванням взаємозв'язку конкретної науки з іншими.

3. Точність і однозначність словесного означення понять, законів, концепцій, їх відповідність рівню розвитку сучасної науки.

4. Розкриття у процесі навчання історії відкриття явищ і наукових законів, створення у студентів правильних уявлень про методи наукового пізнання та його найважливіші закономірності.

5. Використання у процесі викладу матеріалу методів наукового пізнання, способів формування творчого мислення, що спонукає студентів до творчої діяльності.

Ураховуючи, що в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття обсяг інформації у всіх сферах науки подвоюється у середньому через 7-8

* Зорина Л.Я. Принципы обучения. – М., 1970. – С. 63.

років, а в окремих галузях значно швидше, викладачеві не слід обмежуватися тільки підручниками та навчальними посібниками, а необхідно постійно стежити за новітньою науковою інформацією, знайомити з нею студентів, пропонувати їм завдання для самостійного опрацювання новітніх наукових джерел.

При реалізації принципу науковості водночас необхідно пам'ятати про принцип *доступності навчання*, лаконічно сформульований ще Я. Коменським: *від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного*. Слід пам'ятати, що в основі принципу доступності знаходиться закон тезаурусу: доступним для особистості є тільки те, що відповідає її тезаурусу. Латинське слово «тезаурус» означає «скарб», «скарбниця», тобто в переносному значенні під цим терміном слід розуміти об'єм накопичених людиною знань, вмінь, способів мислення. Реалізуючи принцип доступності, слід дотримуватися щонайменше трьох правил:

- 1) Навчаючи, слід відштовхуватися від реального рівня знань та вмінь студентів, поступово підвищуючи рівень складності навчального матеріалу;
- 2) Викладач - непрофесіонал повідомляє студентам істину, залишаючи її недоступною для розуміння, викладач – професіонал вчить істину відкривати, забезпечуючи можливість процесу відкриття.
- 3) Доступність навчання не означає легкість навчально – пізнавальної діяльності студентів, і функція викладача полягає не в безкінечному полегшенні їх навчальної праці, а в тому, щоб стати фасилітатором, помічником, консультантом студентів, стимулюючи їх зусилля, допомогти «схопити кінчик нитки» для самостійного вивчення наукових проблем.

Принцип доступності вимагає будувати навчальний процес у відповідності до вікових можливостей особистості, рівня її підготовленості й загального розвитку, тому викладачеві вищої школи необхідно спиратися на *принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів*.

Сутність цього принципу полягає у вивченні та врахуванні індивідуальних психологічних і вікових особливостей кожного студента

з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних рис особистості, забезпечення на цій основі підвищення якості його навчання, всебічного розвитку. Щоб урахувати індивідуальні особливості студентів, викладач повинен уважно вивчати кожного, знати мотиви навчання, індивідуальні інтереси та здібності своїх підопічних. Значної уваги потребує виявлення причин відхилень у навчально-пізнавальній діяльності і поведінці (девіацій) окремих студентів та їх усунення.

Принцип гуманізації навчання. Цей принцип означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей студента, джерел його життєвих сил. Принцип гуманізації передбачає психологічну трансформацію особистості викладача, його перетворення з передавача інформації та контролера діяльності студента в порадирика та консультанта. Таким чином у світлі сучасних вимог студент постає центром навчально-виховного процесу, а повага до його особистості, розуміння запитів, інтересів, довір'я до студента визначаються як основні правила виховання гуманної особистості.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання є віддзеркаленням функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної. Він має глибокі історичні витоки. У працях філософів і педагогів різних країн (К.Гельвецій, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо, І.Кант, Й.Г.Песталоцці та ін.) обґрунтовується ідея розвитку особистості, її здібностей як обов'язкова складова частина навчання і виховання. Значущість цієї ідеї К.Д.Ушинський порівнював із відкриттям, яке «...принесе більше користі, ніж відкриття Америки». Викладач ВНЗ, плануючи навчальний процес, має продумувати всі аспекти, щоб забезпечити оптимальні умови для реалізації принципу єдності навчання, розвитку і виховання.

Слід урахувати, що в процесі навчання особистість оволодіває знаннями, уміннями і навичками, що сприяє формуванню її наукового світогляду. В умовах навчально-пізнавальної діяльності відбувається інтелектуальний розвиток особистості. Окрім того, зміст навчальної інформації, участь студентів у навчальній роботі постають засобами формування у них відповідних морально-духовних, естетичних якостей. Навчаючи, необхідно мати на увазі «зону найближчого розвитку

особистості» і просувати її в наступну, більш високу, але доступну зону (концепція Л.С.Виготського).

Чільне місце в дидактиці вищої школи посідає принцип забезпечення органічної єдності теоретичної і практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Мета і зміст навчання у вищій школі повинні передбачати не тільки виклад науково-теоретичних положень, понять, законів, а й розкривати їх місце і значення у навколишньому світі, у реальному житті: для чого це потрібно знати фахівцю, які блага (духовні й матеріальні) дає людству ця наука, як забезпечує умови життєдіяльності і які потреби людини задовольняє.

Основними напрямками реалізації цього принципу постають:

1. Розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та загалом у життєдіяльності людини.

2. Розкриття фактів з історії науки для демонстрації того, як наука і техніка розвивалися внаслідок практичних вимог суспільства.

3. Введення в навчальні курси професійно значущого матеріалу і формування професійно значущих умінь.

4. Використання життєвого досвіду студентів, прикладів із навколишнього життя, спостережень студентів.

5. Організація практичної діяльності (участь у семінарах, виконання лабораторних робіт, проходження виробничої практики, підготовка наукових робіт) з метою набуття вмінь застосовувати отримані у вищому навчальному закладі знання на практиці.

Викладачеві слід пам'ятати, що практика – це поштовх до активної пізнавальної діяльності і водночас критерій перевірки істинності знань, недарма англійський філософ і соціолог Г.Спенсер зазначав, що «Найвеличніша мета освіти – не знання, а дії».

Принцип активності і творчої самостійності студентів та їх відповідальності за результати навчально-пізнавальної діяльності.

Цей принцип передбачає опору на активність студентів при спрямовуючій та стимулюючій ролі викладача: той, хто навчається повинен бути суб'єктом творчої пізнавальної діяльності, який чітко усвідомлює мету навчання, вміє планувати і організовувати свою роботу,

здійснювати її самоаналіз і самоконтроль, усвідомлювати відповідальність за результати навчально - пізнавальної діяльності.

Активне й свідоме засвоєння знань, умінь і навичок неможливе без використання різноманітних розумових операцій (порівняння, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії тощо), без з'ясування взаємозв'язків і взаємообумовленості у вивченому матеріалі, правильного формулювання думки при усному мовленні. Тому викладачеві вищої школи необхідно ураховувати, що активності студентів у навчанні можна досягти, якщо:

- пам'ятати, що *знання передати не можна*. Вони можуть стати надбанням особистості лише в результаті свідомої самостійної діяльності. Тому слід навчати так, щоб студент розумів що, чому і як треба діяти, ніколи механічно не сприймав вивчене, не виконував механічно вказівок викладача;
- спиратися на інтереси студентів і одночасно формувати мотиви учіння, серед яких на першому плані постають пізнавальні потреби, професійні нахили та інтереси;
- використовувати у оптимальному поєднанні традиційні та інтерактивні методи навчання;
- стимулювати участь студентів у колективних формах навчальної роботи (дискусіях, семінарах, ділових іграх тощо);
- раціонально, у відповідності до пізнавальних інтересів студентів, організовувати їх самостійну, науково-дослідну роботу;
- застосовувати проєкцію вивченого навчального матеріалу на конкретну професійну діяльність студентів, ураховуючи, що практика з точки зору закономірностей пізнавальної діяльності є поштовхом до пізнання і критерієм перевірки істинності здобутих знань;
- залучати студентів до вирішення проблемних ситуацій, у процес пошуку і вирішення наукових і практичних задач.

Тому логічною вимогою до конструювання навчального процесу у вищій школі має бути *гармонійне поєднання науково-дослідної і навчально-пізнавальної діяльності студентів*, що передбачає створення і функціонування такої організації навчального процесу, котра спроможна забезпечити формування (за умови сприйняття і засвоєння системи

сучасного наукового знання) спеціаліста, здатного до творчої праці в певній галузі народного господарства. У зв'язку з цим необхідно залучати студентів до участі в наукових гуртках, олімпіадах, творчих конкурсах, проведенні наукових досліджень, стимулювати їх творчі здібності. Викладачеві ВНЗ слід знати, що надмірне деталізування, спроби надмірно спростити навчальну працю студентів можуть сформувати споживацьку психологію особистості, зробити її нездатною до самостійної продуктивної професійної діяльності.

Принцип систематичності і послідовності у процесі навчальної діяльності викладача і самостійної роботи студента зумовлений логікою науки й особливостями пізнавальної діяльності, яка відбувається відповідно до вікових закономірностей розвитку особистості.

Дуже образно і переконливо окреслює значення цього принципу К.Д. Ушинський: «Тільки система ... розумна, що виходить із самої суті предметів, дає нам владу над нашими знаннями. Голова, наповнена уривчастими, незв'язаними знаннями, подібна до комори, в якій все у безладі й де сам господар нічого не розшукає, і голова, де тільки система без знань, подібна до крамниці, в якій на скриньках є написи, а в скриньках порожньо»*. Отже, навчальний матеріал слід вивчати за системним принципом, завдяки чому досягається послідовність навчання: від простого – до складного. Цей принцип передбачає системність у викладанні (опору на раніше пройдене при вивченні нового матеріалу, розгляд нового матеріалу частинами, фіксування уваги студентів на вузлових питаннях, продумування системи занять, забезпечення міжпредметних зв'язків), а також системність у роботі студентів (виконання домашніх завдань, систематичне повторення навчального матеріалу, цілеспрямована самостійна робота). Принцип систематичності і послідовності повинен забезпечуватися досконалими навчальними планами і навчальними програмами, за якими здійснюється організація навчального процесу, оптимізацією розкладу навчальних занять.

«Золоте правило дидактики» знаходить вияв у поєднанні конкретного і абстрактного у навчальному процесі вищої школи (*принцип наочності*).

* Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. – К.: Рад. шк., 1983. – т.2. – с. 230-231.

Наочність у навчанні використовувалася ще за давніх часів. Так, у Давній Греції під час навчання геометрії використовувались моделі геометричних тіл і фігур. Але глибоке наукове узагальнення проблема наочності знайшла в роботах Я. А. Коменського, який виголосив: «Що різноманітніші чуттєві сприйняття навчального матеріалу, то міцніше він засвоюється». У народній педагогіці не випадково говорять: «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути».

Сучасна дидактика трактує наочність як принцип навчання, який ґрунтується на демонстрації конкретних предметів, явищ, процесів, моделей або їх образних відтворень. Ідея наочності навчання у сучасному ВНЗ реалізується засобами використання наочних посібників, комп'ютерної підтримки навчального процесу, широкого упровадження INTERNET, залученням студентів до діяльності, пов'язаної з моделюванням та експериментуванням.

Залежно від характеру відображення дійсності *наочність поділяють на такі види:*

- а) натуральна – рослини, тварини, мінерали, хімічні речовини;
- б) зображувальна – навчальні картини, макети, муляжі;
- в) схематична – географічні та історичні мапи, схеми, графіки;
- г) віртуальна – комп'ютерні технології навчання, комп'ютерні тести тощо.

Як засоби наочності можна використовувати:

- ілюстрування;
- безпосередню демонстрацію;
- опосередковану демонстрацію за допомогою технічних засобів навчання;
- створення конкретних образів у процесі навчання; створення таблиць, структурно-логічних схем, опорних конспектів, малюнків, демонстрацію змодельованих явищ природи тощо.

Використання наочних посібників має відповідати меті навчання. Викладачеві слід уміло погоджувати слово і наочність, спираючись на наступні *правила:*

- наочність – сильнодіючий засіб навчання, який при невмілому

використанні може відволікати увагу студентів від вирішення головної задачі;

- при надмірному використанні наочності вона може стати засобом гальмування розумового розвитку, відволікати від розуміння глибокої сутності наукових фактів і закономірностей;
- використовуючи наочні засоби, слід у повній мірі реалізувати можливості виховання уважності, спостережливості, культури мислення студентів, поглиблювати їх попередній досвід, залучати до обговорення та наукового аналізу побаченого.

Принцип міцності знань, вмінь і навичок, розвитку розумових сил студентів (принцип ґрунтовності). Передбачає тривале та свідоме відтворення у пам'яті набутих знань, умінь і навичок. Педагогічна теорія та практика накопичила багато прийомів реалізації цього принципу в процесі повторення, закріплення і застосування знань, умінь і навичок. Зокрема, реалізуючи цей принцип, можна використовувати повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; активізацію пам'яті, мислення студентів під час повторення; виділення головного, групування та структурування матеріалу у мету його систематизації; акцентування уваги при повторенні на основних ідеях; використання різноманітних вправ і методик, форм і підходів до організації пізнавальної діяльності студентів; самостійної роботи як творчого застосування знань; постійне звернення до раніше засвоєних знань для нового їх трактування, опертя на правило «*Repetio est mater studiorum*» (Повторення – мати навчання). Принцип міцності вимагає, щоб знання стали невід'ємною частиною свідомості студента, сприяли розвитку його розумових сил. Психологія вчить, що якість запам'ятовування і відтворення матеріалу залежить не тільки від матеріалу, але й від відношення до нього. Тому викладачеві для міцного і глибокого засвоєння знань студентами, треба сформувати їх позитивну мотиваційну настанову, інтерес до вивченого та створювати сприятливе емоційне тло навчання. Принцип забезпечення ґрунтовності засвоєння навчального матеріалу вимагає відмови від практики «штурму знань» у період екзаменаційної сесії, коли вивчене через короткий проміжок часу

забувається. Під цим кутом зору більш продуктивною постає рівномірно напружена і рівномірно розподілена в часі модульно-рейтингова система навчання.

Специфіка принципів навчання майбутніх фахівців-екологів

У сучасній дидактиці вищої школи сформульовано дидактичні принципи, які відображають специфічні особливості навчального процесу у вищій школі: забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності студентів, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності. Так, наприклад, принцип професійної спрямованості навчання передбачає вивчення тих предметів, які стосуються обраної професії. Цей принцип можна окреслити тезою: «Вчити не навчальній дисципліні, а фаху». Полікультурність навчання прогнозував ще В. Гюго: «Настане день, коли єдиним полем битви будуть ринки, відкриті для торгівлі, і уми, відкриті для ідей». Результат підготовки повинен відповідати вимогам, які пред'являються конкретною сферою майбутньої професійної діяльності студентів, а тому зміст освіти і методи навчання у вищій школі мають відповідати сучасним тенденціям розвитку науки і виробництва, сприяти конкурентоспроможності випускників вищої школи на світовому ринку праці, мобільності студентів і науково-педагогічних працівників ВНЗ, що висуває вимоги до знання іноземних мов, толерантності, розуміння культури і менталітету різних народів.

Останнім часом висловлюються ідеї про виокремлення групи специфічних принципів навчання у вищій школі, які б синтезували всі існуючі принципи, зокрема:

- орієнтованість вищої освіти на розвиток особистості майбутнього спеціаліста;
- відповідність змісту вузівської освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) і виробництва (технології);
- оптимальне поєднання загальних, групових та індивідуальних форм організації навчального процесу у ВНЗ;
- раціональне використання сучасних методів і засобів навчання

- на різних етапах підготовки спеціалістів з вищою освітою;
- відповідність результатів підготовки спеціалістів вимогам, які пред'являються конкретною сферою їх професійної діяльності;
 - забезпечення конкурентноздатності випускників українських ВНЗ на світовому ринку праці.

У фаховій підготовці майбутніх екологів слід реалізувати специфічні принципи організації екологічної діяльності*.

Наприклад, принцип *гетерогенності екологічної діяльності* полягає в тому, що педагогічно доцільно залучати студентів до максимально різноманітної діяльності, пов'язаної зі світом природи.

С.Д. Дерябо та В.А. Ясвин визначають умови реалізації цього принципу, зокрема:

- а) необхідність організації різноманітної діяльності, репрезентуючої образи природних об'єктів, сформовані у особистості;
- б) засвоєння особистістю різноманітних технологій взаємодії з природними об'єктами.

У галузі використання технологій навчання доцільне поєднання їх різноманітних типів у залежності від специфіки природних об'єктів (акваріумістика, квіткарництво, утримання собак і кішок, посадка дерев тощо).

Принцип формуючої спрямованості екологічної діяльності полягає у тому, що педагогічно доцільним є залучення студентів у діяльність, яка актуалізує («запускає») ті чи інші психологічні механізми формування екологічної свідомості.

Умовами реалізації означеного принципу визначаються:

- а) пріоритет непрагматичної безпосередньої взаємодії особистості з природними об'єктами;
- б) актуалізація в такій діяльності механізмів емпатії, ідентифікації, рефлексії та ін.;
- в) принципове уникання ситуації деструктивної діяльності по

* Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – с. 333-336.

відношенню до природних об'єктів.

Цей принцип передбачає пріоритет таких стратегій і технологій взаємодії зі світом природи, які забезпечують найбільш близький контакт особистості з природним об'єктом, його партнерський характер. У відповідності з цим принципом слід залучати студентів до таких видів діяльності, які спрямовані на саму особистість, а не тільки на світ природи.

Принцип індивідуальної психологічної адекватності екологічної діяльності полягає у тому, що педагогічно доцільною визначається діяльність, яка відповідає індивідуально-психологічним особливостям особистості. Умовою плідної реалізації цього принципу окреслюється залучення студентів до діяльності, котра відповідає існуючій у них домінуючій мотивації.

Охарактеризовані вище принципи регулюють педагогічну діяльність по формуванню у студентів системи екологічних уявлень, суб'єктивного відношення до стратегій і технологій взаємодії з окремими природними об'єктами або їх групами. Для формування екологічної свідомості, реалізації цілей екологічної освіти необхідно формувати їх по відношенню до всіх природних об'єктів, тобто до природи у цілому, з чого випливає *принцип гетерогенності* природних об'єктів. Цей принцип полягає у тому, що педагогічно доцільно організовувати взаємодію студентів-екологів з різноманітними природними об'єктами.

Узагальнюючи, зазначимо що до теперішнього часу вітчизняна дидактика в значній мірі зберігає риси традиційної моделі навчання: провідну роль викладача, безумовне дотримання навчальної програми, значний академізм у викладанні. Ці особливості значно відрізняють нашу школу від зарубіжних, наприклад, від американської, де превалює прагматичний підхід до навчання. Отже, орієнтація української вищої школи на входження в світовий освітній простір визначатиме і перспективи майбутніх дидактичних пошуків.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. У якому співвідношенні знаходяться закономірності і принципи навчання?
2. Що слід розуміти під принципами дидактики? Надайте характеристику основних принципів дидактики вищої школи.
3. Ознайомтесь з твердженням народної педагогіки про принципи навчання:

Тоді учи, як дитя упоперек на лавці лежить, а як поздовж, то тоді його вже трудно вчити.

Чого Івась не навчиться, того Іван не знатиме.

Усяк розумний по-своєму: один спершу, другий – потім.

Що голова, то розум.

Краще раз побачити, ніж сто разів почути.

Хто думає, той і розум має.

Хто що вміє, то так і діє.

Спочатку ази та буки, а потім підуть науки.

Яким принципам навчання відповідає кожен вислів? Відповідь аргументуйте.

4.Тест. Заповніть пусті клітинки таблиці 1 висловами відомих просвітителів. Аргументуйте свої дії.

Таблиця 1

Принципи навчання

Науковості (П1)	→	
Систематичності і послідовності (П2)	→	
Свідомості і активності у навчанні (П3)	→	
Наочності (П4)	→	
Грунтовності (міцності) знань (П5)	→	
Індивідуального підходу (П6)	→	
Стимулювання до навчання (П7)	→	

- 1) Розумові сили і можливості дітей неоднакові (В.Сухомлинський).
- 2) Що міцніший фундамент знань та ідей у душі учня, то більшу і міцнішу будівлю можна потім звести на цьому фундаменті (К.Ушинський).
- 3) Неможливо досягти належного ефекту, якщо не забезпечено належної мотивації діяльності, позитивного ставлення до неї (Ю. Бабанський).
- 4) Лише система ... дає нам повну владу над нашими знаннями. Голова, наповнена уривчастими, безладними знаннями, схожа на комору, в якій усе в безладді і де сам господар нічого не знайде (К. Ушинський).
- 5) Наука – найважливіше, найпрекрасніше і найпотрібніше в житті людини, вона завжди була і буде найвищим проявом любові, тільки нею однією людина переможе природу і себе (А.Чехов).
- 6) Що різноманітніші чуттєві сприйняття навчального матеріалу, то міцніше він засвоюється (Я. Коменський).
- 7) Навчання є праця й повинно залишатися працею, але працею, сповненою думки, так, щоб сама цікавість навчання залежала від серйозної думки, а не від будь-яких прикрас, що не стосуються справи (К. Ушинський).

П 1-5	
Ключ для самоперевірки тесту:	П 2-4 П 3-7 П 4-6
П 5-2	
П 6-1	
П 7-3	

5. Доведіть єдність і взаємодоповнюваність принципів навчання студентів-екологів.
6. М.Скаткін запропонував ввести в систему дидактичних принципів принцип позитивного емоційного тла навчання. Чи поділяєте Ви його точку зору? Чому?

Індивідуальні творчі завдання

1. Доберіть, опрацюйте наукову літературу з дидактики і сформулюйте декілька правил реалізації дидактичних принципів (вибір принципів – за бажанням студентів).
2. Проаналізуйте навчальний план своєї спеціальності під кутом зору реалізації специфіки принципів організації екологічної діяльності.
3. Складіть тези наукової статті Вікторова В.Г. «Основні критерії та показники якості освіти» // Вища освіта України. – 2006. №1(20). – С. 54-60. Поясніть, які чинники, на Ваш погляд, найбільш суттєво впливають на якість знань студента ВНЗ.
4. Ознайомтесь зі статтею Шевцова А. «Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи» // Вища освіта України. – 2003. - №2. – С. 115-119. Порівняйте класичний підхід у педагогіці до класифікації принципів із пропонуваним автором синергетичним. Як Ви розумієте термін «нелінійне освітнє середовище з резонансним педагогічним впливом?».

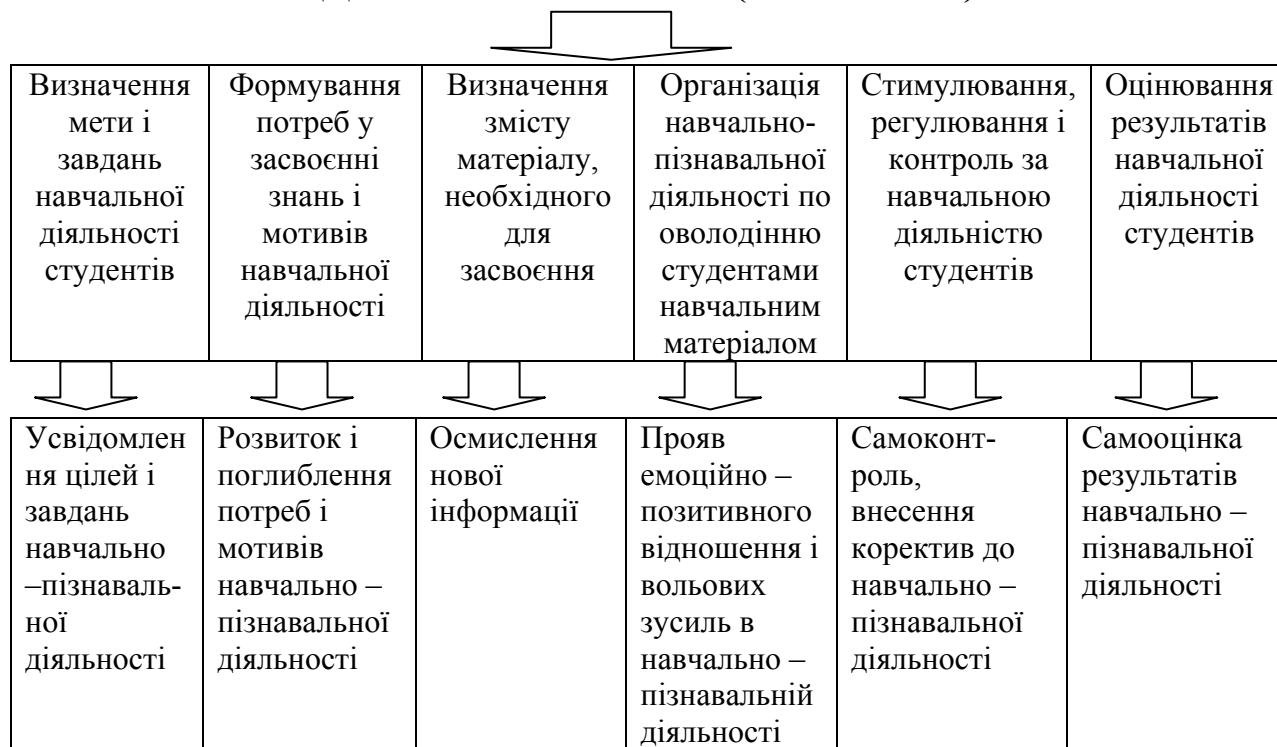
Міні – модуль 2.2. Структура та особливості навчального процесу у вищій школі

Структура навчального процесу у вищому навчальному закладі

Основним завданням навчального процесу (від лат. *«procesus»* - просування вперед) у вищій школі є цілеспрямована і планомірна підготовка майбутніх фахівців різного профілю до творчої життєдіяльності у сучасному суспільстві. Навчальний процес у вищій школі – це система організації навчально – виховної діяльності, в основу якої покладено органічну єдність і взаємозв'язок викладання (діяльність викладача) і учіння (діяльність студента), спрямованих на досягнення цілей навчання, розвитку особистості студента, його підготовки до професійної діяльності. За висловом відомого дидакта, академіка Ю.К. Бабанського: «Процес навчання - це цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, у ході якої розв'язуються завдання освіти, виховання і загального розвитку особистості». У процесі навчання відбувається передача накопиченого попередніми поколіннями соціального досвіду і його трансформація. Навчання таким чином постає окремим, специфічним видом суспільної діяльності, перетворюється у засіб передачі соціального досвіду. Єдність викладання і учіння є об'єктивною характеристикою навчального процесу у вищій школі, адже у процесі навчання беруть участь два діючі суб'єкти: викладач, діяльність якого спрямована на управління навчально – пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання, та студенти, які в процесі учіння засвоюють знання, уміння та навички, регламентовані навчальними планами та програмами (схема 1).

Схема 1

Структура діяльності суб'єктів навчального процесу у вищій школі Діяльність викладача (викладання)

Навчально-пізнавальна діяльність студентів (учіння)

Процес навчання у вищій школі визначається зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками. До внутрішніх чинників слід віднести особистісні риси студента: особливості його темпераменту, характеру, мислення, пам'яті, пізнавальних можливостей, здібностей, мотивацію учіння, попередній досвід, рівень знань, стиль навчально – пізнавальної діяльності. До зовнішніх чинників відносять зміст і методи навчання, рівень професійної підготовки викладача, умови навчання у вищому навчальному закладі, соціальне оточення студента.

На схемі 1 відображена структура діяльності суб'єктів навчального процесу у ВНЗ, яку проаналізуємо спираючись на аксіоматичний підхід, запропонований Чернилевським Д.В*. Сутність цього підходу полягає у тому, що чітка таксономія цілей навчання (чому і для чого навчати?),

* Чернилевський Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА. 2002. – с. 49.

повинна відповідати відбору і проектуванню змісту (що вивчати?), формам організації і управлінню навчальним процесом (як навчати?), методам і засобам навчання (за допомогою чого?) і здійснюватися з урахуванням досягнутих результатів навчання (чого досягли у навчанні?). Отже, за своєю структурою навчальний процес у вищій школі у найбільш загальному вигляді має такі взаємопов'язані елементи (рис.4):

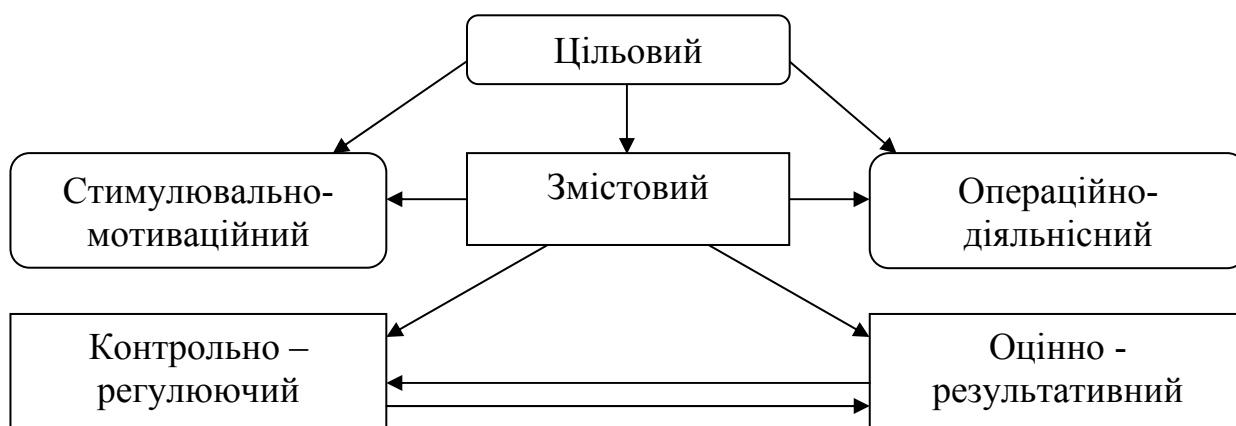

Рис. 4. Взаємозв'язок елементів процесу навчання у ВНЗ

- цільовий – окреслює мету і завдання навчання у вищому навчальному закладі, завдання вивчення конкретної навчальної дисципліни і завдання навчально-пізнавальної діяльності студентів на навчальних заняттях;
- стимульовально-мотиваційний, який передбачає заохочення студентів до активної навчально – пізнавальної діяльності, свідомого засвоєння знань, формування у них позитивної мотивації до навчання;
- змістовий, який має за мету оптимальний добір дисциплін до навчального плану, змістовність навчальних програм і навчальних книг, оптимальний добір змісту, методів і засобів проведення кожного заняття;
- операційно-діяльнісний, що орієнтує на оптимальний добір форм, методів, прийомів і засобів навчання;
- контрольно – регулюючий, орієнтований на забезпечення дієвого контролю та самоконтролю за рівнем академічних досягнень студентів (рівнем їх знань, умінь і навичок) і добір оптимальних методів їх підвищення;

- оцінно-результативна компонента полягає у якісній діагностиці та самодіагностиці рівня знань, умінь і навичок студентів та виявленні шляхів їх поліпшення.

Усі елементи слід розглядати у взаємозв'язку як етапи, ланки навчального процесу, до яких треба підходити творчо, не допускаючи шаблону.

Головним і визначальним джерелом професійної діяльності викладача вищої школи постають потреби суспільства, його вимоги до особистості, яка отримує освіту. Ці вимоги насамперед окреслюються в змісті освіти, який можна визначити як педагогічну модель соціального замовлення (М.М.Скаткін). Правильним буде твердження, що процесуальна сторона навчання (методи, організаційні форми, дидактичні засоби) визначається змістом освіти, у якому сконцентровані соціальні цілі, що проєктують професійні та особистісні якості «продукту навчання» - випускника ВНЗ (рис. 5).

Окрім того слід урахувувати, що не тільки зміст освіти визначає перебіг навчального процесу, але і, навпаки, має місце залежність обсягу, структури, змісту освіти від закономірностей і принципів навчання, від реальних умов, у яких воно відбувається. У той же час форми розгортання діяльності викладача (учителя) і студентів (учнів), за допомогою яких зміст освіти засвоюється молодим поколінням, методи, організаційні форми, засоби навчання визначаються характером цього змісту*.

Процес навчання у вищій школі має свої особливі риси (І.Кобилянський, Л.Рувінський):

- Кожна наукова дисципліна вивчається студентами у її динаміці. Викладачеві слід надавати інформацію про виникнення, становлення і розвиток певної науки, перспективи вирішення її актуальних проблем.
- Обов'язковою умовою навчального процесу у сучасній вищій школі є його поєднання з науковими дослідженнями. Викладач має поєднувати викладання з активною дослідною роботою в галузі науки, яку він викладає, та власним прикладом стимулювати студентів до дослідницької роботи.

* М.Н. Скаткин. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики/ Под ред. М.Н. Скаткина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – С. 134-135.

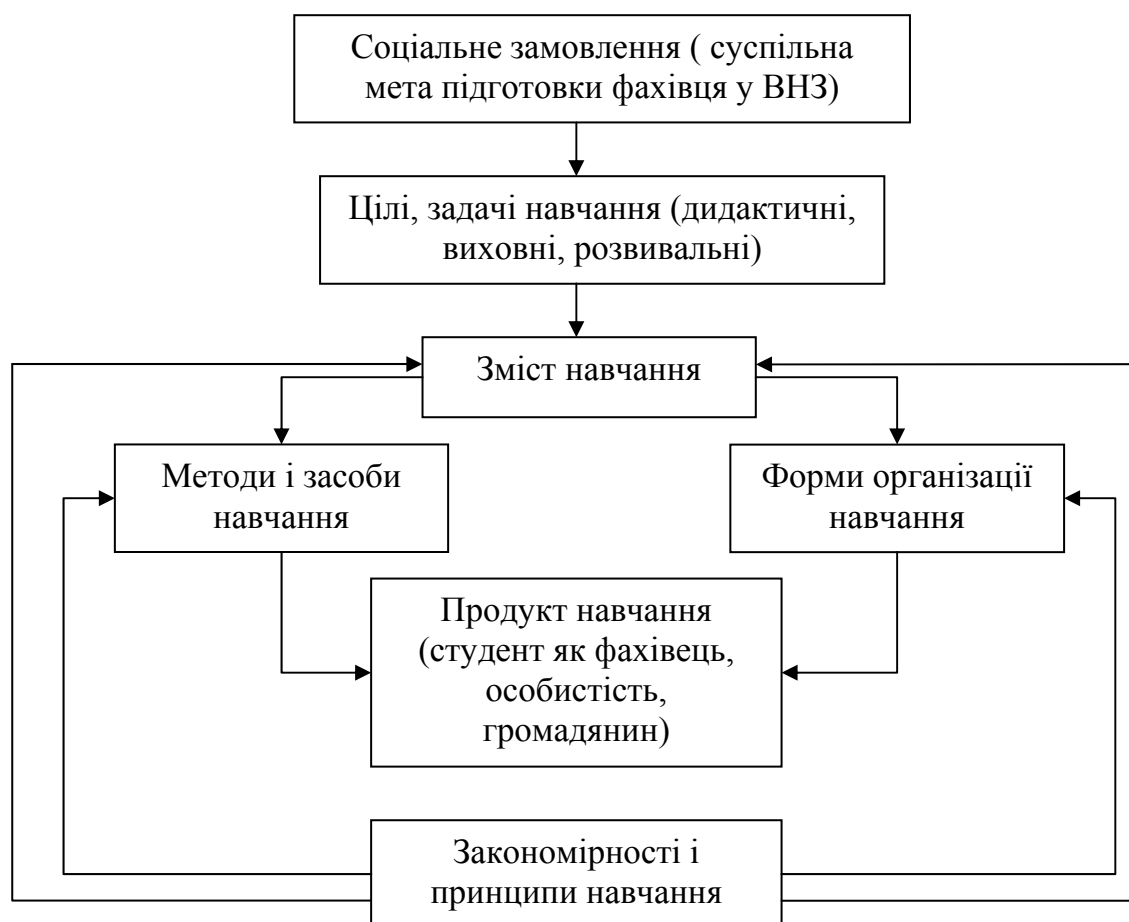

Рис. 5. Структура навчального процесу у ВНЗ

- Має місце великий об'єм самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на опрацювання різних наукових джерел при підготовці до лекцій, семінарсько-практичних занять, написанні рефератів, курсових і дипломних робіт тощо.
- Однією з найбільших важливих особливостей навчального процесу у сучасному ВНЗ є його спрямованість на ефективну професійну підготовку майбутніх фахівців. *Ідея професійної спрямованості викладання всіх навчальних дисциплін повинна бути провідною.* У зв'язку з цим викладачі повинні знати специфіку професійної діяльності майбутніх фахівців, їх провідні професійні функції і концентрувати на них увагу у процесі навчання.

Ми розглянули основні етапи, загальну структуру і характеристику навчального процесу у вищій школі. Що ж постає рушійною силою цього процесу, що слугує джерелом переходу пізнавальної діяльності студентів з

одного рівня на інший? До розробки питання про рушійні сили процесу навчання зверталися відомі дидакти М.О. Данилов, В.І. Загвязінський та ін. М.М.Скаткін вважає, що основною рушійною силою навчального процесу є протиріччя між потребами суспільства, які воно висуває до професійної підготовки молоді, і рівнем цієї підготовки. Суспільні потреби і виступають мірилом оцінки підготовки майбутніх фахівців на кожному етапі навчального процесу. Таке протиріччя природно визначається закономірностями засвоєння соціального досвіду, неможливістю його одномоментного чи швидкого засвоєння. Залишаючись основним, це протиріччя знаходить вияв у низці похідних суперечностей, обумовлених характером завдань, поставлених перед студентами, їх потребами, інтересами, мотивами діяльності та ін..

Завдання освіти, виховання і розвитку особистості студента вищої школи

Вищі навчальні заклади, працюючи на рівні вимог ринкової економіки і науково-технічного розвитку сучасного суспільства, повинні виконувати його соціальне замовлення, вирішувати триаду взаємопов'язаних завдань.

1. **Дидактичні (навчальні)** завдання полягають у наданні студентам системи наукових знань, вмінь і навичок відповідно до профілю професійної підготовки, згідно навчальної програми та навчального плану. У сучасному постійно мінливому світі важливого значення набуває підготовка студентів до самоосвітньої діяльності, тому наразі у вищій школі особлива увага акцентується на організації їх самостійної роботи, уміннях творчо опрацьовувати інформацію, адже ще Д.Дідро підкреслював, що «люди перестають мислити, коли перестають читати».

2. **Виховні завдання** спрямовані на формування всебічно розвиненої особистості: її емоцій, волі, характеру, мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, інтелекту, моральних якостей. Проблеми виховання і навчання нерозривно пов'язані, оскільки спрямовані на людину як єдине ціле. З моменту виникнення педагогічної професії основна функція педагога, учителя полягала у вихованні. Учитель у першу чергу – це вихователь, наставник молоді. Саме у цьому його найвище громадянське

призначення. Так, підкреслюючи значення виховного впливу педагога на формування особистості молодшої людини, О.С. Пушкін присвятив професору царськосельського ліцею А. Куніцину наступні рядки: «Он создал нас, он воспитал наш пламень... Заложен им краеугольный камень, им чистая лампада возжена»*.

Як не можна навчати, не створюючи виховних впливів, так і не можна вирішувати виховних задач, не надаючи вихованцям системи знань, вмінь та навичок. Прогресивні мислителі всіх часів і народів ніколи не протиставляли навчання і виховання, а завжди поєднували ці функції. На думку Платона «... найбільш важливим у навчанні ми визнаємо відповідне виховання». Він також стверджував, що «ніхто не стає гарною людиною випадково». Сутність виховання з позицій філософії можна визначити як перетворення культури людства в індивідуальну форму існування особистості. З погляду педагогіки сутність виховання полягає у засвоєнні особистістю соціального досвіду, тобто те зовнішнє об'єктивне, те краще, що є в соціальному досвіді, повинно перетворитися в суб'єктивне – погляди і переконання, вчинки і поведінку людини. На сучасному етапі розвитку українського суспільства ідеалом виховання має стати всебічно розвинута, високоосвічена, соціально активна і національно свідома особистість, яка наділена громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку, самовдосконалення і творчої діяльності. Ураховуючи стрижневі завдання національної системи виховання в Україні**, у вихованні студентства суттєвим є використання парадигми національного виховання через тріаду рис особистості: «громадянин – патріот – гуманіст» (В.Гнатюк)*** (рис. 6).

Провідною ланкою виховної роботи у ВНЗ є формування світогляду студентів, яке відбувається в тісній єдності з вихованням їхніх високих моральних якостей, а також відповідального відношення до природи на

* Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: В 10т., Т.2. – Л., 1977. – с. 351.

** Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1994. – С.6.

*** Гнатюк В. Зміст і форми національного виховання учнів// Рідна школа. – 1999. - №9. – С.20.

засадах біосферно-ноосферної концепції В.І. Вернандського, концепції сталого розвитку ООН та коеволюційної концепції, згідно з якими співіснування трьох систем «людина – біосфера – техніка» має бути гармонійним.

У сучасній системі виховання загальнолюдське і національне має співвідноситися як ціле і частина, адже особистість індивідуально проходить основні етапи духовного розвитку людства. Ця теза обґрунтована в передмові до «Феноменології духу» Гегеля як *закон збігу онтогенезу (розвитку індивіда) і філогенезу (розвитку людства як виду)*. Тому однією з найбільш важливих функцій системи освіти постає навчання молоді людини орієнтації у всій різноманітності духовної скарбниці людства і, в першу чергу, національного культурного надбання. Вивчення рідної мови, історії, духовної і матеріальної культури, звичаїв і традицій народу, народних обрядів повинно стати не лише джерелом знань, але й важливим засобом формування національної свідомості підростаючих поколінь: «Нема мудріших, ніж народ учителів. У нього кожне слово – це перлина, це праця, це людина» (М.Рильський).

Вітвицька С.С. підкреслює, що реалізація суспільного ідеалу і завдань національного виховання студентів у вищих навчальних закладах може здійснюватися засобами:

- виховання майбутніх спеціалістів на взірцях життєдіяльності авторитетних, висококваліфікованих людей, носіїв високої загальної світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально – психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної культури. Слід при цьому ураховувати відому педагогічну аксіому: тільки особистість може виховати особистість;
- створення необхідних умов для вільного розвитку особистості студента, його мислення і загальної культури, шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (навчально-дослідної, науково-дослідної, технічної, екологічної, культурно-просвітницької, правоохоронної та ін.);
- збагачення життєвого досвіду, формування національної свідомості та патріотичних почуттів студентів шляхом участі їх у відродженні забутих та створенні нових національно-культурних традицій

- регіону, міста, вищого навчального закладу;
- формування «Я» - концепції особистості на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення;
- поширення принципів здорового способу життя, запобігання вживання студентами алкоголю, наркотиків, викорінення шкідливих звичок та профілактики девіантної поведінки;
- формування відповідального ставлення до природи.

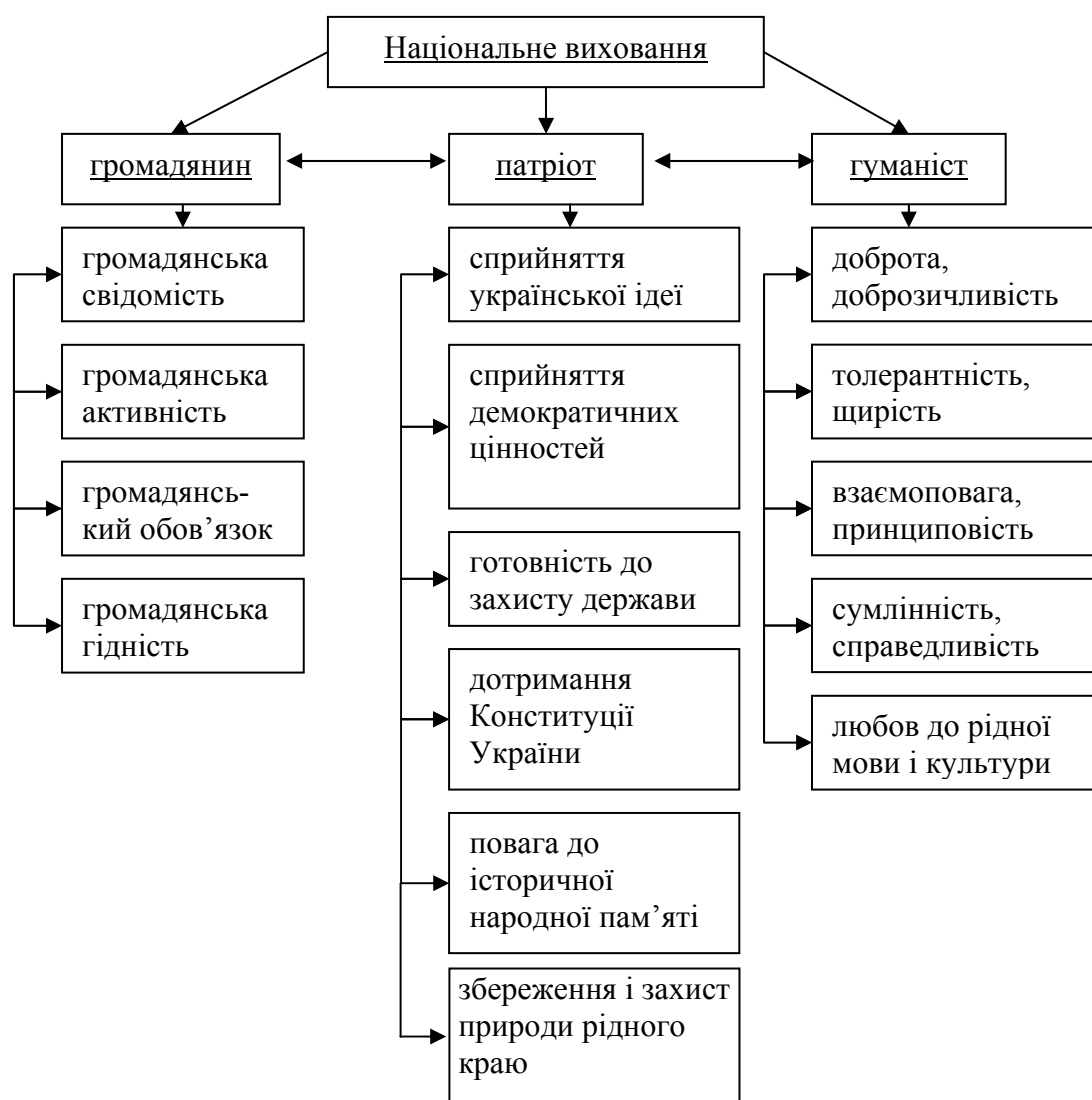

Рис. 6. Національне виховання через триаду рис особистості

3. Розвивальні завдання навчання у вищому навчальному закладі полягають першочергово у формуванні творчої особистості, і зорієнтовані

на розвиток її інтелекту, загальних і професійних здібностей, емоційно-вольової сфери, моральних якостей. Як приклад значущості завдань розвитку особистості можуть слугувати думки відомих громадянських діячів. Так, на Давоському форумі 2000 року колишній президент США Б.Клінтон підкреслив, що «глобалізаційна економіка, центром якої себе вбачає США, цінує людський розвиток понад усе». Канцлер ФРН Г.Шредер з приводу стратегії розвитку Німеччини висловився так: «Нас не цікавить індустриальний потенціал. Нас цікавить гуманітарний потенціал суспільства та інтелектуальний капітал. Туди ми робитимемо найбільші інвестиції, адже саме ці фактори визначають безпеку держави у XXI столітті». Завдання розвитку особистості можна конкретизувати з позицій «Моделі випускника XXI ст.», запропонованої закордонними експертами і узагальнену А.Амбросовим та О.Сердюком*. В її структуру входять пріоритетні якості ідеального випускника ВНЗ, зокрема:

- любов і прагнення до нових знань і умінь;
- бажання здобути глибокі знання в галузі професійних інтересів, переконаність у необхідності безперервного навчання й удосконалювання;
- інтерес до всього нового, захоплення процесом самоосвіти і наявність відповідних навичок;
- досить глибока базова підготовка у визначеній спеціальності;
- наявність знань і умінь у галузі сучасних інформаційних технологій (уміння отримання інформації з різних джерел, її систематизація, збереження, аналіз та використання);
- володіння однією з міжнародних мов на рівні виступу в будь-якій аудиторії; бажання володіти на рівні спілкування другою іноземною мовою;
- компетентність у системному аналізі та розв'язанні проблем – виокремлення і збір даних, аналіз і синтез, пошуки і прийняття рішення; гнучкість і впевненість у застосуванні знань у нестандартних умовах, у роботі з відкритими проблемами, які мають

* Амбросов А., Сердюк О. Системний погляд на місію вищої освіти // Вища освіта України. – 2007. - №3. – с. 21-29.

множинні рішення і т. ін.;

- уміння презентувати результати досліджень у різних формах і видах;
- здатність до ефективної співпраці в групі («команді»), толерантність та урівноваженість;
- здатність формулювати власну думку після критичного аналізу інформації з багатьох джерел.

Слід також урахувати, що студентський вік є сенситивним періодом у формуванні самооцінки особистості та рівня її домагань, які є свідченням самоповаги, самовідношення, формування самосвідомості.

Викладачеві необхідно знати взємозв'язок між рівнем самооцінки, рівнем домагань та їх наслідками для формування особистості молодшої людини у випадку неадекватного сприйняття власного «Я» (рис. 7). Наставник молодшої людини має вміти надати їй допомогу за необхідності корекції негативних рис.

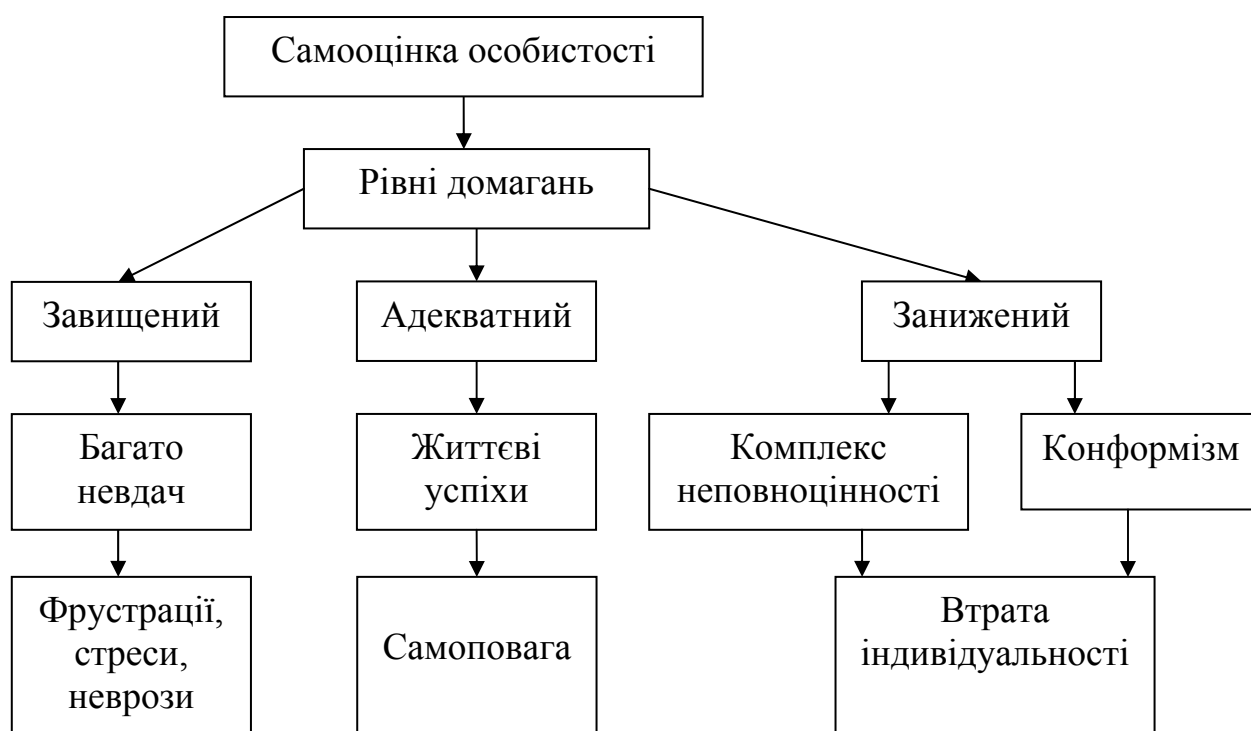

Рис. 7. Взаємозв'язок між рівнем самооцінки та рівнем домагань особистості

Показники якості навчання у вищій школі

Як уже підкреслювалося, одна з характерних особливостей вищої школи - це *професійна спрямованість навчального процесу*. Ця особливість може успішно реалізуватися за умови усвідомлення її важливості науково-педагогічним персоналом. При проектуванні змісту кожної навчальної дисципліни викладачеві слід потурбуватися, щоб вона мала фундаментальний внесок у загальну професійну освіту, щоб виконувався, як уже підкреслювалося, основний принцип навчання у вищій школі: *«Вчити треба не дисципліні, а фаху»*. Стратегічна цінність цієї тези полягає в цілеспрямованій орієнтації всіх дисциплін на цілісне вивчення явищ і процесів конкретної наукової галузі фахової орієнтації студента, формування професійних якостей майбутнього спеціаліста.

До найважливіших інтегральних завдань кожної навчальної дисципліни слід віднести забезпечення її реального внеску в методологічну, теоретичну, технологічну підготовку випускників ВНЗ до професійної діяльності і подальшої самоосвіти; цілісне формування потреби і вмінь практичного використання наукового змісту кожної дисципліни; забезпечення позитивної мотивації до навчання; розвиток інтелекту і творчого мислення молоді людини.

Слід підкреслити, що навчання у вищій школі, окрім професійно-орієнтованих знань, повинно забезпечити вміннями прогнозувати власну життєдіяльність, здібності передбачати можливі наслідки неправильної самооцінки (рис. 7), вибирати з можливих ті рішення, які матимуть найбільшу реальну користь. Тому вищого рівня професійної освіти – творчої майстерності – неможливо досягти без загальної гуманітарної освіти і без інноваційних підходів до вирішення соціально-економічних, виробничо-технологічних, екологічних та інших проблем. Таким чином, головним завданням професійної освіти постає не тільки вивчення законів природи і суспільства, але й допомога студентській молоді в діяльнісному оволодінні гуманістичною методологією перетворення світу і гармонізацією відносин в системі «людина – природа - суспільство».

Нині системними дослідженнями в галузі дидактики вищої школи доведено, що успішність навчання залежить не тільки від здібностей

особистості, але й від розвитку навчальної мотивації. При певних умовах (зокрема, при високій зацікавленості особистості в конкретній діяльності) може включатися так званий компенсаторний механізм.* І тоді успіхи в навчанні при досить слабких здібностях можуть забезпечуватися розвитком мотиваційної сфери. Безперечно, не можна стверджувати, що здібності не впливають на результативність навчальної діяльності. Але слід зазначити, що існуюча нині система відбору до ВНЗ забезпечує селекцію абітурієнтів за рівнем знань і загальних інтелектуальних здібностей. І тому чинник професійної мотивації починає відігравати одну з провідних ролей в успішності навчання. У самій сфері професійної мотивації великого значення набуває позитивне відношення до професії, бо саме цей мотив визначає кінцеву мету навчання, успішність професійної освіти.

Наразі дидактикою вищої школи окреслені показники якості навчання у ВНЗ, зокрема:

- відповідність цілей і результатів навчання на рівні конкретної системи освіти в Україні (наприклад, вищої аграрної, вищої екологічної, вищої педагогічної освіти і т.д.) і на рівні окремого вищого навчального закладу;
- відповідність між різними параметрами оцінки якості результатів освіти конкретної особистості (якістю знань, вмінь та навичок, розвиненістю загальних і професійних здібностей, ціннісних орієнтацій та особистісних рис);
- відповідність між теоретичними знаннями й умінням їх практичного використання в житті і професійній діяльності;
- сформованість у майбутнього фахівця потреби в постійному оновленні і удосконаленні набутих знань та умінь.

Можна звернутись також до визначальних критеріїв якості освіти, запропонованих Болонськими угодами, це:

- якість підготовки фахівців;
- зміцнення довіри між суб'єктами освіти;
- відповідність європейському ринку освіти;
- мобільність студентів та викладачів ВНЗ;

* Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов – СПб: Издательство «Питер», 2000. – с.190.

- сумісність кваліфікації на вузівському та післявузівському етапах підготовки;
- посилення конкурентоспроможності національної системи освіти.

Наразі обов'язковою вважається наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю за якістю освіти.*

У світовій практиці використовується методика незалежної оцінки якості вищої освіти засобами визначення рейтингу ВНЗ з використанням шести головних параметрів:

- репутація у суспільстві;
- дані вступного конкурсу;
- науковий потенціал професорсько-викладацького складу;
- фінансові ресурси ВНЗ;
- задоволеність студентів якістю професійної підготовки та організацією навчального процесу;
- задоволеність роботодавців якістю підготовки фахівців.

Насамкінець можна звернутися до американського трактування поняття «акредитація», яке можна розглядати як підґрунтя суспільної оцінки вищої освіти. Акредитація «по-американськи» – це система офіційного визнання відповідності навчального закладу і його програм професійної підготовки такому рівневі сумлінного і якісного виконання узятих на себе зобов'язань перед академічними колами і суспільством, що забезпечує довіру.**

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте структуру діяльності суб'єктів навчального процесу у вищій школі.
2. Назвіть основні елементи навчального процесу у ВНЗ. Опишіть структуру процесу навчання з погляду суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студента.
3. У чому полягає сутність спеціалізації навчання у вищій школі?

* Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Освіта, 2004. – с. 4.

** Амбросов А., Сердюк О. Системний погляд на місію вищої освіти // Вища освіта України. – 2007. - №3. – с. 29.

4. Якби Ви стали керівником сучасного вищого навчального закладу, то які б зміни внесли до організації навчально-виховного процесу?
5. Охарактеризуйте єдність освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання у вищій школі.
6. Розкрийте специфіку дотримання загальних принципів навчання у вищій школі.

Індивідуальні творчі завдання

1. Ознайомтесь з публікацією А.Васильєва «Сумський державний університет – ВНЗ, що динамічно розвивається». // Вища школа. – 2008. - №1. – с. 9-16. Які, на Ваш погляд, особливості організації навчального процесу у СумДУ можна було б рекомендувати для упровадження в практику діяльності інших ВНЗ? Відповідь аргументуйте.
2. Ознайомтесь зі структурою підготовки фахівців (бакалаврів, магістрів-екологів) у ВНЗ, де Ви навчаєтесь. З'ясуйте кількість спеціальностей, спеціалізацій. Порівняйте показники якості навчання на різних спеціальностях. Якщо між ними є суттєва різниця, поясніть причини.
3. Поясніть зміст латинського прислів'я: «Вчимось не для школи, а для життя».
4. Складіть тези статті С.Шайко «Національні та загальнолюдські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні» // Вища освіта України. – 2005. - №3. – С. 32-39. Аргументуйте своє відношення до основних думок автора.

Міні – модуль 2.3. Мета, зміст та організація навчального процесу у вищій школі

***Оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні.
Державна національна програма «Освіта»
(Україна ХХІ століття)***

Проблема змісту освіти у вищій школі. Мета і завдання екологічної освіти.

Мета – це передбачення результату діяльності, на здобуття якого спрямовують зусилля окремі індивіди, соціальні групи або все суспільство. *Мета сучасної вищої освіти* передбачає всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до активної творчої професійної діяльності, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, освітньо-культурного потенціалу народу, забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих фахівцях.

За дефініцією з тезаурусу Закону України «Про вищу освіту» *зміст вищої освіти* – це обумовлена цілями і потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних, громадянських якостей особистості майбутнього фахівця, сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

Зміст освіти – це система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими людина повинна оволодіти шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно.

Мета, завдання і зміст освіти не залишаються незмінними, однаковими для всіх історичних епох. Вони змінюються залежно від соціально-

економічного і культурного рівня суспільства, стану науки і техніки, перспектив розвитку країни. У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань дидактики постає збагачення змісту освіти у загальноосвітній та вищій школах відповідно до вимог сучасності.

Специфічними є мета і завдання екологічної освіти. Основною метою екологічної освіти визначається формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як до універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з однієї сторони, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, а з іншої, – виконує інтегративну роль у всій системі освіти.

Формування екологічної культури населення передбачає: розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності та універсальності (зв'язку локальних проблем з регіональними і глобальними); відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи; формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, котра базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів; розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та формування навичок його збереження. С.Д. Дерябо та В.А. Ясвін зазначають, що екологічна освіта має вирішувати щонайменше три завдання:*

1. Формування адекватних екологічних уявлень, тобто уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа» і в самій природі.

* Дерябо С.Д., Ясвін В.А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – 480с.

Така система уявлень дозволяє особистості знати, що і як відбувається в світі природи між людиною і природою, і як слід діяти з позицій екологічної доцільності.

2. Формування відношення до природи. Сама по собі наявність екологічних знань не гарантує екологічно доцільної поведінки особистості, для цього необхідне ще і відповідне відношення до природи. Воно визначає характер цілей та мотивів взаємодії з природою, готовність вибирати ті чи інші стратегії поведінки, іншими словами, стимулює діяти з точки зору екологічної доцільності.
3. Формування системи умінь і навичок взаємодії з природою. Для того, щоб екологічно доцільно діяти, особистості необхідно вміти це робити. Тільки розуміння і намагання є недостатніми, якщо особистість не зможе їх реалізувати в системі своїх дій.

Для відтворення і подальшого розвитку суспільства зміст освіти у вищій школі мають складати:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню: знання, накопичені у процесі еволюції людства (факти, поняття, закони, ідеї, теорії, концепції) та знання про шляхи, методи і способи пізнання оточуючого світу, про способи розумових і практичних дій.

2. Система загальних інтелектуальних і практичних умінь та навичок, які є основою різних видів діяльності.

3. Досвід творчої діяльності.

4. Досвід емоційно-вольового ставлення до оточуючого світу, який разом із знаннями та вміннями визначає підґрунтя для формування особистої системи цінностей (моральних, естетичних, екологічних та інших).

Коли йде мова про зміст освіти, покладений в основу професійної підготовки, то він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців, які працюватимуть у різних галузях народного господарства після здобуття професійної освіти.

При визначенні змісту вищої екологічної освіти і відборі матеріалів для залучення у навчальні програми необхідно орієнтуватися на наступні критерії: наукову достовірність екологічних показників і процесів, що відбуваються у біосфері; просторово-географічні особливості екологічних

явищ, відмінність галузевих, локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем та зв'язки між ними, адекватне відображення базових понять (рівні існування, всезагальні взаємозв'язки, демографічний вибух, розвиток, сумісний з довкіллям, поєднання знання з сумнівом); збалансований біологічний, технологічний і соціологічний підхід при вирішенні сучасних екологічних проблем. Вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів та держави.

Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів та відповідних стандартів.

До основних концептуальних положень екологічної освіти і виховання студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації можна віднести наступні:

1. Екологічна проблематика не існує без "живої речовини" екосистем (за В.І. Вернадським), спирається на теорії і закони фундаментальних природничих наук (біології, хімії, геології та ін.). В екології домінує біоцентричний тип пізнання. Знання природничих наук у процесі становлення еколога є предметом засвоєння (що відображають природничо-наукову картину світу) і водночас засобом пізнання та перетворення дійсності.

2. Екологічні проблеми функціонування системи "біосфера-суспільство" тісно пов'язані з політичними, демографічними, енергетичними, продовольчими і сировинними проблемами. Екологічна освіта і виховання студентів є соціальним замовленням, спрямованим на розв'язання діалектично суперечливої єдності системи "біосфера - людство" за допомоги: а) активної взаємодії людини з природою на науковій основі; б) оцінювання людини як частини природи; в) орієнтації на положення, що виживання людства залежить від загального екологічного стану планети. У цьому контексті екологічна освіта формує наукові уявлення про антропогенне коріння глобальних проблем сучасності.

3. Першочергове завдання професійної підготовки майбутніх екологів передбачає формування у них наукових уявлень про біосферу як унікальну живу оболонку Землі. Наріжним каменем цих уявлень є розуміння необхідності реалізації Загальноєвропейської екологічної мережі в сфері збереження біологічного і ландшафтного різноманіття як гаранту стабільності екосистем України на усіх рівнях їхньої організації.

4. Біологічна і хімічна складові екологічної освіти мають бути безперервними і являти собою пріоритетні підсистеми в ній. Біологічна і хімічна підготовка майбутніх екологів потребує постійного оновлення змісту, форм і методів навчання відповідно до змін, які відбуваються у навколишньому природному середовищі і суспільстві.

5. При розробці змісту біологічної і хімічної підготовки еколога дотримуються принципів міждисциплінарності, інтегративності, системності та узгодження, які забезпечують формування комплексного екологічного мислення. Біологічні і хімічні дисципліни навчального плану пронизуються ідеями збереження довкілля на засадах сталого розвитку. Це дає змогу дістати цілісне уявлення про навколишнє природне середовище, озброїти майбутніх фахівців ефективними методами екобезпечного впливу на нього.

6. Ефективними способами насичення біологічним і хімічним змістом фахової підготовки майбутніх екологів є: 1) включення спецкурсів біологічного і хімічного спрямування до варіативної складової навчальних планів (наприклад, "Основи біогеохімії" та ін.); 2) інтеграція біологічних і хімічних знань у зміст нормативних навчальних дисциплін; 3) розробка системи навчальних пізнавальних завдань міждисциплінарного характеру із домінуванням біологічного і хімічного матеріалу для самостійної та науково-дослідної роботи студентів.

7. Унаслідок міжгалузевого характеру проблем, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, підготовка кадрів здійснюється переважно на рівні спеціалізації. Кожна спеціалізація ставить власні специфічні завдання і потребує свого підходу із врахуванням біоцентричності екології як науки.

8. Проблема взаємозв'язку природи і суспільства тісно переплітається з широким колом питань психології, етики та культури.

Пріоритет біологічної і хімічної складової змісту навчання екологів сприяє формуванню ноосферно-біосферного мислення та усвідомлення відповідальності за майбутнє. Біологічні і хімічні знання, доповнені аксіологічними орієнтаціями, стають основою екологічної культури, мислення та відповідальності. Це дає змогу створити нову модель поведінки як в індивідуальному, так і в колективному та соціальному відношеннях, цінування якої змінює на краще ставлення до якості довкілля. Біологічну і хімічну складові екологічної освіти розглядаємо як один із основних важелів сталого розвитку суспільства, як засіб оптимізації природокористування з урахуванням можливостей біосфери. Екологічна освіта вимагає мислити глобально, а діяти – локально.

Особливості змісту фахової підготовки студентів-екологів.

Як уже зазначалося, згідно біосферно-ноосферної концепції В.І. Вернадського, концепції сталого розвитку ООН та коеволюційної концепції М.М. Мойсеєва аксіомою екології визначається гармонійне співіснування трьох систем: «людина – біосфера – техніка». В основі цього гармонійного взаємозв'язку лежить імператив: людина – істота біологічна, соціальна і духовна водночас. Цей імператив має бути покладеним в основу підготовки майбутніх фахівців-екологів. Ми проаналізували перелік та зміст дисциплін відповідних навчальних планів (2008-2012 рр.) підготовки фахівців-екологів у Херсонському державному аграрному університеті. Так, соціально-гуманітарні дисципліни (історія України, філософія, соціологія, екологічне право, психологія, психологія трудових відносин, педагогіка та психологія вищої школи) спрямовані на формування знань студентів про місце людини в природі, загальні закони екології та їх значення для розвитку систем «людина – природа» і «людина-людина», «людина-суспільство». При цьому викладачам слід доводити до свідомості студентів ємно сформульовані Б. Коммортонем загальні закони екології: а) Все пов'язане зо всім; б) Все повинне кудись подітися; в) Природа знає краще; г) Ніщо не дається задарма. У більш розгорнутому вигляді ці закони можна сформулювати наступним чином.

Перший закон екології спрямований на розуміння системного зв'язку кожної форми життя з іншими, співіснування яких розумно збалансоване природою. Безпідставне вторгнення і, як наслідок, руйнація збалансованої

екосистеми приводить до руйнації життєвих умов існування всіх її компонентів, порушення їх гармонії та краси (за висловом Платона: «Без гармонії немає краси ні в чому»).

Другий закон екології («Все повинно кудись подітися») зазначає доцільність будь-якої форми життя в природі, її право на існування у світі. Засвоєння студентами цього закону має забезпечити розуміння незаперечної істини: в природі немає сміття: все має своє призначення і для чогось потрібне.

Третій закон екології («Природа знає краще»), засуджує непродумані, волюнтаристські домагання людей «поліпшити природу» (наприклад, повороти річок, утворення штучних морів та ін.), що загрожує екологічними катастрофами, руйнацією природних ресурсів. Цей закон має скеровувати студентів на уважне вивчення природи і суспільства, врахування внутрішніх законів їх розвитку, порушення яких є злочином.

Четвертий закон екології орієнтує на засвоєння того, що у світі нічого не дається задарма, а запаси природи поступово вичерпуються, якщо їх не відновлювати. Тобто для забезпечення виживання люди повинні повертати природі ті багатства, які взяли у неї в борг.

Лише за цих умов можлива гармонізація природних циклів в зруйнованих екосистемах. Вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу сприяє формуванню екологічного світогляду студентів, формуванню їх моральності, як основи регуляції взаємовідносин людини і соціуму, людини і природи. Знайомлячись з науковими здобутками О. Конта, Д. Юма, Ж.-Ж. Руссо, Й.В. Гете та інших видатних просвітителів, студенти вчать протиставляти споживацькій психології та егоїзму моральний принцип альтруїзму, протидіяти пануванню користолюбних мотивів ставлення до світу, виховують у собі моральну готовність до самообмеження у використанні природних ресурсів.

Професійно орієнтовані (нормативні та вибіркові) дисципліни у навчанні студентів-екологів можна умовно поділити на три групи: в першу чергу це *група дисциплін біологічного спрямування* (біологія, основи біотехнології, генетика, біохімія, агроекологія, екологія мікроорганізмів, фітомеліорація, загальна екологія, екологія людини, заповідна справа, радіоекологія, теорія екосистем, ґрунтознавство

та гідрологія).

Окрім того дисципліни біологічного спрямування є базисною складовою у формуванні фахової компетентності майбутніх екологів і підгрунттям для засвоєння двох інших груп професійно орієнтованих дисциплін: *хіміко-технологічних* (хімія, техноекологія, фізична, колоїдна та аналітична хімія, технологія захисту атмосфери, водопостачання, водогін та поліпшення якості води, очисні споруди та устаткування, утилізація відходів та ін.) і *дисциплін з охорони довкілля та збалансованого природокористування* (економіка природокористування, екологічна безпека, ландшафтна екологія, нормування антропогенного навантаження на довкілля, статистичні методи в екології, екологічна експертиза, організація управління в екологічній діяльності, екологія міських систем, природоохоранне існування, сталий розвиток суспільства, екологічне право та ін.).

Комплексність у вивченні цих груп дисциплін забезпечує реалізацію біоекологічного і природоохоронного підходів у вищій екологічній освіті в контексті збалансованого і сталого розвитку суспільства.

На думку С.Д. Рудишина біологічні знання містять фундаментальні теоретичні узагальнення, які наближаються до філософських знань, оскільки відображають внутрішні закономірності та зв'язки явищ, істину у всій конкретності і об'єктивності, є основою наукового світогляду й практичної екологічної діяльності.

Демонстрація єдності біологічної науки із загальнолюдською культурою, визначення її ролі в розвитку цивілізації є важливим засобом гуманізації професійної екологічної освіти. Якщо гуманітарні дисципліни розкривають суспільну значущість екологічного мислення, збагачують мотиваційну сферу природоохоронної діяльності, то дисципліни біологічної спрямованості реалізують завдання екологічної освіти на природничо-науковому рівні, формують у студентів-екологів розуміння пріоритетності біологічних знань у вирішенні екологічно-соціальних проблем.

Державні стандарти освіти та їх функції

Державний стандарт освіти (ДСО) – це сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки студентів, а також нормативний термін навчання. ДСО визначає обов'язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників ВНЗ і є основою нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм тощо). ДСО - це сукупність норм, які визначають вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів студентів ВНЗ.

Галузеві стандарти вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ГСВО МОНУ) видаються для кожного освітнього кваліфікаційного рівня підготовки фахівців (бакалавра, спеціаліста, магістра) для кожного напрямку підготовки фахівців (наприклад, 0502 «Менеджмент»), для кожної кваліфікації (наприклад, магістр зовнішньоекономічної діяльності). Галузевий стандарт вищої освіти (ГСВО) має три розділи:

- 1) освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) містить вимоги до професійних якостей, знань та умінь людини, яка отримує певний освітній рівень (базову, вищу чи повну вищу освіту);
- 2) освітньо-професійна програма (ОПП), якою визначається зміст підготовки фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів. ОПП передбачає перелік нормативних та вибіркових дисциплін, засвоєння яких здійснюється відповідно до структурно-логічної схеми – науково і методично обґрунтованої послідовності їх вивчення;
- 3) Засоби діагностики якості вищої освіти. У першому розділі фіксуються обсяги знань та вмінь, яких має набути студент протягом навчання у ВНЗ. У другому розділі визначаються навчальні дисципліни та кількість годин на їх вивчення. Орієнтовно 70% – 75% навчального часу відводиться на вивчення обов'язкових для всіх ВНЗ нормативних дисциплін. Кожна з таких дисциплін забезпечується *типовою навчальною програмою*. Дотримання назв нормативних навчальних дисциплін повинно бути обов'язковим для вищих

навчальних закладів, а обсяг не може бути меншим обсягу, встановленого стандартами освіти. Решта навчального часу (близько 25% – 30%) відводиться на вибіркові навчальні дисципліни, які частково рекомендуються для вибору ВНЗ, а частково визначаються ним самостійно. *Робочі навчальні* програми для вибірових дисциплін розробляються в кожному ВНЗ і затверджуються рішенням вчених рад. У третьому розділі ГСВО містяться матеріали щодо змісту державного іспиту та кваліфікаційної атестаційної роботи (дипломної, магістерської). На основі галузевих стандартів вищої освіти відповідно їх розділів у кожному ВНЗ опрацьовуються власні робочі нормативно-правові документи. Для їх розробки залучаються спеціальні робочі групи, до складу яких входять посадові особи – проректори, методисти та найбільш досвідчені викладачі.

Навчальна книга в структурі професійної підготовки: зміст, функції та критерії якості.

Книга – вчитель без плати і подяки.

Кожної миті вона дарує тобі відвертість мудрості.

*Це – співрозмовник, який має мозок, покритий шкірою, про
таємні справи повідомляючий мовчки.*

Алішер Навої

Зміст освіти, що визначається навчальними планами і програмами, конкретизується в підручниках, навчальних посібниках, методичних вказівках та інших навчально-методичних матеріалах (робочих зошитах, збірниках текстових завдань, інструкціях тощо).

Підручники та навчальні посібники є одним з основних джерел знань для студента. У зв'язку з цим слід згадати думку І. Франка, висловлену чітко і лаконічно:

Книги – морська глибина.

Хто в них пірне аж до дна,

Той, хоч і труду мав досить,

Дивнії перли виносить.

Підручник – книга, в якій викладається система знань з конкретної навчальної дисципліни на рівні сучасних наукових досягнень у відповідності з цілями навчання, визначеними навчальною програмою і психолого-педагогічними вимогами. Він повинен відповідати сучасному рівню розвитку науки і практики, бути написаним доступно, красивою літературною мовою з чітко сформульованими визначеннями, правилами, законами, ідеями, містити за необхідністю ілюстрації, схеми, малюнки. Суттєве значення має художнє та естетичне оформлення підручника.

Навчальний посібник – книга, матеріал якої висвітлює окремі розділи навчальної програми, розширює межі підручника, містить додаткові, найновіші та довідкові відомості.

У навчальному процесі вищої школи використовуються *монографії* (від грец. *моно-* один, *графо* – пишу) – книги, в яких відображено одноосібну або колективну наукову працю з однієї проблеми. Для монографій характерна наявність розгорнутої концепції, велика кількість фактичного матеріалу.

Збірник наукових статей є колективною роботою дослідників з певної теми або проблеми. Збірники поділяються на такі типи:

- тематичні збірники (розпочинаються зі статей, які теоретично осмислюють тему; інші статті конкретизують її аспекти);
- праці наукових з'їздів, конференцій, нарад, симпозіумів;
- праці найавторитетніших учених.

Вихід у світ неперіодичних видань не підлягає чітко встановленому графіку, а зумовлюється готовністю наукового матеріалу для оприлюднення та ін.

Періодичні видання виходять друком регулярно через певні проміжки часу. До них зараховують:

- серійні видання. Серію можуть формувати найрізноманітніші твори, об'єднані певною загальною ознакою (тематикою, предметом, ідейною схожістю тощо);
- серійні збірники праць з певного профілю науки або наукової теми науково-дослідних установ чи навчальних закладів;
- газети, часописи (журнали). Ці видання публікуються регулярно згідно зі встановленою їх засновниками періодичністю. Періодичні

видання можуть бути центральними органами однієї або кількох державних, наукових, громадських організацій, мати постійну редакційну колегію та редактора. Наукові журнали, як правило, тематичні, відображають наукові досягнення, проблеми в певній галузі знань.

Створюючи підручник чи навчальний посібник, викладач ВНЗ повинен враховувати наступне:

- навчальна книга повинна мати високий науково-методичний рівень, містити необхідний довідковий апарат (ключові слова, глосарій, предметний показник, бібліографічний список);
- текст повинен бути викладений у доступній формі, теоретичний матеріал необхідно пов'язувати з практичними знаннями;
- у книзі повинні враховуватися міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, які вивчає студент;
- достатня увага повинна приділятися питанням професійної спрямованості.

У найбільш загальному вигляді структуру навчальної книги можна подати у наступному вигляді (рис. 8):

Рис. 8. Структура навчальної книги

Методичні вказівки (методичні рекомендації) – це навчальні видання, метою яких є роз'яснення з певної теми, розділу або групи питань навчальної дисципліни, поради студентам щодо організації навчальної діяльності по їх засвоєнню. Готуючи «Методичні рекомендації» викладачеві слід урахувати, що вони повинні відповідати наступним вимогам:

- змістовно і лаконічно розкривати методи пізнавальної діяльності студентів;
- конкретизувати обсяг і зміст навчального матеріалу, який слід засвоїти;
- пропонувати зразки та методики виконання завдань, ілюстрації, таблиці, графіки, матеріали експериментальних робіт, джерела інформації, які дозволять краще засвоїти тему.

У зв'язку з упровадженням технології дистанційної освіти все більшого поширення набувають **електронні посібники (ЕП)** – навчально-методичні засоби, що призначені для допомоги студентам в самостійній роботі щодо засвоєння навчальної дисципліни або окремих її розділів з використанням комп'ютерних технологій.

У «Глумачному словнику термінів інформаційної освіти», підготовленому Інститутом інформатизації освіти Російської Академії освіти, запропоноване наступне визначення: «Електронний підручник – це інфомаційна система (програмна реалізація) комплексного призначення, яка за допомогою єдиної комп'ютерної програми, без звертання до паперових носіїв інформації, забезпечує реалізацію дидактичних можливостей засобів інформаційно-комунікативних технологій у всіх ланках дидактичного циклу процесу навчання:

- постановку пізнавального завдання;
- подання змісту навчального матеріалу;
- організацію застосування первинно отриманих знань;
- зворотний зв'язок, контроль діяльності учнів;
- організацію підготовки до подальшої навчальної діяльності.

При цьому електронний підручник, забезпечуючи безперервність і повноту дидактичного циклу процесу навчання, надає теоретичний

матеріал, організовує тренувальну навчальну діяльність і контроль рівня знань, інформаційно-пошукову діяльність, математичне та імітаційне моделювання з комп'ютерною візуалізацією і сервісні функції*.

Критерії якості електронного підручника можна умовно поділити на декілька груп:

1. Ефективність (економія часу студента, кількість інформації, модернізація змісту навчальної дисципліни, можливість виходу в суміжні галузі знань та ін.).
2. Методичні властивості (відсутність мовних помилок, простота використання програми, відповідність стандартним вимогам до інтерфейсу, можливість розширення кола вирішуваних завдань).
3. Якість екранного дизайну (лаконічність, академічний стиль; оптимальність кількості інформації на екрані; обґрунтованість вибору кольорів, розміру шрифту, елементів оформлення кадру у відповідності до вимог медико-ергономічних та психолого-педагогічних наук).
4. Економічна обґрунтованість (коло можливих користувачів, конкурентоспроможність; відкритість для модифікацій іншими версіями і розробками).

Спираючись на принципи дидактичного конструювання навчальної книги (підручника, навчального посібника, робочого зошита тощо) в електронному вигляді, запропоновані Д.В. Чернилевським та іншими авторами, вважаємо, що її оптимальною структурою може бути наступна:

1. Вступ до навчальної дисципліни (актуальність, предмет, таксономії цілей вивчення дисципліни, анотація, визначення місця дисципліни в системі науково-професійної підготовки фахівця, її зв'язки з іншими навчальними дисциплінами).

2. Робочий план і робоча програма вивчення дисципліни.

3. Мультимедійне відтворення змісту навчальної дисципліни, структуроване за модулями чи міні-модулями (розділами і параграфами): електронні конспекти, структурно-логічні схеми тощо. Мультимедійне відтворення змісту має поєднувати звукове та відеовідтворення:

* Толковий словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования. – М.: ИИО РАО, 2006. – 88 с.

дикторський текст, коментарі, відеосюжети, методичну допомогу. Бажано, щоб кожен модуль мав такі компоненти:

- теоретичне ядро;
- приклади;
- завдання і вправи для самостійного опрацювання;
- довідку (Help);
- історичний коментар (за необхідності);
- запитання для самоконтролю (з відповідями);
- контрольні запитання з теорії;
- контрольну роботу.

4. Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу.

5. Тренувальні і творчі вправи, завдання для самостійної роботи, завдання для самоконтролю (за параграфами, розділами, модулями), які повинні супроводжуватися відповідями на запитання з метою забезпечення дієвого самоаналізу студентами якості набутих знань.

6. Тематика науково-дослідних робіт (есе, рефератів, самостійних спостережень та ін.), спрямованих на поглиблення і розширення знань, окреслених навчальною програмою.

7. Завдання для контролю навчальних досягнень. Завдання можуть бути диференційованими (рівня А, В-С, Д-Е). Право вибору рівня може надаватися студенту.

8. Глосарій (термінологічний словник ключових термінів та базових понять). У цьому розділі може пропонуватися також іменний покажчик відомих вчених, чії ідеї використовувалися в електронному посібнику.

9. Довідкова система (можливий список скорочень, аббревіатур та ін).

10. Список джерел інформації (основних та додаткових – для поглиблення знань).

Ми виклали зміст основних елементів електронного посібника. У практичній діяльності його можна доповнити ілюстративними матеріалами, наприклад, опорними конспектами, «листами основного змісту теми», структурно-логічними схемами теми чи модуля. Якщо викладач вважає за необхідне мінімізувати звернення студентів до додаткових джерел інформації, то має сенс розміщення у посібнику

дайджесту з дисципліни, який містить хрестоматійні матеріали: витримки з інших підручників, монографій, наукових статей, методики діагностування особистих якостей майбутніх фахівців, методики і методи спостережень та вивчення виробничих процесів, інших навчальних матеріалів за тематикою дисципліни.

Організуюючи роботу студентів із джерелами інформації, слід максимально використовувати їх позитивну мотивацію до самоосвіти, спираючись на думку видатного вченого, нобелівського лауреата А. Ейнштейна: «Нічого не можна навчити, можна тільки навчитися».

Міні-модуль 2.4. Особливості університетської освіти. Нові моделі організації навчального процесу у сучасній вищій школі.

*Університет – будь він для хіміків,
фізиків, математиків, юристів –
вчить завжди багатомірності життя
і творчості, терплячості
до незрозумілого і спроби досягнути
безмежне і різноманітне.
Академік Д.С. Ліхачов*

Особливості університетів та університетської освіти

У 90-х роках минулого століття – на початку ХХІ століття в Україні мала місце тенденція трансформації вищих галузевих навчальних закладів в університети: економічні, лінгвістичні, аграрні, технічні, медичні, педагогічні тощо. Наскільки наразі вони відповідають поняттю «університет»? Тому слід, вочевидь, проаналізувати особливості університетської освіти.

Ідея університету розкривається у самій назві *Universitas*, що в перекладі з латини перекладається як *сукупність*. Аналіз розвитку системи вищої освіти демонструє, що під поняттям «університет» («сукупність») розуміли різний зміст. По-перше, в організаційному аспекті університетом стали називати результат об'єднання різних типів вищих навчальних закладів. Типовим прикладом може слугувати Паризький університет, який виник як об'єднання богословської школи Сорбонни з медичною і юридичною школами. По-друге, і дуже важливо, що основна місія університету полягає у залученні молодої людини до *сукупності усіх видів знання*. Історія науки свідчить, що університети намагалися сформувати універсальні світоглядні позиції для розуміння життя, світу, космосу, людини, дати універсальну освіту випускникам, котрі після завершення навчання в *Alma mater*, вливалися до еліти суспільства.

Виокремлюють ще один аспект «сукупності», який відноситься до

принципів організації університетської освіти. У першу чергу до них належать принципи, котрі забезпечують неперервність наукової творчості: викладання новітніх наукових знань і методів пізнання та залучення студентів до науково-дослідної діяльності. Тому головне завдання університету полягає у тому, щоб розбудити у юнацтва потяг до вогнику науки, допомогти випускникові переносити наукові ідеї в конкретні галузі знань та суспільної практики.

С.І. Гессен, узагальнивши історичний досвід, чітко сформулював головні *принципи університетської освіти*:

- повнота, різнобічність і універсальність, пропонованих університетом знань;
- дух свободи і творчості у процесі викладання і учіння;
- здібність університету до самовідтворення шляхом підготовки викладачів і вчених із числа своїх студентів.

Ці принципи мають бути притаманні кожному університету, незалежно від історичної епохи і характеру його розвитку.

Що слід розуміти під повнотою і універсальністю університетського знання? З точки зору Г.Гельмгольца повнота наукового знання полягає у тому, щоб забезпечити повноцінну взаємодію дослідників зі всіх галузей знання, які ведуть до загальної мети. Саме в університеті повнота науки, яка розвивається, забезпечує, з однієї сторони, широту світогляду майбутнього фахівця, а з іншої – створює засади для розвитку окремих галузей знання. Повноту, різнобічність і універсальність наукових знань розкривають через зміст університетського курсу, безпосередньо через теоретичний, практичний та експериментальний напрями науки, що є основою навчальної дисципліни. Однак співвідношення між теоретичними та практичними компонентами університетської освіти є різним, що безпосередньо впливає на рівень і специфіку підготовки фахівця. Н.В.Бордовська і О.А.Реан підкреслюють, що в умовах університету термін «повнота знань» містить знання основ гуманітарних і природничих наук, знання про природу, людину і суспільство, загальноосвітні знання та глибоку теоретичну підготовку в межах конкретної фахової спеціалізації.

Відповідно вимог різнобічності, повноти і універсальності

університетських знань перед українською вищою школою постає чітко окреслене завдання: «Формування змісту навчання з дисциплін змістових частин галузевих стандартів вищої освіти має розглядатися відповідно до детального опису визначень і належних знань, навичок і відносин у кожній з восьми галузей, а саме: комунікація рідною мовою; комунікація іноземною мовою; математична грамотність і основні компетентності в науці й техніці; інформаційно-комунікаційна компетентність; «вчись вчитися»; міжособистісні і громадянські компетентності; підприємництво; загальна культура»*.

Другою важливою особливістю університету є свобода викладання і учіння, що потребує відповіді на декілька запитань:

- Як в межах єдності наукових досліджень і викладання можна реалізувати ідею свободи науково-педагогічної діяльності викладача університету?
- Яким є співвідношення між систематичним навчальним курсом, який складається з лекцій і семінарсько-практичних занять, і мета якого полягає в передачі наукових знань, та в стимулюванні до пошуку нових, між науковою дисципліною як організацією навчальної діяльності студентів і пошуком ними шляхів вирішення наукових проблем?

Різні університети по різному вирішують ці питання. Викладачі деяких університетів не «читають» окреслений програмою курс, а публічно викладають власні наукові погляди. Відповідно студент не стільки навчається, скільки займається науковою діяльністю. Однак інтенсивна наукова діяльність потребує системних знань наукових теорій і напрямів розвитку наукової думки. Тому сучасний університет зберігає поряд із свободою навчання різноманітні програми предметного і професійного навчання, які мають за мету глибоке оволодіння системою наукових знань та практичних умінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Практика інших університетів полягає в наданні переваги викладачам

* Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: Матеріали до підсумкової колегії (21 березня 2008 року, м.Київ) //Освіта України. – 19 березня 2008 р. - №21-22 (905). – с.4.

– прекрасним риторам, вмілим пропагандистам наукових знань, які можуть викликати у студентів інтерес до пізнання істини. Однак у обох варіантах важливою особливістю університету є свобода висловлювання наукових поглядів, свобода науково-педагогічної творчості, свобода думки та слова.

І.Г. Фіхте розглядає університет як вищу наукову школу, яка відкриває наукові істини і перевіряє результати новітніх відкриттів. Слід у той же час зазначити, що сучасні університети готують своїх випускників не тільки до науково-дослідної діяльності, але і до професійних обов'язків у конкретній практичній діяльності. При цьому традиційна –духовна і культурологічна місія університету повинна залишатися незмінною. Отже, ідея, яка об'єднує всі університети світу, полягає в їх якості як наукового й інтелектуального центрів розвитку суспільства.

Третя особливість університетів – це їх здібність до самовідтворення науково – педагогічних кадрів з числа власних студентів, що символізує потенціал саморозвитку і свободу науки. Вочевидь, мова йде про наукові школи, які створюються в університетах, і які виконують функції «інкубаторів» науково-педагогічних кадрів. Історики науки традиційно приводять, як приклад, наукову школу Ернеста Резерфорда, учні якої створили яскраву плеяду всесвітньо відомих вчених – фізиків. Серед представників «школи Резерфорда» в галузі дослідження атома і атомного ядра яскраво сяють такі «зірки» як: Н.Бор, Г. Гейгер, О. Ган, Дж. Кокрофт, Г. Мозлі, М. Оліфант, Дж. Чедвік, П. Капіца, Ю. Харитон, О. Лейпунський, К. Синельников та багато інших.

Нові моделі організації навчального процесу в національній вищій школі

Обрані Україною шляхи модернізації вищої освіти аналогічні загальноєвропейським підходам. Кредитно-модульну систему організації навчального процесу (КМСОНП) – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на використанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів), розглядають як засіб

підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми на іншу, включно з програмою післядипломної освіти.

За основу пропонується прийняти ECTS – систему, розроблену європейською комісією, що дозволяє особистості ефективно діяти в межах концепції «навчання упродовж усього життя». ECTS передбачає покласти в основу обліку трудомісткості навчальної роботи студента *кредити*, які накопичуються (акумуляуються) протягом усього терміну навчання студента і можуть бути перезарахованими в іншому навчальному закладі. Згідно з додатком 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою «кредит – точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь – якої зі складових навчальної програми, виконаної студентом під час навчання».

Заліковий кредит – завершена задокументована частина (навчальної дисципліни, практики, курсового проектування тощо) навчання студента, що підлягає обов’язковому оцінюванню та зарахуванню. Залікові кредити містять модулі декількох видів навчальної діяльності студентів (аудиторну, самостійну та індивідуальну роботу).

Модуль – це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (ОПП), що реалізується відповідними видами навчальної діяльності студента (лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття, самостійна та індивідуальна робота, практики, контрольні заходи, кваліфікаційні роботи).

Змістовий модуль – це система елементів навчальної дисципліни, поєднаних за ознакою змісту та за допомогою відповідних методів навчання.

Кожен ВНЗ розробляє власну *кредитно-модульну систему*, що є внутрішньою. Присвоєння студенту академічного ступеня відбувається після того, як він/вона накопичив /ла певну кількість кредитів. Проміжок часу, упродовж якого допускається процес акумуляування, є довільним, але з певними обмеженнями.

Переваги акумуляційної кредитної системи полягають у:

- гнучкості, бо кожен студент самостійно вибирає шляхи накопичення заданої кількості кредитів;

- можливості ефективної реалізації принципу індивідуалізації навчання;
- підвищення ефективності навчання із забезпеченням оптимізації витрат;
- самооптимізації процесу навчання.

Одним із важливих положень Болонських угод є орієнтація вищих навчальних закладів на такий рівень знань, умінь і навичок випускників, які б забезпечили його конкурентоспроможність на європейському ринку праці. Для забезпечення визнання кваліфікацій цей процес повинен бути спрощеним, що може підтверджуватися додатком до диплома, рекомендованого ЮНЕСКО. Згідно з Болонськими угодами запропоновано видавати такий додаток усім студентам, які закінчують університет після 2005 року. Міжнародний диплом єдиного для Європи зразка повинен визнаватися всіма роботодавцями Європи. У сукупності запропоновані Болонською угодою заходи сприятимуть забезпеченню *привабливості* європейської системи освіти, залученню до навчання в європейських університетах студентів з інших регіонів світу.

Входження системи вищої освіти України в європейський освітній простір передбачає її побудову з урахуванням принципів, які мають за основу університетську хартію, прийняту в Болоньї (*Magna Charta Universitatum*, 1998 р.), зокрема:

1. Автономія у поєднанні з відповідальністю.

Вищі навчальні заклади повинні мати право формувати свою стратегію, визначати власні пріоритети у навчанні та проведенні наукових досліджень, витратити ресурси, профілювати свої програми, встановлювати власні критерії для прийому викладачів і студентів.

Університети потребують необхідної організаційної свободи, чітких та сприятливих умов регулювання і достатнього фінансування. Конкуренція, яка повинна мати місце, не може бути зведена до комерції.

2. Освіта як відповідальність перед суспільством.

Першочергового значення набуває відповідальність ВНЗ за якість освіти і підготовки фахівців.

Зона європейської вищої освіти і українська вища школа, як її структурний елемент, повинні будуватися на європейських традиціях

відповідальності системи освіти перед суспільством; на широкому і відкритому доступі як до двоступеневого так і післяступеневого навчання; на освіті для розвитку особистості та навчанні протягом усього життя; на громадянськості та принципах соціальної доцільності освіти.

3. Вища освіта, ґрунтована на наукових дослідженнях.

Цей принцип спирається на тезу, згідно якої наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти. Тому створення Зони європейської вищої освіти має відбуватися одночасно зі створенням Зони європейських наукових досліджень.

4. Організація диверсифікації.

Диверсифікація (лат. *diversus* - різний і *facere* - робити) – полягає у широкій різноманітності навчальних закладів, навчальних програм і органів управління освітою. Традиційно європейська вища школа характеризується різноманітністю мов, національних освітніх систем, типів вищих навчальних закладів, орієнтацією профілів підготовки і навчальних планів. Водночас її ефективність залежить від здатності оптимально організувати це різноманіття з отриманням позитивних результатів. Завданням Болонських угод є не уніфікація європейських вищих навчальних закладів, а забезпечення змін і полегшення умов для координації та зближення (конвергенції) освітніх систем з урахуванням національних і європейських особливостей.

Реформування національної системи вищої освіти України згідно зазначених вище напрямів сприятиме її наближенню до європейських стандартів. Якість процесів оновлення, які відбуваються в сучасних українських ВНЗ, дає підстави для впевненості у можливості подальшого примноження інтелектуального багатства нації і забезпечення успішності соціально-економічного розвитку української держави.

Міні – модуль 2.5. Екологічна освіта: стан, проблеми, перспективи

*Людина скоїла велику помилку,
коли уявила, що може відділити
себе від природи і не рахується
з її законами*
Вернадський В. І.

Екологічна освіта в Україні

Становлення екологічної освіти в Україні

Екологічна освіта України має багату історію – від появи у вищих навчальних закладах України перших навчальних курсів з питань екології, охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування в середині 70-х років минулого сторіччя до розробки і утвердження Концепції екологічної освіти України (2001 р.), розробки і поступової реалізації цієї концепції в 2002 – 2012 роках.

Важливим етапом у розвитку екологічної освіти в Україні була постанова Державного комітету УРСР по охороні природи та Міністерства вищої і середньої фахової освіти УРСР “Про стан екологічної освіти в системі вищих навчальних закладів УРСР” (№11/4/210 від 24.04.1990р.), яким була затверджена “Республіканська програма екологічної освіти у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах Української РСР на період до 2005 року”. Для виконання цих програм значно розширюється мережа ВНЗ, у яких здійснюється підготовка фахівців-екологів, розширюються межі вивчення екології, з’являється низка нових важливих у практичному значенні напрямів, покликаних забезпечити рішення екологічних проблем у всіх сферах людської діяльності.

Наступним важливим кроком став Указ Президента України від 12.09.1995 р. “Про основні напрямки реформування вищої школи в Україні”, у якому була сформульована задача створити вищезгадану Концепцію екологічної освіти і виховання в Україні.

Концепція є важливим регламентуючим державним документом, у якому зазначені стратегічні напрями і тактичні задачі розвитку екологічної освіти всіх верств населення – від дитинства до старості – з метою формування екологічної культури і свідомості громадян, звичок і фундаментальних екологічних знань. Цей документ дає підставу для розробки і впровадження нових програм екологічної освіти і виховання як для дітей дошкільного і шкільного віку, так і для студентів профтехучилищ, технікумів, коледжів і університетів, для керівників різних установ, фахівців різних профілів, галузей виробництва.

Реформування екологічної освіти і виховання в Україні здійснюється з обов’язковим урахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, соціальній, економічній, технологічній і військовій сферах.

Екологічна освіта у ВНЗ, у залежності від рівня їхнього науково-педагогічного потенціалу і потреб регіонів, здійснюється в межах, затверджених просвітницько-професійними програмами підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями “молодший спеціаліст”, “бакалавр”, “спеціаліст” і “магістр”.

В останні роки велику увагу вихованню екологічної свідомості особистості приділяє Всеукраїнська екологічна ліга. Вже майже 10 років велику роботу щодо екологічного виховання й освіти проводить Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, активізували роботу обласні еколого-натуралістичні центри (Житомирський, Закарпатський, Донецький, Луганський та ін.).

1994 року створена науково-методична комісія з екологічної освіти Міністерства освіти України, що за останні роки провела велику і важливу роботу щодо сприяння розвитку екологічної освіти.

У переліку напрямів підготовки фахівців з вищою освітою у 1994 році вперше з'явився окремий напрям – “Екологія”. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 24.05.1997 р. №607 професійна екологічна підготовка здійснюється за спеціальностями “Екологія й охорона навколишнього середовища”, “Прикладна екологія” (за галузями) і “Експлуатація апаратури контролю навколишнього середовища”. Наразі підготовка фахівців-екологів здійснюється в 23-х ВНЗ I-II рівнів акредитації й у 52-х ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

У 2001 році в Україні створений спеціалізований вищий навчальний заклад по підготовці фахівців екологічного напрямку – Одеський державний екологічний університет, який є базовим ВНЗ щодо підготовки кадрів екологічної спрямованості.

За минуле десятиліття розроблена велика кількість програм навчальних дисциплін екологічного напрямку, підготовлено і видано декілька десятків підручників і посібників з різних екологічних дисциплін, у тому числі: “Екологічний аудит”, “Екологічний моніторинг”, “Екологічне підприємництво”, “Екологізація енергетики”, “Методи виміру параметрів навколишнього середовища”, “Урбо-екологія”, “Екологічна економіка”, “Екологія і стійкий розвиток”, “Екологічне управління”, “Модернізація виробництва: системно-екологічний підхід”, “Основи професійного навчання державних службовців і управлінського персоналу з екологічної політики і управління” та ін.

Проблеми екологічної освіти в сучасному українському суспільстві

За вказівкою Міністерства освіти України з 1996 року курс екології введено в усіх ВНЗ України як нормативну навчальну дисципліну. За останній період в Україні видано більше трьох десятків підручників, навчальних посібників, словників з екології для вищих закладів освіти. Щоправда, видана література не забезпечує потреб ВНЗ у навчальній літературі, тим більше, що тиражі видань незначні і більшість із них недоступна для широкого кола студентів.

Наразі вищі заклади освіти України фактично позбавлені можливості централізованого забезпечення дидактичними матеріалами, технічними засобами навчання та унаочненням з екології. Підготовлені окремими аматорами науково-популярні телевізійні та короткометражні фільми екологічного змісту, на жаль, не стали надбанням більшості ВНЗ України.

У реалізації завдань екологічної освіти у ВНЗ України, крім згаданих, є й низка інших труднощів.

Часто серед фахівців немає спільного розуміння сутності сучасної екології як науки та її завдань. Гостра криза у відносинах людського суспільства з природою сприяла тому, що проблемами екології стали займатися не тільки біологи, географи, хіміки та фізики, але й геологи, енергетики, економісти, політологи, соціологи, філософи та інші вчені, а також спеціалісти прикладних напрямів, які нерідко бувають екологічно некомпетентними. У наукову, навчальну та науково-методичну літературу впроваджено значну кількість термінів та понять незрозумілого, некоректного або явно помилкового змісту, які засмічують саму науку, заважають взаєморозумінню між ученими, практичними працівниками та педагогами.

Результати аналізу літературних джерел засвідчують, що вчені, практичні працівники та автори деяких навчальних посібників не

завжди правильно розуміють сам об'єкт та предмет екології як науки, не мають уяви про її структуру. Так, автори навчальних посібників з екології користуються термінами “екологія України”, “екологія Карпат”, “екологія промисловості”, “екологія транспорту”, “екологія Землі”, “екологія міста”, “екологія Космосу”, “екологія науки”, “екологія культури” тощо. Тому слід підкреслити, що сучасна екологія надто складна міждисциплінарна наука, яка охоплює своїми дослідженнями широке коло теоретичних і прикладних проблем. Об'єктами її вивчення є живі організми та їх угруповання всіх рівнів організації (популяції, види, біоценози, екосистеми, біосфера в цілому) у зв'язку з умовами навколишнього середовища, тобто все, що їх оточує, є середовищем для існування життя (абіотичне, біотичне, антропічне). Екологія як наука має свій сенс тільки там, де існує життя. Звідси стає цілком очевидною некоректність або дискусійність згаданих вище екологічних термінів стосовно географічних назв, галузей і об'єктів промислового виробництва, науки, культури і т. ін.

Вирішення надто складних, але життєво важливих екологічних проблем, залежить насамперед від наявності кваліфікованих кадрів. Лише вони спроможні визначити основну тактику у вирішенні проблем техногенної безпеки та основні принципи екологічної політики держави сьогодні і на перспективу.

Мусимо визнати, що екологічна освіта, незважаючи на її актуальність і важливість у вирішенні проблем екологічної безпеки, ще не стала пріоритетом у нашій державі.

Вище зазначене свідчить про те, що в галузі екологічної освіти в Україні ще велике поле діяльності уряду, Міністерства освіти і науки України та вищих закладів освіти. Прийняття і впровадження в життя Концепції екологічної освіти і виховання сприятиме значному покращенню становища в цій галузі науки, освіти і практичної діяльності людини, що має не тільки важливе загальнодержавне, а й міжнародне значення.

Роль екологічної освіти та шляхи її удосконалення в Україні

Вихідним положенням вищої екологічної освіти є продовження базової середньої освіти на наступному, більш високому рівні з метою формування у студентів високої екологічної культури, глибоких екологічних знань та біосферного світогляду, підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів у всіх сферах екологічної практичної управлінської, освітньої та наукової діяльності.

Розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природничого, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів.

При визначенні змісту вищої екологічної освіти і відборі матеріалів для залучення у навчальні програми необхідно орієнтуватися на наступні критерії:

- наукову достовірність екологічних показників і процесів, що відбуваються у біосфері;
- просторово-географічні особливості екологічних явищ, відмінність галузевих, локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем і зв'язки між ними з урахуванням руху від близького до далекого;
- адекватне відображення базових понять (рівні існування; цикли; всезагальні взаємозв'язки; демографічний вибух; розвиток сумісний з довкіллям; поєднання знання з сумнівом);
- збалансований біологічний, технологічний і соціологічний підхід при вирішенні сучасних екологічних проблем.

Вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів та держави.

Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами

часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів та відповідних стандартів.

Особливе значення має екологічна освіта для студентів педагогічних вищих навчальних закладів, майбутніх вихователів і вчителів, які поряд із загальним високим рівнем екологічної культури мають опанувати методіку екологічної виховної роботи.

Наступною важливою функцією вищої екологічної освіти є підготовка фахівців-екологів різного освітньо-кваліфікаційного рівня:

- для освітньої галузі (вчителів, викладачів);
- для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, громадських організацій;
- для підприємств, установ та організацій різних галузей народного господарства.

Кожний окремий ВНЗ на рівні підготовки "спеціаліст" та "магістр" може надавати перевагу підготовці фахівців-екологів того профілю, який необхідний у даний період галузям регіону (екологі-аграрники, екологи-енергетики, екологи-лісівники, екотехніки, геоекологи, радіоекологи, екологи заповідної справи тощо), і організацію якого ВНЗ може забезпечити.

Особливої уваги потребують питання розвитку екологічної освіти у ВНЗ технічного, агропромислового та військового профілів.

Програми підготовки фахівців-екологів повинні передбачити:

- здобуття відповідного обсягу теоретичних знань з екології, орієнтованих на майбутню галузеву діяльність;
- розвиток необхідного обсягу практичних екологічних знань в галузі охорони довкілля та раціонального природокористування, уміння самостійно аналізувати і моделювати екологічні ситуації з орієнтацією на управління ними;

- розвиток усвідомлення реальності екологічної кризи і шляхів її запобігання;
- здобуття навичок у розв'язанні галузевих, загальних локальних і регіональних екологічних проблем, уміння користуватися екологічними нормативно-правовими документами;
- розвиток здатності оцінювати екологічні ситуації і здійснювати заходи по охороні довкілля з позицій сучасної екології, політики, економіки, законодавства;
- формування активної громадської позиції щодо вирішення проблем захисту довкілля і збереження біосфери;
- вміння активно користуватись сучасними інформаційними технологіями для вирішення екологічних завдань.

Обов'язковим є введення в навчальний процес лабораторних і практичних занять з екології, польових і виробничих екологічних практик, у тому числі на базі структурних підрозділів органів державної влади, а також за кордоном.

Підготовка фахівців-екологів у недержавних вищих навчальних закладах повинна здійснюватися з обов'язковим урахуванням положень Концепції розвитку екологічної освіти України у повному обсязі.

Кількість державних і недержавних екологічних вищих навчальних закладів і кафедр повинна бути обґрунтовано збалансована.

Велике значення для підвищення рівня вищої екологічної освіти мають:

- регіональні і міжнародні контакти викладачів і студентів;
- участь висококваліфікованих фахівців в розробці Державних стандартів екологічної освіти;
- зв'язки з громадськими організаціями;
- регулярний обмін досвідом, стажування в закордонних ВНЗ, виконання спільних екологічних проектів, науково-дослідних

програм і видання підручників та посібників;

- підготовка і перепідготовка педагогічних кадрів вищих навчальних закладів у галузі екологічної освіти.

Екологічна освіта в Сполучених Штатах Америки

Становлення екологічної освіти в школах США

У Сполучених Штатах Америки, як і в інших країнах, екологічна освіта виникла внаслідок пошуку оптимальних шляхів впливу на широкі верстви населення з метою перебудувати культуру поведінки і ставлення людини й суспільства до природи. Екологічна освіта в США почала формуватися наприкінці ХІХ століття. Базуючись на ідеях консерваційного підходу до охорони природи, сутність якого полягала в тому, щоб вилучити із активного споживання або заборонити повністю використання тих природних ресурсів, що зазнали найбільшого руйнування, американські науковці, освітяни і суспільні діячі започаткували педагогічний рух на захист природного довкілля. Оскільки в основу педагогічних концепцій охорони природи було покладено консерваційний підхід, то і тогочасна екологічна освіта отримала назву природоохоронна (консерваційна) освіта. Значний внесок у розробку наукових основ природоохоронної освіти в США мали роботи Г. Пінчота, Альдо Леопольда та ін. Багато наукових положень, висунутих цими вченими, не втратили своєї актуальності й у наш час. Проте головним у природоохоронній освіті було привернути увагу американців до деградації природного середовища і до невпинного вичерпання життєво важливих природних ресурсів, насамперед, ґрунтів, води, лісу, диких тварин. Підвищення природоохоронної грамотності населення країни розглядалося як можливість запобігання подальшої

руйнації природного довкілля та виснаження природних багатств країни.

У Сполучених Штатах Америки систематична робота з підвищення культури природоспоживання почала здійснюватися наприкінці ХІХ століття в декількох вищих навчальних закладах, що було явно недостатньо. Зростаюча деградація природних умов у країні на початку ХХ століття переконувала у необхідності широкої пропаганди ідей охорони природи. Все частіше американські вчені й діячі освіти висловлювалися за необхідність включення природоохоронної освіти у зміст шкільної. Найбільш значущою у цьому відношенні є робота Вілбура Джекмана «Вивчення природи в суспільних школах», опублікована в 1851 році. У ній уперше здійснювалася спроба довести важливість вивчення проблем довкілля в школі.

У 30-ті роки ХХ століття підготовка молоді шкільного віку до природоохоронної діяльності в багатьох штатах стає обов'язковою. Практика доводить, що проблема раціонального використання природних ресурсів в країні не може бути вирішеною без широкої і добре організованої просвітницької роботи серед населення. У зв'язку з цим зросла кількість шкіл, у програми яких регулярно включались питання захисту природи. Посиленню освіти в галузі навколишнього середовища сприяли відповідні урядові документи. Одним із них був закон про природоохоронну освіту (Conservation Education Law), прийнятий у 1935 році в штаті Вісконсін, який справив значний вплив на її розвиток в країні. Основні його положення зводилися до наступного:

- забезпечити природоохоронну підготовку учнів у всіх публічних школах для ефективного управління природними ресурсами;
- забезпечити природоохоронну підготовку студентів університетів і учительських коледжів й запровадити її як

обов'язкову вимогу до дипломів учителів природознавства і суспільствознавства;

- реалізувати суму в 5 тис. доларів на розробку і розповсюдження навчальних матеріалів.

У 50-ті роки ХХ століття природоохоронна освіта отримала подальшого розвитку. Педагогічні цілі й завдання природоохоронної освіти стають більш визначеними. До кола провідних цілей природоохоронної освіти американські педагоги включали «формування в учнів відношення до навколишнього середовища, умінь і навичок раціонального природоспоживання». Значна увага приділялася усвідомленню школярами необхідності природоохоронної діяльності. «Розуміння значущості природоохоронної діяльності та оволодіння принципами раціонального використання природних ресурсів – відмічалось на конференції з природоохоронної освіти американської молоді – є квінтесенція підготовки кожного громадянина». Важливо відзначити, що екологічний підхід до оцінки факторів антропогенної діяльності в природі у шкільній природоохоронній освіті почав набувати все більшого поширення. Прогресуюче руйнування природного довкілля і значне скорочення його запасів негативно позначилося не тільки на стані економіки, але й на здоров'ї людей. Тому не випадково словник природоохоронних термінів поповнився ще одним поняттям – «взаємозв'язок людини з природою». Спеціалісти пояснювали його як взаємозалежність людського суспільства та навколишнього природного середовища з існуючими у ньому формами життя. Проте в практиці шкільної освіти це поняття розкривалося дуже поверхово. У багатьох шкільних підручниках автори обмежувалися лише загальними фразами щодо необхідності підтримувати цей взаємозв'язок. У цілому школа США не задовольняла потреб суспільства у природоохоронній підготовці населення. З метою покращення становища, що склалося в шкільній освіті, й надання їй

пріоритетного значення урядом США було прийнято закон щодо масштабного реформування системи національної освіти і, насамперед, шкільної.

60-ті роки двадцятого століття характеризуються переходом від природоохоронної до екологічної освіти, яка в умовах комплексного руйнування природного довкілля США повніше відповідала потребам природоохоронного руху. Проте в теорії і практиці тогочасної екологічної освіти ще сильні були традиції ресурсного підходу до охорони природи, що не дозволяло реалізовувати ідею комплексності при висвітленні природоохоронних проблем. Тому дидактичний матеріал із проблем довкілля в шкільних підручниках, що зазнав суттєвого переосмислення, в умовах комплексної деградації природного середовища не відповідав своєму призначенню. Шкільна природоохоронна освіта в США потребувала докорінного реформування, приведення у відповідність до вимог нового етапу розвитку природоохоронного руху, який ґрунтувався на ідеях цілісності природи та гуманізації стосунків із нею.

Сучасний етап розвитку природоохоронної освіти в США пов'язується із прийняттям у 1969 році закону "Про національну політику в галузі навколишнього середовища", на базі якого у 1970 році було прийнято «Закон про екологічну освіту» (Environmental Education Act). З цього часу природоохоронна освіта отримує назву «**екологічна освіта**», відповідаючи духу Закону, а термін «**екологічна освіта**» (environmental education) остаточно закріпився в педагогічному лексиконі США.

Екологічна освіта інтерпретується американськими педагогами як освіта, спрямована на оптимізацію відносин людини і суспільства з природою. Екологічна освіта в офіційних документах визначалася як педагогічний процес, сфокусований на формуванні екологічної культури у зростаючого покоління, відповідального ставлення до

природи та природоспоживання, опанування знань, умінь і навичок щодо прийняття екологічно доцільних рішень у навколишньому середовищі та ефективного розв'язання екологічних проблем. Формування екологічної свідомості та екологічного мислення проголошувалося головним завданням шкільної освіти в галузі навколишнього середовища. Американські педагоги вважали за доцільне здійснювати екологічну освіту і виховання учнів на міждисциплінарних засадах протягом усього періоду навчання в школі, тобто з першого по випускний клас. Ідея міждисциплінарності й неперервності екологічної освіти набула підтримки з боку педагогічної громадськості й трансформувалася в основний принцип екологічної підготовки учнів у школі. Запропоновані підходи до навчання і виховання учнів у руслі ідей комплексної екології відповідали потребам природозахисного руху в період науково-технічної революції другої половини ХХ століття. Сформульовані положення багато в чому залишаються актуальними й для сьогодні, але набувають нового змісту в сучасних умовах, коли еволюційний підхід у взаєминах людини з природою визнається найбільш оптимальним.

Вища екологічна освіта в США

Батьківщиною терміну «**екологічна освіта**» є США, оскільки власне в цій країні забруднення довкілля відбувалося швидкими темпами й у великих масштабах, а тому екологічні проблеми набували особливої актуальності. Перший національний парк був створений саме в США (Йеллоустон, 1872). Важливе місце в становленні екологічних ідей посідає книга американського вченого Г. Марша (1866), у якій автор досить чітко показав характер і масштаби впливу людини на Землю і розглянув багато ідей та принципів, які сьогодні складають ядро екологічних знань. Зокрема це: уявлення про геологічну роль життя; питання про місце людини в

природі; ідея природної рівноваги; ідея непередбачених антропогенних наслідків; проблема антропогенних змін ландшафту, клімату; проблема знищення видів тварин як наслідок людської діяльності; ідея відновлення порушеної природної рівноваги; принципи мінімізації негативних наслідків людської діяльності. Книга Г. Марша, на жаль, не стала міцним фундаментом для подальшого розвитку екологічних уявлень та екологічної освіти, і була надовго забута, хоча справедливо вважається багатьма нинішніми дослідниками одним із визначних наукових екологічних творів ХІХ сторіччя.

Екологічна освіта в США сьогодні здійснюється у двох напрямках – екологічному і природоохоронному, що тісно пов'язані між собою. В аспекті першого актуальними визнано такі питання: динамічна рівновага в природі, організація біосфери, спадковість, адаптація, зміни в природі. Другий напрям акцентує увагу на проблемах раціонального природокористування, охорони природи, впливу людини на навколишнє середовище. Обидва ці напрями сприяють не тільки нагромадженню знань про природу та людину, їх взаємозв'язок, а й передбачають та стимулюють науковий пошук щодо їх охорони й збереження. Вимоги до підготовки в Мічиганському університеті вчителів, які спеціалізуються в галузі охорони навколишнього середовища, передбачають набуття майбутніми педагогами оперативних знань у різних галузях, а пізніше (перед виходом на роботу) можливість пройти з усього курсу педагогічну практику, оскільки їхні майбутні учні повинні навчитися разом з ними знаходити ефективні рішення конкретних і складних проблем охорони навколишнього середовища. Домінуючим напрямом екологічної освіти і виховання в середніх та вищих навчальних закладах США є проведення практичних робіт, польових практикумів, заходів з утилізації відходів, озеленення територій, рятувальних заходів щодо тварин. Відмінною рисою американської

освітньої системи є орієнтація на вирішення регіональних екологічних проблем конкретної місцевості проживання.

Головними напрямками сучасної освітньої політики США в галузі екології є демократизація і гуманізація освіти; поєднання ролі держави та громадської і приватної ініціативи; свободи вибору викладачами методів і засобів навчання; увага до матеріального забезпечення освіти, залучення до освітніх потреб сучасних досягнень науки і техніки (комп'ютерної техніки, телебачення тощо); зацікавленість економічної сфери (концернів, фірм) у вдосконаленні освіти (створенні освітніх фондів і програм Сороса та ін.); координація діяльності освітніх закладів з релігійними, культурно-мистецькими та іншими громадськими об'єднаннями; дотримання у всіх ланках освітньої системи встановлених у державі норм законодавства, а також історичних національних традицій.

Вищі навчальні заклади в США пропонують різноманітні програми навчання за екологічним напрямом. Найбільш перспективними та популярними напрямками навчання є:

1. Бакалаврські програми (4 роки навчання):

- екологічний інжиніринг;
- економіка, політика та менеджмент у сфері охорони навколишнього середовища;
- дослідження навколишнього середовища;
- менеджмент у галузі лісового господарства;
- природні ресурси;
- екологія пасовищ.

2. Магістерські програми (2 роки навчання):

- біологічний та екологічний інжиніринг;
- дослідження навколишнього середовища;
- екологія пасовищ;
- інжиніринг водних ресурсів;
- регулювання та управління водними ресурсами;

- ресурси дикої природи.

Екологічна освіта у Великій Британії

На сучасному етапі розвитку природоохоронного руху екологічна освіта у зарубіжжі набула першочергового значення. До країн, в яких ця галузь педагогічної теорії і практики має високу результативність, належить Велика Британія. Тому її досвід заслуговує на увагу, а найбільш цікаві у науковому і дидактичному відношенні положення, ідеї, технології навчання можуть бути використані у шкільній екологічній освіті України. Аналіз дослідження стану та основних напрямів розвитку екологічної освіти в середніх школах Великої Британії в другій половині ХХ століття дає змогу дійти наступних узагальнених висновків.

Екологічна освіта у Великій Британії виникла внаслідок пошуків ефективних шляхів подолання екологічних проблем. Було визнано, що педагогічний вплив на широкі верстви населення є найбільш дієвим. Особливе місце у зв'язку з цим було відведено школі, де підготовку до життя отримує переважна більшість молоді. Вважаючи освітню діяльність найбільш перспективною в екологічно доцільному регулюванні взаємин людини з довкіллям, британський уряд і громадськість підтримали ідею щодо активного розвитку екологічної освіти, надавши їй пріоритетного значення. Протягом другої половини ХХ ст. у Великій Британії сформувалася національно самобутня, цілісна, логічно організована, ефективна система екологічної освіти школярів.

Розвиток екологічної освіти обумовлювався генезою екологічних проблем країни та пошуком ефективних шляхів їх вирішення. Ускладнення характеру взаємодії людини з природою детермінувало еволюцію світоглядних уявлень і ставлення народів Британських островів до довкілля. У цьому процесі умовно можна виділити чотири етапи. Перший характеризується магічним

світосприйняттям, другий – релігійним, третій – науковим пізнанням природи. Четвертий – екоцентричний, спрямований на реалізацію ідеї гармонізації стосунків людини з природою.

Витоки сучасної системи екологічної освіти в середніх школах живляться інтелектуальною спадщиною народів Британських островів. Її соціально-культурним підґрунтям виступає народна культура: кельтські, англо-сакські, норманські традиції природо-користування, світоглядні уявлення про довкілля, магичні обряди, релігійні вірування, звичаї і традиції, усна народна творчість, мистецтво, які значною мірою вплинули на систему середньої освіти, на відбір та конструювання змісту різних циклів навчальних дисциплін (гуманітарного, суспільствознавчого, художньо-естетичного). Природничонауковою основою екологічної освіти виступають фундаментальні наукові праці вчених Британії та інших країн (XIX-XX ст.), чії наукові здобутки набули світового значення. Філософсько-світоглядні витoki кореняться у духовній спадщині англійських мислителів минулого. Теоретичний регулятивний базис становлять офіційні документи міжнародних конференцій та державні документи з питань екологічної освіти. Система екологічної освіти спирається на психологічну теорію інтелектуального розвитку Ж. Піаже та психологію навчання Дж. Брунера.

Аналіз змісту середньої освіти та педагогічних технологій, які застосовуються для формування екологічної культури школярів, дає підстави стверджувати, що система екологічної освіти базується на законах: цілісності світу, взаємозв'язку і взаємозалежності явищ, нескінченності матерії, пізнання і розвитку та враховує дію законів: соціальної обумовленості навчання і виховання, єдності навчання і самоосвіти, виховання і самовиховання, звідки британські педагоги виводять принципи її організації: екоцентризм, природовідповідність, гуманізація, цілісність, неперервність, міждисциплінарність, культуровідповідність.

У державних документах з екологічної освіти, що визначають її розвиток у країні, першочергова увага приділяється формуванню екологічної культури, яка містить у собі наступні базові компоненти (провідні ідеї): шанобливе ставлення до природи, усвідомлення екологічних проблем, відповідальність за прийняття рішень щодо довкілля, створення умов для набуття знань з проблем екології, стимулювання активної участі особистості в природоохоронній діяльності та розуміння необхідності ощадливого і раціонального використання природних ресурсів. Вони знаходять безпосереднє відображення в навчально-виховному процесі школи.

Британські педагоги використовують чотирьохкомпонентну структуру при конструюванні змісту екологічної освіти: знання, вміння, цінності і ставлення, діяльність. Ядро екологічної освіти, навколо якого об'єднуються всі аспекти змісту згідно Національного навчального плану, становлять загальнолюдські цінності: добро, справедливість, милосердя, людяність, любов і повага до всього живого, турботливе та відповідальне ставлення до природи тощо.

Реалізація мети екологічної освіти здійснюється в процесі навчально-виховної роботи школи, яка побудована на основі принципів неперервності і міждисциплінарності. Перше означає, що формування екологічної культури школярів має розпочинатися з першого класу і пов'язується на цьому етапі навчання в першу чергу з розвитком емоційної сфери, вихованням почуття любові до природи та залученням дітей до вивчення й охорони найближчого природного оточення. Екологічна підготовка учнів продовжується протягом усього періоду шкільного навчання, поступово ускладнюючись. Від старшокласників очікують свідомого ставлення до довкілля, цілісного і системного мислення, широкої обізнаності в галузі екології, вмінь застосовувати набуті знання для творчого розв'язання екологічних проблем на локальному і глобальному рівнях. Друге передбачає спрямованість змісту всіх загальноосвітніх

дисциплін, передбачених навчальним планом школи, на висвітлення проблем довкілля і пошуки шляхів їх вирішення, що потребує координації зусиль адміністрації та викладацького колективу школи.

Ефективність екологічної підготовки учнів забезпечує застосування британськими вчителями таких методів і форм передачі та опанування знаннями, уміннями і навичками як лекції, розповіді, пояснення, бесіди, демонстрації та ілюстрації, практичні і лабораторні роботи, семінари, тьюторські заняття, виробнича практика. Формуванню екологічної культури школярів сприяють екскурсії, екологічні стежки, літні табори, які передбачають безпосереднє спілкування з природою, що посилює виховний вплив на емоційну сферу особистості. Важливу роль в оптимізації екологічної підготовки учнів середніх шкіл відіграють сучасні педагогічні технології. Британські педагоги приділяють їм пошуку значну увагу. За останні десятиліття набули широкого застосування комплексні навчально-дослідницькі проекти, кейс-технології, дидактичні ігри, комп'ютерні ігри та моделювання.

Середні школи надають учням широкі можливості для продовження пізнавальної діяльності по вивченню довкілля в позаурочний час через систему шкільних екологічних гуртків і клубів. Формальна екологічна освіта доповнюється позашкільною діяльністю школярів по вивченню і захисту довкілля, яку забезпечують чисельні промислові, бізнесові, дозвіллі, університетські навчально-дослідні центри і заклади, осередки Ради вивчення довкілля. Суттєву допомогу школам в екологічній освіті надає значна кількість добровільних громадських природоохоронних організацій, об'єднань, товариств, груп, які спрямовують свою діяльність на формування екологічної культури суспільства, і в першу чергу молоді, шляхом залучення школярів до практичної природоохоронної діяльності.

Ефективність системи екологічної освіти в середніх школах Великої Британії забезпечується: а) її державною підтримкою й обов'язковим статусом, проголошеним Національним навчальним планом; б) єдністю урочної, позакласної та позашкільної діяльності учнів з вивчення і захисту довкілля; в) взаємодією школи, сім'ї, місцевих громад, промисловості, бізнесу, сфери дозвілля, громадських об'єднань у формуванні екологічної культури особистості і суспільства.

Творче осмислення і впровадження принципів неперервності, міждисциплінарності, культуровідповідності, екоцентризму, підходів до конструювання змісту та відбору педагогічних технологій екологічної освіти, які застосовуються в середніх школах Великої Британії, може стати важливим чинником подальшого вдосконалення системи екологічної освіти молоді в Україні у період її національного відродження і розбудови з урахуванням національних традицій шкільної освіти, напрямів її реформування, культури природо-користування та станом проблем довкілля.

Екологічна освіта в Японії

Особливий інтерес викликає методика екологічного виховання в Японії, оскільки японцям вдалося взяти під контроль екологічну ситуацію, більше того, в цілому стабілізувати її, незважаючи на ту ситуацію, що в цій країні відбувалася надзвичайно висока ступінь негативного впливу на навколишнє середовище в результаті швидкого науково-технічного прогресу. За останні 25 років відбулася зміна психологічного настрою людей в Японії. Екологічне мислення стало частиною етичних поглядів нації. За даними опитувань, три чверті японців готові поступитися своїми інтересами, якщо це покращить екологічне становище в країні.

Повазі до навколишнього середовища в Японії вчать малюків, школярів, студентів, бізнесменів, домогосподарок, президентів

компаній, мерів міст і губернаторів - словом, виховують і навчають усіх.

Цілі екологічної освіти формулюють тут наступним чином:

- допомогти зрозуміти прикладний характер проблем забруднення навколишнього середовища в сучасному суспільстві, усвідомити їх зв'язок з модернізацією Японії;

- донести до широких верств, що підтримка, охорона і відтворення якісного навколишнього середовища - це завдання і обов'язки місцевих органів влади, які повинні виконувати їх на основі принципу широкої демократії, тобто максимального залучення населення до обговорення та реалізації планів розвитку (в тому числі промислового та ін.) районів (міст, селищ і т.д.) свого проживання. Таким чином, екологічне виховання і освіта повинні бути перш за все громадянським вихованням і освітою, тобто мають сприяти формуванню у громадян активної, екологічно-моральної життєвої позиції. Це є запорукою збереження і захисту людиною навколишнього середовища.

В японській літературі зазвичай виділяють чотири основних етапи наскрізної екологічної освіти:

- перший – елементарне вивчення організації природи. Це найпростіший вид навчання, призначений для екологічної освіти в дошкільних установах, а також у початковій та середній школах;

- другий – вивчення взаємодії в природі, його ролі в збереженні екосистем. Розвиваються ідеї збереження природи, захисту зникаючих видів, збереження пам'яток природи. Цей етап характерний для всіх класів школи;

- третій – вивчення зв'язку природного середовища з людським суспільством, вплив збереження екосистем на його благополуччя. Розвиваються ідеї управління екосистемами, відтворення природних ресурсів. Цей вид навчання призначений для старших класів шкіл, коледжів і університетів;

- четвертий – безпосереднє вивчення дисциплін охорони навколишнього середовища. Цей вид навчання призначений для студентів спеціалізованих факультетів університетів, викладачів, дорослої частини населення.

На думку японських фахівців, елементи екологічної освіти повинні включатися до навчальних програм не тільки природничо-наукових і соціальних предметів, а й таких як географія, анатомія, здоров'я, фізичне виховання, домоведення і етика, рідна та іноземна мови, музика. Екологічне виховання починається в дуже ранньому віці, коли дитина тільки починає усвідомлювати себе і той світ, який її оточує. Мета екологічного виховання – захист, збереження природи, яка починається відразу ж за порогом будинку. Японські батьки приділяють екологічному вихованню дітей велику увагу через тривогу за їхнє здоров'я і в надії, що дітям в майбутньому вдасться якщо не поліпшити, то хоча б зберегти на існуючому рівні якість навколишнього середовища.

Практикується також проведення муніципалітетами та громадськими організаціями днів масового збирання відходів, які в окремих населених пунктах чи районах великих міст можуть влаштовуватися як щорічно, так і щоквартально, але не частіше ніж 1-2 рази на рік. Ці дні проводяться в одні і ті ж терміни, про які жителі сповіщаються заздалегідь. У багатьох випадках такі дні стають своєрідними святами, оскільки організатори прагнуть широко використовувати різноманітні засоби для залучення людей: це яскраві плакати, що закликають взяти участь у зборі відходів та пояснюють важливість утилізації вторинної сировини, і оздоблення міст квітами, гірляндами та іншими прикрасами. Іноді між учасниками влаштовуються змагання, переможці яких нагороджуються.

На прикладі острова Хоккайдо можна показати, як розвивався громадський рух зі збору сміття. У 1975 році місця відпочинку й

узбіччя доріг острова були завалені порожніми банками. У 1976 р. 14 асоціацій запропонували організувати кампанію по збору сміття. 25 жовтня 1981 року було оголошено днем без єдиної порожньої банки. 130 тис. учасників руху в цей день зібрали 2150000 банок. З 1982 по 1985 р. включно кампанія зі збору банок проводилася 8 разів за участю 1,8 млн. людей. Загальний збір склав 25,4 млн. банок.

У Японії, де урбанізація доведена до межі, особливо помітна та відданість національним традиціям, з якою жителі міст використовують будь-яку можливість контактів з природою. Вона проявляється:

- у маленьких зелених двориках, де на кількох квадратних метрах її творці намагаються відобразити все різноманіття японської природи;
- у дбайливому збереженні свят милування квітучою сакурою;
- у постійному розвитку мистецтва бонсай (мініатюрні дерева, які протягом багатьох років терпляче вирощуються у квіткових горщиках);
- у скасуванні занять школярів у той час, коли йде сніг, квітне сакура (японська вишня сакура не дає плодів, але люди цінують її за красу, а не за користь).

Завдання і запитання для контролю і самоконтролю знань

1. Охарактеризуйте основні етапи становлення екологічної освіти в Україні.
2. Коли було введено перший курс екології в навчальний процес українських ВНЗ? Якими чинниками це було зумовлено?
3. Яке значення має екологічна освіта для формування особистості?
4. Назвіть критерії відбору змісту вищої екологічної освіти.
5. Які, на Ваш погляд, є шляхи удосконалення вищої екологічної освіти в Україні?

6. Які заходи удосконалення екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл можна запропонувати?
7. Охарактеризуйте основні етапи розвитку екологічної освіти в США.
8. За якими основними напрямками розвивається вища екологічна освіта в США?
9. Порівняйте основні риси вищої екологічної освіти в Україні та США.
10. Які методи засвоєння творчої діяльності використовують в екологічній освіті школярів США?
11. Які методи засвоєння творчої діяльності використовують в екологічній освіті школярів Великої Британії?
12. Як можна використати досвід екологічної освіти Великої Британії в середніх школах та ВНЗ України?
13. Охарактеризуйте основні цілі екологічної освіти в Японії.
14. Яке значення має екологічна освіта для формування особистості?
15. Назвіть критерії відбору змісту вищої екологічної освіти.
16. Спираючись на досвід Японії, запропонуйте шляхи розвитку екологічної свідомості широких верств населення України.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Дайте розгорнуту характеристику поняття «зміст освіти».
2. Порівняйте сутність понять «зміст освіти» та «зміст навчання».
3. Охарактеризуйте чинники, які впливають на формування змісту екологічної освіти у вищій школі.
4. Якими державними документами визначається зміст освіти у вищій школі?
5. Назвіть основні функції підручників і навчальних посібників. Сформулюйте основні психолого-педагогічні вимоги до їх змісту і оформлення.

6. Що таке навчальна програма? Дайте характеристику її структури (на прикладі навчальної дисципліни екологічної спрямованості).
7. Які вимоги висуваються до структурної побудови навчальної програми?
8. Що таке державний стандарт освіти? Для чого він потрібен?
9. Порівняйте визначення поняття «зміст освіти», подане в різних джерелах інформації. Сформулюйте власну мету і основні завдання навчання у вищій школі.

Індивідуальні творчі завдання

1. Прорецензуйте статтю М.М. Тихонова «Кредитно-модульна система освіти – необхідність та реальність (точка зору) // Наука і методика. – 2003. - №2. – с. 94-96.
2. Висловіть свої аргументовані роздуми щодо статті П.С.Березівського «Практична реалізація методичних вимог до кредитно-модульної системи організації навчального процесу» // Наука і методика. – 2006. - №8. – с. 19-23.
3. Доведіть на конкретних прикладах нерозривну єдність освітніх, виховних і розвивальних цілей вищої екологічної освіти.
4. Проаналізуйте навчальний підручник чи навчальний посібник зі свого фаху. Оцініть його зміст і структуру з позицій урахування дидактичних вимог.
5. У процесі педагогічної практики проаналізуйте структуру і зміст навчального плану підготовки фахівців-екологів. Що б Ви запропонували для його удосконалення?

Практикум

1. Студентська група не з'явилася на призначене Вами додаткове заняття. Наступного дня Ви приходите на семінарське заняття – група не готова.
Як Ви будете діяти? Які методи виховного впливу можна використовувати?

2. Студентка К., проходячи коридором університету, голосно говорить своїй подрузі: «Якщо я не отримаю «автомат» у П.І., буду дуже розлючена, адже своєю роботою заслуговую заохочення. А якщо він цього не розуміє, більше не буду готуватися до занять і відповідати». Доцент П.І. мимовільно був свідком цієї розмови.

- 1) Про що свідчить репліка студентки?
- 2) До якого рівня вихованості можна віднести поведінку студентки К.?
- 3) Які завдання виховання треба ставити перед студенткою?
- 4) Які заходи виховного впливу може використати викладач:
 - врахує репліку К. під час контрольної роботи;
 - не зверне уваги на її висловлення;
 - зробить зауваження під час семінарського заняття;
 - висловить незадоволення наодинці;
 - інший варіант.

Відповідь аргументуйте.

Якщо відчуваєте труднощі у вирішенні цих ситуацій, зверніться до розділу 3 «Виховна функція вищої школи» навчального посібника А.І.Кузьмінського «Педагогіка вищої школи» (Київ: Знання, 2005. – С. 442-468) та до навчального посібника Т.І. Туркот. Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: навчальний посібник. – К.: Кондор, – 2011. – с.163-205 (Розділ «Психолого-педагогічні засади виховної роботи зі студентською молоддю»).

Контрольні завдання за модулем 2

1. Що таке дидактика і які проблеми вона вивчає?
2. Охарактеризуйте основні завдання дидактики.
3. Що вивчає дидактика вищої школи? Чим вона відрізняється від дидактики загальноосвітньої школи?
4. Які завдання розв'язує сучасна дидактика вищої школи?
5. Розкрийте сутність навчального процесу у вищому навчальному закладі (з точки зору викладача і студента).
6. Охарактеризуйте загальні закономірності навчання.
7. Поясніть сутність специфічних принципів підготовки екологів.
8. У якому співвідношенні знаходяться закони, закономірності та

принципи навчання?

9. Які функції виконують принципи навчання?
10. У чому полягають схожість і відмінність між загальною і професійною освітою?
11. Яке призначення нормативної і вибіркової частин змісту освіти? Чи потрібен, на Вашу думку, такий поділ?
12. Яке призначення державних стандартів освіти?
13. Сформулюйте вимоги до навчальної програми. Для чого потрібні робочі навчальні програми?
14. Які Ви знаєте різновиди навчальних книг? Охарактеризуйте вимоги до них.
15. Порівняйте позитивні і негативні якості електронних підручників. Сформулюйте вимоги до них.
16. Розкрийте поняття «зміст освіти». Проаналізуйте одну з робочих програм навчальної дисципліни (за Вашим фахом). У якій мірі в ній відображені компоненти змісту освіти?
17. Розкрийте шляхи удосконалення та оновлення змісту освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту».
18. У чому полягає специфіка навчального процесу у ВНЗ?
19. Сформулюйте своє відношення до проблеми змісту вищої екологічної освіти.
20. Сформулюйте основні вимоги до розкладу навчальних занять.
21. З'ясуйте основні вимоги до організації навчального процесу у ВНЗ.
22. У чому полягає відмінність між підручником, навчальним посібником і монографією?
23. У чому ви вбачаєте особливості національного виховання студентської молоді?
24. Охарактеризуйте основні показники якості вищої екологічної освіти.
25. Чому упровадження Болонської системи в освітній процес українських ВНЗ не вплинуло суттєво на підвищення якості знань майбутніх фахівців з вищою освітою?

Теми рефератів, есе, наукових доповідей

1. Процес навчання як дидактична система.
2. Функції процесу навчання та їх роль у формуванні всебічно

- розвиненої особистості фахівця з вищою освітою.
3. Компоненти процесу навчання у ВНЗ та провідна роль діяльності викладача.
 4. Рушійні сили навчального процесу у вищій школі.
 5. Традиційні принципи навчання в роботах класиків педагогіки.
 6. Проблеми оновлення змісту екологічної освіти у вищій школі України під кутом зору Болонських угод.
 7. Модульно-рейтингова система навчання у вищому навчальному закладі.
 8. Кредитно-рейтингова система навчання у вищій школі.
 9. Причини труднощів в упровадженні ідей Болонської системи в освітню політику і практику в Україні.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про освіту». – К., 1996.
2. Закон України «Про вищу освіту»// Освіта. – 2002. – 20-27 лютого.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. – К.: Либідь. – 1998.
4. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб: Издательство «Питер». – 2000.
5. Бех І.Д. Принципи сучасної освіти // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2005. - №4. – С. 5-27.
6. Булах І.Є., Пашенко В.В., Чалий О.В. Цільовий підхід до розробки навчальної програми предмета та етапи його реалізації// Педагогіка і психологія. – 1997. - №4.
7. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003.
8. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник/ За ред. В.Г. Кременя. – К.: Освіта. 2004. – 384 с.
9. Гнатюк В. Зміст і форми національного виховання учнів// Рідна школа. – 1999. - №9. - с. 20.
10. Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997.
11. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики / Под ред. М.Н. Скаткина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:

- Просвещение, 1982.
12. Дистанционное образование в России: проблемы и перспективы // Материалы шестой международной конференции по дистанционному образованию / Под. ред. В.П. Тихомирова, В.И. Солдаткина, Д.Э. Колосова – М., 1998.
 13. Загвязинський В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2001.
 14. Іщенко Т.Д., Ільїн В.В, Андрющенко А.М., Ткаченко О.М., Рудик Я.М. Методика підготовки та застосування електронних посібників: Методичний посібник для науково-педагогічних працівників, викладачів та студентів аграрних вищих навчальних закладів. – К.: Аграрна освіта, 2007. – 204 с.
 15. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1994.
 16. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – К.: Знання, 2005.
 17. Левшин М., Прохур Ю, Муковіз О. Електронний підручник у системі навчально-методичного забезпечення ВНЗ // Вища освіта України. – 2007. - № 1. – С. 60 - 67.
 18. Лосев А.В., Проваркин Г.Г. Социальная экология: Учеб. пособие для вузов. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1998. – 240 с..
 19. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академический проспект, 2004. - 2-е изд., испр. и доп. – с.506-508.
 20. Організація навчального процесу у навчальних закладах / Упоряд. О.В.Ситяшенко. – К.: Задруга. – 338 с.
 21. Подласый И.П. Педагогика: Учеб. для студентов высших учебных заведений. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1996.
 22. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) // Освіта України: Нормативно-правові документи. – К., 2001.
 23. Положення про вищий державний навчальний заклад// Освіта України: Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001.
 24. Слепкань З.П. Наукові засади організації педагогічного процесу у вищій школі. – К., Вища школа, 2005. – 240 с.

25. Товканець Г.В. Університетська освіта. Навчально-методичний посібник / Укл. к.п.н. Товканець Г.В.-К.: Кондор, 2011.-182 с.
26. Туркот Т.І., Осадчук І.В., Кирилов Ю.Є. Досвід конструювання електронних навчальних посібників для дистанційної освіти// Уніфікація природничо – математичної освіти в контексті європейського виміру/ Наук. ред. Юзбашева Г.С. – Херсон: Айлант. – 2007. Випуск 10. – с. 22- 25.
27. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2011.
28. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: «Академвидав». – 2000.
29. Фридман Э.М. и др. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. – М., 2000.
30. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учебное пособие для вузов – М.: ЮНИТИ –ДАНА, 2002.– 437 с.
31. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч. метод. посіб. – К.: Вища школа, 2002.
32. Рудишин С. Д. Стан екологічної освіти в практиці вищої школи зарубіжних країн. – Вінницький соціально-економічний інститут Університету Україна, 2008.
33. Червонецький В. Становлення екологічної освіти в школах США в кінці ХІХ – першій половині ХХ століття // Гуманізація навчально-виховного процесу. - Слов'янськ, 2011.
34. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 14.
35. Марченко Г.В. Охорона довкілля в діяльності молодіжних громадських організацій Великобританії // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі. Вип. II., Т. 1. – Горлівка: ГДПШМ, 1998. – С. 91-96.
36. Марченко Г.В. Шляхи та засоби реалізації завдань екологічної освіти школярів у Великій Британії // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі. Вип. II., Т. 1. – Горлівка: ГДПШМ, 1998. – С. 96-112.
37. Марченко Г.В. Діяльність громадських природоохоронних організацій Великої Британії з екологічного виховання школярів //

Освіта і управління. – 1999. – Т. 3. – № 3. – С. 164-171.

38. Марченко Г.В. Методи засвоєння досвіду творчої діяльності в екологічній освіті школярів у Великій Британії // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Вип. 19. – Київ – Запоріжжя, 2001. – С. 268-272.
39. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996.
40. Кравченко С. А. Психологічні особливості розвитку екологічного мислення у студентів: Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 1996.

Додаткова література

1. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти в Україні на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. – 2000. - №1. – с. 11-17.
2. Атанов Г.А. Возрождение дидактики – залог развития высшей школы. – Донецк: ДООУ, 2003. – 180 с.
3. Буцик І.М., Ільїн В.В. Теоретико-методичні аспекти підготовки та використання електронного посібника під час навчання студентів дисципліні «Сільськогосподарські машини та знаряддя» // Нові технології навчання. – 2007. - №49. – с.85-91.
4. Голубенко Олександр, Морозова Тетяна. Освітні стандарти чи навчальні плани? // Вища школа. – 2008. – с. 54-64.
5. Чернілевський Д.В., Томчук М.І. Педагогіка та психологія вищої школи: Навч. посібник. – Вінниця: Вінницький соціально-економічний ін-т університету «Україна», 2006. – 402 с.
6. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения / П.А.Юцявичене. – Каунас: Швиесе, 1989.
7. Похресник Анатолій. Освітньо-філософський аналіз особливостей сучасного стану і тенденцій зміни сфери навчання і виховання // Вища освіта України. – 2013. – с. 69-74.

Інтернет-ресурси

1. <http://www.ksau.kherson.ua>
2. <http://www.education.gov.ua>
3. www.tsru.edu.ua/html/Ресурси/Кредитно-модульна система
4. Концепція екологічної освіти в Україні <http://www.osvita.irpin.com/>
5. 11. Бібліотека ВНЗ в системі екологічної інформації та культури / http://library.tup.km.ua/about_library/naukova_robota/2008/pan_bib.htm
6. Освіта в Україні//osvita.ua
7. Освіта в Україні//intkonf.org
8. Освіта в Україні//conf.vntu.edu.ua
9. Освіта в Японії/www.yastudent.ru
10. Освіта в Японії/www.studinter.ru
11. Освіта в Японії/books.br.com.ua/8905
12. Освіта в Японії/www.diplomabroad.ru
13. Освіта в Японії/www.demoscope.ru
14. <http://www.Екологічна освіта та виховання у ВНЗ в Україні.>
15. www.studinter.ru
16. <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>
17. http://crk_knteu.kiev.ua /55623 Ekologicheskoe_obrazovanie_mladshih.sholnikov_v_kurse_prirodovedeniya.html
18. www.uk.wikipedia.org

Модуль 3. Освітні технології в сучасній вищій школі

*Освіта – найвеличніше з усіх земних благ,
але тільки тоді, коли вона найвищої якості.*

Р. Кіплінг

Мета: ознайомити студентів магістратури з сутністю понять «освітні технології», «педагогічні технології», «дидактичні технології», «методика викладання», традиційними та інноваційними дидактичними технологіями та методами навчання у вищій школі; специфікою методів екологічної освіти.

Міні-модуль 3.1. Визначення категорії «технологія» навчання.

Технологія та методика навчання.

Міні-модуль 3.2. Традиційні технології та методи навчання.

Міні-модуль 3.3. Організація самостійної роботи студентів.

Міні-модуль 3.4. Педагогічний контроль у вищих навчальних закладах та основні форми його здійснення.

Міні-модуль 3.5. Інноваційні технології та методи навчання.

Міні-модуль 3.6. Специфічні методи екологічної освіти.

Ключові слова: технологія, методика, інновація, інноваційні та традиційні технології навчання, методика навчання, метод навчання, самостійна робота студентів, специфічні методи екологічної освіти, педагогічний контроль.

Міні – модуль 3.1. Визначення категорії «технологія навчання». Технологія та методика навчання.

*Є децю сильніше, ніж
всі на світі війська:
це ідея, час якої прийшов.*
В.Гюго

Зміст та структура освітньої технології.

Термін «технологія» походить від грецьких слів «techne» – мистецтво, майстерність, вміння, і "logos" – вчення, наука. Спершу його використовували в системі технічних знань для означення наукової дисципліни, яка визначала сукупність даних про різноманітні засоби обробки сировини, напівфабрикатів і виробів у галузі виробництва. Пізніше цей термін отримав широке розповсюдження і в інших сферах суспільного життя: політиці, економіці, освіті.

Технологія передбачає мистецтво володіння процесом, певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментарію та алгоритму дій), тобто у процесуальному розумінні технологія має дати відповідь на запитання: «Як досягти результату діяльності (з використанням чого і якими засобами)?». Тлумачний словник С.І. Ожегова визначає технологію як сукупність виробничих процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис засобів виробництва. Поняття технології відображає спрямованість досліджень (у тому числі і педагогічних) на радикальне вдосконалення діяльності людини, підвищення її результативності, інструментальності, технічності.

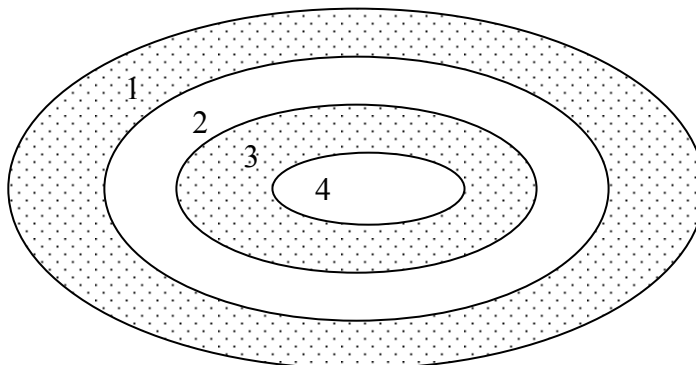
Технології в галузі навчання і виховання принципово відрізняються від промислових технологій. Основна відмінність полягає у більшій гнучкості перших, центром ваги яких, вихідним і кінцевим результатом, є людина, а основним параметром виміру виступають її якості і особливості.

Теперішнього часу в науковому обігу використовуються поняття «освітні технології», «педагогічні технології», «технології навчання

(виховання, управління, дидактичні технології)». Змістовий зв'язок розглянутих понять запропонувала Л. Буркова* (схема 2) та детально охарактеризувала С. Вітвицька**.

Схема 2

Взаємозв'язок технологій в освіті

1. Освітні технології.
2. Педагогічні технології.
3. Технології навчання (дидактичні технології), технології виховання, технології управління навчальним процесом.
4. Педагогічна техніка.

Освітні технології, як найбільш загальні утворення, характеризують загальну стратегію розвитку освіти і освітнього середовища (єдиного освітнього простору). Основне призначення освітніх технологій – прогнозування розвитку освітніх систем, їх проектування, планування та визначення факторів, які відповідають освітнім цілям.

Ю.П. Сурмін та Н.В. Туленков*** розглядають освітні технології як особливий різновид соціальних технологій – як складні і відкриті системи певних прийомів і методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, а також пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент цієї системи накладає відбиток на всі інші елементи. На сучасному етапі суспільного розвитку підґрунтям освітніх технологій

* Буркова Л. Технології в освіті //Рідна школа. - 2001. – с.18-19

** Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ, 2003. – с. 150-151.

*** Сурмін Ю.П., Туленков Н.В. Теория социальных технологий: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2004. – с.305.

постає гуманістична концепція освіти.

У структурному відношенні освітні технології містять декілька послідовно виконуваних блоків-операцій:

1. Маркетинг і прогноз суспільних та особистих потреб в отриманні професійних знань.
2. Діагностика об'єктів навчання і виховання.
3. Формування навчально-виховних цілей і завдань.
4. Визначення змісту і методів навчально-виховного процесу.
5. Перевірка ефективності отриманих результатів.
6. Корекція і упровадження освітніх технологій у реальну педагогічну практику (рис. 9).

Рис. 9. Структура освітньої технології

Якщо освітні технології – це відбиток стратегії освіти, то **педагогічні технології** призначені втілювати тактику її реалізації. Наразі деякі автори нараховують понад 300 визначень поняття «педагогічна технологія»*. На нашу думку, найбільш повне визначення сутності педагогічної технології запропонувала С.О.Сисоева, яка розглядає її як створену адекватно до

* Перспективні освітні технології: науково-методичний посібник/ За ред. Т.С. Сазоненко – К.: Гопак, 2000.

потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога*.

С.С. Вітвицька** стверджує, що кожна **педагогічна технологія** має відповідати основним методологічним вимогам, критеріям технологічності:

- концептуальності, тобто мати підґрунтям певну концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;
- системності(мати всі ознаки системи);
- логічності, цілісності та взаємозв'язку усіх елементів системи;
- керованість, тобто можливість цілепокладання, проектування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання методами та засобами навчання і корекції знань та вмінь;
- відтворюваності, тобто можливості застосування в інших однотипних умовах та іншими суб'єктами;
- єдності змістової та процесуальної частин, їх взаємообумовленості;
- ефективності, тобто оптимальності зусиль для отримання гарантованого запланованого результату – певного стандарту навчання.

Навчальна (дидактична) технологія – поняття близьке, але не тотожне поняттю «педагогічна технологія». Навчальна технологія окреслює шляхи засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах навчальної дисципліни, теми, проблеми. Дидактична технологія потребує чіткого визначення цілей навчання, спеціального структурування навчального змісту, адекватних йому форм і методів навчання. За

* Сисоєва С.О. Освітні технології; /Професійна освіта: педагогіка і технологія. – Київ – Ченстохова, 2000. – с.351-365.

** Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури.: Київ, 2003. – с.152.

означенням ЮНЕСКО технологія навчання в загальному розумінні – це системний метод створення, застосування і визначення усього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти.

Реалізуються дидактичні технології засобами педагогічної техніки, яку слід розглядати як комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці методів педагогічної взаємодії в системі «Викладач (Вчитель) – Студент (Учень)»

«Традиційне» та «інноваційне» навчання: порівняльний аналіз.

Слід зазначити, що у вищій школі протягом століть традиційно домінувала спочатку лекційна, а потім лекційно-практична методика навчання, характерними елементами якої є:

- лекція як основна форма передачі великого обсягу систематизованої інформації, що має бути орієнтовною основою для самостійної роботи студентів;
- семінарсько-практичні заняття – форма організації деталізації, поглиблення, розширення, закріплення навчального матеріалу, використання його на практиці та для контролю знань, отриманих на лекції та в процесі самостійної роботи;
- основою навчання є самостійна навчально-пізнавальна діяльність студента;
- навчальна група – форма організації студентів, постійний склад якої зберігається на протязі усього періоду навчання у ВНЗ;
- навчальний рік, що зазвичай поділяється на два семестри, заліково-екзаменаційний період і канікули;
- завершується навчання у вищому навчальному закладі державними іспитами і (або) захистом дипломної (кваліфікаційної) роботи.

Традиційна система навчання більш чи менш задовольняла суспільні потреби, однак кінець ХХ століття ознаменувався революційними соціально-економічними, інформаційними змінами, які вимагали

кардинальних змін в освітньому середовищі.

У цей період:

1. Освіта перетворюється в одну з ключових сфер суспільства, у якій формується його майбутнє інтелектуальне багатство, у тому числі і основні ресурси.
2. Освіта найбільш активно діє на оновлення і розвиток усіх галузей суспільного життя. Це сприяло підвищенню рівня освіти в найбільш розвинених країнах світу і активізувало проблему переходу до загальної вищої освіти населення;
3. Відбувається швидке зростання об'ємів інформації, що потребує швидкого оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, подовження термінів навчання, утвердження принципу неперервності освіти на протязі усього життя, всебічної технологізації освітнього процесу.

Якщо у традиційному навчанні увага акцентувалася на запам'ятовуванні і відтворенні інформації, то у нових умовах виникла потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі. Слід зважати на особливість сучасної системи вищої освіти в Україні, де має місце співіснування традиційних та інноваційних технологій навчання з яскравим нахилом у сторону традиціоналізму, що в повній мірі не забезпечує сучасних вимог до випускників ВНЗ. Отже, нагальною постає потреба широкого упровадження інновацій у навчальний процес.

Самі терміни «інноваційне» та «традиційне навчання», а також ідея їх альтернативності були запропоновані групою вчених у доповіді Римському клубу в 1978 році. Ця доповідь привернула увагу світової наукової спільноти до факту неадекватності принципів і методів традиційного навчання вимогам сучасного суспільства до особистості та розвитку її пізнавальних можливостей. Доповідь викликала значний резонанс в освітньому середовищі, що стало поштовхом до розробки і упровадження в педагогічний процес вищих навчальних закладів інноваційних дидактичних технологій.

Зважаючи на актуальність інноваційних освітніх процесів,

розглянемо порівняльну характеристику традиційних та інноваційних технологій навчання (таблиця 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика традиційних та інноваційних технологій навчання

Критерій характеристики	Особливості технології навчання	
	традиційна	інноваційна
Місце і роль викладача у навчальному процесі	Суб'єкт, який визначає всі аспекти процесу навчання	Суб'єкт, який ініціює процес навчання і стимулює перетворення студентів в активних суб'єктів процесу навчання
Місце і роль студентів у навчальному процесі	Сприйняття, засвоєння і відтворення інформації, яку надає викладач	Активне засвоєння і генерування знань, отриманих із різноманітних джерел
Тип інформаційної комунікації	Керована викладачем інформація	Багатоканальна система, яка генерує інформацію між викладачем і студентами, а також забезпечує інформаційну взаємодію між ними
Методи управління процесом навчання	Тоталітарне або авторитарне управління	Демократичне управління
Рівень творчості	Творчість притаманна викладачеві, студенту пропонується вже готова інформація	Творчість викладача стає все більш різноманітною, а діяльність студентів має яскраво виражений творчий характер
Проблемність процесу навчання	У кращому випадку має місце описування проблем чи проблемних ситуацій	Навчання відбувається в основному на прикладах і в умовах проблемних ситуацій, що сприяє формуванню вмінь їх визначення і подолання
Рівень контролю за процесом навчання	Формальні, не індивідуалізовані форми контролю. Жорсткий контроль	Гнучкі індивідуалізовані форми контролю, навчання студентів самоконтролю
Результат навчання	Сукупність знань	Сукупність знань, практичних вмінь і навичок, здатність до їх творчого використання в професійній діяльності

Як видно з таблиці 2 інноваційні технології відрізняються від традиційних перш за все місцем і роллю основних учасників навчального процесу – викладача і студентів, їх взаємовідносинами, характером і змістом освітньої діяльності. І якщо в традиційному навчанні яскраво виражена підсистема «суб'єкт - об'єкт», у якій тільки викладач відіграє роль суб'єкта, котрий визначає зміст, методи навчання та стиль взаємовідносин, то в інноваційному навчальному процесі зникає жорсткий розподіл ролей між викладачем і студентом. Студент у цьому варіанті перетворюється у важливий освітній суб'єкт, активно залучаючись до активного спілкування з викладачем і використання знань, отриманих у процесі самостійної роботи з різними джерелами інформації. Спрямованість на суб'єкт - суб'єктну, діалогічну взаємодію закономірно приводить до необхідності реалізувати навчально – виховний процес як через традиційні так і через інноваційні форми у їх гармонійному поєднанні.

Дидактичні можливості нових інформаційних технологій

Інформаційні технології у нашому сьогоденні розглядаються як необхідний елемент навчального процесу. Однією з нових інформаційних мультимедійних технологій і потужним технічним засобом навчання є інтерактивний програмно-технологічний комплекс на основі *SMART Board*.*

Електронна інтерактивна дошка (*SMART Board*) – це сенсорна панель, яка працює в комплексі з комп'ютером і проектором. Перші інтерактивні дошки були випущені фірмою *SMART Technologies* в 1991 році.

Порівняємо дидактичні можливості традиційної шкільної та інтерактивної дошки. Їх основне призначення – реалізація «золотого правила дидактики» (принципу наочності), однак вплив на ефективність навчально-пізнавальної діяльності суттєво відрізняється. Як відомо, найпершою шкільною дошкою були стіни печери, де первісний «учитель» зображував наочні «схеми» полювання на тварин.

* Перець О.Б. Підготовка майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до педагогічного проектування з використанням інформаційних технологій: автореферат дис. канд. пед. наук. – Одеса. – Одеський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. -2010. – 21с.

Довгий час використовувалися і наразі подекуди в аудиторіях залишаються грифельні й скляні дошки, на яких пишуть крейдою. У середині ХХ ст. стали з'являтися дошки білого кольору, на яких можна писати й малювати спеціальними фломастерами-маркерами, пізніше стираючи написане. Важливим етапом в еволюції шкільної дошки стали *SMART Board* – інтерактивні дошки, що сполучають у собі унікальні можливості виведення на них будь-якої інформації з комп'ютера (шляхом проєкції зображення за допомогою звичайного медіапроектора), довільного доповнення виведеного зображення позначками, коментарями, примітками або «обведеннями» важливих фрагментів тексту або графіки, що акцентують увагу студентів.

Інтерактивні *Smart*-технології на базі пристрою *SMART Board* усе більш активно впроваджуються в освітній простір України. Використання *SMART Board* дозволяє викладачеві творчо проектувати навчальний процес і реалізовувати цей проект.

Навчальний комплекс на основі *SMART Board* є реалізацією концепції нового інформаційного середовища й призначений для необмеженого використання викладачами, шкільними вчителями, аспірантами й студентами (лекції, практичні й самостійні заняття, довідкова підтримка і т.п.).

О.Б. Перець визначила, що при використанні технології *SMART Board* у системі «викладач-студент» між елементами системи виникають досить складні взаємозв'язки (рис. 10).

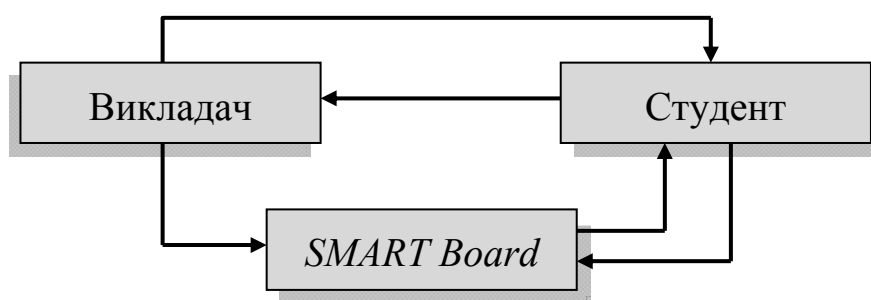

Рис. 10. Схема взаємозв'язків у навчальному процесі з використанням інтерактивного комплексу *SMART Board*

У процесі проектування взаємозв'язку «викладач-студент» варто враховувати той факт, що в певній мірі змінюється роль і функції викладача в навчальному процесі.

При проведенні лекції з використанням інтерактивної дошки студенти мають можливість не конспектувати докладно матеріал, а сконцентрувати свою увагу на суті лекції, тому що по закінченні заняття вони можуть одержати електронний варіант лекції з позначками й коментарями викладача, які акцентують увагу на найбільш важливих і складних моментах лекції.

На лабораторно-практичних заняттях переваги використання інтерактивної дошки ще більш яскраві. Викладач не витрачає часу на запис завдань, створення малюнків і схем на дошці. Використання барвистих заготовок та інтерактивних ресурсів, можливість переміщати й видозмінювати об'єкти, записувати послідовність дій користувачів дошки, установлювати гіперпосилання й багато інших можливостей роблять заняття продуктивними й творчими. Комплект файлів *SMART Notebook* зі змістом лекційних і практичних занять зможе стати незамінним помічником при підготовці студентів до контрольних тестувань й іспитів, а також для тих студентів, які за тими або іншими причинами не були присутні на заняттях.

Критерії ефективності технологій навчання

Упровадження дидактичних технологій в педагогічну практику ВНЗ слід здійснювати з урахуванням їх ефективності. В дидактиці вищої школи (О.Б.Хохлов, Д.В.Чернилевський) розроблені відповідні критерії та запропонована їх система (рис. 11).

На етапі проектування дидактичної технології слід урахувати наступні вимоги:

- Сукупність і послідовність процедур і операцій, які складають технологічний процес, повинні спиратися на внутрішню логіку функціонування і розвитку даного процесу.
- Обов'язковим є чітке визначення всіх дій і операцій, а також характеристика послідовності їх виконання.
- Необхідним має бути опис інструментарію зворотного зв'язку у системі «викладач – студент» та характеристика умов, які його забезпечують.

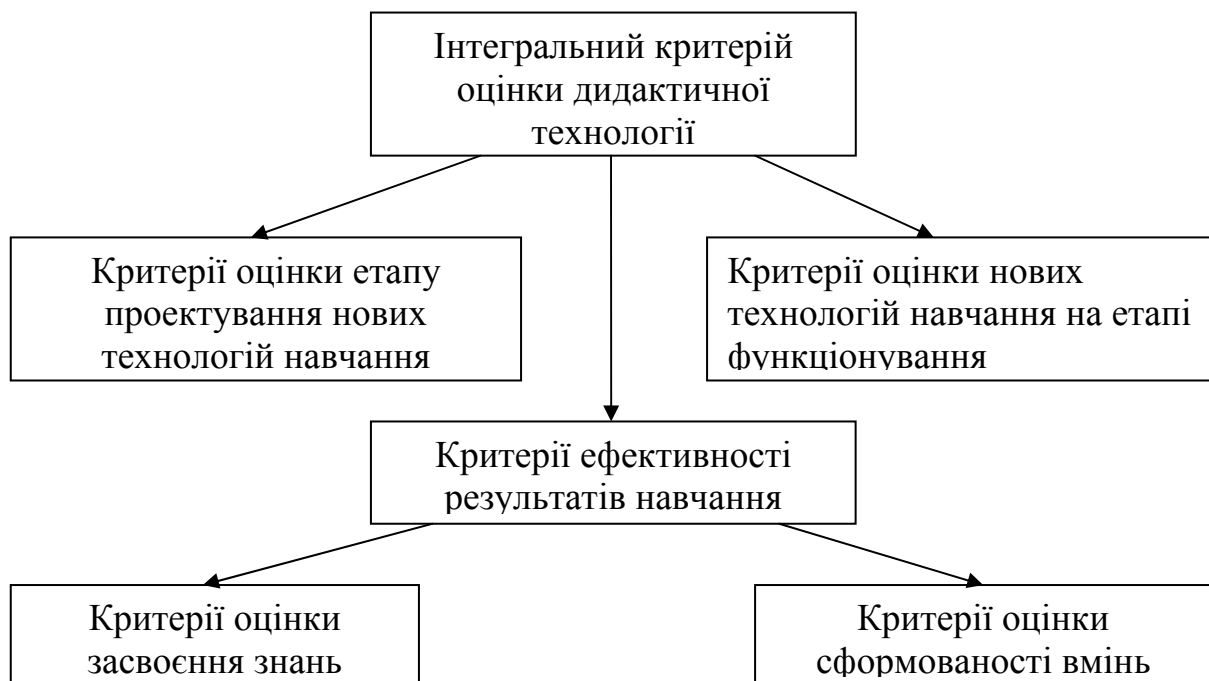

Рис.11 Система критеріїв оцінки ефективності дидактичної технології

На етапі функціонування нових технологій необхідно мати на увазі кількісні та якісні показники їх ефективності.

До якісних показників відносять:

- цілісність відображення в змісті завдань навчання, виховання і розвитку особистості студента;
- структурну відповідність змісту навчання прийнятій психолого-педагогічній концепції засвоєння знань та умінь;
- відображення в змісті навчання сучасного рівня розвитку науки, техніки і виробництва;
- оптимальне співвідношення емпіричного і теоретичного, конкретного і абстрактного.

У комплексі з якісними показниками бажано використовувати кількісні показники, наприклад:

- інформативну ємність навчального матеріалу, яка встановлюється шляхом співвідношення елементів змісту, окресленого навчальною програмою, з елементами змісту, які доводяться до відома студентів за одиницю часу;
- засвоюваність навчального матеріалу, що визначається співвідношенням обсягу навчального матеріалу, який засвоюється

студентом за одиницю часу, до обсягу матеріалу, який повідомляється студентам за той же час. Одиниця засвоєння навчального матеріалу є умовною величиною, в якості якої можна приймати знання формул, правил тощо.

До критеріїв ефективності результатів навчання відносять:

- глибину знань, що характеризується кількістю усвідомлених суттєвих зв'язків одного знання з іншим, які співвідносяться;
- дієвість знань, що визначає готовність та вміння студентів використовувати їх в типових і проблемних ситуаціях;
- системність, котра визначається як система знань в свідомості студентів, структура якої відповідає структурі наукового знання;
- усвідомленість знань, яка полягає в розумінні зв'язків між ними, шляхів отримання знань, умінь їх використовувати.

Як приклад оцінки ефективності результатів навчання можна привести зміни показника глибини знань від рівня засвоєння:

- 1) *рівень впізнавання* – студент може відрізнити даний об'єкт або дію від їх аналогів, демонструючи поверхневі знання щодо об'єкту чи процесу, що вивчається;
- 2) *репродуктивний рівень* – студент може на основі низки ознак вибрати той або інший об'єкт чи явище, а також дати визначення поняття, переказати своїми словами інформацію, отриману в процесі лекції чи самостійної роботи;
- 3) *рівень продуктивної діяльності* – студент не тільки демонструє розуміння функціональних залежностей між явищами, що вивчаються, але й розв'язує задачі чи виконує завдання, розкриваючи причинно-наслідкові зв'язки, вміє використовувати отримані знання для вирішення практичних завдань;
- 4) *рівень трансформації* – студент виявляє вміння шляхом цілеспрямованого вибіркового використання знань вирішувати творчі завдання, пропонує нові прийоми і методи вирішення проблемних завдань.

Особливість пропонованих критеріїв полягає у можливості оцінювати як теоретичні знання так і практичні вміння. У першому випадку інтегральним критерієм може слугувати критерій засвоєння навчального матеріалу, у другому – критерій сформованості професійних вмінь та навичок.

Завдання для самостійної роботи

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Що таке освітня, педагогічна, дидактична технології? Поясніть взаємозв'язок між ними.
2. Чому сучасні умови розвитку суспільства висувають нові вимоги до освітніх технологій?
3. Виберіть і аргументуйте правильний варіант взаємозв'язку понять: «освітні технології», «педагогічні технології», «технології навчання», «педагогічна техніка» (за логікою: від загального до конкретного):
 - а) педагогічні технології (ПТ) → освітні технології (ОТ) → педагогічна техніка (ТП) → технології навчання (ТН);
 - б) ОТ → ПТ → ТН → ТП;
 - в) ТП → ТН → ПТ → ОТ;
 - г) ТН → ТП → ПТ → ОТ.
4. Охарактеризуйте критерії педагогічних інновацій:
 - а) новизна; б) оптимальність; в) результативність;
 - г) можливість творчого застосування у масовій практиці.

Індивідуальні творчі завдання

Незважаючи на те, що поняття технології вже широко використовується в педагогіці, сумніви щодо необхідності технологізації педагогічного процесу остаточно не розвіялися. Визначилися прихильники і супротивники цього підходу. Виникають непрості питання: чи не означає технологізація вихолощування педагогічної творчості, чи не веде вона до формалізму, знеособлювання і бездушності виховання? Чи можна взагалі налагодити технологію «виробництва» вихованих і навчених людей? Якою мірою це розумно і виправдано? Прихильники технологізації висувають не менш аргументовані заперечення, зокрема і таке – творчість не передається і не успадковується, а чітко організований процес дає найкращі результати.

Якої точки зору дотримуетесь ви?

Аргументуйте її.

Міні-модуль 3.2. Традиційні форми та методи навчання у вищій школі.

Учіння розум просвітлює
М.Ломоносов

Організація навчання у вищій школі забезпечується засобами поєднання аудиторної і позааудиторної форм навчання. До традиційних форм організації навчального процесу (видів навчальних занять) відносять:

- лекції;
- семінари;
- практичні заняття (лабораторні роботи, лабораторний практикум);
- самостійну аудиторну роботу студентів;
- самостійну позааудиторну роботу студентів;
- консультації;
- курсове проектування (курсіві роботи);
- дипломне проектування (кваліфікаційні роботи);
- усі види практик.

Для здійснення контролю за якістю знань та вмінь студентів традиційно використовуються:

- контрольні роботи;
- індивідуальні співбесіди;
- колоквиуми;
- заліки;
- іспити;
- захист курсових і дипломних робіт;
- державні іспити;
- комплексний іспит за фахом.

У вищому навчальному закладі лекція традиційно посідає одне з найбільш важливих місць у навчальному процесі.

Лекція у вищій школі: технологія підготовки та проведення

Лекція (з лат. *lectio* – читання) – це стрункий, логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми, теми чи розділу навчального предмету, ілюстрований за необхідністю наочною та демонструванням дослідів. Лекція має органічно поєднуватися з іншими видами навчальних занять, слугувати підґрунтям для поглиблення і систематизації знань, які набуваються студентами в процесі аудиторної та позааудиторної навчальної роботи.

Методика підготовки і проведення лекції має свою специфіку, на якій зупинимося детальніше. Найперше слід зазначити, що сучасна лекція – це посвячення слухачів у процес сумісної наукової роботи, залучення їх до наукової творчості, а не тільки передавання наукової істини. Тому характерною особливістю сучасної лекції має бути діяльнісна основа, яка означає не механічне поєднання діяльності викладача і студента, а перш за все їх взаємодію у сумісному навчальному пошуку.

Згідно вимог сучасної дидактики вищої школи лекція повинна забезпечувати:

- великий об'єм чітко систематизованої і концентрованої, методично грамотно опрацьованої сучасної наукової інформації;
- доказовість і аргументованість суджень;
- достатню кількість фактів, аргументів, прикладів, текстів чи документів, які підтверджують основні тези лекції;
- ясність, логічність і лаконічність викладу інформації;
- активізацію навчально-пізнавальної діяльності слухачів різноманітними засобами;
- чітке окреслення кола запитань для самостійного опрацювання з посиланням на джерела інформації;
- аналіз різних точок зору на вирішення поставлених проблем;
- надання студентам можливості слухати, осмислювати і нотувати отриману інформацію;
- встановлення контакту з аудиторією та забезпечення ефективного зворотного зв'язку;
- педагогічно доцільне використання різноманітних засобів наочності;

- педагогічну завершеність (повне висвітлення наукової проблеми чи теми з логічними висновками).

Дидактична цінність лекції полягає в тому, що студент отримує можливість засвоїти значно більший об'єм інформації ніж за той самий час самостійної роботи. Під час лекції досвідчений викладач може ефективно впливати на погляди і переконання студентів, формувати у них уміння критично оцінювати отриману інформацію, ознайомлювати слухачів з новітніми науковими досягненнями. Лекція слугує своєрідним дороговказом для студентів у неосяжному морі інформації. Вона незамінна, коли відчувається дефіцит літератури. Однак лекція має і певні недоліки: привчає студентів до пасивного сприймання інформації і її механічного запису, гальмує бажання самостійно опрацьовувати інші джерела окрім конспекту, звужує навчання у ВНЗ до школярства (наприклад, простого відтворення прослуханого) тощо.

Проведені дослідження (А.І. Кузьмінський) показують, що після лекції з усього обсягу інформації студенти можуть відтворити лише 10-15% (як говорить народна мудрість: «В одне ухо влетіло, в друге вилетіло»). Окрім того великі потоки слухачів (більше 50 осіб) позбавляють викладача можливості ефективного управління розумовою діяльністю студентів. Відсутність бажання студентів активно працювати на лекції може мати декілька причин, найбільш типовими з яких є наступні:

- невідповідність рівня складності пропонованого на лекції матеріалу рівню підготовленості студентів до його сприйняття;
- надмірна теоретизація матеріалу або навпаки його спрощення, «розжовування» до примітивізму;
- відсутність зв'язку між теоретичним матеріалом і його практичною значущістю;
- відсутність у студентів мотивації до вивчення конкретного предмету у зв'язку з відсутністю розуміння його ролі в майбутній професійній діяльності;
- недостатня психолого – педагогічна та методична підготовка викладача, його невміння цікаво і доступно викладати навчальний матеріал, продумувати кожен фрагмент лекції та зацікавити ним слухачів.

У зв'язку з цим приведемо одне порівняння: за даними американських фахівців підготовка до інтенсивної одноденної лекції потребує від викладача щонайменше 30-40 годин підготовки*. Іншими словами, «високий енергетичний імпульс» лекції повинен забезпечуватися потужною і довготривалою «акумуляцією» інформаційної енергії. Отже, важливим показником лекції має бути її змістовність та інформативність - сукупність нових знань з теми, їх повнота і достовірність.

Досвідчені викладачі досягають оптимального рівня інформативності завдяки певному обмеженню надмірності інформації. Така надмірність у лекції показує наскільки кількість вимовлених оратором слів перевищує мінімальну кількість їх, безумовно необхідну для передавання певного обсягу знань. Молодим викладачам можна поради проаналізувати рівень надмірності свого мовлення. Для цього слід записати фрагмент своєї лекції так, як вона була подана студентам, і проаналізувати скільки слів можна скоротити, не зруйнувавши змісту висловленого.

Експериментально встановлено, що слухач зазвичай може запам'ятати і відтворити не більше 5-9 одиниць інформації. Тому на лекції доцільно аналізувати не більше 5 основних питань. Що ж стосується кількості рис аналізованих явищ, то тут слід обмежуватися максимальним числом - 9, що є межею короткотермінового запам'ятовування. Однією з важливих рис лекторської майстерності варто вважати вміння викладача використовувати в лекції *оптимальну* кількість змістових, відомих раніше і нових відомостей, зокрема цифрових.

Отже, лекційний матеріал повинен старанно відбиратися, а на лекціях обговорюватися тільки найбільш важливий у змістовому і структурному значенні навчальний матеріал. Студент повинен чітко усвідомлювати, яку конкретно інформацію він повинен засвоїти на лекції, яку - в процесі практичних занять та в процесі самостійної роботи. Тому на самому початку викладання курсу бажана **вступна лекція**, яка у стислій, а можливо у схематичній, формі могла б надати інформацію про завдання, зміст і структуру усієї навчальної дисципліни, її взаємозв'язки з іншими

* Попков В.А., Коржуев А.В. Дидактика высшей школы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – с. 103.

дисциплінами, значення у фаховій підготовці спеціаліста. Зміст і деталізація рекомендацій викладача щодо навчальної діяльності на лекції визначається тим, на якому курсі читається лекція і зі студентами якої форми навчання (денної чи заочної) проводиться заняття. Для студентів заочної форми навчання слід використовувати **настановчі лекції**. На такій лекції окрім розкриття предмету і завдання навчальної дисципліни, визначення кола її проблем, необхідно зробити огляд наявних джерел інформації, сформулювати методичні поради щодо організації самостійної роботи, окреслити терміни та зміст контрольних заходів, висловити рекомендації відносно форм звітності про хід та результати опрацювання навчального матеріалу.

Оглядову лекцію найчастіше читають перед виробничою практикою, державними іспитами, перед виконанням курсових чи дипломних робіт, абітурієнтам - перед вступними іспитами (якщо ВНЗ їх проводить).

Головне завдання оглядової лекції полягає в забезпеченні взаємозв'язку і наступності між вивченими темами, між теоретичними заняттями і практичними вміннями. Мета такої лекції – узагальнення і систематизація наукових знань.

Зазвичай стрижнем оглядової лекції виступає концептуальна основа всього курсу і його найбільших розділів.

Традиційним типом у практиці вищої школи постають **тематичні лекції**. Їх призначення полягає в розкритті певної теми навчальної дисципліни, пояснення студентам інформації, що має бути ними осмислена, засвоєна і використана в ближній перспективі на практичних заняттях, а в далекій перспективі – у майбутній фаховій діяльності.

За способом викладу навчального матеріалу можна виокремити такі види лекцій:

- проблемні лекції;
- лекції – візуалізації;
- лекції – консультації;
- бінарні лекції;
- лекції – бесіди;
- лекції – дискусії;

- лекції із заздалегідь запланованими помилками;
- лекції з аналізом конкретних ситуацій;
- лекції – конференції;
- лекції – прес-конференції.

Проблемна лекція

На відміну від інформаційної лекції, на якій студенти отримують підготовлену викладачем інформацію, на проблемній лекції, новий теоретичний матеріал подається як невідоме, яке слід відкрити, вирішивши проблемну ситуацію. Завдання педагога полягає в необхідності прогнозувати проблемну стратегію навчання, забезпечити участь студентів у аналізі виниклого протиріччя, залучати їх до вирішення проблемних ситуацій, вчити висувати оригінальні шляхи їх вирішення, вчити аналізувати отриману нову інформацію в світлі відомих теорій, висувати гіпотези і використовувати різноманітні методи для їх вирішення.

Дидактичні особливості проблемної лекції висвітлені в дослідженнях М.І. Махмутова, О.М. Матюшкіна, В. Оконя, М.М. Скаткіна, І.Я. Лернера, А.В. Фурмана та інших вчених, які сформулювали поняття «проблема», «проблемна ситуація», «проблемне навчання».

На проблемній лекції залучення студентів до активної діяльності здійснюється викладачем за допомогою створення проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремих суб'єкт (або колектив) має знайти і застосувати нові для себе знання чи способи дій*. У проблемному запитанні, у проблемній ситуації завжди повинна мати місце суперечність, наприклад: суперечність між теоретично можливим способом розв'язання задачі та його практичною недоцільністю, відсутністю методів аналізу і обробки реально існуючих фактів, суперечність між науковими фактами і життєвими уявленнями студентів і т.п.

У вищій школі, в основному, використовуються наступні варіанти проблемного навчання:

1. Проблемний виклад навчального матеріалу в монологічному режимі лекції чи діалогічному режимі семінару.

* Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. Київ, "Либідь", 1997. – с. 271.

2. Проблемний виклад навчального матеріалу на лекції, коли викладач ставить проблемні питання, висуває проблемні завдання і сам їх вирішує, при цьому студенти частково залучаються до пошуку рішення.
3. Частково-пошукова діяльність студентів у процесі виконання експерименту, лабораторних робіт, під час проблемних семінарів, евристичних бесід. Викладач заздалегідь визначає проблему, вирішення якої спирається на ту базу знань, яку повинні мати студенти. Поставлені викладачем запитання повинні викликати інтелектуальні утруднення у студентів і потребувати цілеспрямованого мисленнєвого пошуку.

Для створення проблемної ситуації С.С. Вітвицька пропонує використовувати наступні прийоми:

- пряма постановка проблеми;
- проблемне завдання у вигляді запитання;
- повідомлення інформації, яка містить суперечність;
- повідомлення протилежних думок з будь-якого питання;
- звернення уваги на те чи інше життєве явище, яке потрібно пояснити;
- повідомлення фактів, які викликають непорозуміння;
- співставлення життєвих уявлень з науковими;
- постановка питання, на яке повинен відповісти студент, прослухавши частину лекції, і зробити висновки.

Засобом управління мисленням студентів на навчально-проблемній лекції має бути система заздалегідь підготовлених викладачем проблемних та інформаційних запитань, які скеровують навчально-пізнавальну діяльність студента. П. Підласий, Л. Фрідман та М. Гарунов пропонують таку структуру проблемної лекції (табл 3).

Цінним у проблемній лекції є те, що логіка навчального пізнання ніби імітує логіку наукового пізнання. Однак ефективність проблемної лекції знижується в великих аудиторіях (більш ніж 50 студентів), а також суттєво залежить від рівня підготовки студентів до такого виду роботи.

Таблиця 3

Структура проблемної лекції

№ з.п.	Етапи	Цілі викладача	Прийоми та способи діяльності викладача
1	Вступ	Оволодіти увагою аудиторії, викликати інтерес	Розпочати лекцію з несподіваної репліки, факту, жартівливого зауваження, історичного екскурсу
2	Постановка проблеми	Показати актуальність проблеми, проаналізувати суперечності, часткові проблеми, сформулювати загальну проблему	Звернення до інтересів слухачів, їх потреб, посилення на факти, документи, авторитетні висловлювання, аналіз усталених, але неправильних поглядів
3	Розчленування проблеми на підпроблеми, задачі, запитання	Чітко виокремити перелік проблем, задач, запитань, розкрити їх сутність	Обґрунтування логіки розв'язання проблеми, побудова загальної схеми розв'язання проблеми, ідеї, гіпотези, пошук засобів вирішення, можливі результати, наслідки
4	Виклад своєї позиції, підходів, засобів розв'язання	Показати у порівняльному аналізі власні підходи, позиції та інші думки	Обґрунтування доказів, суджень, аргументів використання прийомів критичного аналізу, порівняння
5	Узагальнення, висновки	Сконцентрувати увагу аудиторії на головному, сформулювати резюме висловленого	Висловлювання, твердження, що інтегрує головну ідею, думку, використання найсильнішого аргументу, крилатого вислову. Показ перспективи розвитку ідеї, можливостей практичного використання отриманих висновків

Лекція – візуалізація (з лат. *visualis* - зоровий) передбачає візуальну форму подання лекційного матеріалу за допомогою технічних засобів, опорних конспектів на паперових носіях або за допомогою аудіо-відеотехніки. Читання такої лекції передбачає коментування візуальних,

раніше підготовлених, матеріалів. Викладач використовує демонстративні матеріали, форми наочності (натуральні об'єкти, фотографії, структурно-логічні схеми тощо), які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі виступають носіями змістової інформації.

Зазначимо, що в процес проведення лекцій-візуалізацій слід активно залучати новітні інформаційні технології, зокрема Smart-технології*. З використанням інтерактивних дошок SMART Board змінюється сам спосіб подачі інформації, оскільки стають легкодоступними відео, аудіо системи, проєкції. Інтернет-лекція може набувати вигляду мультимедійної презентації. Перевагою використання програмного забезпечення SMART Board, а саме програми SMART Notebook, є те, що під час заняття викладач може легко перебудувати сам процес викладання залежно від обставин, вносити корективи, додаткові ілюстрації, коментарі та ін. Програмне забезпечення інтерактивної дошки SMART дає можливість фіксувати інформацію в процесі демонстрації, записувати звук, послідовність дій користувачів дошки, фіксувати зміни в демонстраційних матеріалах, анотувати їх та відтворювати збережену інформацію. Однак, використовуючи технічні засоби в процесі навчальних занять, слід виходити з того, що вони не є самоціллю, а лише засобом розв'язання конкретних освітньо-виховних завдань.

Наш досвід свідчить про ефективність використання на лекції-візуалізації **методики опорних конспектів**.

Опорний конспект (ОК) – це наочна структурно-логічна схема, за допомогою якої у згорнутому вигляді подається навчальний матеріал з урахуванням суттєвих зв'язків і взаємовідносин.

Педагогічна особливість опорного конспекту полягає у тому, що навчальний матеріал пропонується у вигляді компактної структурно-логічної схеми, яка швидко запам'ятовується, має вигляд системи дидактичних блоків із закодованим в ній змістом навчального матеріалу. ОК легко відтворюється, що дозволяє створювати ситуацію успіху у навчанні.

Дидактична сутність опорного конспекту визначається системою

* Методика застосування технології SMART Board у навчальному процесі: Навчальний посібник / Г.Ф.Бонч-Бруєвич, В.О.Абрамов, Т.І.Носенко. – К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2007. – 102 с.

ключових слів чи фраз, абревіатур, малюнків, графіків, формул, умовних знаків чи інших засобів кодування, які дозволяють швидко засвоїти і відтворити зміст вивченого матеріалу.

Психологічна сутність опорного конспекту полягає в інтенсифікації навчально-пізнавальної діяльності студентів шляхом створення сприятливих умов для ефективного перебігу процесів сприймання, запам'ятовування і відтворення великих за обсягом і цілісних за характером масивів навчальної інформації.

Складаючи опорний конспект, слід урахувати наступне:

1. Опорний конспект, як матеріальний носій навчальної інформації, – це елемент інформаційної системи, яка відображує структуру навчальної дисципліни і внутрішню логіку наукового змісту кожної її частини.

2. Дидактична особливість опорного конспекту, як засобу навчання, полягає у тому, що в його змісті кодується достатньо великий обсяг навчальної інформації: зміст теми, розділу, модуля, частини курсу чи навчальної дисципліни в цілому. Система опорних конспектів з навчальної дисципліни може: структуруватися як ієрархія тематичних опорних конспектів, в яких зі збільшенням об'ємів навчального матеріалу відбувається зменшення, узагальнення чи укрупнення блоків інформації, тобто тематичні опорні конспекти стають ніби блоками ОК частини курсів, останні – блоками опорних конспектів навчальної дисципліни в цілому.

3. В ОК відтворюється головний зміст навчального матеріалу - його основа. Надзвичайно велике значення при створенні і використанні опорних конспектів має урахування і відображення суттєвих зв'язків і взаємовідносин між навчальними елементами (поняттями, законами і закономірностями, проблемними питаннями, окремими темами тощо). Допущені помилки можуть звести нанівець дидактичну цінність ОК, перетворити його в інструмент бездумного запам'ятовування і несвідомого відтворення. При організації роботи студентів з опорними конспектами слід запобігати механічного переказу змісту, бо в такому випадку ефективність ОК знижується і може замість позитивного ефекту наносити шкоду.

4. При конструюванні ОК бажано дотримуватися наступного

алгоритму:

- окреслити послідовність вивчення матеріалу дисципліни, його структуру та основні проблеми, навколо яких можна генералізувати (об'єднувати) змістові блоки ОК;
- встановити системи зв'язків між окремими блоками навчального матеріалу на основі змістових зв'язків;
- виокремити в кожному блоці положення, які розкривають його зміст і визначити засоби кодування цих положень (графічні форми, слова, фрази, умовні знаки, абрєвіатури, скорочення, спрощені малюнки, графіки, схеми, таблиці, окремі формули і позначення);
- побудувати ескіз ОК та апробувати його серед колег або в експериментальній групі студентів. Внести доповнення, а при необхідності – зміни;
- виготовити на основі ескізу оригінал, придатний для використання.

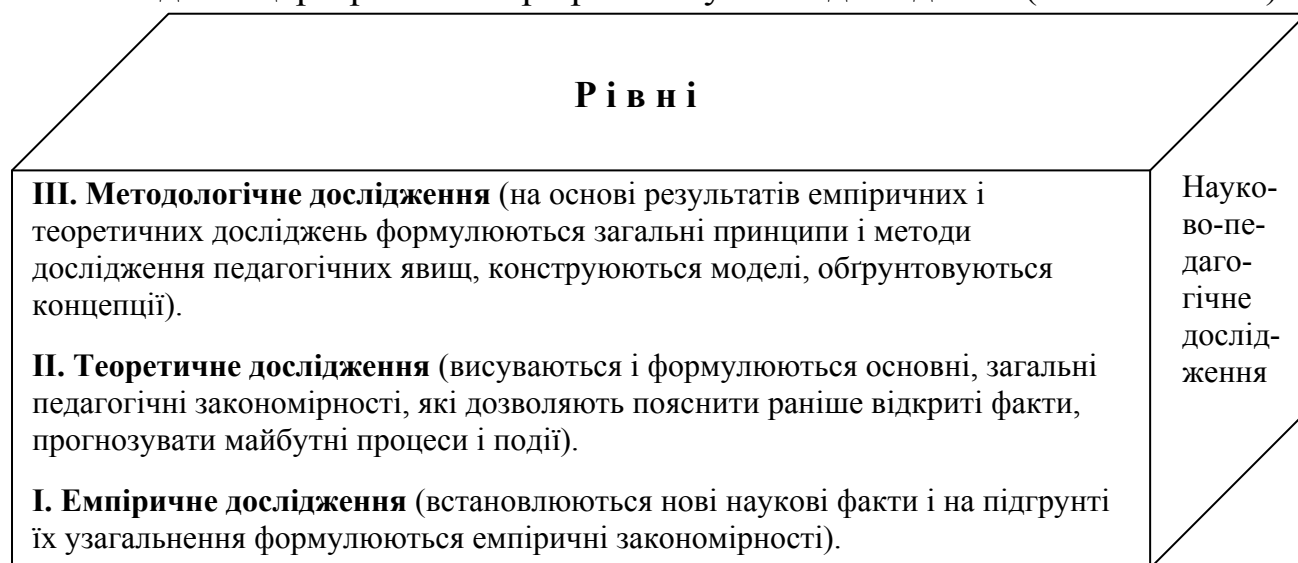
Якщо система опорних конспектів буде використовуватися як робочий зошит студента, слід залишити достатньо місця для нотаток, запитань та виконання вправ. На основі ескізу опорного конспекту може бути виготовлений оригінал у формі слайду, діапозитиву чи різнокольорового малюнка на дошці. У цьому випадку слід подбати про реалізацію принципу наочності: досягти виразності написів та малюнків, використання різноманітних підкреслювань, подбати про використання різного шрифту, різних за розміром літер, цифр тощо. Як зразок приведемо ОК за темою «Основні етапи і логіка наукового дослідження».

Опорний конспект (зразок)

Основні етапи і логіка наукового дослідження в педагогічних науках

Науково-педагогічне дослідження – осмислений, цілеспрямований пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу з використанням конкретного наукового апарату і методів педагогічного дослідження.

В педагогіці розрізняють три рівня наукових досліджень (Е.І. Монозон).

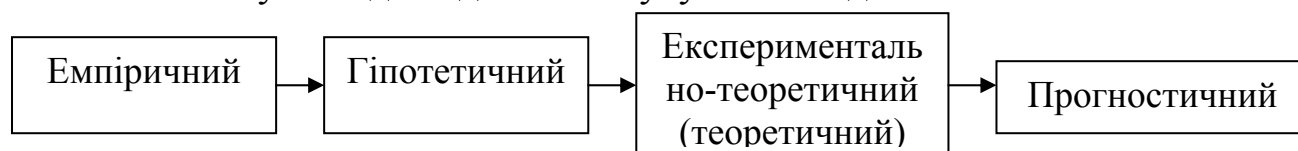

Наукове дослідження має загальноприйняті **методологічні параметри**:

- тему;
- мету і завдання;
- об'єкт і предмет дослідження;
- гіпотезу;
- методи;

Логіка науково-дослідного пошуку містить декілька етапів:

Основні **критерії якості** наукового дослідження:

- актуальність;
- наукова новизна;
- теоретична і практична значущість.

О'кей з ОК!

Бінарна лекція (з лат. *binarius* – той, що складається з двох частин) – лекція, що полягає в діалозі двох викладачів, які читають лекцію за однією і тією ж темою, але є, наприклад, представниками різних наукових шкіл, кафедр або теоретиком і практиком.

Проблематизація лекції відбувається за рахунок як форми так і змісту. Наявність двох джерел інформації, двох точок зору на одну наукову проблему вчить студентів порівнювати, висловлювати критичні зауваження, толерантно сприймати різні наукові концепції, формує у них культуру дискусії.

Методика бінарної лекції досить складна. Вона передбачає глибоке попереднє обговорення теоретичних питань викладачами – учасниками бінарної лекції, володіння ними розвинутою комунікативною і загальною культурою, наявність здібностей до імпровізації, інтелектуальної та психологічної сумісності.

Лекція – консультація організовується за різними сценаріями. Перший варіант може здійснюватися за логікою «Попередня підготовка студентів за конкретною темою → підготовлені ними запитання для поглиблення знань → відповіді викладача». Другий варіант може мати наступний вигляд: «Висвітлення нової теми викладачем → запитання студентів → відповіді викладача → узагальнення і підведення підсумків». Можна використати і такий варіант лекції-консультації: студентам попередньо роздають розгорнуті конспекти або опорні конспекти лекції, а під час її проведення відповідають на виниклі запитання.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками - одна з найскладніших видів лекції у ВНЗ. Методика проведення лекції такого типу має щонайменше два різновиди. Перший - викладач на протязі певного проміжку часу подає лекційний матеріал з його фіксацією на дошці. В результаті виконання певних дій студенти разом з викладачем приходять до парадоксальних результатів: наприклад $2 \times 2 = 5$. Студентам пропонують знайти в логіці розмірковувань помилки, які спричинили подібний результат. За іншим сценарієм викладач передбачає використати в лекції певну кількість типових помилок, про що повідомляє студентам на початку лекції. Завдання студентів полягає у виявленні і фіксуванні цих помилок на полях конспекту. На аналіз змісту та причин помилок відводиться певний час. Подібна лекція одночасно виконує

стимулюючу, розвивальну та контролюючу функції.

Лекція-бесіда (або лекція-діалог з аудиторією) – найбільш типова форма активного залучення студентів до навчального процесу.

Бесіда як метод навчання відома ще за часів Сократа. Бесіда передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією. Перевага бесіди полягає у тому, що вона дозволяє прикути увагу слухачів до найбільш важливих питань з теми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії. Активну участь студентів у бесіді можна забезпечити різними прийомами. Наприклад, на початку лекції викладач пропонує аудиторії запитання, призначене не для контролю успішності засвоєння знань, а для виявлення думки і рівня ознайомленості слухачів з даною проблемою, ступеня їх готовності до сприйняття наступного матеріалу. Запитання адресуються всій аудиторії, а студенти можуть відповідати з місць. Для економії часу запитання бажано формулювати так, щоб на них можна було давати короткі відповіді. З урахуванням думок студентів викладач конструює виклад матеріалу під час лекції і має при цьому можливість більш аргументовано доводити кожен тезу виступу. Запитання до аудиторії можуть бути як елементарні (для того, щоб зосередити увагу слухачів), так і проблемні. Студенти, обмірковуючи відповідь на задане питання, отримують можливість самостійно дійти висновків і узагальнень, які викладач мав їм повідомити в якості нових знань, або ж зрозуміти глибину і важливість проблеми, яка обговорюється. Останнє, у свою чергу, підвищує інтерес і ступінь сприйняття матеріалу.

Друга форма проведення лекції-діалогу - це залучення студентів до колективного дослідження. Викладач пропонує слухачам сумісними зусиллями довести те чи інше правило, закономірність процесу, явища. При цьому він звертається до досвіду і знань аудиторії. Уточнюючи і доповнюючи відповіді, викладач підводить теоретичну базу під практичний колективний досвід, записує висновки на дошці. Звичайно, у такому випадку часу витрачається більше, але дидактичний ефект лекції-бесіди досить значний.

Лекція-дискусія. У цій ситуації викладач не тільки використовує відповіді слухачів на його запитання, а й організовує вільний обмін

думками в інтервалах між логічними розділами. Це активізує пізнавальну діяльність аудиторії, дозволяє викладачеві керувати колективною думкою, долаючи негативні установки і помилкові думки деяких студентів, водночас глибоко поважаючи право особистості на висловлювання власних поглядів.

Як приклад майстерності приведемо лекції-дискусії професора Московського університету Т.М. Грановського. К.Д. Ушинський, згадуючи студентське життя, писав, що коли лекцію читав Грановський, у навколишніх трактирах—своєрідних студентських клубах, не було жодного студента. О.І. Герцен, високо оцінюючи глибину думок, мистецтво і толерантність професора, так описує закінчення однієї з його лекцій: «На останній лекції аудиторія була заповнена вщент. Коли він (Грановський) у заключній частині став говорити про слов'ян, якесь тремтіння пробігло по аудиторії, сльози були на очах і обличчя усіх набрали шляхетного вигляду... «Дякую тим, - так закінчив він, - котрі з симпатією слухали мене і поділяли добротність моїх наукових переконань, дякую і тим, котрі, не поділяючи їх, з відкритим чолом, прямо і благородно висловлювали свою протилежність. Ще раз дякую усім»¹.

Лекція з аналізом конкретних ситуацій - один із засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. За формою така лекція виглядає як дискусія, однак для обговорення викладач пропонує не запитання, а наводить конкретну життєву виробничу чи науково-історичну ситуацію. Іноді обговорення мікроситуації використовується як своєрідний пролог до наступної частини лекції. Це необхідно для того, щоб зосередити увагу аудиторії на окремих проблемах, підготувати до глибокого сприймання навчального матеріалу.

Лекція-конференція проводиться як науково-практичне заняття за попередньо окресленою проблемою і системою доповідей, підготовлених студентами, для її аналізу. Кожен студентський виступ має бути логічно завершеним і відповідати запропонованій викладачем програмі. Система виступів дозволить різнобічно висвітлити актуальні наукові проблеми. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів можна

¹ Герцен А.И. Полн. собр. соч. и писем / Под ред. М.К.Лемка. – М., 1915. – т.3. – с. 546.

підготувати групу опонентів та експертів, які будуть доповнювати і поглиблювати інформацію доповідачів та висловлювати критичні зауваження. В кінці лекції викладачеві слід узагальнити результати виступів студентів і оцінити їх діяльність.

Лекція–прес-конференція має декілька методичних варіантів:

1. На запитання попередньо підготовленої до лекції аудиторії відповідає викладач;
2. На запитання студентів відповідає група викладачів;
3. На запитання студентів відповідає група попередньо підготовлених студентів.

Запропоновані види лекцій можуть успішно доповнювати традиційну (інформаційну, тематичну) лекцію.

Слід зазначити, що лекція є однією з найважчих форм навчальної роботи у ВНЗ, оскільки лектор завжди виступає одночасно в кількох ролях: оратора, який переконує аудиторію, пропагує науку, захищає або відкидає якісь положення; вченого, який розглядає явища і факти, положення, закономірності, спонукає, дає поштовх науковому мисленню студентів, їх самостійності і творчості; педагога, який озброєний матеріалом високої виховної та наукової цінності, добре знає свою аудиторію; психолога, який відчуває аудиторію в цілому і кожного студента зокрема, і використовує знання людської психіки для реалізації головних задач навчання і виховання. Плідно прочитана лекція впливає на розум, світогляд, почуття, мотивацію навчальної діяльності студентів. Так, один із студентів професора М.Г. Павлова, який читав курси фізики, мінералогії та сільського господарства в Московському університеті, у своїх спогадах відзначав: «Коли я вперше послухав Павлова, то був глибоко вражений, наче якась пелена спала з розуму мого, і в голові моїй засяяло нове світло. Переді мною відкрився новий світ ідей, новий погляд на науки... одним словом, в перший раз збудилося моє мислення, і я побачив відкриття філософських знань, котре так сподобалося моєму юному розуму»*.

У залежності від дидактичної мети, змісту навчальної інформації і рівня підготовки аудиторії викладач вибирає різновид лекції. Структура

* Цит. по: Зиновьев С.И. Учебный процесс в советской высшей школе. – М.: Высшая школа, 1975. – с. 229-230.

лекції є, безумовно, творчою справою кожного викладача, проте досвід переконує, що традиційна лекція має зазвичай наступну структуру:

- Вступна частина з повідомленням студентам теми, мети, завдань лекції та її плану (3-5 основних проблем). Мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів.
- Короткий огляд рекомендованої літератури (основної та для поглибленого вивчення теми).
- Актуалізація опорних знань студентів (коротке повторення вузлових питань раніше вивченого та «створення містка» для отримання нових знань).
- Основна частина – виклад змісту лекції, розкриття її плану.
- Завершальна частина лекції – узагальнення вивченого та підведення підсумків.
- Рекомендації щодо самостійної роботи студентів за темою лекції.
- Час, який відводиться для відповідей на запитання студентів.

Проектуючи майбутню лекцію, викладачеві слід орієнтуватися на своїх майбутніх слухачів, прогнозувати можливі труднощі, з якими можуть зіткнутися студенти при сприйманні нової інформації, і дібрати такий варіант, який би найбільш повно відповідав особливостям цієї аудиторії.

Особливо важливо на перших хвилинах виступу зацікавити студентів науковою проблемою, створити специфічне емоційне тло для пошуку її вирішення (подив від красивої наукової ідеї, захоплення історичними відкриттями, занурення у цікавий практичний досвід та ін.), що чудово відтворюється в поетичних рядках:

***Всё известно вокруг.
Тем не менее
На Земле ещё много всего,
Что достойно порой удивления –
Всех вокруг, твоего, моего,
Удивляйся росе, удивляйся цветам,
Удивляйся упругости стали,
Удивляйся тому, чему люди порой
Удивляются уже перестали ****

* Цитата: Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. – Ростов – Н-Д. – 1999- С. 154

При підготовці та проведенні лекції викладачеві бажано скористатися наступними рекомендаціями

1) При плануванні лекції слід:

- чітко визначити місце лекції в структурі навчального курсу, її тему та завдання (дидактичні, виховні, розвивальні) з урахуванням особливостей студентської аудиторії;
- згідно навчальної програми скласти план лекції;
- опрацювати джерела інформації (варто зібрати більше матеріалу, ніж можете використати, відокремити основну та другорядну інформацію, систематизувати її);
- продумати вступ до лекції (цікаве запитання, цитата, історичний факт тощо);
- скласти конспект (тези чи розгорнутий план лекції);
- підкреслити в конспекті основне, що обов'язково слід повідомити студентам;
- перевірити за словником зміст нових слів, визначити наголоси та правопис;
- продумати висновки: максимально короткий зміст основних тез лекції;
- сформулювати поради студентам щодо самостійної роботи над темою і матеріалами лекції;
- спрогнозувати можливі запитання студентів та продумати відповіді на них;
- перевірити час виступу, проаналізувати, яку інформацію варто додати чи вилучити з виступу.

2) Перед початком лекції слід уявити позитивну реакцію аудиторії.

3) При проведенні лекції необхідно:

- установити візуальний і емоційний контакт з аудиторією;
- звертатися до студентів, бути приязним, говорити «ми», а не «ви»;
- дати зрозуміти, що матеріал цікавий, необхідний для професійної діяльності і зрозумілий для слухачів;
- зацікавлювати аудиторію. Розвивати у студентів звичку зосереджено працювати, зберігати високий рівень уваги.

Пам'ятайте пораду відомого педагога П.Ф. Каптерєва, який

вказав, що навчати неухважного це те ж саме, що наповнювати бездонну діжку.

- слідувати за темпом мовлення (оптимальним темпом є 60-80 слів за хвилину);
- надавати можливості студентам обдумати і записати основні тези;
- ілюструвати сказане;
- висловлювати своє ставлення до сказаного;
- вживати терміни, звичні для аудиторії, незрозумілі чи вперше вживані – пояснювати та записувати на дошці;
- не читати, а розповідати;
- говорити впевнено, стежити за культурою мовлення;
- стежити за жестами, мімікою і візуальними сигналами слухачів, реагувати на них;
- бути натхненим і надихати аудиторію на успішну роботу;
- зорієнтувати студентів на самостійне опрацювання лекційного матеріалу, нагадуючи відоме правило про повторення.

Ще одне питання, яке хвилює викладачів – початківців: «Чи слід студентам конспектувати лекції?». Різні викладачі мають різні точки зору на ці проблеми. На наш погляд, студенти повинні записувати основні тези лекції, але викладач не повинен перетворювати лекцію в диктант.

З метою удосконалення методики проведення лекції бажано вивчати і творчо використовувати зарубіжний досвід проведення лекційних занять. Так, практика вищої школи у Великій Британії передбачає наступні варіанти навчання:

- основою є лекції, а тьюторські (індивідуальні) заняття і семінари виконують допоміжну роль;
- тьюторські заняття є основною формою навчання у вищій школі, тоді як лекціям і семінарам відводять допоміжні функції.

На думку англійських педагогів тьюторство (англ. tutor – спостерігаю, піклуюсь) є найціннішим методом навчання у вищій школі, адже це: по-перше, регулярні заняття викладача-наставника з 1-2 студентами (в певних університетах – 5-6 студентів), по-друге, тьютор є консультантом студента, що допомагає молодій людині у навчанні, житті,

професійній практиці, формуванні особистості як фахівця.

В українських ВНЗ тьюторство ще не набуло поширення, але у перспективі приєднання національної вищої школи до Болонського процесу методика тьюторства посідатиме гідне місце в університетській освіті України.

Робота викладача після завершення лекції – важливий елемент самовдосконалення. Відразу після лекції слід позначити місця, які викликали зацікавленість слухачів, або навпаки були сприйняті холодно чи були незрозумілими. Молодому викладачеві бажано зафіксувати запитання, які були йому задані. Їх необхідно потім систематизувати і, враховуючи зміст запитань, доповнити матеріал лекції або підготуватися до відповіді на них. Іноді на наступних лекціях цими запитаннями можна активізувати аудиторію, звернувши увагу, що саме ці проблеми викликали зацікавленість попередніх слухачів. Систематизовані запитання можуть бути використані викладачем для семінарів, консультацій та колоквиумів.

Семінарське заняття, методика його підготовки та проведення

Ефективною формою організації навчання у вищій школі є семінарські заняття, з якими органічно поєднуються лекції.

Семінар (лат. *seminarium* - розсадник) – вид практичних занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо.

Проведення семінарських занять дозволяє вирішувати такі дидактичні цілі:

- оптимально поєднувати лекційні заняття із систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю студентів, їх теоретичну підготовку з практичною;
- розвивати уміння, навички розумової праці, творчого мислення, уміння використовувати теоретичні знання для вирішення

практичних завдань;

- формувати у студентів інтерес до науково-дослідної роботи і залучення їх до наукових досліджень, які здійснює кафедра;
- забезпечувати системне повторення, поглиблення і закріплення знань студентів за певною темою;
- формувати уміння і навички щодо здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності;
- здійснювати діагностику і контроль знань студентів з окремих розділів і тем програми, формувати уміння і навички виконання різних видів майбутньої професійної діяльності.

Семінарські заняття виконують такі основні функції:

- навчальну (поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару);
- розвивальну (розвиток логічного мислення студентів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо);
- виховну (виховання відповідальності, працездатності, культури спілкування і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни та до фаху, формування потреби раціоналізації навчально-пізнавальної діяльності та організації дозвілля);
- діагностично-корекційну та контролюючу (контроль за якістю засвоєння студентами навчального матеріалу, виявлення прогалин його засвоєння та їх подолання).

Визначаючи **методичну концепцію** організації і проведення семінарських занять, слід виходити з того, що:

- у процесі вивчення різних навчальних дисциплін студенти повинні засвоїти їх **провідні ідеї** (зміст понять, законів, теорій та ін.); знати галузі їх використання; вміти застосовувати набуті знання, вміння й навички під час вивчення фахових дисциплін, у майбутній практичній діяльності;
- до семінарських занять висувуються **загальнодидактичні вимоги**

(науковість, доступність, єдність форми і змісту, забезпечення зворотного зв'язку, проблемність та ін.);

- при виборі методики проведення семінарських занять слід ураховувати логіку викладання конкретної дисципліни та психолого-педагогічні особливості студентської групи;
- необхідно забезпечувати високий рівень мотивації навчальної діяльності студентів (вивчення теми слід розпочинати із з'ясування її значення для засвоєння даної чи інших дисциплін, у майбутній професійній діяльності тощо);
- необхідно дотримуватися принципу професійної спрямованості навчання у вищій школі та здійснювати різнорівневі міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, практичним навчанням, що забезпечує формування єдиної системи знань, умінь і навичок студентів;
- важливим завданням є також формування професійної культури та мислення, вмінь самоосвіти;
- у процесі проведення семінарського заняття необхідно забезпечувати органічну єдність теоретичного і дослідницько-експериментального пізнання;
- семінарські заняття мають гармонійно поєднуватися з лекційними, практичними і лабораторними заняттями та самостійною роботою студентів.

Залежно від завдань і змісту семінарських занять їх можна класифікувати як:

- просемінари;
- традиційні (тематичні) семінари;
- підсумовуючі семінари (повторення і систематизації знань, міжпредметні семінари та ін.).

Просемінар проводиться зі студентами – першокурсниками з метою їх адаптації до лекційно-семінарської форми навчання у ВНЗ. Головним завданням просемінарських занять є формування у студентів умінь працювати з підручниками, першоджерелами, виконувати реферативні дослідження, готувати тези, доповіді та наукові виступи. Тобто, просемінари є своєрідними практикумами для підготовки першокурсників

до навчально-пізнавальної діяльності на лекціях, у процесі практичних занять та самостійної роботи.

При підготовці до перших семінарів викладачеві бажано обговорити зі студентами зміст китайського прислів'я: «Найкраща пам'ять гірша, ніж найгірше чорнило». Слід також продемонструвати першокурсникам види записів, використання яких допоможе їм приймати участь у обговоренні конкретних проблем:

- виписки, цитати – дослівні, точні записи конкретного тексту з посиланням на джерело інформації та його автора;
- план виступу – сукупність чітко сформульованих, послідовно викладених думок, які відбивають основний зміст прочитаного;
- тези – основні положення тексту без додаткових пояснень;
- конспект – короткий послідовний виклад інформації з першоджерела.

Для оперативного використання студентам можна рекомендувати накопичувати інформацію на спеціальних картках – аркушах твердого паперу невеликого формату. Такі робочі картки можуть мати різне призначення:

1. Каталогні картки, на одній стороні яких роблять запис вихідних даних першоджерела, а на звороті його коротку анотацію.

Наприклад :

Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Практикум: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2008. – 336 с.

Зворотна сторона картки

Посібник містить методичні матеріали, які характеризують підходи авторів до організації семінарських і лабораторних робіт, самостійної роботи при вивченні «Психології вищої школи», конкретні ситуації, вправи, завдання. Може використовуватися викладачами, аспірантами і студентами магістратури.

Подібні картки зручно розміщувати у комп'ютерній картотеці, що однак затрудняє їх використання на аудиторних заняттях.

2. Робочі картки, на яких студент занотовує формулювання понять, законів, цитати, приклади, формули і т.п.

Робочі картки зручно використовувати для відповідей, виступів, запам'ятовування матеріалів.

Як різновид просемінару можна іноді використати **семінар – коментоване читання**. Такий семінар ефективний, коли студентам-першокурсникам демонструють методику опрацювання певної наукової роботи (монографії, наукової статті, дипломної роботи чи курсового дослідження). Основне завдання коментованого читання полягає у формуванні у студентів вміння аналізувати і правильно тлумачити науковий текст. Такі семінари ефективні на молодших курсах, на старших курсах їх проведення майже не практикується.

На перших просемінарах студентам слід запропонувати рекомендації, які оптимізують їх самостійну роботу і підвищують ефективність інтелектуальної праці. Наприклад, **першокурсникам можна надати такі поради:**

1. Працюйте самостійно щоденно в один і той же час. Формуйте у собі звичку до постійної розумової праці. Якщо спочатку буде важко, згадайте прислів'я: «Ученье и труд всё перетрут».

2. Плануйте розумову працю і дозвілля, це дозволяє працювати чітко і ритмічно.

3. Ритмічність та чергування розумової праці і відпочинку сприяє підвищенню працездатності.

4. Визначайте конкретно, що потрібно зробити сьогодні, але не забувайте про перспективу. Виконання складної роботи можна здійснювати окремими частинами.

5. У період відпочинку намагайтесь активно рухатися, займатися фізичною працею, спортом.

6. Забезпечуйте собі повноцінний сон, адже це біологічна потреба організму.

7. Правильна організація робочого місця, звичний для вас порядок – поліпшать вашу працездатність.

8. Не забувайте щодня підводити підсумки виконаного, вносити корективи у щотижневий план.

9. Кожен результат розумової праці повинен бути чітко оформлений у вигляді запису або усного вислову. Пам'ятайте, що «незаписана думка –

втрачений скарб» (Д.І. Менделєєв).

Традиційний (тематичний) семінар орієнтований на обговорення групи проблем, які вивчалися студентами самостійно або опрацьовувалися на лекції. Серед тематичних семінарів найчастіше використовуються такі різновиди:

- семінар – бесіда (обговорення заздалегідь підготовлених студентами доповідей, рефератів, творчих робіт);
- семінар-дискусія;
- семінар-конференція;
- семінар - «круглий стіл»;
- семінар-симпозіум та ін.

На семінарах студентам слід пропонувати запитання, що мають проблемний характер і вимагають творчого, продуктивного мислення, як-от: «Як Ви вважаєте, чому ...?», «Аргументуйте свою точку зору...», «Порівняйте наукові факти і життєві уявлення про ...», «Чим можна пояснити, що ...?» і т.п. У процесі дискусії, «круглого столу», «конференції», «симпозіуму», які мають елементи інтерактивного навчання, студентів слід стимулювати до обміну думками, дебатів, що привчає самостійно мислити, сприяє розвитку аналітичних навичок, умінь захисту власної точки зору, виваженої аргументації, поваги до думки інших.

На старших курсах студентів залучають до участі в **спецсемінарах**, спеціально організованому спілкуванні дослідників-початківців з провідними фахівцями в певній науковій галузі чи професійній сфері. Спецсемінар найчастіше набуває характеру залучення студентів до наукової школи, привчає студентів до науково-професійної творчості.

У залежності від типу структура семінару може бути різною, однак викладачеві слід знати, що при його підготовці навчально-пізнавальну діяльність студентів слід організувати наступним чином:

1. Повідомити тему і план семінару.
2. Запропонувати для самостійного вивчення основну і додаткову літературу.
3. Надати усні чи письмові (у вигляді «Методичних рекомендацій») поради щодо підготовки до семінарів.
4. Надати студентам індивідуальні завдання та за необхідності

провести консультацію за темою семінару.

Методика управління семінаром залежить від багатьох чинників: дидактичної мети, педагогічної майстерності викладача, рівня готовності і активності студентів та ін. У найбільш загальному вигляді типова структура семінарського заняття має наступний вигляд (табл. 4).

Таблиця 4

Структура семінарського заняття

Етапи	Зміст і характеристика етапу
Організаційна частина	Мета – мобілізувати студентів до навчання; активізувати їхню увагу; створити робочу атмосферу для проведення заняття. Етап містить привітання викладача зі студентами, виявлення відсутніх, перевірку підготовленості до заняття (можливе коротке фронтальне опитування, короткий тест і т.п.)
Мотивація та стимулювання навчальної діяльності	Передбачає формування потреби вивчення конкретного навчального матеріалу, повідомлення теми, мети та завдань семінару. Мотивація сприяє чіткому усвідомленню мети семінару, що полягає у досягненні кінцевого, запланованого результату спільної діяльності викладача і студентів
Обговорення проблем, винесених на семінарське заняття	Полягає у обговоренні і керуванні процесом розгляду основних питань семінару відповідно до обраного виду і методики його проведення. Викладач має подбати про поетапне обговорення і розуміння студентами вивченої навчальної інформації
Діагностика правильності засвоєння студентами знань	Допомагає викладачеві та студентам з'ясувати причину незрозуміння певного елемента змісту навчальної інформації, невміння чи помилковості виконання інтелектуальної або практичної дії. Здійснюється за допомогою серії оперативних короткочасних контрольних робіт (письмових, графічних, практичних), усних фронтальних опитувань, тренінгу (за необхідності з використанням комп'ютерної техніки)
Підведення підсумків	Передбачає коротке повідомлення про виконання запланованої мети, завдань заняття (аналіз того, що було розглянуто, мотивацію діяльності групи і окремих студентів, оцінювання їхньої роботи)
Організація позаадиторної самостійної роботи студентів	Містить пояснення щодо змісту завдання, методики його виконання, коротку анотацію рекомендованих джерел інформації, пропозиції щодо виконання індивідуальних завдань

Різні види семінарських занять вимагають різних форм підготовки до них студентів, зокрема:

- а) усі студенти готують повідомлення з усіх питань семінару;
- б) кожен студент готує реферат за окремим питанням семінару;
- в) студент готує доповідь творчого характеру, що містить елементи дослідницького характеру.

Викладач повинен звернути увагу студентів на необхідність глибокого ознайомлення з проблематикою семінару, неприпустимість механічного переписування матеріалу з одного – двох джерел, використання чужих конспектів чи плагіату Internet – інформації. Слід підкреслити, що критичне осмислення матеріалу, різних поглядів на наукову проблему, побудова доказових, аргументованих виступів сприяє формуванню самостійного творчого мислення, вкрай необхідного сучасному висококваліфікованому фахівцю, орієнтованому на діяльність в умовах високої конкуренції.

Знання студентів, виявлені на семінарах, повинні обов'язково аргументовано оцінюватися. Оцінки заносяться в журнал і враховуються при виставленні модульної та підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Викладач має бути взірцем для студентів у підготовці до семінару. Він сам повинен глибоко і досконало опрацювати всю літературу, рекомендовану студентам, зробити необхідні нотатки, ретельно сформулювати основні, додаткові, допоміжні запитання, які необхідно і можна поставити студентам; чітко сформулювати вступне і заключне слово семінару. Ми поділяємо точку зору М.М. Фіцули щодо необхідності проведення лекцій і семінарів одним викладачем, адже «за таких умов можливі єдиний підхід до вивчення окремих тем чи питань курсу, здійснення систематичного контролю за самостійною роботою студентів»^{*}.

Студентові магістратури, молодому викладачеві слід знати основні критерії оцінювання якості семінарського заняття, зокрема:

1. Цілеспрямованість – чітке і аргументоване висунення наукової проблеми, намагання поєднати теоретичний матеріал з його практичним

^{*} Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи. – Київ. Академвидав., 2006. – с. 133.

використанням у майбутній професійній діяльності.

2. Планування – виокремлення і повідомлення студентам головних питань, пов'язаних з профільючими дисциплінами, наявність новинок у списку літератури.

3. Організація семінару – уміння починати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей студентів, оптимальна інформативність і наповненість навчального часу обговоренням проблем.

4. Стиль проведення семінару – пошвавлений, з постановкою актуальних питань, наявність елементів дискусії, або млявий, який не викликає інтересу.

5. Ставлення викладача до студентів – поважне, урівноважене, толерантне, справедливо вимогливе чи байдуже.

6. Ставлення студентів до заняття – зацікавлене чи байдуже, конструктивно критичне чи негативне.

7. Якість управління групою – викладач швидко встановлює контакт з учасниками семінару, впевнено та вільно тримається, взаємодія з групою носить педагогічно доцільний характер та охоплює всіх студентів чи, навпаки, викладач робить багато зауважень, розмовляє на підвищених тонах, спирається в роботі на декількох студентів, а інші залишаються пасивними.

8. Коментарі та висновки викладача – кваліфіковані, доказові, переконливі, чи, навпаки, некваліфіковані, неістотні, не містять у собі змістовних рекомендацій; якість оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів.

9. Якість організації самостійної позааудиторної роботи студентів і визначення теми наступного заняття та рекомендації щодо підготовки, вивчення основних та додаткових джерел, Інтернет-ресурсів і т.п.

Знання студентів, виявлені на семінарах, повинні обов'язково оцінюватися. Оцінки заносяться до журналу і враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Практичні заняття. Методика підготовки і проведення.

Практичні заняття (грец. *prakticos* – діяльний) – форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. Зусиллями М.В. Ломоносова лекція знайшла поєднання з практичними заняттями і науково-дослідною роботою. Практичні і лабораторні заняття отримали широке поширення в університетській освіті в другій половині XIX ст.

Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Практичними заняттями називають заняття із розв'язування задач з вищої математики, фізики, теоретичної механіки, нарисної геометрії та інших предметів, виконання вправ на побудову схем, графіків, діаграм, виконання розрахунково-графічних робіт із спеціальних дисциплін, виконання вправ на читання, наприклад, аудіювання, розмовне мовлення при вивченні мов. На практичних заняттях студентів-екологів мають місце екологічні ігри, еколого-психологічні тренінги, аналіз експериментальних матеріалів, отриманих в еколого-краєзнавчих експедиціях тощо.

Правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення (реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою) і орієнтовані на вирішення наступних завдань:

- поглиблення, закріплення і конкретизацію знань, отриманих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних в майбутній професійній діяльності;
- розвиток умінь спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються;
- розвиток самостійності тощо.

За дидактичною сутністю практичні роботи близькі до **лабораторних робіт**. У деяких випадках використовується термін «лабораторно-практичні роботи» (наприклад, в фізиці, хімії, геодезії тощо). Лабораторні роботи (від лат. *labor* – труднощі, робота; *labore* – трудитися, працювати, долати труднощі, турбуватися) – один з видів самостійної навчальної роботи

студентів, яка проводиться за завданням викладача із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів. Зміст лабораторних робіт у студентів-екологів пов'язаний з іншими видами навчального експерименту (демонстраційними дослідженнями, розв'язанням експериментальних задач) та науковими спостереженнями за світом природи. Одна з важливих переваг лабораторних занять у порівнянні з іншими видами аудиторної навчальної роботи полягає в інтеграції теоретичних знань з практичними вміннями і навичками студента в єдиному процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. Виконання лабораторних робіт вимагає від студента творчої ініціативи, самостійності у прийнятті рішень, глибокого знання і розуміння навчального матеріалу, надає можливості стати «відкривачем істини», позитивно впливає на розвиток пізнавальних інтересів та здібностей.

Поєднання теорії і практики, що відбувається в спеціально обладнаному апаратурою і матеріалами приміщенні, лабораторії, зміст і зовнішній вигляд якої має активізувати пізнавальну діяльність студентів, надає конкретного характеру вивченому на лекціях та при самостійному опрацюванні підручників, сприяє детальному і більш глибокому засвоєнню навчальної інформації. Лабораторії повинні відповідати вимогам технічної естетики та ергономіки: необхідно методично доцільно і ергомічно правильно обладнати робочі місця студентів, що сприятиме вихованню у них культури праці. Можна використати так зване «методичне розфарбування» установок (об'єкт дослідження пофарбувати червоним, деталі – синім і т.д.). Корисно додати до кожної установки наочний методичний плакат, де чітко і лаконічно викласти зміст лабораторної роботи, її мету, ідею і завдання, методи їх реалізації, які доцільно деталізувати у відповідній «Інструкції» чи «Методичних рекомендаціях». У такому випадку лабораторно-практичні роботи будуть органічно доповнювати лекції та семінарські заняття, на яких основним каналом сприйняття інформації є «вухо-мозок». А це входить у протиріччя з психологічними вимогами до організації навчального процесу, адже відомо, що близько 80-90% людей звикли отримувати інформацію через зоровий аналізатор «око-мозок» і пропускну можливість якого в 100 разів вище слухового каналу («вухо-мозок»). Про

це свідчать і надбання народної педагогіки, яка стверджує, що «краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Отже, методичне обґрунтування лабораторних занять мусить бути одним із тих важливих чинників, який може позитивно вплинути на якість навчально-пізнавальної діяльності студентів і їх практичну підготовку.

Різновидом лабораторних робіт у вищій школі є **лабораторний практикум** – система спеціально розроблених, змістовно і методично об'єднаних лабораторно-практичних занять за великим розділом, темою чи цілісним навчальним курсом. Під час практикуму студентам зазвичай пропонують складніші і трудомісткіші роботи, які повинні сприяти формуванню фахівця, в арсеналі якого мають місце дослідницькі вміння у відповідній практичній галузі.

При проведенні лабораторно-практичних занять кількість студентів не може перевищувати половини академічної групи. На мистецько-творчих спеціальностях практичні заняття з фахових навчальних дисциплін можуть проводитися з одним, двома чи трьома студентами. Психологічно важливо створити для студентів такі умови діяльності на практичних заняттях, які б викликали у них бажання працювати творчо. Тому доцільно, щоб навчально-допоміжний персонал, зокрема препаратори і лаборанти, мали фахову і педагогічну підготовку. Вони повинні розуміти коли, чим і як можна допомогти студенту, а за яких обставин «допомога» може завдати лише шкоди. Наприклад, якщо лаборант надасть у розпорядження студента одну з раніше виконаних схем проведення експерименту, у той час як викладач планував це одним із завдань лабораторної роботи, то це буде не допомога, а принаймні безплідне для студента витрачання часу. Тому викладач повинен постійно працювати над формуванням у своїх помічників відповідального відношення до організації навчальної роботи студентів в лабораторії.

Методика підготовки і проведення лабораторно-практичних робіт охоплює декілька етапів:

Попередня підготовка до лабораторної роботи полягає у вивченні студентами теоретичного матеріалу у відведений для самостійної роботи час, ознайомлення з інструктивними матеріалами з метою усвідомлення завдань лабораторної роботи, техніки безпеки при роботі з електричними

приладами, хімічними та вибуховими речовинами тощо.

Консультавання студентів викладачами і обслуговуючим персоналом з метою надання вичерпної інформації, необхідної для самостійного виконання запропонованих викладачем завдань.

Попередній контроль рівня підготовки студентів до виконання конкретної роботи (отримання так званого «допуску» до виконання роботи).

Самостійне виконання студентами завдань відповідно до окресленої навчальною програмою тематики.

Опрацювання, узагальнення отриманих результатів лабораторної роботи і оформлення індивідуального звіту.

Контроль і оцінювання викладачем результатів роботи студентів.

У практиці вищих навчальних закладів сформувалися різні підходи до методики *проведення лабораторних занять*:

1. За місцем лабораторних робіт у структурі навчальної дисципліни: виконання лабораторних робіт чи тематичного лабораторного практикуму після теоретичного курсу (послідовний метод);
2. За організаційними особливостями: фронтальні лабораторні роботи (коли всі студенти виконують одне й те ж завдання на одному обладнанні) та групові лабораторні роботи (коли студенти поділені на підгрупи з 2-4 осіб, які виконують різні за тематикою, планом і змістом роботи).

Фронтальні і групові форми лабораторно-практичних занять мають свої недоліки і переваги, які слід враховувати. До переваг фронтальних лабораторних робіт можна віднести:

- безпосередній зв'язок з матеріалом, що вивчається, і засвоюється одночасно усіма студентами;
- реалізацію принципів систематичності і послідовності;
- сприятливі умови для викладача: усний інструктаж перед початком роботи і в процесі її виконання, підготовка типового обладнання, досить легкий контроль за виконанням студентами лабораторної роботи та її результатами.

Обговорення результатів, яке здійснюється на даному чи наступному занятті, дозволяє їх узагальнити.

Однак при фронтальних лабораторних роботах найчастіше використовується досить просте обладнання: 25-30 однотипних комплектів устаткування, і тому для проведення більш складних експериментальних досліджень доцільно організувати *індивідуально-групові* роботи з використанням більш складного, сучасного обладнання. Вони мають різне дидактичне спрямування та вимагають різного рівня самостійності студентів. Науковці-методисти В.І. Мокін, В.О. Пап'єв, О.В. Мокін пропонують використовувати такі різновиди лабораторних робіт* як:

1. Ознайомчі лабораторно-практичні роботи, що передбачають формування вмінь і навичок користування приладами, пристроями, необхідних для виконання професійних завдань.
2. Підтверджуючі лабораторно-практичні роботи, виконання яких має на меті підтвердження правильності отриманих теоретичних знань.
3. Частково-пошукові лабораторно-практичні заняття стимулюють самостійність та творче мислення студентів. В інструкціях та методичних рекомендаціях до таких робіт окреслюється тема, мета, завдання, загальний план досліджень та орієнтовний перелік запитань, на які слід знайти відповіді. Студенти самостійно деталізують план дослідження і вибирають траєкторію руху для досягнення мети дослідження.
4. Дослідні практичні роботи мають лише мету дослідження, усі інші етапи роботи студенти планують самостійно. Такий вид лабораторних робіт вимагає великих часових затрат, високої інтелектуальної напруги і передбачає відповідне оцінювання.

Наш досвід свідчить про можливість диференційованого підходу до студентів при виконанні лабораторно-практичних робіт. У цьому випадку можлива система багатоваріантних завдань з правом вибору студентом рівня складності завдання і відповідної оцінки за його правильне виконання. Для виконання лабораторно-практичних робіт різного рівня складності студентів можна об'єднувати в гомогенні групи з урахуванням рівня їх підготовки (високий, середній, низький). Індивідуалізуючи

* Мокін В.І., Пап'єв В.О., Мокін О.В. Стратегія пошуку оптимального співвідношення лабораторного практикуму та наукових досліджень в навчальному процесі фахівців інженерних спеціальностей: Монографія. – Вінниця, 2002.

завдання, викладач має окреслити рівень знань та умінь, який відповідає завданням вищої школи, і забезпечити безперервне його підвищення для кожної групи. При цьому заняття повинні організовуватися таким чином, щоб кожен студент відчував підвищення рівня своєї підготовки. Індивідуалізуючи завдання лабораторно-практичних робіт, слід, зберігаючи цілісність системи теоретичної і практичної підготовки, їх взаємозв'язок, розглядати їх як єдине ціле, у якому кожне заняття – це тематично завершена ланка навчальної програми.

Методика проведення консультацій та індивідуальних занять.

Консультації – форма навчання, у процесі якої студент отримує відповіді на конкретні запитання або пояснення складних для самостійного осмислення проблем. *Консультації* можуть бути *індивідуальними* (наприклад, при підготовці студентом курсового проекту) або *груповими*, що проводяться перед модульною контрольною роботою, заліком чи іспитом. Правильно організована консультація допомагає студентам подолати труднощі, які виникли при самостійному опрацюванні матеріалу. Консультування вельми корисне і для студентів, які успішно навчаються, але мають намір поглибити і розширити знання. Викладач у цьому випадку має порадити, яку слід використовувати додаткову наукову літературу, як її краще опрацювати та використати і т.д.

Групові консультації проводяться:

- а) При необхідності детально проаналізувати питання, які були недостатньо висвітлені в лекціях або на семінарсько-практичних заняттях;
- б) З метою допомоги студентам у самостійній роботі, при підготовці до лабораторних, практичних робіт, написанні реферату, курсової чи дипломної роботи, підготовки до заліку чи іспиту, у процесі проходження практики.

Звернемо увагу на особливості методики проведення передекзаменаційних консультацій. Як правило, така консультація складається з двох частин. Першу – умовно можна назвати

організаційною, а другу – змістовою.

Організаційна частина містить наступні моменти:

- 1) Повідомлення про порядок проведення іспиту (час, процедуру та форму проведення іспиту: усно, письмово чи за допомогою комп'ютера);
- 2) Рекомендації щодо змісту і форми відповіді;
- 3) Рекомендації щодо конструювання відповіді або вибору відповіді, якщо заплановано тестовий контроль;
- 4) Поради щодо організації самостійної роботи при підготовці до іспиту (література, особливо важливі теми, послідовність їх вивчення тощо).

Якщо передекзаменаційна консультація проводиться з першокурсниками, доцільно ознайомити їх з режимом розумової праці у період екзаменаційної сесії. Протягом доби слід працювати 8-9 годин, з перервами на 10-15 хвилин через кожні 1,5-2 години активної роботи, бо групи нейронів кори головного мозку, які включені в активну розумову діяльність, порівняно швидко втомлюються. Краще готуватись до контрольних заходів у читальній залі чи в спеціалізованому навчальному кабінеті, де відсутні чинники, що відволікають увагу.

У другій частині консультації слід висвітлити найбільш складні проблеми, відповісти на запитання студентів і пояснити систему оцінювання.

Зі студентами, які мають глибокі прогалини в знаннях, а також тими, які захоплюються науково-дослідною роботою, слід організувати **індивідуальні заняття**. Ці заняття проводяться за окремим графіком згідно індивідуальних планів студентів. Види індивідуальних занять, їх об'єм, організаційні форми, методи проведення і форми контролю також визначаються індивідуальними планами студентів. Мета індивідуальної роботи полягає у можливості поглибленого вивчення студентами окремих питань навчальної дисципліни, виконання науково-дослідної роботи, а також у корекції знань та вмінь, усуненні «білих плям» у підготовці студентів. Залежно від рівня сформованості у студента дослідницьких умінь йому можна запропонувати написання реферату, наукової статті, доповіді, есе, рецензії, анотації, тез, підготувати «Портфолію» з дисципліни, виконати завдання на дослідження певного явища, розробити науковий проект і т.п.

Кожне індивідуальне завдання слід орієнтувати на окремий випадок

пошуку способу вирішення поставленої проблеми, у процесі якого студент має виявити певний ступінь інтелектуальної активності і самостійності. Слід урахувати, що знання та досвід, набуті при виконанні індивідуального завдання, більш дієві. Правильно дібрані, вони є запорукою зростання пізнавальної активності студента, стимулюють його до самоосвіти та саморозвитку. Розпочинаючи з першого курсу, слід забезпечувати опанування студентами різними видами наукової праці, які відрізняються як за рівнем складності так і за змістом. Надаючи консультації у процесі самостійної роботи, викладач повинен знайомити студентів з вимогами до рефератів, есе, наукових доповідей та інших видів самостійної роботи, а також забезпечувати виконання цих вимог.

Виробнича практика, як метод навчання, застосовується для формування практичних, організаторських умінь та навичок, а в деяких випадках для проходження всієї виробничої ієрархії від робітників нижчої кваліфікації до фахівця з вищою освітою (інженера, агронома, фахівця-еколога та ін.).

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте історико-педагогічні аспекти розвитку та становлення лекції і лабораторно-практичних занять.
2. Поясніть, у чому полягають переваги і недоліки лекції у вищій школі.
3. Які види лекцій використовують у сучасному ВНЗ? У чому полягають їх дидактичні завдання?
4. Яким чином можна активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів на лекції?
5. У чому полягає зв'язок лекції, семінарських і лабораторно-практичних занять?
6. Опишіть структуру традиційної тематичної лекції. Від яких чинників залежить структура лекції?
7. Як Ви розумієте вислів «виховні можливості» лекції?
8. Чи слід студентам конспектувати лекції? Чому?
9. Сформулюйте ознаки ефективної лекції.

10. Визначіть місце семінарських і лабораторно-практичних занять у професійній підготовці майбутніх екологів.
11. Охарактеризуйте основні види семінарів.
12. Висвітліть методику підготовки і проведення різних видів семінарських занять.
13. Яке значення для професійного становлення фахівця-еколога з вищою освітою мають спецсемінари?
14. За допомогою яких критеріїв можна оцінити ефективність лабораторно-практичних занять і лабораторного практикуму?
15. Охарактеризуйте зміст і методику підготовки і проведення консультацій та індивідуальних занять.
16. Як Ви ставитесь до тьюторського підходу в організації університетської освіти? Відповідь аргументуйте.

Творчі завдання

1. Доберіть список публікацій (7-8 назв), у яких висвітлюється проблема академічної лекції. Узагальніть точки зору науково-педагогічних працівників на роль лекції в системі вищої освіти.
2. Доберіть історичні приклади, цікаві вислови, проблемні ситуації, які можна використати в процесі лекцій і семінарських занять при навчанні студентів-екологів.
3. Прокоментуйте вислів А.Ейнштейна: «Нічому не можна навчити, можна тільки навчитись». Висловіть розгорнуту думку з цього приводу.

Практикум

1. Юрій Петрович увійшов до аудиторії. Усе, як звичайно: студенти піднялися, вітаючи його. «Розпочнемо семінар за темою...» - мовив викладач. Раптом студентка, яка сиділа за першим столом, голосно сказала: «А Ви задавали нам зовсім інше завдання». Її підтримали інші. Юрій Петрович здивувався, але все ж глянув до свого нотатника і побачив попередній запис саме тієї теми, яку планував розглянути на сьогоднішньому занятті. Він...

Продовжить розповідь та аргументуйте свої дії.

2. Проаналізуйте фрагмент з твору А.П. Чехова* .

«При моем появлении студенты встают, потом садятся, и шум моря внезапно стихает. Наступает штиль.

Я знаю, о чем буду читать, но не знаю, как буду читать, с чего начну и чем кончу. В голове нет ни одной готовой фразы. Но стоит мне только оглядеть аудиторию (она построена у меня амфитеатром) и произнести стереотипное: «В прошлой лекции мы остановились на...», как фразы длинной вереницей вылетают из моей души — и пошла плясать губерния! Говорю я неудержимо быстро, страстно, и, кажется, нет той силы, которая могла бы прервать течение моей речи. Чтобы читать хорошо, то есть нескучно и с пользой для слушателей, нужно, кроме таланта, иметь еще сноровку и опыт, нужно обладать самым ясным представлением о своих силах, о тех, кому читаешь, и о том, что составляет предмет твоей речи. Кроме того, надо быть человеком себе на уме, следить зорко и ни на одну секунду не терять поле зрения.

Предо мной полтораста лиц, не похожих одно на другое, и триста глаз, глядящих мне прямо в лицо. Если я каждую минуту, пока читаю, имею ясное представление о степени внимания и о силе разумения, то она в моей власти. Другой мой противник сидит во мне самом. Это — бесконечное разнообразие форм, явлений и законов и множество ими обусловленных своих и чужих мыслей. Каждую минуту я должен иметь ловкость выхватить из этого громадного материала самое важное и нужное и так же быстро, как течет моя речь, облекать свою мысль в такую форму, которая была бы доступна разумению и возбуждала его, причем надо зорко следить, чтобы мысли передавались не по мере их накопления, а в известном порядке, необходимом для правильной компоновки картины, какую я хочу нарисовать.

Далее я стараюсь, чтобы речь моя была литературной, определения кратки и точны, фраза возможно проста и красива. Каждую минуту я должен осаживать себя и помнить, что в моем распоряжении имеются только час и сорок минут. Одним словом, работы немало. В одно и то же

* Чехов А.П. Избранные произведения. – М., 1988. – с.172.

время приходится изображать из себя и ученого, и педагога, и оратора, и плохо дело, если оратор победит в вас педагога и ученого или наоборот.

Читаешь четверть, полчаса и вот замечаешь, что студенты начинают поглядывать на потолок, на Петра Игнатьевича, один полезет за платком, другой сядет поудобнее, третий улыбнется свои мыслям... Это значит, что внимание утомлено. Нужно принять меры. Пользуясь первым удобным случаем, я говорю какой-нибудь каламбур. Все полтора-ста лиц улыбаются, глаза весело блестят, слышится ненадолго гул моря... Я тоже смеюсь. Внимание освежилось, и я могу продолжать.

Никакой спорт, никакие развлечения и игры никогда не доставляли мне такого наслаждения, как чтение лекций. Только на лекции я мог весь отдаваться страсти и понимал, что вдохновение не выдумка поэтов, а существует на самом деле. И я думаю, что Гераклес после своих подвигов не чувствовал такого сладостного изнеможения, какое переживал я всякий раз после лекции».

- а) Які переживання охоплюють головного героя під час читання лекції? Чому вони виникають?*
- б) На які функції лектора вказує автор?*
- в) Яким чином пропонує автор підтримувати увагу слухачів у процесі лекції?*
- г) Які ще засоби підтримки уваги слухачів на лекції можна запропонувати?*
- д) Яка фраза пропонованого уривку справила на вас найбільш сильне враження? Чому?*

Міні – модуль 3.3. Психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи студентів-екологів

***Розвиток і освіта ні одній людині
не можуть бути надані або повідомлені.
Усяк, хто бажає до них долучитися,
повинен досягти цього власною діяльністю,
власними силами, власним напруженням.***
А.Дістервег

Характерною особливістю навчання у вищій школі є великий обсяг самостійної роботи студентів (СРС). Самостійні роботи – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі.

Згідно «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України», самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений на СРС регламентується робочими планами ВНЗ і складає не менше 1/3 та не більше 2/3 загального об'єму навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни*.

Кожен із видів самостійної роботи потребує від студентів напруженої інтелектуальної діяльності, ефективність якої залежить від дотримання вимог гігієни розумової праці, урахування як загальних закономірностей, так і особливостей анатоμο-фізіологічних і психічних процесів, притаманних конкретному індивіду. Фізіологічні функції людського організму тісно пов'язані з такими чинниками зовнішнього середовища як світло, температура, атмосферний тиск, вміст кисню в повітрі та ін. Організуючи самостійну роботу студентів, слід ураховувати, що більшість людей мають піки підвищеної працездатності: з 8-ої по 12

* Виханский О.С., Наумов А.И. Практикум по курсу «Менеджмент» / Под. ред. А.И. Наумова. - М.: Гардарики, 2002. – с.34.

годину та з 17-ої по 20-у годину. У ці періоди підвищується розумова активність, зростає гострота органів чуття та інших функціональних систем організму. Для діяльності організму молодій людині особливе значення має повноцінне харчування. Добові затрати енергії людей розумової праці, які не мають додаткового м'язового напруження, повинні складати:

- для чоловіків – 2600-3000 ккал;
- для жінок – 2200-2500 ккал.

При виконанні фізичних вправ, витрати складають відповідно: 3000-3300 ккал та 2400-2800 ккал. Розумова праця повинна супроводжуватися активним відпочинком, який уповільнює настання розумової втоми та сном (7-8 годин на добу).

Якщо розглядати результати навчання у вищому навчальному закладі як сукупність чотирьох складових: отримання знань, набуття практичних вмінь, формування навичок і відношення до оточуючої дійсності та процесів, які відбуваються в ній, а також формування готовності до професійної діяльності, то можна побачити, що кожна з цих складових в значній мірі залежить від якості самостійної роботи студента. Так, традиційна система навчання ґрунтувалася, в основному, на «знаннєвій компоненті», тобто студентам повідомлялася певна сума готових знань, які повинні були «спрацювати» у майбутній професійній діяльності випускника ВНЗ. В умовах ринкової економіки, яка вимагає нової парадигми навчання, конкурентоспроможними будуть тільки фахівці, які спираючись на знання, в реальній діяльності зможуть нестандартно мислити, творчо застосувати знання в постійно змінюваних виробничих і соціальних ситуаціях, що потребує високого рівня самоаналізу, самооцінки і самоконтролю результатів своєї діяльності.

Згідно «нової парадигми» формуванню саме таких рис особистості сучасного випускника ВНЗ сприяє раціонально організована самостійна робота, яка у *студентів-екологів має свою специфіку*. Зокрема, це може бути підготовка та участь у:

- екологічних святах;
- екологічних екскурсіях;
- еколого-краєзнавчих екскурсіях;

- робота в екологічному таборі.

Аналіз та систематизація накопичених студентами експериментальних матеріалів сприяють формуванню екологічної свідомості особистості, допомагають краще осмислити теоретичний матеріал.

Організація самостійної роботи студентів означає створення умов для планування студентом самостійної навчально-пізнавальної діяльності, виконання запропонованих викладачем та визначених самостійно завдань, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю та оцінювання викладачем.

Організуючи СРС, викладач повинен звернути увагу на визначення мети навчально-пізнавальної роботи студентів-екологів, обсяг, структуру та зміст навчального матеріалу, який пропонується для самостійного опрацювання, правильний вибір форм та методів контролю за самостійною роботою студентів, а також здійснити її навчально-методичне забезпечення.

Головна мета самостійної роботи є двоєдиною: засвоєння теоретичних знань, формування системи загальнонавчальних, інтелектуальних й професійних умінь і навичок та формування самостійності і активності особистості майбутнього фахівця-еколога.

Порівнюючи особливості орієнтації на результати традиційних та нових підходів до організації навчання, слід чітко окреслювати завдання самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів в сучасній вищій школі. Це:

- засвоєння теоретичних знань;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- формування мотивації до самоосвіти протягом життя;
- розвиток пізнавальних інтересів і здібностей;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток морально-вольових якостей, адже результати самостійної роботи є наслідком морально-вольової спрямованості особистості;
- формування відношення до оточуючого світу та його соціальних проявів;

- формування умінь самоорганізації власної життєдіяльності, її самоаналізу і самооцінки тощо;
- формування готовності до діяльності в умовах високої конкуренції, що потребує постійної самоосвіти та підвищення професіоналізму.

Види самостійної роботи студентів-екологів

Самостійну роботу студентів можна класифікувати за різними критеріями:

1. З урахуванням на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за її якістю з боку викладача можна виокремити:

- а) самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторну самостійну роботу (3-4 години на день, у т.ч. й у вихідні);
- в) самостійну роботу під контролем викладача – *індивідуальні заняття* з викладачем, особливості яких уже було висвітлено вище.

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють:

а) обов'язкову самостійну роботу, окреслену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, практичних робіт та різновиди завдань, які виконуються під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої, переддипломної практики; підготовка і захист дипломних та курсових робіт);

б) бажану (участь у наукових гуртках екологічного спрямування, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших студентів тощо);

в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання, участь студентів-екологів у дослідженні природного середовища, еколого-краєзнавчих експедиціях тощо).

3. З огляду на рівень прояву творчості студентів виокремлюють:

а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення,

запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.

в) евристичну самостійну роботу спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань).

г) дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проектування приладів, макетів, теоретичні дослідження та ін.).

Сучасні дидакти в організації самостійної роботи рекомендують застосовувати *випереджувальні завдання* (І. Трубавіна). Ці завдання спрямовані на повне або часткове попереднє самостійне вивчення студентами навчального матеріалу, який буде висвітлюватися викладачем через деякий час. Попередньо вивчений студентами матеріал можна «вкраплювати» на лекціях, семінарах у вигляді наукових доповідей, обговорювати у процесі дискусії чи пропонувати у вигляді реферату або «мікрвикладання».

Латинське прислів'я засвідчує: «Книжки – друзі, книжки – вчителі». У самоосвітній діяльності основним джерелом інформації і порадицею студента є книга. Для оволодіння навчальним матеріалом можна пропонувати студентам різноманітні методи самостійної роботи з книгою.

Складання плану прочитаного. План – короткий, логічно побудований перелік запитань, який розкриває зміст прочитаного. Щоб скласти план, студент повинен виділити головні думки, встановити зв'язки, співвідношення між ними, чітко і коротко сформулювати висновки.

Складання тез. Тези (гр. *thesis* – положення, твердження):
1) положення, висловлені в книзі, доповіді, статті, виписані своїми словами і розміщені в логічній послідовності. 2) коротко сформульовані положення (ідеї) доповіді, статті, лекції тощо.

Тези виражають сутність, але не наводять фактів і прикладів. Окремі тези можуть бути виписані у вигляді цитат. Вміло складені тези впливають одна з одною. Щоб не ускладнювати у майбутньому пошук за своїми записами потрібних місць у першоджерелі, корисно при складанні

плану чи тез надавати посилання на сторінки оригіналу. Бажаним завершенням тез є власні висновки студента.

Конспектування – це стислий письмовий виклад прочитаного матеріалу, лекції, статті. Конспект містить приклади, доведення, аргументи, власні думки тощо. Наразі студенти звикають використовувати як конспект ксерокопії сторінок першоджерел. Такий підхід не сприяє глибокому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку критичного мислення, формуванню власної точки зору. Тому слід рекомендувати студентам при використанні ксерокопій відводити широкі поля, на яких висловлювати своє відношення до опрацьованих матеріалів за допомогою коротких коментарів, знаків «?», «!», підкреслювань різним кольором тощо.

Конспектування є процесом розумового переосмислення і письмової фіксації прочитаного тексту. Внаслідок конспектування з'являється запис, який допомагає його автору негайно чи через деякий час із необхідною швидкістю відтворити отриману раніше інформацію, «Хто записує, той читає двічі» - вважали давні римляни. Сама етимологія слова «конспект» (лат. *Conspectus* – огляд) дає ключ до розуміння суті його як продукту діяльності. Конспектування дає змогу вичерпно викласти головний зміст творів, документів, з'ясувати внутрішній зв'язок і логічну послідовність обґрунтованих у них теоретичних положень. До конспектування слід приступати лише після загального ознайомлення зі змістом першоджерела, засвоєння зв'язку між основними думками, положеннями, головною ідеєю твору.

Анотація (лат. *annotatio* - зауваження, примітка) – коротка (10-20 рядків) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу. Для складання анотації слід уважно прочитати книгу, визначити, кому вона адресована, ким і з якою метою може бути використана. Анотації складаються за наступною формою: прізвище та ініціали автора; назва наукової праці, вид роботи (стаття, рукопис, монографія, підручник, дисертація тощо), місто, рік, видавництво, обсяг у сторінках, **основні ідеї**, результати та висновки друкованої праці.

Цитата (лат. *cito* – наводжу) - дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік

видання і сторінку. Цитування використовують для підтвердження власної думки.

Виписування незрозумілих слів з наступним поясненням їх значення. Працюючи над науковою літературою та з Інтернет-ресурсами, студент іноді вперше зустрічається з термінами, значення яких йому невідоме. Корисно спочатку виписувати ці слова, а потім за довідковою літературою уточнювати їх зміст і робити відповідний запис. Така робота позитивно впливає на поліпшення культури мови, збагачення лексичного запасу та оволодіння науковою термінологією фахового спрямування.

Рецензія (лат. *recensio* – огляд, обстеження) - коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції. У рецензії здійснюється аналіз позитивних сторін і недоліків прочитаного, пропонуються аргументовані рекомендації щодо можливого удосконалення змісту чи форми подання. Рецензію слід підкріплювати науково обґрунтованими доказами, фактами, поясненнями.

Реферування (від лат. *refero* – повідомляю) – це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми, або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці. Студентам слід пояснити, що у рефераті необхідно не лише висвітлити необхідну наукову інформацію, а й продемонструвати своє відношення до неї. Реферат має засвідчити ерудицію дослідника, його вміння самостійно аналізувати, класифікувати та узагальнювати. Реферат може містити аналіз і критику відповідних теорій, тобто реферат – це самостійна творча робота студента, що засвідчує його знання з певної теми, розуміння основних підходів до вирішення конкретної проблеми, а також відображає власні погляди майбутнього фахівця і демонструє його вміння аналізувати і осмислювати явища і процеси на основі теоретичних знань.

Пропонуючи студентам підготувати реферат, слід надати рекомендації щодо особливостей реферування. Це особливо важливо для студентів – першокурсників, яких необхідно цілеспрямовано навчати процесу підготовки реферату.

Цей процес має містити в собі наступні етапи:

1. Вибір теми.
2. Вивчення спеціальної літератури за темою реферату.

3. Складання плану.
4. Добір і вивчення додаткових джерел та інформації з обраної теми.
5. Добір практичного та статистичного матеріалу.
6. Опрацювання зібраного матеріалу.
7. Безпосереднє написання тексту реферату.
8. Формулювання висновків.
9. Оформлення реферату і списку джерел інформації.
10. Самокритична оцінка змісту і виправлення помилок.
11. Підготовка тез або доповіді до захисту реферату.
12. Захист реферату (під час семінарського заняття, на студентській конференції та ін.).

Тему реферату студент вибирає у відповідності до рекомендацій викладача або самостійно, відповідно власного рівня підготовленості та здібностей, а також маючи на увазі перспективу подальшого використання реферату для написання курсових та підсумкових кваліфікаційних робіт. Вибір теми реферату студент повинен узгоджувати з викладачем.

Орієнтовна *структура* розширеного *реферату* має такий вигляд:

Титульна сторінка.

План.

Вступ.

Основна частина, яка складається з розділів, пунктів та підпунктів.

Висновки.

Список використаних джерел.

Додатки (за необхідністю).

У вступі обґрунтовуються актуальність теми, її особливості, значущість з огляду на потреби суспільства та розвиток конкретної галузі науки або практичної діяльності.

В основній частині здійснюється огляд основних теоретичних та експериментальних досліджень з теми, зазначається, хто з учених вивчав дану проблему, які ідеї висловлював. Визначаються сутність проблеми, основні чинники, які зумовлюють розвиток явища або процесу, що вивчається, наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядалися вченими. Визначаються недостатньо досліджені

питання, з'ясовуються причини їх слабого висвітлення.

Потім здійснюється поглиблений аналіз сучасного стану проблеми або явища, тлумачення основних поглядів і позицій щодо проблеми, висвітлюються власні судження та думки відносно перспектив розвитку проблеми.

У висновках надаються узагальнені ідеї, думки, оцінки, пропозиції автора.

До списку використаних джерел включають публікації, звертаючи особливу увагу на публікації останніх 5-10 років, Інтернет-ресурси і роботи останнього року. Позитивним слід вважати звернення студента до публікацій науковців його вищого навчального закладу і провідної кафедри.

У додатках за необхідності наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Оцінюють реферат, спираючись на такі критерії:

1. Відповідність темі змісту і форми реферату.
2. Глибина і повнота розкриття теми.
3. Логіка викладення матеріалу.
4. Термінологічна чіткість.
5. Рівень навичок самостійної роботи з науковою літературою та вміння її критично аналізувати.
6. Власне бачення проблеми автором, самостійний, творчий характер роботи.
7. Правильне оформлення реферату і списку літератури.
8. Якщо реферат є основою усного повідомлення, то слід урахувати уміння автора відібрати найсуттєвіший матеріал для короткого виступу.
9. Якість презентації результатів реферативного дослідження.
10. Робота з «ключовими» словами.

Аналіз тексту і визначення його головних (ключових) слів – цінна форма самостійної роботи з книгою, яка вчить аналізу і критичному осмисленню прочитаного. Головним (ключовим) називають слово або стійке словосполучення з тексту, яке з погляду інформаційного пошуку несе змістове навантаження. Сукупність головних слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. Ключові

слова подають у називному відмінку. Вони можуть складати основу професійного термінологічного словника, ведення якого бажане для студента з метою оволодіння науковою термінологією.

Метод «Портфоліо» в структурі самостійної роботи.

«Портфоліо» – це метод, призначений для систематизації результатів самостійної роботи студентів, узагальнення, поглиблення і розширення знань, отриманих на аудиторних заняттях.

У матеріалізованому плані портфоліо – це тека (у паперовому або комп'ютерному варіантах), в якій у систематизованому вигляді студент накопичує матеріали, які є результатом його самоосвітньої діяльності з конкретної навчальної дисципліни, зокрема:

- дипломи, сертифікати, грамоти за участь в олімпіадах та наукових і науково-практичних конференціях і семінарах;
- конспекти додаткових джерел інформації;
- реферати, тези доповідей на семінарах, есе та інші творчі роботи;
- ксерокопії нормативних документів, законодавчих актів, які стосуються професійної діяльності;
- результати індивідуальної роботи з куратором, викладачем, науковим керівником: плани, програми, проекти наукової статті і т.п.;
- анкети, результати опитування, інтерв'ю з професіоналами-практиками за фахом студента (такий вид роботи має особливе значення для професійного становлення студента, формування у нього етичних цінностей та фахових орієнтацій і є особливо корисним при вивченні дисципліни «Вступ до спеціальності»).

У магістратурі «Портфоліо» рекомендується використовувати як «методичну копилку», відбиток поглядів студента на свою майбутню професійну діяльність: менеджера-керівника підприємства, приватної фірми чи державної організації, науковця-дослідника чи науково-педагогічного працівника. Викладачеві необхідно допомогти студенту вибрати напрямки професійного зростання, скласти програму самовдосконалення та самостійної роботи за вибраним напрямом, чітко сформулювати мету роботи з «портфоліо». Якщо магістрант вибирає

професійно-педагогічний напрям і готується до викладацької діяльності, то розділи його портфоліо можуть бути наступними:

- бібліографія новинок психолого-педагогічної та фахової літератури;
- конспекти першоджерел;
- анотації та короткі резюме відвіданих у процесі педагогічної практики лекцій і практичних занять викладачів та аналіз їх педагогічного досвіду;
- аналіз методів і методик навчання, методів діагностування навчальних досягнень студентів і т.п.

Результати аналізу слід викладати лаконічно з прогнозуванням можливостей використання в майбутній професійній діяльності. Приводимо як приклад зразок резюме по використанню методики Айзенка: «Методика Айзенка може використовуватися в роботі з підлітками і юнаками, старшими 14 років, з рівнем розвитку інтелекту не нижче середнього. Методика дає гарні результати в діагностиці типу темпераменту і має можливості прогнозу у спілкуванні особистості з ровесниками і педагогами. Може використовуватися викладачем у процесі допомоги студентам при складанні програми самовиховання».

При роботі з «Портфоліо» студентам слід рекомендувати використовувати цитати, виписки, тези, конспект, анотації.

Результати самостійної та науково-дослідної роботи студенти можуть оприлюднюватися у вигляді наукової статті, есе, наукової доповіді та тез наукової доповіді.

Стаття – науковий чи публіцистичний твір невеликого розміру, який узагальнює результати проведеного дослідження наукової, суспільно-політичної чи літературної теми. Для статті характерне висвітлення конкретних питань з необхідним теоретичним обґрунтуванням. Стаття може бути опублікована студентом самостійно чи під керівництвом викладача.

Наукова стаття – один із основних видів оперативної інформації про нові наукові дослідження. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукових пошуків, висвітлює окреме конкретне питання за темою дисертації, фіксує науковий пріоритет автора, робить матеріал надбанням широкої спільноти фахівців.

Виклад змісту і результатів дослідження автора (чи авторів) – основні елементи наукової статті. У ній повинні висвітлюватися основні положення і результати власного дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, виявлені закономірності, зв'язки, тенденції, програма експерименту, методика отримання та аналіз фактичного матеріалу, особистий внесок автора (авторів) у вирішення конкретної наукової проблеми.

У зв'язку з цим авторам-початківцям слід вдуматися у відомий вислів академіка І.П.Павлова: «...Навчіться виконувати чорнову роботу в науці. Вивчайте, зіставляйте, примножуйте факти. Яким не було б досконалим крило птаха, воно ніколи б не змогло підняти його вгору, не спираючись на повітря. Факти – це повітря вченого. Без них Ви ніколи не зможете злетіти. Без них Ваші «теорії» - порожні потуги».

У заключній частині статті формулюються висновки і рекомендації, їх значення для теорії і практики, аргументується практична значущість, коротко окреслюються перспективи подальших наукових розвідок.

Стаття друкується у фахових журналах та наукових збірниках за певними рубриками. До наукової статті висуваються такі основні вимоги: лаконічність, конкретність, змістовність, наукова новизна та визначення перспективи подальших досліджень.

Наукова стаття подається до редакції у завершеному вигляді, оформляється згідно з вимогами, які публікуються в окремих номерах журналів або наукових збірниках у вигляді «Пам'ятки авторам» (див., наприклад, журнал «Педагогіка і психологія». – 2008. – №1(58). – с.111).

Загалом у науковій статті бажана наявність таких структурних елементів:

- анотація – стисла характеристика змісту наукової статті, у якій викладені найголовніші висновки, визначені їх цільове призначення та наукова значущість;
- вступ: визначення актуальності проблеми, цілей статті і постановка дослідницьких завдань;
- короткий теоретичний аналіз джерел інформації;
- зміст та аналіз отриманих результатів проведеного дослідження;
- формулювання позиції автора та наукових гіпотез;
- висновки (рекомендації - за необхідністю);

- перелік літературних посилань (список використаної літератури);
- додатки (за необхідністю).

Обсяг наукової статті від 4000 до 12000 слів (6-24 сторінки), що складає 0,25 - 1,0 друкований аркуш.

Есе – (фр. *essai* - спроба, намір, начерк) – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію, висвітлює індивідуальні думки та висловлювання щодо конкретного наукового питання і не претендує на вичерпне і визначальне тлумачення теми.

Характерними ознаками есе є логічний виклад, що наближає його певною мірою до наукової публікації. Найчастіше висвітлює нову, суб'єктивну думку про проблему, що вивчається і носить філософський або науково - популярний характер. Есе формують у студентів досвід наукової постановки проблеми та збирання експериментального матеріалу. Одночасно накопичуються вміння вивчення та критичного аналізу дібраних матеріалів, наукової літератури, у першу чергу тієї, яка стосується методологічних питань та методів наукового дослідження.

Наукова доповідь і наукове повідомлення є найбільш поширеними формами оприлюднення отриманих наукових результатів. Доповіді повідомляються учасникам наукового зібрання з метою залучення до дискусії і обговорення повідомленої інформації.

Структурними елементами доповіді є:

1. Вступ, у якому слід висвітлити підстави, причини, проблемну ситуацію, що зумовили необхідність доповіді, визначити актуальність запропонованої проблеми.
2. Основна частина, у якій аналізується стан проблеми, стисло розкривається провідна ідея автора (авторів), подаються її теоретичне і практичне обґрунтування та авторська інтерпретація проблеми.
3. Підсумкова частина має містити висновки, рекомендації, пропозиції відносно подальшого вирішення проблеми.

Існують наступні *підходи до підготовки наукової доповіді*. Перший полягає в тому, що дослідник спочатку готує тези свого виступу, на основі тез пише доповідь на семінар або конференцію, редагує її і готує до опублікування у науковому збірнику у вигляді доповіді чи статті. Другий, навпаки, пов'язаний з повним написанням доповіді, а потім у

скороченому вигляді відбувається ознайомлення з нею аудиторії. Вибір способу підготовки доповіді залежить від змісту матеріалу та індивідуальних планів науковця.

Слід звернути увагу, що усний виступ має суттєві відмінності від друкованого за змістом і формою. При написанні доповіді слід зважати на те, що суттєва частина матеріалу може бути опублікована в тезах доповіді. Крім того, частина матеріалу подається за допомогою наочності: слайдів, комп'ютера, схем, діаграм, таблиць. Тому доповідь повинна містити коментарі, а не повторення ілюстративного матеріалу. Можна зупинитися лише на одній (найсуттєвішій, дискусійній) тезі доповіді, зробивши посилання на опубліковані тези. Це дозволить на 25 – 50% скоротити виступ. Доцільним є полемічний характер доповіді: це викликає зацікавленість слухачів. Позитивним слід вважати доброзичливу реакцію на попередні виступи науковців з теми доповіді.

Авторам – початківцям слід зважити, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали). Обсяг доповіді може бути в межах 7 – 12 сторінок, що вкладається в тридцять хвилин. Якщо доповідь обмежується 3 – 6 сторінками, то вона називається повідомленням.

Студент у обов'язковому порядку готує доповідь для захисту випускної кваліфікаційної роботи і оприлюднює її перед членами Державної екзаменаційної комісії. На викладення матеріалу дипломної роботи (проекту) у вигляді доповіді відводиться до 10 – 15 хвилин. Обов'язковим супроводженням доповіді є ілюстрації (таблиці, діаграми, схеми), які найбільш яскраво висвітлюють зміст проведеного студентом дослідження.

Тези наукової доповіді – це точно, послідовно, лаконічно сформульовані основні ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці, наприклад, реферату. Тези містять висвітлення основних положень наукової праці від початку до кінця, а не лише її дослідницької частини. У тезах дуже коротко (1-2 фрази) обґрунтовують тему, викладають історію питання, методику дослідження та його результати. Всі положення наукових тез мають бути пов'язані між собою логічно.

В тезах відсутні деталі, пояснення, ілюстрації, що не повинно

заважати створенню цілісного, концептуального уявлення про зміст проведеного дослідження.

Тези доповіді традиційно публікують до початку наукової конференції (семінару, симпозіуму). Вони фіксують науковий пріоритет автора, містять матеріали, не викладені в інших публікаціях.

Тези доповіді видаються зазвичай невеликим тиражем у наукових збірниках, присвячених темі конференції чи семінару, і мають завданням подати коротку і якомога вичерпнішу інформацію про актуальні наукові проблеми.

Виступаючи на науковому зібранні (семінарі, з'їзді, конференції), можна посилатися на опубліковані тези доповіді та зупинитися на одній із основних (дискусійних) тез.

Публікація тез доповіді передбачає попереднє ознайомлення учасників наукового зібрання з результатами проведеного дослідження і на цій основі можлива наукова дискусія. Обсяг тез зазвичай не перевищує 1 – 3-х сторінок машинописного тексту через 1,5 – 2 інтервали, що зумовлює спеціальні вимоги до написання тез. Зокрема, важлива чіткість формулювань принципів позицій автора, які він має обґрунтувати у публічному виступі з доповіддю або повідомленням.

Схематична структура тез наукової доповіді може мати наступний вигляд: теза → обґрунтування → доказ → аргумент → результат → перспективи.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко.

Комп'ютерна підтримка самостійної роботи студентів

Однією з особливостей навчального процесу у сучасному ВНЗ, яку слід якомога ефективніше використовувати при організації самостійної роботи студента, є активне упровадження комп'ютерної техніки.

В.О. Ушкаренко, Н.Д. Смолієнко, І.В. Осадчук, Т.І. Виноградова*, на основі досвіду Херсонського державного аграрного університету підкреслюють наступні переваги процесу самостійного навчання з

* Ушкаренко В.О., Смолієнко Н.Д., Осадчук І.В., Виноградова Т.І. Організація самостійної роботи студентів: Херсон: Айлант, 2005.

використанням комп'ютера:

- комп'ютер дозволяє забезпечувати і контролювати індивідуальний темп навчальної діяльності: студент має можливість самостійно вибрати момент переходу до наступної порції навчальної інформації, задавати швидкість подання завдань і час їх виконання. При цьому комп'ютер може виконувати функції регулятора, попереджуючи студента, що його темп роботи або занадто повільний чи необґрунтовано швидкий;

- комп'ютер надає можливості студенту самостійно переходити від більш високого ступеня складності навчального матеріалу до більш легкого і навпаки. Студент вибирає і визначає для себе ступінь складності навчального завдання, у нього є можливість спробувати свої сили на різних рівнях складності та врахувати прогалини у засвоєнні навчального матеріалу;

- важливе дидактичне значення мають образотворчі комп'ютерні ефекти, за допомогою яких можна демонструвати процеси і явища, котрі вивчаються. Комп'ютери забезпечують візуалізацію інформації, завдяки чому фундаментально змінюється людська комунікація, адже носієм інформації постає картина (анімація, графіка);

- комп'ютер дає змогу інтенсифікувати і раціоналізувати час, який при традиційному навчанні витрачається на демонстраційні моменти, пошук інформації тощо;

- комп'ютер допомагає індивідуалізувати процес навчання, застосовуючи окрему методику для кожного студента, що дозволяє враховувати його індивідуальні особливості, розвивати здібності, підвищувати якість засвоєння знань та необхідних умінь.

Електронні носії інформації під час самостійного навчання мають такі переваги:

- полісенсорність, тобто вплив на різноманітні почуття людини;
- мультимедіальність, або можливість апаратного та програмного поєднання чи злиття в одному пристрої багатьох функцій і засобів інформації;
- інтерактивність, або здатність до машинного діалогу в системі «людина - комп'ютер», що забезпечує студенту суб'єктивне відчуття успішності;
- симуляційність, або можливість імітації дійсних явищ, процесів чи дій

пристроїв;

- комунікативність, або здатність до забезпечення зв'язку з допомогою мережі візуального, звукового чи символічного зв'язку з іншою особою (з іншим комп'ютером або устаткуванням);

- віртуалізація, або здатність до творення уявного світу, який називають віртуальною або кіберпросторовою дійсністю.

Для підвищення ефективності супроводу самостійної роботи студентів можна використовувати:

- електронний підручник;
- електронні методичні вказівки;
- тестові контролюючі завдання;
- електронну аудіовізуальну наочність тощо.

Комп'ютерна підтримка забезпечує можливість чітко організувати і конкретно спрямовувати самостійну навчальну діяльність студентів та досягти кращих результатів у навчанні при скороченні затрат часу.

Дидактичні умови забезпечення ефективності самостійної роботи студентів

Безперечно, можливості, які надаються сучасними комп'ютерними технологіями, надзвичайно великі, але не без недоліків. Наприклад, працюючи над рефератом, студент може просто «дістати» його з INTERNET - мережі і подати матеріал навіть не цілком його розуміючи. Дидактична цінність такої «самостійної роботи» наближається до нуля, етичні норми порушуються. Тому, формулюючи завдання для СРС, викладачеві необхідно подбати, щоб студент не міг обмежитись плагіатом, а крок за кроком виконував самостійні дії, здійснював міні-відкриття, порівняння, самостійно формулював висновки. Для забезпечення ефективності самостійної роботи студентів необхідно, щоб її організація і методика були підпорядковані наступним вимогам:

1) розвиток мотиваційної установки у студентів. Умовою будь-якої цілеспрямованої діяльності є *установка* – готовність до певної активності, виникнення якої безпосередньо залежить від наявності в людини потреби і від об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби. Установка відчутно

впливає на характер і результати діяльності студентів, сприяє підвищенню ефективності дій, активізує мислення, пам'ять, робить сприйняття точнішим, увагу зосередженішою, спрямованішою на об'єкт пізнання. Тому викладач повинен допомогти студенту формувати у собі внутрішню потребу в постійній самостійній роботі;

2) систематичність і безперервність. Тривала перерва у роботі з навчальним матеріалом негативно впливає на засвоєння знань, спричиняє втрату логічного зв'язку з раніше вивченим. Несистематичність самостійної роботи унеможливорює досягнення високих результатів у навчанні. Тому студент повинен звикнути працювати над навчальним матеріалом постійно, не випускати з поля зору жодну з дисциплін, вміло поєднувати їх вивчення;

3) послідовність у роботі. Послідовність означає чітку упорядкованість, черговість етапів роботи. Не закінчивши вивчення однієї книги, не можна братися за іншу, далі за третю. Розкиданість і безсистемність читання породжують поверховість знань, унеможливають тривале запам'ятовування прочитаного. При опрацюванні конспекту лекцій, монографії, підручника, навчального посібника не повинно залишатися нічого нез'ясованого. Не розібравшись хоча б в одному з елементів системи міркувань автора книги, студент не зможе надалі повноцінно засвоювати навчальний матеріал;

4) правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу. Чіткий план допоможе раціонально структурувати самостійну роботу, зосередитися на найсуттєвіших питаннях;

5) використання відповідних методів, способів і прийомів самостійної роботи. Багато студентів працюють із книгою неправильно: читають текст і відразу занотовують, намагаючись запам'ятати прочитане. За такого підходу ігнорується найважливіший елемент самостійної роботи – глибоке осмислення матеріалу. Це призводить до того, що студенти засвоюють його поверхнево, їм складно на практиці повною мірою застосовувати теорію. У них формується шкідлива звичка не думати, а запам'ятовувати, що також негативно впливає на результати навчання;

6) педагогічне управління. Основними формами управління самостійною роботою студентів є визначення програмних вимог до

вивчення навчальних дисциплін; орієнтування студентів у переліку літератури; проведення групових та індивідуальних консультацій; організація спеціальних занять з методики вивчення наукової та навчальної літератури, прийомів конспектування; підготовка навчально-методичної літератури, рекомендацій, пам'яток тощо.

Органічною частиною самостійної роботи є контроль і оцінювання її результатів. Вони можуть здійснюватись як на аудиторних навчальних заняттях, так і в позааудиторний час з оцінюванням усних відповідей і письмових робіт студентів.

Результати СРС над навчальним матеріалом конкретної дисципліни (теми) повинні подаватись на перевірку викладачу у вигляді звітів, конспектів, рефератів, есе, креслень, графіків, кросвордів, анатомічних рисунків, тестів тощо.

Для перевірки результативності самостійної роботи студентів викладач може використовувати такі **форми контролю**:

- усна співбесіда за матеріалами розглянутої самостійно теми (або окремих її питань) на лекції, практичному занятті;
- усне опитування на семінарі, чи практичному занятті, які проводяться за темами, винесеними на самостійне опрацювання;
- усне опитування на семінарі практичному занятті, окремі питання яких стосуються тем, що повністю або частково опрацьовувались студентами самостійно;
- письмове фронтальне опитування студентів на початку або в кінці лекції, семінарсько-практичного заняття;
- фронтальний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами, винесеними на самостійне опрацювання, який проводиться на початку навчальних занять;
- перевірка конспектів, розв'язків задач, виконання розрахунків, графічних вправ і завдань, індивідуальних завдань тощо;
- тестовий контроль;
- контроль і самоконтроль з використанням комп'ютера;
- колоквиум за темами, які вивчалися самостійно;
- інші форми.

Результати поточного контролю за самостійним виконанням завдань студентами фіксуються в журналі обліку навчальних занять групи.

За модульної системи навчання теми самостійної роботи входять у змістовий модуль – результати СРС над навчальним матеріалом цих тем контролюються після закінчення логічно завершеної частини лекцій та інших видів занять із певної дисципліни. Результати такого проміжного контролю враховуються під час виставлення підсумкової оцінки.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Чи згодні Ви з думкою відомого дидакта А.І. Молибога^{*}, який вважав самостійну роботу «основою кожної освіти, особливо вищої. При підготовці творчого фахівця всі останні форми навчальної роботи є тільки допоміжними різного ступеню ефективності»?
2. Сформулюйте основні вимоги до організації самостійної роботи студентів-екологів.
3. Охарактеризуйте різновиди самостійної роботи студентів екологічного факультету.
4. Як впливає «нова» парадигма навчання на зміст і методи самостійної роботи студентів ВНЗ?
5. Охарактеризуйте можливості і особливості використання комп'ютерів при організації СРС.
6. Порівняйте ефективність конспектування наукових джерел і їх ксерокопіювання.
7. Які методи роботи з книгою можна рекомендувати студентам?
8. Дайте психолого-педагогічну характеристику «Портфолію» як методу самостійної роботи.
9. Яким чином у процесі організації самостійної роботи можна залучати студентів-екологів до науково-дослідної роботи?
10. Укажіть основні вимоги до наукової доповіді, есе, реферату як результатів СРС.

^{*} Молибог А.И. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1971. – с. 23.

11. Прокоментуйте вислів Ш. Монтеск'є: «Ніколи не треба вичерпувати предмет до тих пір, щоб уже нічого не залишилося на розсуд читача; справа не в тім, щоб примусити його читати, а у тому, щоб примусити його думати».

Творчі завдання

1. Розробіть систему індивідуальних завдань для самостійного опрацювання студентами однієї з тем фахової дисципліни. Обговоріть її зміст з викладачем.
2. Складіть список літератури з проблеми організації самостійної роботи студентів-екологів (10-15 найменувань). Сформулюйте принципи наукової організації самостійної роботи студента.
3. На допомогу першокурснику складіть схему пошуку книги в систематичному каталозі бібліотеки.
4. У процесі педагогічної практики доведіть до відома студентів Пам'ятку «Правила оформлення списку літератури».

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ

Існують загальні вимоги щодо оформлення списку літератури.. Можливі деякі варіації в залежності від дисципліни або навіть викладача, але в більшості випадків слід урахувати наступні вимоги до оформлення списку використаної літератури при підготовці до реферату, курсової роботи та дипломної (кваліфікаційної) роботи:

Книжка одного автора

Черненко В.В. Маркетинг : Навч. посіб. / В.В. Черненко. - Мукачево: МДУ, 2009.-188с.

Книжка двох (трьох) авторів

Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності: підручник. / З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. - К.: Знання України, 2003. - 408 с.

Книжка п'яти і більше авторів

Історія економічних учень: підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін./ За ред. Л.Я. Корнійчук] - К.- КНЕУ, 2001.-564 с.

Частина періодичного, продовжуваного видання

Коваль В.К. Взаємозв'язок психологічних та педагогічних підходів до підготовки фахівця / В.К. Коваль, А. І. Стеценко // Науковий вісник Мукачівського державного університету . - 2008. - № 6 : Гуманітарні та суспільні науки. - С. 103-108.

Автореферати дисертацій

Назарчук І. Я. Технологічне забезпечення виготовлення виробів зі шкіри : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук . спец. 06.01.03 „Легка промисловість" /І. Я. Назарчук. Хмельницький національний університет. - Хмельницький, 2007. - 20 [1] с, включ. обкл. : іл. -Бібліогр.: с 17-18.

Електронні ресурси

Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті: (підсумки 10-ї Міжнар. конф. „Крим-2003") [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. - 2003. - № 4. - С 43. - Режим доступу до журн.: <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&q>

Міні-модуль 3.4. Педагогічний контроль у вищих навчальних закладах та основні форми його здійснення

*Оцінка – нагорода за працю,
а не покарання за лінощі.*
В.О. Сухомлинський

Завдання, функції і види педагогічного контролю

Контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально – виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Контроль (від фр. control) у дидактиці вищої школи слід розуміти як педагогічний супровід, спостереження і перевірку успішності навчально – пізнавальної діяльності студентів.

Процес контролю, здійснюваний викладачем, передбачає декілька етапів (рис. 12):

1. Перевірку (виявлення рівня отриманими студентами знань, умінь та навичок);
2. Оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок та порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальних програм);
3. Облік (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу в журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях).

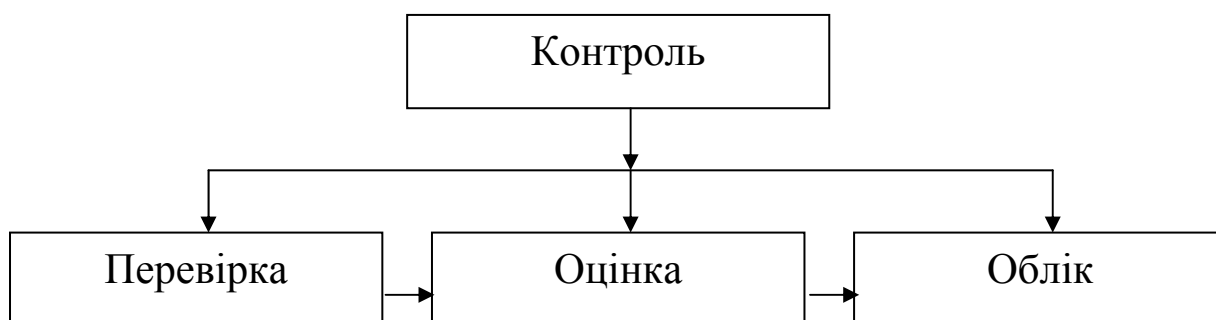

Рис. 12. Компоненти педагогічного контролю

Контролюючи навчально-пізнавальну діяльність студентів, викладач спрямовує свої зусилля на вирішення наступних завдань:

- виявлення якості засвоєння навчального матеріалу, ступеня відповідності отриманих умінь і навичок цілям і завданням навчальної дисципліни;

- виявлення труднощів у засвоєнні навчальної інформації та типових помилок з метою їх корекції та усунення;
- визначення ефективності організаційних форм, методів і засобів навчання;
- діагностування рівня готовності студентів до сприйняття нового матеріалу.

Педагогічний контроль виконує наступні **функції**:

- *навчальну (освітню)*, яка полягає у тому, щоб контрольні заходи сприяли поглибленню, розширенню, удосконаленню та систематизації знань, вмінь та навичок студентів, забезпечували зворотній зв'язок у навчанні;

- *діагностично-коректувальну*, спрямовану на визначення рівня знань, вмінь і навичок, а також типових помилок, прогалин та утруднень у навчанні, причин неуспішності та забезпечення заходів по їх усуненню;

- *оцінювальну*, яка полягає у з'ясуванні стану знань, умінь і навичок як окремих студентів так і академічної групи в цілому, а також забезпечує облік і відкритість результатів контролю, що сприяє об'єктивному оцінюванню та кращому навчанню;

- *стимулюючу*, що передбачає схвалення досягнутих студентами успіхів та формування позитивної мотивації до навчання, систематичної навчально-пізнавальної діяльності, розвитку почуття відповідальності за її результативність;

- *розвивальну*, яка полягає в тому що за умов систематичного, педагогічно доцільного контролю розвиваються пам'ять, увага, мислення, усне та письмове мовлення, здібності, пізнавальні інтереси, активність та самостійність студентів;

- *виховну*, спрямовану на формування дисциплінованості, організованості, вмінь самодисципліни, позитивного ставлення до навчання, формування потреби в постійній самоосвіті та вдосконаленні;

- *прогностично-методичну*, яка стосується як викладача (який отримує досить точну інформацію щодо ефективності своєї діяльності), так і студентів, оскільки вибір оптимальної методики викладання, вдосконалення методів навчання, може суттєво вплинути на кінцевий

результат - якість професійної підготовки випускника ВНЗ.

- Ефективний педагогічний контроль можливий, якщо забезпечуються наступні **вимоги** до його організації:

- *індивідуальний підхід* до оцінки навчальних успіхів студентів, що передбачає виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, вибору методів контролю з урахуванням індивідуальних особливостей особистості (нервової системи, типу темпераменту, здібностей, потенційних можливостей тощо);

- *об'єктивність*, тобто максимально точне виявлення рівня навчальних досягнень студентів та їх справедливої оцінки (незалежно від особистісного ставлення викладача до студента) на основі єдиних вимог до всіх студентів згідно критеріїв, окреслених навчальними програмами у відповідності з загальнодержавними стандартами;

- *систематичність і системність* – здійснення постійного, цілеспрямованого контролю протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі з використанням поточних (у тому числі модульних контрольних робіт) і тематичних перевірок та підсумкового контролю;

- *оптимізація контролю*, що передбачає: по-перше, адекватність змісту і методів контролю цілям навчання; по-друге, валідність контролю, який має охоплювати весь обсяг навчального матеріалу, окреслений навчальними програмами; по-третє, надійність – усталеність результатів, одержаних повторним контролем через певний проміжок часу, а також кореляцію результатів під час проведення контрольних заходів різними викладачами; по-четверте, використання такої методики контролю, яка потребує мінімальних затрат часу і зусиль викладачів для отримання необхідної інформації щодо стану знань, умінь та навичок студентів;

- *гласність контролю* полягає в ознайомленні студентів з результатами перевірки рівня знань, їх аргументованій оцінці; обов'язковим визначенням тем і розділів програми, які підпорядковуються контролю, та термінів і засобів контролю;

- *всебічність контролю* означає перевірку і оцінювання теоретичних знань, а також здатності студентів їх застосовувати на практиці;

- *дотримання етичних норм* полягає в педагогічній тактовності при

аргументації оцінки, доброзичливості і делікатності при висловлюванні критичних зауважень, відчутті міри в заохоченні чи покаранні студентів тощо;

- *професійна спрямованість* контролю зумовлюється цільовою підготовкою спеціалістів у ВНЗ та має сприяти підвищенню мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів – майбутніх фахівців.

Викладачеві слід усвідомити, що педагогічний контроль має допомогти молодій людині пізнавати себе, повірити у власні сили, можливість творчо реалізувати набуті знання і навички. Згідно сучасній гуманістичній педагогічній парадигмі викладач – не контролер навчання студента, а в першу чергу помічник і фасилітатор його навчально-пізнавальної діяльності.

В сучасній педагогічній практиці використовуються такі **види контролю**: попередній, поточний, тематичний, підсумковий.

Попередній контроль здійснюється з метою виявлення рівня підготовленості студента до сприйняття нового матеріалу. Він, наприклад, може здійснюватися на початку навчання студента у ВНЗ для встановлення рівня знань і запобігання дидактичних труднощів у період адаптації студентів-першокурсників до особливостей педагогічного процесу у ВНЗ. Доцільно проводити попередню (діагностичну) перевірку перед вивченням нового розділу для виявлення питань, які потребують повторення, тощо. Така перевірка може проводитися у вигляді тестових завдань, письмових контрольних робіт, фронтального усного опитування перед початком семінарських, практичних, лабораторних робіт, усних співбесід на індивідуальних чи групових консультаціях.

Поточна перевірка здійснюється на лекціях, семінарах, практичних, лабораторних заняттях, колоквіумах з метою виявлення рівня засвоєння матеріалу і при необхідності корекції навчально-пізнавальної діяльності студентів, що особливо важливо при організації їх самостійної роботи.

Тематична перевірка знань спрямована на визначення рівня засвоєння студентами певної теми чи декількох взаємопов'язаних тем (модулів). Одним з основних завдань тематичної перевірки є створення передумов для осмислення та узагальнення достатньо великої за обсягом навчальної інформації. Для проведення тематичного контролю, який

може здійснюватися на підсумковому семінарі, колоквіумі чи в процесі модульної або тематичної контрольної роботи, завдання повинні добиратися й конструюватися таким чином, щоб усунути елементи випадковості та об'єктивно оцінити навчальні досягнення студентів за усіма розділами теми.

Підсумковий контроль має на меті перевірку рівня засвоєння знань, практичних умінь та навичок студентів за тривалий проміжок часу навчання – семестр, рік, за весь період навчання у ВНЗ. Мета підсумкового контролю знань полягає у виявленні структури і системи знань студентів. Складові такого контролю – семестровий контроль і державна атестація.

Важливе місце в педагогічному контролі посідає колоквіум (лат. colloquium – розмова, бесіда).

Колоквіум (мікрозалік) - це вид аудиторного чи позааудиторного заняття, де здійснюється обов'язкове опитування за однією чи декількома найбільш важливими темами, розділами навчального предмету. Студентів заздалегідь попереджують про необхідність ретельної підготовки до колоквіуму, зміст запитань та вимоги до відповіді. Відповіді на колоквіумах не можуть набувати форми дискусії. Функції колоквіуму – узагальнююче повторення теми або розділу та контроль якості засвоєння знань. Результати опитування дають змогу внести корективи в лекційний курс і лабораторно-практичні заняття.

Семестровий контроль проводиться у формі заліку або семестрового іспиту з конкретної навчальної дисципліни. Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Відповідно до принципів кредитно-модульної системи, якщо підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни (сума оцінок в балах за окремі оцінювані форми навчальної діяльності) є достатньою для продовження навчання (наприклад, 60Е), то студент може не складати семестровий іспит чи залік.

Семестровий залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентами лекційного матеріалу, а також виконаних ними певних робіт на семінарських, практичних, лабораторних заняттях. Семестровий залік не передбачає обов'язкової присутності

студентів за умови виконання ними всіх видів робіт, передбачених навчальним планом за семестр.

Іспити – спеціальні засоби здійснення підсумкової перевірки та оцінювання академічних досягнень студентів. Перші відомості про екзамени в Росії датуються 1703 роком і пов'язані з діяльністю М.В. Ломоносова. У той час екзамени практикувалися двох видів – закриті, що проводилися вчителем у присутності директора, і відкриті, на яких були присутні представники влади, духовенства, дворяни, батьки.

Семестровий іспит – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Іспити складають за екзаменаційними білетами, затвердженими кафедрою. Викладач в обов'язковому порядку повинен ознайомити студентів зі змістом екзаменаційних питань. Такий метод контролю як семестровий іспит має прибічників і противників. З одного боку, іспити підвищують відповідальність студентів за результати своєї праці, а з іншого – створюють надмірне психологічне напруження. Тому нерідко досвідчені викладачі модифікують процедуру проведення іспитів з метою створення атмосфери довіри і взаєморозуміння. Різновидом подібних модифікацій можуть бути «іспити без білетів», які проводяться у формі вільної бесіди, або «іспити з відкритим підручником», коли викладач має на меті не тільки перевірку фактичних знань, але й уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, навчальними посібниками тощо. Такий іспит доцільно проводити зі складних і великих за обсягом навчальних дисциплін.

Практичний іспит найчастіше зводиться до виготовлення студентами натуральних об'єктів, макетів, схем, захисту попередньо розробленого науково-методичного проекту тощо.

Контроль залишкових знань проводять щонайменше через 3-4 місяці після завершення вивчення студентами конкретної навчальної дисципліни шляхом порівняння результатів залишкових знань із оцінкою при семестровому контролі.

При визначенні якості залишкових знань (ЗЗ) можна використовувати індексний метод:

$$P_{33} = \frac{\text{Оцінка при КЗЗ}}{\text{Оцінка при семестровому контролі}}$$

У якості критерію приймають $P_{33}=1.0$.

Якщо: $P_{33} = 1.0$, то студент підтвердив свій рівень знань.

$P_{33} < 1.0$, то студент має залишкові знання нижчі, ніж при складанні іспиту.

$P_{33} > 1.0$, то рівень залишкових знань вищий, ніж на етапі складання іспиту. Це може свідчити про якісний процес самоосвіти студента або про необ'єктивну оцінку його знань при семестровому контролі.

Зазвичай, рівень залишкових знань студентів нижчий екзаменаційного і зменшується залежно від часу між іспитом і датою КЗЗ. Як засвідчує В.М. Нагаєв, рівень залишкових знань незначно знижується у тих студентів, які працюють регулярно, і, навпаки, ті студенти, що вчилися несистематично, через рік утримують в пам'яті не більше 50-60% вивченого матеріалу*.

Державну атестацію студентів здійснює державна екзаменаційна (кваліфікаційна) комісія після завершення навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або його етапі з метою встановлення фактичної відповідності рівня освітньої підготовки вимогам кваліфікаційної характеристики. Теперішнього часу присвоєння кваліфікації молодшого спеціаліста здійснює державна кваліфікаційна комісія, інших кваліфікацій – державна екзаменаційна комісія (ДЕК). Під контролем державних комісій студенти, які закінчують вищий навчальний заклад, складають державні іспити та захищають кваліфікаційні (дипломні) проекти (роботи).

Складання *державних іспитів* та захист *дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів)* проводиться на відкритому засіданні ДЕК за участю принаймні половини її складу та обов'язкової присутності Голови комісії.

До складання державних іспитів і захисту дипломних проектів (робіт) допускаються студенти, які виконали усі вимоги навчального плану.

* Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: Навч. Посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – с. 85-86.

Рішення державної комісії щодо оцінювання знань, продемонстрованих під час складання державного іспиту, захисту дипломного проекту, а також про присвоєння студенту-випускнику відповідного освітнього рівня вноситься ДЕК на закритому засіданні відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів комісії, які брали участь у засіданні. За однакової кількості голосів голос Голови є вирішальним.

Результати захисту дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів) і складання державних іспитів визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Студент, який не склав державний іспит або не захистив дипломного проекту (кваліфікаційної роботи), допускається до повторного складання іспитів чи захисту дипломної роботи протягом 3 років після закінчення вищого навчального закладу.

Форми і методи контролю навчальних досягнень студентів

Кожна з форм контролю має особливості й залежить від мети, змісту та характеру навчання.

Усне опитування допомагає контролювати не лише знання, а й вербальні здібності, сприяє виправленню мовних помилок. Відтворення студентом раніше вивченого матеріалу сприяє кращому запам'ятовуванню, активному використанню наукових понять, що неможливо без достатнього застосування їх у мові.

Усне опитування може бути індивідуальним і фронтальним. За фронтального опитування студенти відповідають з місця, доповнюючи один одного. Частковим випадком фронтального опитування є групове опитування, коли опитується 5-6 осіб одночасно. Індивідуальне опитування здійснюється у процесі проведення співбесіди під час лабораторних робіт, семінарських занять, при вирішуванні задач біля дошки, під час захисту рефератів, курсових і дипломних робіт.

Запитання для усної перевірки знань поділяють на основні, додаткові і допоміжні. Основні запитання передбачають самостійну розгорнуту відповідь (наприклад, запитання щодо змісту лабораторного заняття). Додаткові – спрямовані на уточнення того, як студент розуміє певне питання,

формулювання, формулу та ін. Допоміжні запитання мають на меті виправлення помилок та неточностей, якщо такі мали місце у відповіді студента. Усі запитання викладача мають бути логічними, чіткими, зрозумілими і посильними, а їх сукупність – послідовною і системною.

Письмовий контроль можна здійснювати у вигляді диктантів, відповідей на запитання, розв'язання задач, виконання вправ, тестових завдань, лабораторних робіт, графічних робіт, написання рефератів, доповідей тощо. Письмові роботи допомагають за короткий час з'ясувати рівень засвоєння матеріалу у великої кількості студентів. Результати письмових робіт зберігаються і тому можна з'ясувати деталі і неточності у відповідях та діагностувати їх причини. Але при письмовому опитуванні слід виключити можливість списування. Письмові роботи також потребують великої кількості часу для перевірки, і оскільки викладачі не завжди вимагають правильної орфографії, то є ризик зниження грамотності студентів.

У деяких випадках можна організувати **комбіноване (ущільнене) опитування**, за якого викладач одночасно запрошує до відповіді декількох студентів, один з яких відповідає усно, один – два готуються до відповіді біля дошки, інші – виконують індивідуальні письмові завдання на місцях.

Програмований контроль здійснюється за допомогою перфокарт, посібників з друкованою основою, комп'ютерних програм.

Практичний контроль – контроль, за якого виявляються вміння і навички студентів, набуті під час практичної діяльності (проведення дослідів, лабораторних експериментів, проходження різних видів виробничої практики). Така перевірка дає змогу виявити, на якому рівні студент засвоїв теоретичні основи цих дій.

Тестовий контроль (від англ. test – випробування, іспит) все ширше використовується для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни. Такий вид передбачає однакові вимоги до усіх студентів, допомагає уникати надмірних хвилювань, надає можливості ефективніше використовувати час, стимулює студентів до самоконтролю. Тестування краще використовувати для виявлення знання фактів. Для визначення вмінь творчо використовувати набуті знання більш ефективними є інші методи контролю.

Дидактичні вимоги до тесту.

Дидактичний (педагогічний) тест – система завдань специфічної форми, певного змісту, що дозволяє якісно оцінити і виміряти рівень знань, умінь і навичок студентів. Тест має містити достатню кількість завдань.

Тести можуть бути:

- короткими (10 – 20 завдань);
- середніми (до 300 завдань);
- довгими (більш як 300 завдань).

Оптимальна кількість – 40-60 завдань (В.С. Лозниця).

Складання тестів передбачає таку послідовність дій:

1. Визначення мети тестування.
2. Структурування навчального матеріалу.
3. Вибір оптимальної форми тестових завдань.
4. Визначення методики оцінювання.
5. Складання тестових завдань та їх апробація.
6. Визначення якості тесту.
7. Організація тестування.

Час тестування має бути регламентованим з урахуванням потреби 1-1,5 хв. для відповіді на кожне запитання.

Існує декілька форм тестових завдань.

Закрита форма – коли студентам пропонується декілька готових відповідей, що мають правдоподібний зміст, але тільки одна (декілька) з них є правильною. Відповідей може бути 2-5 та більше. Завдання закритої форми будуються у вигляді стверджувального речення, тобто висловлювання, правильного чи неправильного. Це речення має бути завершеним, коротким, чітким і ясным. Зрозумілість завдання повинна бути абсолютною. Завдання в тесті позначається послідовною цифровою нумерацією, відповіді також. До кожної групи завдань подаються інструкції.

Завдання *відкритої форми* – такі завдань, відповіді до яких не додаються. Студенти повинні відповідати, висловлюючи власну думку та відношення до проблеми.

Приклад. ІНСТРУКЦІЯ. Вашій увазі пропонуються завдання, до яких немає готових відповідей. Ці відповіді необхідно написати від руки розбірливо і чітко.

Акції – це ...

Функції грошей полягають у ...

Банк – це ...

і т.д.

Для студента вищої школи великого значення набувають вміння **самоконтролю**. Самоконтроль, самоаналіз і самооцінка формують критичність мислення, адекватну самооцінку, позитивно впливають на розвиток здібностей рефлексії.

Для самоконтролю студенти можуть використовувати: тестування, перевірку знань за допомогою комп'ютера, авторецензування, виконання контрольних завдань з подальшим обговоренням результатів з викладачем та інші методи.

Курсові і дипломні (кваліфікаційні) роботи

Вивчення профілюючих предметів у ВНЗ завершується підготовкою **курскових робіт**. У дидактичному відношенні підготовка курсових робіт суміщається з контролем знань і створює заключний етап циклу вивчення блоку навчальних дисциплін.

Курсова робота – один з видів індивідуальних завдань навчально-дослідного, творчого чи проектно-конструкторського характеру, який має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань студентів з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання і формування вмінь самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, лабораторним обладнанням, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології.

Підготовка курсової роботи – це узагальнення теоретичних знань та накопиченого практичного досвіду студентів. За своїм змістом курсова робота певною мірою відповідає науковому пошуку, тому не може бути обмеженою реферуванням наукових джерел, а повинна містити елементи нових знань та експериментального досвіду.

Структура курсової роботи охоплює вступ, основну частину, висновки, список використаних джерел та додатки (за необхідністю). У вступі слід обґрунтувати вибір теми, її актуальність, значущість для науки

і практики, визначити мету роботи й підпорядковані їй завдання; запропонувати лаконічний огляд літератури, який містив би узагальнення й оцінку проблеми, а не переказ прочитаного.

В основній (найбільшій за обсягом) частині необхідно на конкретному матеріалі послідовно розкрити тему курсової роботи. Викладаючи свої спостереження, міркування, кожне теоретичне положення слід підтверджувати самостійно дібраними прикладами, кількість яких має бути достатньою для висновків та узагальнень.

У заключній частині подають стислі висновки, які можна сформулювати як тези.

Завершує текст курсової роботи список використаних джерел (у тому числі й Інтернет-ресурсів).

Головне для курсової роботи – глибина та повнота розкриття теми, творчий підхід, обґрунтованість висновків та узагальнень. Вона має відзначатися композиційною довершеністю, логічністю викладу інформації, вправністю літературної мови.

Захист курсової роботи є не менш відповідальною справою, ніж її підготовка. Він відбувається у присутності кількох викладачів (комісії), студентів, які мають право ставити запитання та висловлювати зауваження щодо змісту, результатів і якості роботи. Процес захисту протоколюється, протокол подають на кафедру разом із текстом курсової роботи.

Найуніверсальніші й найпоширеніші такі **вимоги до курсових робіт**:

- Робота повинна бути актуальною, мати елементи новизни та практичну значущість.
- У роботі не повинно бути нічого зайвого, матеріалів, що не стосуються зазначеної теми.
- Недоцільно повторювати одне й те саме, експлуатувати однакові приклади, слова та словосполучення.
- Необхідно забезпечити логічність викладу, уникати невиправдано великих розмірів викладеного матеріалу.
- Не слід писати роботу нашвидкоруч, бо така робота є незрілою.

На високу оцінку заслуговують курсові роботи, які характеризуються науковою достовірністю, насиченістю конкретним змістом, багатим фактичним матеріалом, аргументованими висновками, бездоганними

орфографією, пунктуацією та стилістикою, чіткістю композиції і правильним оформленням. Якість виконаної роботи та результати її захисту оцінюють за національною шкалою та шкалою ECTS.

Поширеними і суттєвими недоліками курсових робіт є схематизм, дослівне переписування фрагментів з підручників або спеціальних робіт; механічне, неосмілене поєднання думок різних вчених або виписок із робіт, що висвітлюють протилежні думки стосовно суті питання; граматичні й стилістичні помилки.

Вдало обрана тема, успішно виконана курсова робота з часом може бути трансформована в дипломну роботу і навіть значно масштабніше наукове дослідження.

За час навчання у ВНЗ студент повинен виконати щонайменше 2-3 курсові роботи, передбачені навчальним планом з дисциплін, які є базовими для відповідної спеціальності.

Тематика курсових робіт визначається кафедрами (або цикловими комісіями) відповідно до змісту і завдань навчальної дисципліни. Вона повинна бути актуальною і тісно пов'язаною з вирішенням практичних фахових завдань. Студентам надається право вільного вибору теми курсової роботи із запропонованого переліку. Студенти можуть також пропонувати свої теми, які повинні затверджуватися відповідними рішеннями на кафедрі.

Керівництво курсовими роботами здійснюють професори і доценти, які мають досвід науково-дослідної і практичної роботи.

Дипломна (кваліфікаційна) робота (проект) є підсумком навчальної та науково-практичної діяльності студента за період навчання у вищому навчальному закладі. Захист дипломної роботи є комплексною формою контролю досягнутого випускником кваліфікаційного рівня. Випускна дипломна робота виконується під керівництвом найбільш досвідчених науково-педагогічних працівників ВНЗ (доцентів та професорів).

Дипломна (магістерська) робота виконується на завершальному етапі навчання студента за освітньо – професійною програмою підготовки фахівців освітньо - кваліфікаційного рівня «магістр».

Магістерська робота – це кваліфікаційний науково-практичний

доробок, що містить науково обґрунтовані теоретичні та експериментальні результати, наукові положення, і свідчить про спроможність студента самостійно проводити наукові дослідження в обраній галузі знань.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Визначте мету і функції педагогічного контролю у вищому навчальному закладі.
2. Розкрийте сутність поточного і підсумкового контролю знань.
3. У чому полягає зміст тематичного контролю?
4. Розкрийте особливості модульного контролю при модульно-рейтинговій системі навчання.
5. Охарактеризуйте особливості застосування тестової методики перевірки знань студентів.
6. Охарактеризуйте методику підготовки і проведення семестрових іспитів і заліків.
7. З'ясуйте критерії якості проведення іспитів і заліків.
8. Висвітліть особливості педагогічного управління підготовкою курсових та дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів).

Творче завдання

1. Складіть тези наукової статті «Підготовка професіоналів в умовах глобалізації, інтернету і нової хвилі прогресу точних наук» (Тарутіна Зинаїда. Часопис «Вища освіта України»-2012.-№2.-с.50-54). Висловіть власні думки щодо удосконалення системи підготовки фахівців-екологів у сучасному інформаційно-освітньому середовищі.

Міні-модуль 3.5. Інноваційні технології і методи навчання

*Нове треба створювати в поті чола,
а старе саме продовжує
існувати і твердо тримається на милицях звички.*

О. Герцен

Поняття педагогічної інновації

Одним із шляхів модернізації освітньої системи України постає упровадження в навчальний процес ВНЗ інноваційних педагогічних технологій і методів. Інновації (італ. *innovacione* – новизна, нововведення) – нові форми організації діяльності і управління, нові види технологій, які охоплюють різні сфери життєдіяльності людства.

Педагогічну інновацію розглядають як особливу форму педагогічної діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес створення, упровадження і поширення нового в освіті. Інноваційний процес в освіті – це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, орієнтованих на її оновлення, модифікацію мети, змісту, організації, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов.

Проблема інноватики в освітній системі актуалізувалася після набуття Україною незалежності, що було викликано наступними чинниками:

- нові соціально-економічні перетворення обумовили необхідність корінних змін в організації системи освіти, методології і технології організації педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу (гімназії, ліцеї, коледжі та ін.) і потребу підготовки нової когорти науково-педагогічних та педагогічних кадрів;

- посилилася тенденція гуманітаризації змісту освіти, з'явилися нові навчальні дисципліни та стрімко виникла потреба в викладачах, які б могли забезпечити творчий, інноваційний підхід до реалізації цих тенденцій;

- на відміну від умов жорсткої регламентації змісту і організації

навчального процесу у радянський період в оновлюваній національній школі викладач отримав можливість творення власної педагогічної лабораторії, що, безперечно, вимагає набуття досвіду інноваційної діяльності;

- входження навчальних закладів у ринкові відносини викликає конкуренцію між державними і недержавними ВНЗ, надає можливості молодій людині навчатися там, де інноваційний потенціал та якість отриманої освіти вищі.

Д.С. Мазоха та Н.І. Опанасенко* зазначають, що педагогічна професія вимагає особливої чутливості до постійно оновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності до адекватного сприйняття потреб суспільства і відповідної корекції навчально-виховної діяльності. Особливу значущість має ця здатність за теперішньої постіндустріальної, інформаційної доби, яка потребує багатьох принципово відмінних від попередніх навичок, умінь і відповідного мислення. Школа як один із найважливіших інститутів соціалізації людини, підготовки молоді до ролі активних суб'єктів майбутніх суспільних процесів повинна бути винятково уважною як до нових реалій і тенденцій суспільного розвитку, так і до нововведень у сфері змісту, форм і методів навчання і виховання. Відповідно, інноваційність має характеризувати професійну діяльність викладача ВНЗ.

Нововведення (інновації) не виникають спонтанно, а постають результатом системних наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є упровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику, вивчення, узагальнення і поширення передового вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду.

Рушійною силою інноваційної діяльності є педагог як творча особистість, оскільки суб'єктивний чинник є вирішальним під час пошуку, розробки, упровадження і поширення нових ідей. Творчий викладач, учитель, вихователь має широкі можливості і необмежене поле для інноваційної діяльності, оскільки на практиці може експериментувати і переконуватися в ефективності методик навчання, коригувати їх, здійснювати докладну структурування досліджень навчально-виховного

* Мазоха Д.С., Опанасенко Н.І. Педагогіка: Навчальний посібник. – Київ, Центр навчальної літератури, 2005. – с. 174.

процесу, створювати нові методики, пропонувати нові технології та методи навчання. Основна умова такої діяльності – інноваційний потенціал педагога.

Інноваційний потенціал педагога – сукупність соціокультурних і творчих характеристик особистості педагога, який виявляє готовність вдосконалювати педагогічну діяльність, наявність внутрішніх засобів та методів, здатних забезпечити цю готовність (Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко).

Наявність інноваційного потенціалу педагога визначають наступні чинники:

- творча здатність генерувати нові ідеї;
- високий культурно-естетичний рівень, освіченість, інтелектуальна глибина і різнобічність інтересів;
- відкритість особистості педагога новому розумінню і сприйняттю різних ідей, думок, поглядів, концепцій, що базується на толерантності особистості, гнучкості та широті мислення.

Можна виокремити наступні критерії готовності викладача вищої школи до інноваційної педагогічної діяльності:

- усвідомлення необхідності інноваційної діяльності;
- готовність до творчої діяльності щодо нововведень у ВНЗ;
- упевненість у тому, що зусилля, спрямовані на нововведення, принесуть позитивний результат;
- узгодженість особистих цілей з інноваційною діяльністю;
- готовність до подолання творчих невдач;
- органічність поєднання інноваційної діяльності, особистої, фахової та педагогічної культури;
- рівень психолого-педагогічної та методичної готовності до інноваційної діяльності;
- позитивне сприйняття, переосмислення свого минулого досвіду і його залучення до розробки інновації;
- здатність до фахової рефлексії.

Інноваційна спрямованість визначається критеріями педагогічних

інновацій* , до яких відносять:

а) *новизну*, що дає змогу визначити рівень оригінальності досвіду. Розрізняють абсолютний, локально-абсолютний, умовний, та суб'єктивний рівні новизни;

б) *оптимальність*, яка сприяє досягненню високих результатів за найменших витрат часу, фізичних і розумових сил учасників педагогічного процесу;

в) *результативність та ефективність*, що означає певну стійкість позитивних результатів у діяльності викладача;

г) *можливість творчого застосування нових результатів у масовому досвіді*, що передбачає придатність апробованого досвіду для масового упровадження в навчальних закладах.

Інновації конкретизуються як у цілісній конструкції педагогічного процесу, так і у кожному конкретному його елементі:

- **цільова складова** впливає на структуру і зміст навчального плану та програми як окремої дисципліни, так і усього комплексу навчальних дисциплін, орієнтує на певний прогнозований педагогічний результат;

- **змістова складова** впливає на зміст та структуру як окремих навчальних дисциплін, так і на освіту в цілому;

- **оцінна складова** впливає на зміст, методи, форми контролю і оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Інноваційний процес розгортається за такою логікою:

1. *виникнення* – відбувається теоретична розробка нововведення та організується інформаційно-роз'яснювальна робота;
2. *засвоєння* – здійснюється апробація нововведення у одному або декількох навчальних закладах та діагностика результатів;
3. *насичення* – якщо результат інноваційного проекту позитивний, відбувається широке упровадження інновації в масову педагогічну практику;
4. *рутинизація* – інновація перетворюється у звичайну норму, традицію;
5. *криза* – нововведення повністю вичерпує свої можливості, а його результати можуть погіршуватися;

* Мазоха Д.С., Опанасенко Н.І. Педагогіка: Навчальний посібник. – Київ, Центр навчальної літератури, 2005. – с. 176.

6. *фініш* – інновація завершує своє існування, на її зміну приходять інші нововведення.

На думку Н.В. Якси, інноваційну діяльність можна вважати ефективною, якщо нововведення пройшло всі стадії вище викладеного «життєвого циклу»^{*}.

Кредитно-модульна і модульно-рейтингова технології навчання як педагогічні інновації

З підписанням Україною Болонських угод в систему вищої освіти з метою комплексного оновлення традиційного педагогічного процесу активно упроваджуються кредитно-модульна і модульно-рейтингова технології навчання.

Сутність дидактичного процесу на основі модульної технології полягає в тому, що зміст навчання структурується в автономні організаційно-методичні блоки-модулі. Зміст і об'єм модулів, у свою чергу, змінюється в залежності від профільної і рівневої диференціації студентів і дидактичних цілей. Такий підхід дозволяє створити умови для вибору студентом індивідуальної навчальної траєкторії. Модульне структурування дисципліни дає можливість визначити групи фундаментальних понять, логічно і компактно їх поєднати з метою уникнення дублювання в єдину адаптовану систему знань і вмінь, що утворює основу змістового модуля.

Засновником технології модульного навчання вважають американського дослідника Дж. Рассела, який в роботі «Modular instruction» (1974) виклав концептуальні погляди на особливості такого навчання і запропонував поняття «модуль». Дослідження П. Юцявичене, А. Алексюка, М. Чошонова та ін. дозволили визначити особливості модульного навчання:

- можливість чіткої структуризації змісту навчальної дисципліни на окремі змістові модулі;
- обов'язкове опрацювання студентом кожного модуля;
- варіативність навчання;

^{*} Якса Н.В. Основи педагогічних знань: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – с. 153.

- адаптацію навчального процесу до індивідуальних можливостей і запитів студентів;
- гнучкість управління навчальним процесом.

Зміст кожного модуля повинен містити наступні структурні елементи:

- дидактичні цілі, які мають трансформуватися в програму дій для студента;
- безпосередній навчальний матеріал, структурований на навчальні елементи (НЕ);
- методичні засоби забезпечення процесу засвоєння навчального матеріалу (підручники, посібники, навчальні програми, ілюстративні матеріали, інструкції тощо);
- інформація про зміст і методи контролю та самоконтролю якості засвоєння навчального матеріалу (рис. 13).

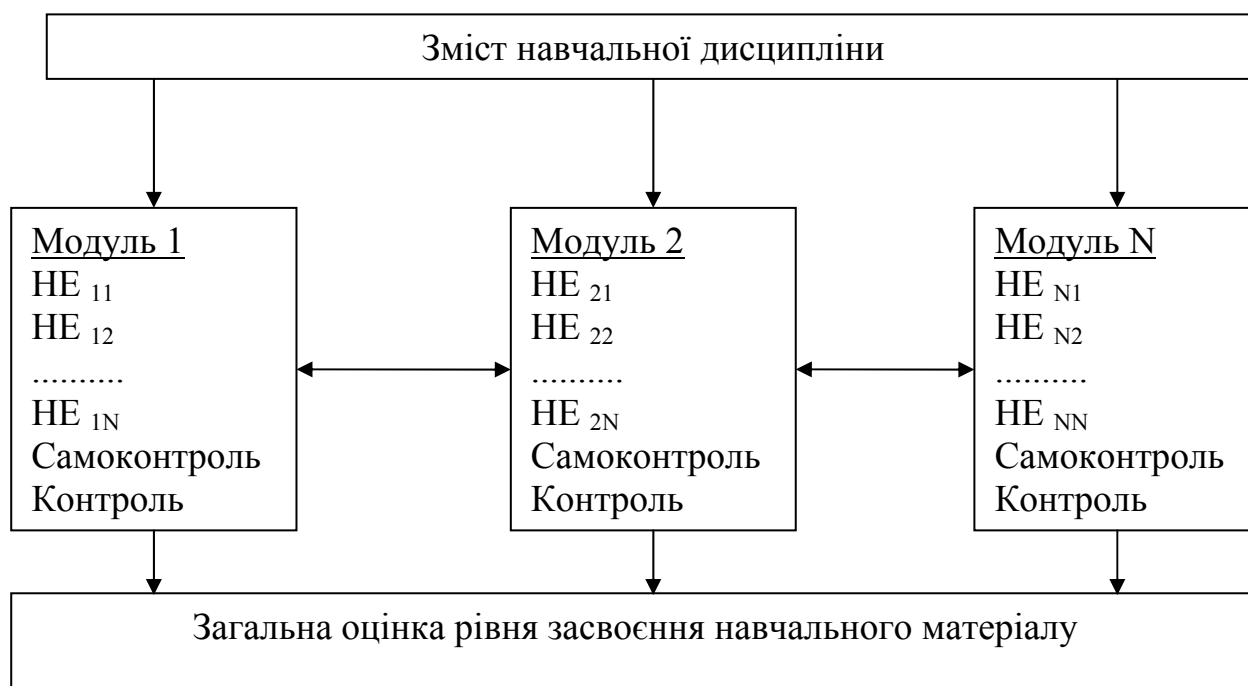

Рис. 13. Структурування навчального матеріалу при модульній технології навчання

Від правильності побудови модульного варіанта програми залежить ефективність модульного навчання.

З кожної навчальної дисципліни можна передбачати 1-5 модулів на

семестр у залежності від кількості кредитів, відведених на вивчення навчальної дисципліни. Для контролю якості засвоєння змісту модулів на практиці склалося два можливих варіанти:

1. Відведення окремого часу для модульних контрольних робіт.
2. Складання модулів на заняттях за розкладом.

У першому випадку в деяких навчальних закладах на модульний контроль відводиться окремий день або тиждень. Така схема має певні позитивні якості та недоліки: відбувається умовний поділ дисципліни на модулі; з навчального процесу вилучається час, необхідний для складання модулів, здійснюється одночасне складання модулів з усіх дисциплін, що спричиняє емоційну та інтелектуальну перенапругу студентів і викладачів. Можливо доцільнішим є складання модулів на заняттях за розкладом, але тоді слід запобігати перевантаженню студентів; не допускати проведення більш ніж одного контрольного заходу в день в одній академічній групі.

Кредитно-модульна технологія є основним дидактичним засобом європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

Важливим компонентом кредитно-модульної системи навчання є формування індивідуального навчального плану. Кредитно-модульна система навчання нині поєднується з рейтинговим оцінюванням, ґрунтується на поопераційному контролі і накопиченні рейтингових балів з різних видів навчально-пізнавальної діяльності студента протягом усього періоду навчання (семестр, навчальний рік). *Навчальний рейтинг* (англ. *rating* – оцінка) – інтегральний індекс або комплексний показник якості навчальних досягнень студента, який повинен характеризувати рівень знань, вмінь і навичок студента з навчальної дисципліни, а також систематичність його навчально-пізнавальної діяльності, активність, самостійність і творчість.

Рейтингова оцінка визначається як сума балів, які отримав студент за виконання індивідуальних завдань, за якість навчальної роботи на лекційних, семінарсько-практичних заняттях, за результати самостійної роботи, за відповіді на колоквиумах, на поточних контрольних заходах та інших видах навчально-пізнавальної діяльності. З цієї оцінки слід вираховувати «штрафні» бали (бали зі знаком « - ») за пропуски занять, невчасне складання модульних контрольних робіт, звітів з практики тощо.

За рішенням кафедри студентам нараховуються заохочувальні бали: за участь в олімпіадах, конкурсах студентських робіт, доповіді на наукових конференціях, підготовку наукових статей, виконання завдань з удосконалення дидактичних матеріалів з дисципліни тощо.

Викладач, який веде навчальні заняття у навчальній групі з певної дисципліни, складає *індивідуальний рейтинг студента з дисципліни* як суму всіх рейтингових оцінок, а також заохочувальних і штрафних балів.

Студент, що набрав протягом семестру необхідну кількість балів, має право:

- не складати іспит (залік) і отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку;
- складати іспит (залік) з метою підвищення отриманої оцінки;
- ліквідувати академічну різницю, пов'язану з переходом на інший напрям підготовки чи до іншого навчального закладу;
- використати час, відведений на екзаменаційну сесію, для задоволення особистих потреб, поглибленого вивчення окремих розділів навчальних дисциплін тощо.

Студент, який протягом семестру набрав кількість балів, меншу від необхідної (60 Е), зобов'язаний складати іспит (залік).

Після закінчення кожного семестру визначається *семестровий рейтинг* студента, тобто його позиція в академічній групі, на курсі, на факультеті, в університеті. Семестровий рейтинг студента відображає успішність студента з усіх дисциплін, вивчення яких у семестрі завершується заліком чи іспитом, а також його активність і результативність творчої роботи (участь в конкурсах, олімпіадах тощо). У разі рівності індивідуальних рейтингів, студентам надається однаковий ранг. Рейтинг студентів є підставою для нарахування стипендії, для конкурсного відбору студентів на програми підготовки за рівнем «спеціаліст», «магістр»; для направлення на стажування або на практику за кордон; для отримання пільг та ін.

Інтегральний (підсумковий за весь період навчання у ВНЗ) рейтинг слід ураховувати при рекомендації студентів для продовження навчання в магістратурі чи аспірантурі; працевлаштування в навчальному закладі, для роботи за замовленням організацій, підприємств, фірм тощо.

Аналіз накопиченого вітчизняного і зарубіжного досвіду використання рейтингової оцінки свідчить про її істотні переваги:

- відбувається активізація навчально-пізнавальної діяльності студента та підвищується його навчальна мотивація;
- формуються такі риси особистості як самостійність, ініціативність, розвиваються творчі здібності;
- завдяки реалізації принципів системності та систематичності підвищується якість знань та вмінь;
- забезпечується точність та об'єктивність оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- зменшується ризик психологічних, емоційних і фізичних перевантажень студентів, які виникали під час «авральних ситуацій» у період екзаменаційних сесій;
- завдяки елементам змагальності забезпечується краща адаптація випускників ВНЗ до вимог ринку праці;
- з'являються нові чинники заохочення студентів до навчально-дослідної та науково-дослідної роботи, творчої навчально-пізнавальної діяльності.

Однак перепорою до ефективного упровадження модульно-рейтингової технології навчання постають педагогічні стереотипи викладачів, їх надмірна перевантаженість та економічні проблеми в Україні, які унеможливають гідну оплату науково-педагогічної діяльності, яка наразі набула дуже високого рівня інтенсивності та інтелектуального напруження.

Іншим важливим напрямом оновлення освітнього процесу в ВНЗ є його інформатизація.

Національною програмою інформатизації України передбачено активне упровадження інформаційних технологій у галузі освіти. Ця програма передбачає:

1. Насичення вищих навчальних закладів сучасною комп'ютерною та телекомунікаційною технікою, комп'ютерними технологіями навчання, які мають інтенсифікувати процеси навчання.

2. Організацію комп'ютерних дидактичних лабораторій для підготовки нової генерації фахівців.

3. Упровадження перспективних сучасних технологій для розробки: електронних підручників, довідників, навчальних посібників.

4. Створення мережі засобів доступу до державних та зарубіжних баз даних і знань, центрів дистанційного навчання.

5. Комп'ютерну підтримку навчального процесу, зокрема, заочної, екстернатної та дистанційної форм навчання.

Інформаційні технології використовуються для науково-методичного обґрунтування побудови змісту комп'ютерних програм за певними принципами, а саме: індивідуалізації навчання, розвивального навчання, поєднання теорії з практикою, креативності, тобто орієнтації на творчі потенції студентів у навчанні. Для засвоєння і контролю знань студентів використовуються спеціально створювані автоматизовані (комп'ютерні) програми: навчальні та контролюючі. Педагогічну основу автоматизованої контролюючої програми становлять тестові завдання кількох типів: завдання, в яких студенти мають заповнити пропуски у тексті; тестові завдання з вибором відповідей; тестові завдання на пошуки відповідей, на визначення послідовності відповідей, тестові завдання змішаного типу.

Комплексне оновлення педагогічного процесу ВНЗ здійснюють, використовуючи модульні технології, поєднані з розвивальними та проблемними, наприклад: модульно-розвивальна технологія (А.М. Фурман), проблемно-модульна технологія (М. Чошов) та ін.

Психолого-педагогічна сутність інтерактивних методів навчання

У навчально-виховний процес сучасного ВНЗ активно впроваджуються **інтерактивні методи навчання**.

Слово «інтерактив» залучене з англійської мови від слова «interact», де «*inter*» - взаємний і «*act*» - діяти. Таким чином, «інтерактивний» - здатний до взаємодії, діалогу. **Інтерактивне навчання** – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність. Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його

членів. Аналізуючи свої дії та дії партнерів, учасники навчального процесу змінюють свою модель поведінки, усвідомлено засвоюють знання та вміння, тому є сенс говорити про інтерактивні методи не тільки як засіб покращення навчання, але й як засіб посилення виховних впливів.

Перш ніж перейти до ґрунтовного розгляду і аналізу інтерактивних навчальних технологій та методів навчання, порівняємо їх із загальновідомими, традиційними підходами до навчального процесу.

Є.Я. Голант ще у 60-і роки минулого століття виділив активну та пасивну моделі навчання залежно від участі учнів і студентів у навчальному процесі. Зрозуміло, що термін «пасивне навчання» є умовним, оскільки будь-який спосіб навчання обов'язково передбачає певний рівень пізнавальної активності суб'єкта, в іншому випадку досягнення результату, навіть мінімального, неможливе. У такій класифікації Є.Я. Голант використовує «пасивність» скоріше як визначення низького рівня активності студентів та учнів, переважання репродуктивної діяльності за майже повної відсутності самостійності і творчості. Студент виступає в ролі «об'єкта» навчання, повинен засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому викладачем, текстом підручника чи навчального посібника, які визначаються джерелами «правильних» знань. Студенти, як правило, не спілкуються між собою і не виконують творчих завдань. Активний тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність студентів, що виступають «суб'єктом» навчання: виконують творчі завдання, вступають у діалог з викладачем та один з одним. Основні методи: самостійна робота, проблемні та творчі завдання, дискусії учасників навчального процесу, що розвивають творче мислення. До цієї класифікації слід додати *інтерактивне навчання* як різновид активного, яке має свої закономірності та особливості.

Інтерактивне навчання – різновид взаємонавчання, де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, які чітко розуміють, чим вони займаються, активно аналізують те, що знають, вміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання у ВНЗ передбачає моделювання життєвих та виробничих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та

відповідної ситуації тощо. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати авторитетним наставником студентського колективу. Під час інтерактивного навчання студенти вчаться бути демократичними, толерантно спілкуватися між собою та іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення.

Такі підходи до навчання не є новими для української середньої і вищої школи. Частково вони використовувались в 20-ті роки ХХ ст. – роки масштабного реформування освіти. Застосовувані у той час бригадно-лабораторний та проектний методи, робота в парах змінного складу, виробничі та трудові екскурсії й практики були передовим словом не лише в радянській, а й у світовій педагогіці. Але запроваджувались вони без належного методичного забезпечення, теоретичного осмислення та експериментальної перевірки.

Подальшу розробку елементів інтерактивного навчання можна знайти в працях В.Сухомлинського, Ш.Амонашвілі, В.Шаталова, Є.Ільїна та інших педагогів-новаторів, які працювали, в основному, з учнями. Однак у радянські часи творчість окремих педагогів була скоріше винятком, ніж правилом, а в галузі дидактики вищої школи інноваційні методичні пошуки були епізодичними.

У Західній Європі і США активні методи навчання у вищій школі використовувалися більш широко. Так, дослідження, проведені Національним тренінговим центром США (штат Меріленд) у 80-х роках, продемонстрували, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити відсоток засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість студента, а й на його почуття та волю. Результати цих досліджень відображувались у так званій «Піраміді методів навчання» (рис.14).

З «піраміди» видно, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного слухання лекції – 5%, читання навчальних текстів – 10%, а найбільших – за інтерактивного навчання (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування знань – 90%).

Чим зумовлені такі результати? Для того, щоб зрозуміти цей механізм, слід пригадати, як працює мозок людини. Він схожий на комп'ютер, а людина – його користувач. Щоб комп'ютер працював, його

потрібно ввімкнути. Так само потрібно «ввімкнути» і мозок студента. Коли навчання пасивне, мозок не вмикається на повну потужність.

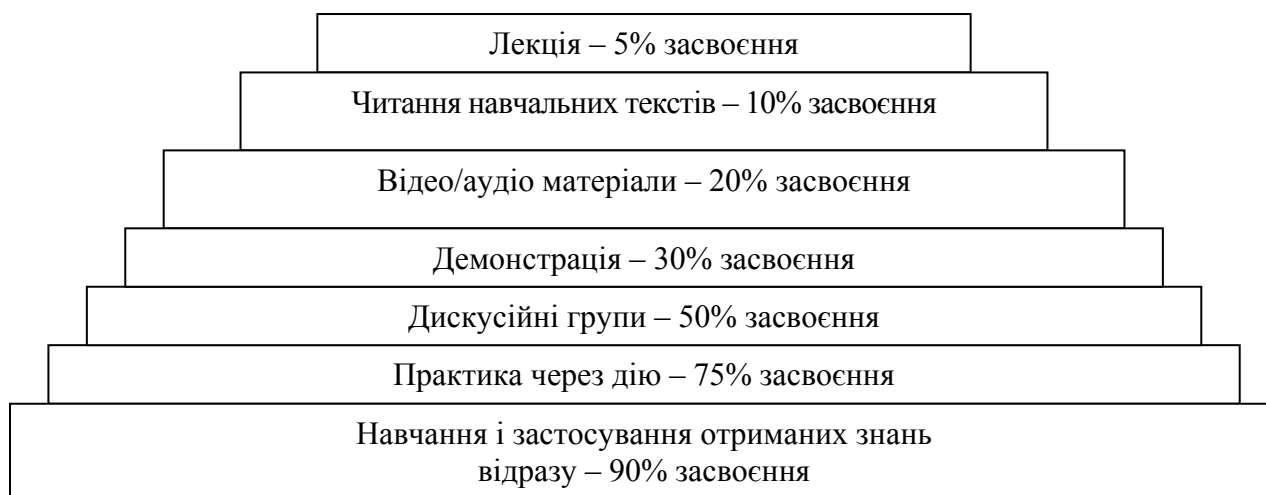

Рис. 14. Піраміда навчання

Комп'ютер потребує правильного програмного забезпечення, щоб інтерпретувати дані, введені в його пам'ять. Мозок людини повинен пов'язати матеріал, що вивчається, з тим, який людина вже знає і як вона думає. Коли навчання пасивне, мозок не простежує ці зв'язки і не забезпечує повноцінного засвоєння. Нарешті, комп'ютер не може зберегти інформацію у власній пам'ті, якщо вона не оброблена і не «закріплена» за допомогою спеціальної команди. Таким же чином мозок людини повинен перевірити інформацію, узагальнити її, пояснити комусь для того, щоб зберегти її у власній пам'яті. Коли навчання пасивне, мозок майже не зберігає раніше отриману інформацію. Отже, згадаємо слова китайського філософа – просвітителя Конфуція, сказані понад 2400 років тому:

*Те, що я чую, я забуваю,
Те, що я бачу, я пам'ятаю,
Те, що я роблю, я розумію.*

Ці три прості твердження, як аксіоми, обґрунтовують необхідність використання активних та інтерактивних методів навчання. Дещо змінивши слова великого просвітителя, можна сформулювати кредо інтерактивного навчання:

*Те, що я чую, я забуваю,
Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю,*

*Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти,
Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю,
я набуваю знань і навичок,
Коли я передаю знання іншим, я стаю знавцем –
майстром своєї справи..*

Підсумовуючи викладене, здійснимо порівняльну характеристику пасивної, активної та інтерактивної моделей навчання (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльна характеристика моделей навчання

Критерії порівняння	Пасивна модель	Активна модель	Інтерактивна модель
1. Обсяг інформації	Великий обсяг інформації можна подати за короткий час у структурованому вигляді великій кількості студентів.	Великий обсяг інформації. Велика кількість студентів, які можуть одночасно отримувати інформацію.	На вивчення невеликого обсягу інформації витрачається значний час.
2. Рівень засвоєння знань та результати навчання	Орієнтована на рівень сприймання і розуміння, розвиток уміння слухати, записувати, конспектувати велику кількість інформації та вміння відтворювати її.	Орієнтована на розвиток широкого спектру пізнавальних умінь і навичок. Передбачає диференціацію навчання шляхом індивідуальних програм та завдань.	Можливість розвитку соціальної та громадської компетентності студентів з усіх предметів. Розширення пізнавальних можливостей студентів, зокрема у здобуванні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел. Можливість перенесення отриманих умінь, навичок та способів пізнавальної діяльності на різні предмети та в позааудиторне життя студентів.
3. Відсоток засвоєння матеріалу	Як правило, невисокий.	Досить високий.	Як правило, високий.
4. Контроль над процесом навчання	Викладач систематично контролює обсяг і глибину вивчення навчального матеріалу, час і хід	Можливість співпраці викладача з кожним студентом окремо. Постійний зворотній зв'язок	Опосередкований контроль викладача за обсягом і глибиною засвоєння. Результати роботи студентів менш прогнозовані. Є

Продовження табл.5

Критерії порівняння	Пасивна модель	Активна модель	Інтерактивна модель
	навчання. Результати роботи студентів передбачені. Зворотний зв'язок викладача зі студентами майже відсутній.	викладача зі студентами.	необхідність подальшої корекції знань, умінь та навичок студентів.
5. Роль особистості викладача	Безпосередній вплив викладача на студентів. Особисті якості педагога залишаються «в тіні», він виступає як «джерело» знань та їх контролер	Особисті якості викладача та його професійна майстерність є однією з умов функціонування цієї моделі. Високий рівень навантаження на викладача. Викладач – консультант і контролер знань	Викладач відкритий перед студентами як особистість та фахівець-професіонал. Виступає як організатор, консультант, фасилітатор навчально-пізнавальної діяльності. Забезпечується можливість демократичного, рівноправного партнерства між викладачем і студентами та в студентському колективі.
6. Роль студентів	Відносно пасивна. Студенти не приймають рішень у процесі навчання.	Можлива відсутність педагогічної взаємодії всередині студентського колективу. Небезпека вилучення частини студентів з навчального процесу.	Студенти приймають важливі рішення в процесі навчання, мають можливість спілкування і розвитку комунікативних умінь та навичок. Відбувається поєднання різноманітних видів навчальної діяльності студентів.
7. Джерело мотивації навчання	Зовнішнє: оцінки, викладач, батьки, працедавці, суспільство	Поєднання зовнішніх (оцінки, викладач, батьки, працедавці, суспільство) та внутрішніх (інтелект самого студента) мотивів.	Глибока внутрішня мотивація (інтерес самого студента)
8. Навчально-методичне забезпечення навчального процесу	Спільне для всіх моделей навчання		

Для того, щоб зменшити труднощі в застосуванні окремих інтерактивних технологій і перетворити їхні слабкі сторони у сильні викладачеві треба пам'ятати, що:

1. Інтерактивна взаємодія потребує певної зміни в організації роботи академічної групи, а також значної кількості часу для підготовки як студентам, так і викладачам. Потрібно починати з поступового «включення» елементів цієї моделі, виділяти час на психологічну адаптацію студентів до неї.

Спочатку слід використовувати прості інтерактивні методи – роботу в парах, малих групах, «мозковий штурм», поступово доповнюючи цей спектр іншими методами. Краще старанно підготувати декілька інтерактивних занять у навчальному році, ніж часто проводити нашвидкоруч підготовлені «ігри». Коли з'явиться досвід подібної роботи, такі заняття будуть проходити набагато ефективніше, а підготовка не потребуватиме багато часу.

2. Потрібно провести зі студентами організаційне заняття і створити разом з ними «правила роботи в аудиторії», налаштувати їх на старанну підготовку до інтерактивних занять.

3. Використання інтерактивного навчання не самоціль. Це лише засіб для досягнення такої психологічної атмосфери в академічній групі, яка найкраще сприяє співробітництву, порозумінню і доброзичливості, надає можливості ефективно реалізувати принципи особистісно-орієнтованого навчання.

4. Якщо застосування інтерактивної моделі у конкретному випадку веде до незадовільних результатів, треба переглянути доцільність стратегії і обережно підходити до її використання.

5. Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того, щоб охопити весь необхідний матеріал і глибоко його вивчити, а не перетворити технологію в неефективні «ігри заради ігор», викладач повинен старанно планувати свою роботу.

Існуюча система навчання підштовхує викладача до використання в основному пасивних методів навчання. У минулому використання таких методів було виправданим, у сучасному світі ситуація кардинально змінилася: одній людині неможливо знати все навіть у якійсь вузькій

галузі знання. До того ж функцію зберігання, запам'ятовування і відтворення інформації можуть добре виконувати комп'ютери. Сучасний випускник вищого навчального закладу повинен мати інші навички: думати, розуміти сутність явищ, осмислювати ідеї та концепції і вже на основі цього вміти відшукувати потрібну інформацію, творчо її інтерпретувати та застосувати в конкретних умовах. Саме цьому і сприяють **інтерактивні технології навчання**.

Групова робота студентів

Однією з таких технологій є **групова робота** студентів на семінарських, практичних, лабораторних заняттях. Вагомою перевагою групової форми навчання є взаємонавчання та поглиблення знань, формування умінь вести діалог, дискусію, аргументувати свої думки. Наприклад, робота студентів у підгрупах та парах, взаємонавчання у парах (діадах) змінного складу, дає, як свідчить наша багаторічна педагогічна практика, позитивні результати.

Методично правильно організована робота в малих групах надає всім учасникам можливості діяти, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, володіння прийомами активного слухання, вироблення загального рішення, розв'язання протиріч). Роботу в малих групах варто використовувати, коли потрібно вирішити проблему, з якою важко впоратися індивідуально. При комплектуванні груп необхідно ураховувати індивідуально-психологічні особливості студентів. Ця проблема буде детально висвітлена в модулі 4.

Наприклад, на семінарських заняттях доцільним буде використання **«прес»-методу**. Цей метод допомагає студентам навчитися аргументовано і в чіткій формі формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання. Як правило, метод «прес» складається з наступних етапів – висловлювань студентів:

1. «Я вважаю, що ...» (позиція).
2. «Тому що ...» (обґрунтування).
3. «Наприклад ...» (приклад, наведення фактів та аргументів).
4. «Отже, я вважаю ...» (висновки).

В деяких дидактичних ситуаціях доречним є застосування методу «мікрофон», який вчить лаконічно висловлюватись з приводу певної фахової проблеми.

«Мікрофон» надає можливості кожному висловитись аргументовано, швидко, коротко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Правила використання методу такі:

- говорити має тільки той, у кого «символічний» мікрофон;
- подані відповіді не коментуються і не оцінюються;
- коли хтось висловлюється, інші не мають права перебивати, щось говорити чи коментувати.
- у процесі обговорення проблеми студентам надається слово перед уявним «мікрофоном», коли власну думку або концентровану думку групи слід висловити максимально логічно та лаконічно.

Взаємонавчання студентів у групах має і свої слабкі сторони, які необхідно враховувати, використовуючи цю технологію (табл. 7).

Таблиця 7

Переваги і недоліки роботи в групах та парах (діадах)

Позитивні сторони	Слабкі сторони
1. Викладач отримує можливість раціонально розподілити час, допомагаючи студентам активно діяти при вирішенні навчальних проблем та ситуацій.	1.Проблематично налагодити взаємонавчання як постійно діючий навчально-педагогічний механізм.
2.Викладач менше часу змушений витратити на подолання труднощів з дисципліною студентів.	2.Важко контролювати процес взаємонавчання, а результати не завжди ефективні.
3.Студенти, які мають досвід взаємо – навчання, ставляться до викладача з більшою повагою, працюють із задоволенням, підвищується рівень інтересу до навчання та пізнавальна мотивація.	3.За невдалого попереднього навчання у групах необхідно здійснити корекцію знань студентів, що потребує додаткового часу та педагогічних зусиль.

Групові тренінги

Серед активних та інтерактивних форм навчання і виховання важлива роль надається *груповим тренінгам*, які найчастіше використовуються у викладанні соціально-гуманітарних наук та у виховній роботі зі студентами. Наразі в переважній більшості непедагогічних ВНЗ вивчається предмет «Психологія», студенти магістратури теж отримують психолого-педагогічні знання та проходять педагогічну практику. Однак для успішного оволодіння інтерактивними методами навчання, у тому числі і методикою проведення тренінгів, необхідна додаткова підготовка викладачів ВНЗ до цієї роботи. Пропонований нижче матеріал надасть можливості викладачам, кураторам студентських груп ефективно реалізувати завдання досягнення професійно-особистісного зростання майбутніх спеціалістів, використовуючи тренінгові методики, які досить поширені в зарубіжній педагогіці.

У Лейпцігському і Йенському університетах під керівництвом М. Форверга було розроблено метод, який названо соціально-психологічним тренінгом. У соціально-психологічному тренінгу автори використовували рольові ігри з елементами драматизації.

Термін «тренінг» (від англ. *train, training* – навчання, виховання, тренування) має багато визначень. У кінці ХХ ст. Л.А. Петровська розглядала соціально-психологічний тренінг як «засіб впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних настанов, умінь і досвіду в галузі міжособистісного спілкування», «засіб розвитку компетентності», «засіб психологічного впливу»^{*}.

В.Д. Паригін говорить про тренінг як метод групового консультування, як активне групове навчання професійно корисним навичкам й адаптації до нової соціальної ролі з відповідною корекцією «Я-концепції» та самооцінки. І.М. Авдєєва та І.М. Мельникова розглядають тренінг як багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи й організації з метою

^{*} Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1990.

гармонізації професійного й особистісного буття людини**.

Проведення всіх різновидів тренінгових занять обов'язково пов'язане з вирішенням наступних завдань:

- отримання знань;
- формування вмінь і навичок;
- розвиток психологічних установок, які визначають поведінку у спілкуванні та перспективні здібності особистості;
- корекція і розвиток системи відносин особистості;
- підтримка індивідуальних проявів самостійності і активності особистості.

Ураховуючи вимоги «нової» парадигми навчання, можна окреслити психолого-педагогічні вимоги до викладача-тренера:

1. Вміння концентрувати увагу на кожному учаснику тренінгу, бажання і здатність йому допомогти.
2. Гнучкість позиції і толерантність.
3. Здібності до емпатії, доброзичливість і вміння створювати атмосферу емоційного комфорту.
4. Відкритість, тобто здатність відверто і тактовно виявляти свої справжні емоції, переживання і думки.
5. Ентузіазм і педагогічний оптимізм, віра в позитивні зміни своїх підопічних.
6. Урівноваженість, високий рівень особистісної саморегуляції.
7. Впевненість у собі, позитивне самовідношення та адекватна самооцінка.
8. Усвідомлення власних проблемних зон, потреб і мотивів.
9. Багата уява, інтуїція.
10. Високий рівень інтелекту, ерудованість.
11. Помірна екстравертованість.
12. Володіння методикою проведення тренінгових занять.

Методика проведення тренінгу має наступні етапи і особливості:

Вступна (організаційна) частина.

На цьому етапі слід повідомити про ціль і завдання тренінгу,

** Авдєєва І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: Навч. посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2007.

домовитися з учасниками про правила поведінки і готовність їх виконувати. Бажано також розповісти учасникам про себе, виконати вправу «Знайомство» (якщо заняття проводиться в незнайомій для викладача групі або на початку навчання на I курсі) та вислухати думки присутніх про очікувані результати тренінгу. Важливо, щоб ці думки були висловлені кожним учасником вголос.

Основна частина тренінгу обумовлена завданням та змістом тренінгу і може реалізуватися з використанням методів дискусії, мозкового штурму, рольової гри, обговорення проблеми в мікрогрупі, вирішення ситуаційних завдань тощо. Вибір методів залежить від:

- мети і змісту тренінгового заняття;
- особливостей студентської групи;
- особливостей педагогічної ситуації;
- професійних і особистісних можливостей тренера-викладача.

На цьому етапі слід актуалізувати проблему, тобто зробити її індивідуально значущою для кожного учасника. Це можна здійснити за допомогою запитань такого типу: «Що для Вас значить...?», «Що Ви думаєте, коли чуєте про...?», «Ви чи Ваші ровесники стикалися з ...?» і т.п. Можна також доручити студентам, працюючи в діадах, підготувати розповідь про історію, пов'язану з темою заняття, яка відбувалася в процесі практики, з їх товаришами або батьками. Обов'язковим елементом цього етапу має бути *групова рефлексія* – висловлювання вражень, які справляє на учасників обговорювана проблема.

Інформаційний матеріал тренінгу (20-40% часу) можна викласти одним блоком або розділити на кілька логічно завершених частин, розподілених по всьому тренінгу. Задача тренера забезпечити засвоєння інформації. З цією метою можна, наприклад, провести міні-лекцію, бесіду, самостійну роботу учасників з дидактичними матеріалами. Досвід проведення тренінгових занять свідчить про ефективність засвоєння інформації у процесі групової роботи.

Мікрогрупи можуть бути **гомогенними** чи **гетерогенними**. Гомогенні групи створюють, об'єднуючи учасників з однаковим рівнем підготовки, однаковими поглядами на вирішення проблеми і т.п. При намірі створення гетерогенних груп (різних за рівнем підготовки) можна,

наприклад, використовувати *метод «випадкових співпадань»*:

- а) за кольором очей (кароокі, блакитноокі, зеленоокі тощо);
- б) за відношенням до пори року (групи «осінь», «зима», «весна», «літо»);
- в) за улюбленим кольором (зелений, синій, білий і т.п.);

г) з використанням «Шухляди Пандори» (у коробці перемішуються дрібні предмети кількох видів, за кількістю мікрогруп). Учасники, не дивлячись, вибирають по одному предмету, що слугує приводом до об'єднання в мікрогрупу.

Цей перелік не остаточний, кожен тренер-викладач може запропонувати свій варіант. Бажано, щоб процедура розподілу студентів у мікрогрупи носила ігровий, жартівливий характер, що може бути гарним засобом емоційної розрядки і підготовки до інтенсивної інтелектуальної діяльності.

В основній частині тренінгу значне місце (20-60% часу) слід відвести набуттю практичних навичок (навичок вибору варіантів діяльності, комунікативних навичок, навичок прийняття рішення і т.д.). Для розвитку цих навичок можна використовувати «мозкові штурми», обговорення однієї проблеми всією групою, ігри, спрямовані на оволодіння алгоритмом прийняття рішень чи новою стратегією поведінки.

На заключну частину тренінгу бажано відвести близько 5% часу. Завдання цього етапу:

- підвести підсумки тренінгу;
- з'ясувати чи справдилися очікування учасників;
- оцінити зміну рівня інформованості учасників та їх емоційний стан (рефлексія).

Необхідно знати, що елементи тренінгових занять мають досить пластичну структуру, у них немає чітких часових меж і обов'язкового порядку проходження. Вони можуть накладатися один на один чи йти паралельно.

«Мозкова атака»

У сучасній зарубіжній та вітчизняній школах все більшого поширення набуває застосування методу «мозкової атаки» (брейн-стормінгу). Його головна функція – генерування ідей. Можна виділити наступні етапи «мозкової атаки»:

- 1) формулювання проблеми, яку необхідно розв'язати;
- 2) тренувальна розминка: вправлення в швидкому пошуку відповідей на запитання («від простого до складного»), звільнення від впливу психологічних бар'єрів (соромливості, ніяковості, замкнутості, скованості);
- 3) безпосередньо мозкова атака – «штурм» висунутої проблеми; всі пропозиції окремих студентів чи «творчих груп» фіксуються без критики;
- 4) сумісна оцінка і відбір кращих ідей;
- 5) повідомлення про результати «мозкової атаки» і сумісне обговорення кращих ідей, їх захист; прийняття колективного рішення.

Методична особливість методу «Мозкової атаки» полягає у тому, що оцінювання та аналіз ідей здійснюється лише після того як запропоновані всі варіанти рішень. У зв'язку з цим можна виокремити шість основних правил проведення «мозкового штурму»:

1. Відсутність критики.

Не варто показувати, що ідея не має цінності, ігнорувати будь-яку пропозицію, демонструючи це вербальними чи невербальними засобами.

2. Заохочення ідей.

Викладач-тренер мусить зробити акцент на кількості пропозицій, а не на їх якості, оскільки на стадії оцінювання у кожного із студентів з'явиться можливість висловитися стосовно тієї чи іншої пропозиції.

3. Рівноправність учасників.

Необхідно знайти спосіб уникнення домінування одного чи кількох членів групи. З цією метою можна використати схему висловлювання думок по черзі. Така процедура може зробити процедуру дещо формалізованою, однак це компенсується залученням до активної участі всіх студентів групи.

4. Свобода асоціацій.

Щоб отримати щонайбільшу кількість ідей та пропозицій, не слід накладати обмежень на процес висловлювання. Треба взяти за основу правило: «Будь-яка ідея варта уваги».

5. Запис усіх ідей.

Всі думки повинні фіксуватися, що надихає учасників на подальші

роздуми.

6. Час на осмислення.

Як тільки всі ідеї будуть зафіксовані, необхідно надати час для аналізу, осмислення та висловлювання.

Суттєвою перевагою даного методу є те, що він дозволяє виявити й співставити індивідуальні судження, розглянути весь спектр ідей по вирішенню проблеми, а потім із багатьох варіантів вибрати виважене та обгрунтоване рішення.

У масовій педагогічній практиці метод «брейнстормінгу» використовується досить широко, однак на його заключному етапі не завжди здійснюється конструктивне оцінювання обраних варіантів рішення. Тому у нашій практиці ми удосконалили традиційну модель «брейнстормінгу», запровадивши в його структуру «метод мислення з використанням кольорів», розроблений Едвардом де Боно і доопрацьований Н.В. Коваль*.

Зокрема, при проведенні семінарських занять з дисциплін «Основи менеджменту» та «Психологія управління» пропонується оцінювати думки та ідеї учасників дискусії, які мають інші позиції та різні аргументи, використовуючи різнокольорові картки. Для кожного з шести кольорів встановлено певне значення:

білий - нейтральне ставлення до зображуваних подій, без оцінювання та вияву почуттів, сприйняття конкретних фактів та аргументів без суб'єктивного фактору;

червоний - спонтанні думки, виплеск почуттів; покладання на емоції, недостатня виваженість аргументів та поглядів;

чорний - бачення недоліків у висловлюванні, вишукування завжди найгіршого, негативне ставлення до зображуваного, чітке окреслення недоліків кожного з можливих варіантів рішення;

жовтий - бачення тільки добрих, позитивних сторін у висловлюваннях учасників; винахід та використання всіх шансів і можливостей; слабкі сторони ідей враховуються недостатньо, дана «оптимістична позиція» не завжди є обгрунтованою;

* Коваль Н.В. Як підготуватися до доповіді, дискусії, написання статті, використовуючи методи побудови картограм та шість кольорів мислення // Наука і методика. – 2006. - №9. – с. 101 – 102.

синій - диригент, що здалеку спостерігає за ходом подій, контролює, осмислює думки, всіляко намагається обмежити суб'єктивну оцінку рішень, більш спирається на факти;

зелений - постійне перебування у русі, придумування та встановлення чогось нового; спонукання до дії інших, намагання розвинути кожну з ідей незалежно від її якості та можливості реалізації.

У подібній модифікації метод брейнстормінгу дозволяє більш детально обговорити та осмислити кожен із запропонованих учасниками варіантів рішення. Одним із варіантів є пропозиція студенту або групі студентів зайняти певну «кольорову» позицію і саме з цієї точки зору розглядати можливі варіанти розв'язання проблеми. Тобто хтось виступає у ролі «червоного», і його основною задачею є саме емоційне сприйняття ситуації, для «чорного» гравця головною задачею гри буде критика всіх варіантів, пошук слабких сторін і т.д. Такий варіант буде ефективним на стадії оцінювання рішень і дозволить визначити наскільки життєздатним є кожне окреме рішення, дозволить оцінити переваги та недоліки кожного з варіантів.

У той же час можливим варіантом використання методики Е. де Боно є участь аудиторії у обговоренні проблеми, коли кожен учасник може займати у процесі дискусії будь-яку зі сторін (самостійно обирати картку, яка відповідає сприйняттю подій та ставленню до теми).

Саме цей варіант, з нашої точки зору, посилює зворотній зв'язок викладача з аудиторією. Викладач може звернути більше уваги на позиції студентів, виділити перевагу «нейтральних» кольорів, «тривожних» кольорів, «пригнічених» кольорів.

Загалом, проведення брейнстормінгу з використанням «методу кольорів» дозволяє студентам ширше поглянути на проблему, вчить їх конструктивно сприймати думки оточуючих, глибше обґрунтовувати власний погляд на проблему, обумовлює розуміння багатоваріантності можливих рішень, привчає конструктивно ставитись до самого процесу прийняття рішень, адже відомою є управлінська аксіома: «Щоб навчитися приймати вірні рішення, необхідно навчитися висувати багато рішень», чому й сприяє запропонована методика.

Метод синектики

Метод синектики запропонував американський вчений Дж. Гордон, який отримав різнобічну освіту в Гарвардському, Каліфорнійському, Пенсільванському та Бостонському університетах. Термін «синектика» означає «об'єднання різнорідних елементів». З точки зору психології творчості ймовірність отримання творчого, нестандартного результату у процесі колективного пошуку підвищується, якщо його учасники мають різнобічну підготовку. Так, у першу групу синектиків, яка була організована Гордоном у 1952 році в США, входили фахівці різних спеціальностей: архітектор, інженер, біолог, дизайнер. Несподівано для всіх така «різнорідна» група здійснила багато винаходів.

Сутність методу синектики полягає у наступному: на перших етапах його використання йде процес навчання «механізму творчості». Частина цих механізмів автори методики (Дж.Гордон, Г.Буш та ін.) пропонують розвивати навчанням, розвиток інших – не гарантується. Перші – називають «операційними механізмами», до яких відносять пряму, особисту та символічну аналогію. Такі явища як інтуїція, абстрагування, вільні роздуми, використання можливостей, які не мають відношення до справи, використання неочікуваних метафор та елементів гри вважаються «неопераційними механізмами», розвиток яких не гарантується навчанням, хоч і може позитивно вплинути на його активізацію.

В умовах використання методу синектики викладачеві не слід чітко формулювати проблему (творчу задачу), бо це може нейтралізувати подальший пошук її вирішення. Слід згадати, що іноді важче виявити проблему, ніж її вирішити. Обговорення бажано розпочинати не з самої задачі (проблеми), а з аналізу деяких загальних ознак, які допомагають «увійти» в ситуацію постановки проблеми, неодноразово уточнюючи її зміст. Не можна зупинятися, якщо здається, що вже знайдена оригінальна ідея і задача вирішена. Бажано накопичувати ідеї і вибирати кращі з них. Якщо ця проблема (творча задача) не вирішується, то доцільно знову повернутися до аналізу ситуації, яка породжує проблему, або ж «подрібнити» проблему на окремі елементи. При використанні методу синектики великого значення набуває звернення до аналогій, які

використовуються в самих різних видах: особиста (емпатія), пряма, фантастична і символічна. Як приклад надамо використання символічної аналогії Г. Бушем:

- Ключове слово – символічна аналогія;
- Ядро атома – енергетична неперервність;
- Мішень – фокальне спрямування;
- Розчин – зважене безладдя і т.п..

Використання методу синектики вимагає високої майстерності керівника групи, його вміння стимулювати творчу уяву учасників. Він має досконало володіти мистецтвом задавати запитання, уточнювати, тактовно пояснювати, подавати репліки, які стимулювали б увагу, фантазію, то звужуючи, то розширюючи поле пошуку творчих задач.

Методика синектики має декілька етапів:

1. Окреслення викладачем напряму наукового пошуку.
2. Висунення ідей. Приймаються всі без винятку пропозиції.
3. Здійснюється сумісний короткий аналіз кожної запропонованої ідеї.
4. Ідеї бажано згрупувати та доповнити – інтегрувати.
5. Конструктивно проаналізувати інтегровані ідеї.
6. Здійснити відбір найбільш оригінальних ідей, їх груп чи варіантів.
7. Підвести підсумки роботи, позитивно оцінити діяльність кожного, оригінальність думок та бажання творчості.

До позитивних якостей методу синектики можна віднести його евристичні можливості. До недоліків належить зниження продуктивності пошуку та генерування нових ідей після 30 - 40 хвилин інтенсивної розумової діяльності. Слід зазначити, що часте використання синектики може стати причиною інтелектуального та емоційного виснаження.

Метод вільних асоціацій

О.В. Морозов та Д.В. Чернилевський зазначають, що результативність творчої діяльності, особливо на етапі генерування нових ідей, суттєво підвищується, якщо використовувати нові асоціації, котрі породжують продуктивні думки щодо вирішення проблеми. Таким чином, у процесі зародження асоціацій встановлюються нові неординарні

зв'язки між компонентами проблеми, яку слід вирішити, і елементами оточуючого середовища, зовнішнього світу, минулим і актуальним досвідом особистості студента тощо.

Використовуючи метод вільних асоціацій, доцільно спиратися на наступні принципи:

- забезпечення умов для виникнення вільних асоціацій (позитивне емоційне тло навчання, сприятливе інтелектуальне оточення, відкритість до сприйняття нових ідей, які на перший погляд здаються незрозумілими чи парадоксальними, неможливими для використання);
- антиконформізму – стимулювання студентів до висловлення слів і фраз, які можуть викликати в аудиторії певні асоціації;
- визнання необхідності критично-конструктивного аналізу висунутих ідей, що означає необхідність сприйняття присутніми всіх ідей, їх осмислення протягом певного відрізка часу, фіксація і відбір найбільш оптимальних після доброзичливого обговорення з обов'язковими позитивними відгуками.

Приведемо приклад використання методу вільних асоціацій при вивченні теми «Психологічні аспекти рекламної діяльності» (навчальна дисципліна «Психологія управління»). Викладач пропонує наступне завдання: «Ви – керівник типографії. Запропонуйте заходи щодо підвищення ефективності реклами друкованої продукції». Асоціюйте слово «реклама» і слово «студент». У процесі обговорення у присутніх виникають наступні ідеї:

- виставити зразки друкованої продукції в читальних залах та гуртожитках, де живуть студенти;
- проінформувати студентів про пільги, які вони отримуватимуть, якщо будуть звертатися до типографії для друку своїх дипломних та курсових робіт;
- залучити студентів до роботи в якості рекламних агентів;
- залучити студентів до оформлення молодіжних видань;
- провести студентську дискотеку за спонсорської підтримки і водночас оформити приміщення зразками друкованої типографської продукції;

- на зворотній стороні вхідного квитка надрукувати фразу «Довір оформлення диплому нам! Гарантуємо «5» та ін.

Потім можна надати слово учасникам, які запропонують в якості основи для зародження нових асоціативних зв'язків та генерування нових ідей інші слова, наприклад, «комп'ютер», «колір» тощо.

Дидактичні ігри

Поняття «гра» в педагогіці та соціальній психології має декілька значень. По-перше, під грою розуміють не примусову, а вільну діяльність, яка є особливою формою самовираження особистості людини, спрямованої на задоволення потреби у розвагах, зменшенні напруги, а також на розвиток певних знань, умінь і навичок. По-друге, гра, на думку американського соціолога Дж.Міда, - це соціальна діяльність, у процесі якої дитина чи доросла людина, копіюючи інших, сприймає їх цінності, установки і вчиться виконувати соціальні професійні ролі. Ю.П. Сурмін та Н.В. Туленков виокремлюють сукупність функцій гри і показують призначення ігрової діяльності у сучасному суспільстві (табл. 7).

Таблиця 7

Функції гри та їх характеристика

Функція	Характеристика
Пізнавальна	Пізнання людиною оточуючого світу і своїх можливостей засобами гри
Соціалізуюча	Формування необхідних властивостей і якостей особистості у процесі гри
Тренувальна	Тренування вмінь і навичок (комунікативних, професійних, пізнавальних та ін.)
Комунікативна	Гра – важливий засіб спілкування і взаємодії індивідів
Розважальна	Розвиток емоцій, почуттів, відновлення життєвих сил людини
Статусно-рольова	Гра – важливий засіб досягнення певного соціального статусу і виконання відповідної йому соціальної ролі
Контролююча	Перевірка рівня розвитку особистісних рис людини, набутих знань, умінь і навичок

У вищому навчальному закладі як засіб активізації процесу навчання доцільно використовувати **дидактичну гру** – цілеспрямовану організацію навчально-ігрової взаємодії викладача і студентів у процесі моделювання ними цілісної структури професійної діяльності майбутнього фахівця.

Сутність дидактичної гри полягає у взаємозв'язку імітаційного моделювання і рольової поведінки учасників гри в процесі вирішення ними типових і творчих, професійних і навчальних задач достатньо високого рівня проблемності. Гра розкриває особистісний потенціал студента, адже кожен учасник може продемонструвати і проаналізувати свої власні можливості, співставляючи їх з діями інших учасників ігрової діяльності. Трансформація особистісних рис студентів відбувається на всіх рівнях підготовки і проведення гри, адже їм необхідно «вжитися» у роль фахівця, роль якого вони будуть виконувати.

Дидактичну гру можна розглядати і як технологію групової психотерапії, адже за правильної організації атмосфера групи, співробітництво і підтримка позитивно впливають на кожного учасника. Студенти вчаться долати психологічні, комунікативні бар'єри, вдосконалюють особисті властивості. Результати дидактичної гри в значній мірі залежать від авторитету викладача, його вміння встановлювати контакт з аудиторією та завойовувати довіру. У вищій професійній школі наразі широко упроваджуються ділові та рольові ігри.

Синанон-метод

Синанон-метод – один із провідних засобів підготовки до професійної діяльності в системі «людина -людина».

Випускники вищих навчальних закладів повинні бути готовими до професійної діяльності «бінарного характеру», тобто, фахівець, по-перше, повинен добре орієнтуватись у галузі професійних знань, а, по-друге, що дуже важливо, бути підготовленим до плідної взаємодії з людьми як керівник трудового колективу і його член. Така діяльність передбачає високе розумове, емоційне, вольове напруження, і тому майбутніх фахівців слід психологічно готувати до неї.

Наш досвід свідчить, що сучасна дидактика вищої школи накопичила

такі технології та методи, які при певній модифікації та творчій інтерпретації викладачем можуть одночасно вирішувати як проблеми засвоєння студентом теоретичних знань, так і проблеми формування системи професійно значимих умінь, таких як уміння контролювати негативні емоції, гнів, агресію, уміння знаходити індивідуальні засоби їх подолання.

Одним з таких методів є «Синанон-метод», успішно випробовуваний при підготовці менеджерів в КНЕУ* і адаптований нами до процесу підготовки фахівців-екологів.

Навчання за цим методом відбувається в ігровій формі з використанням так званого «гарячого стільця». Учасник тренінгу, який знаходиться на ньому, піддається опитуванню членами групи за конкретною навчальною темою (тобто вирішується завдання поглиблення та систематизації теоретичних знань). У той же час своїми запитаннями члени групи мають право «вдаряти» по його найбільшій місцях, зачіпати його суб'єктивні проблеми. Таким чином у учасників тренінгу окрім професійних знань має виховуватися емоційна врівноваженість, толерантність до негативних емоційних дій, відбуватися удосконалення рис характеру і, зокрема, вольових якостей. За висновками В.С. Лозниці у вітчизняних ВНЗ «Синанон-метод» дає позитивний результат у 80%, що пояснюється особливостями менталітету наших студентів. У американських студіях використання «Синанон-методу» дає суттєво вищий результат. Цей психологічний феномен можна пояснити тим, що в американській діловій культурі не прийнято зациклюватись на суперечках, образах, конфліктах, тоді як у слов'янському менталітеті можлива досить довга образа один на одного після гострої ділової, хоч і конструктивної, суперечки. У зв'язку з цим проведенню групового навчання з використанням «Синанон-методу» повинне передувати дієве психологічне налаштування. Так, перед початком заняття викладачу слід аргументовано пояснити аудиторії, чому необхідно оволодівати вміннями регуляції своїх психічних станів, адже майбутня робота випускника ВНЗ пов'язана з «реальними» людьми, їх недоліками, індивідуальними особливостями, проблемами, негараздами. Отже, толерантність до негативних психологічних дій - необхідна складова частина високого професіоналізму фахівця, який

* Лозниця В.С. Психологія менеджменту: Теорія і практика: Навчальний посібник. – Екс Об. – 2001.

працюватиме в системі «людина - людина».

Зміст виступу викладача може бути приблизно таким: «У своїй професійній діяльності Ви спілкуватиметесь з людьми, у яких є свої проблеми, недоліки, акцентуації характеру, зіпсований настрій, можливі оманливі припущення і т.п. Ви можете стати «мішенню», по якій інколи «розряджатимуть» свої емоції клієнти, підлеглі, Ваші керівники чи Ваші студенти. Тому Ваше завдання - навчитись витримувати емоційне, розумове напруження, не втрачаючи самовладання, спокою, раціонального мислення. Цей чинник є важливою ознакою високого професіоналізму, не менш важливим, ніж фахова підготовка.

Якщо Ви навчитесь гідно витримувати шквал негативних емоцій, то в будь-якому випадку матиме психологічні переваги:

- Якщо напружену психологічну ситуацію створює клієнт чи Ваш підлеглий, то після спілкування з Вами і аналізу ситуації, цій людині стане незручно і вона прагнучиме налагодити з Вами сприятливі психологічні зв'язки. Якщо ж Ви втратите самовладання, відповісте на агресію чи образу брутальністю, то втратите право на моральну компенсацію і авторитет.

- Якщо подібну ситуацію створив Ваш керівник, то він «охолонувши», зрозуміє, що Ви вольова людина з витриманим характером, на яку можна покластися в екстремальних ситуаціях.

Ось чому на сьогоднішньому занятті ми будемо навчатися толерантності до негативних психологічних дій. Після заняття треба «стерти» негативний психологічний відбиток, забути всі негативні емоції, які були пов'язані з кимось із учасників гри. Мабуть необхідно також, не звинувативши нікого, поглянути на самого себе, визначити шляхи самовдосконалення».

У процесі психологічного налаштування викладачу слід звернути увагу на межу допустимого в спілкування аудиторії з учасником гри, який знаходиться на «гарячому стільці». Не можна ображати особисті якості гравців, підкреслювати їх фізичні недоліки, використовувати ненормативну лексику. Але учасникам слід враховувати, що в реальній практиці в екстремальних психологічних ситуаціях вживаними виразами, на жаль, можуть бути вирази типу: «бездушний», «тупий», «тільки за себе думаєте», «бюрократи» тощо.

При проведенні тренінгу слід правильно просторово розташувати учасників (рис. 15), враховуючи, що можна використати два варіанти гри.

Перший варіант - індивідуальна гра: на «гарячий стілець» сідає кожен член академічної групи, а його опитування здійснюють всі інші студенти. Оцінювання відповідей та емоційного стану гравця здійснюють судді (чи «експертна Рада»), які мають авторитет найбільш підготовлених та максимально об'єктивних осіб.

Другий варіант – академічна група розбивається на 2 (3-4) команди. На «гарячий стілець» по черзі сідають члени команд, яким делеговані повноваження представляти погляди команди або власну точку зору на вирішення проблемної ситуації.

Вибір варіанту гри має залишатись за викладачем, який здійснює його в залежності від дидактичної мети, індивідуально-психологічних особливостей гравців, специфіки студентської групи тощо.

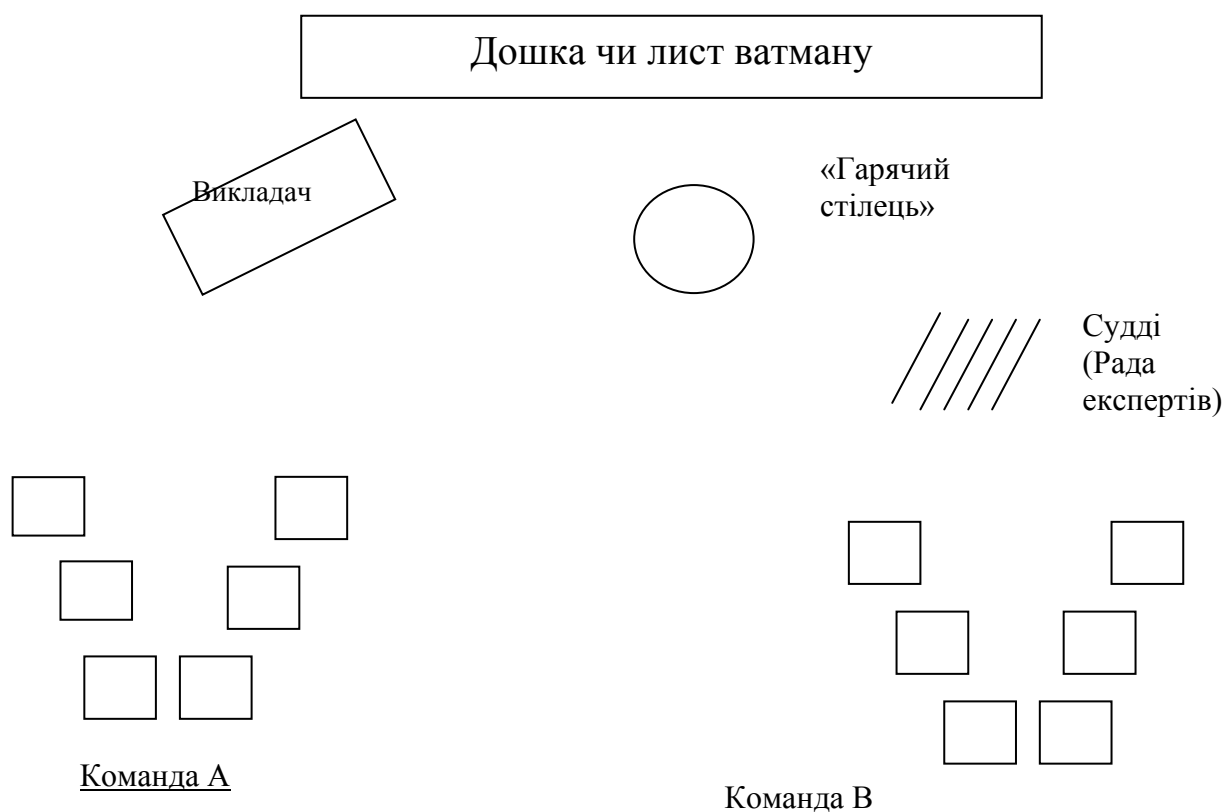

Рис. 15. Розташування учасників при використанні «Синанон-методу»

Безпосередньо перед початком тренінгу викладач повідомляє аудиторії

функції суддів та організує зі слухачами обговорення «Правил гри»:

1) Кожному із учасників, що знаходяться на «гарячому стільці», протилежною командою пропонуються запитання з теми заняття, а також висловлюються репліки, спрямовані на викликання негативних реакцій, гніву, агресії (з метою формування стресостійкості, емоційної стабільності, виховання толерантності до різноманітних точок зору);

2) Якщо «гравці» захоплюються грою і ставлять запитання «своїм», гра не припиняється;

3) Слід будь-якими засобами домагатися відповіді у гравця, який знаходиться на «гарячому стільці», щоб впевнитися:

- а) як він орієнтується в навчальному матеріалі,
- б) наскільки успішно презентує позиції своєї команди,
- в) наскільки зберігає емоційну врівноваженість.

4) Час опитування представника команди на «гарячому стільці» - 2-5 хв.

5) Команда, яка набирає більше балів, - програє, перемагає емоційно стабільніша команда.

Ціна балів може бути такою:

0 балів – правильна відповідь на запитання за темою заняття;

1 бал – неправильна (або частково правильна) відповідь на запитання;

0 балів – поведінка учасника тренінгу емоційно стабільна;

1 бал – у учасника гри має місце незначний ступінь прояву негативних емоцій і початок втрати самовладання (постукав пальцями, крутив олівець, почервонів тощо);

2 бали – учасник гри перейшов на роздратований тон, емоційно заперечував щось, «огризався» на репліку, перебивав мову гравця, який задавав запитання тощо;

3 бали – гравець «забуває» правила гри: категорично (або в брутальній формі) заперечує іншим гравцям, до закінчення опитування покидає «гарячий стілець» і т.п.

Проведення гри відбувається таким чином. Учасникам гри (командам) пропонуються для аналізу ситуації, які добираються викладачем відповідно змісту практичного заняття. Вони обговорюються

в командах (10-12 хв.). Потім по черзі учасники тренінгу сідають на «гарячий стілець» і піддаються «бомбардуванню» запитаннями та репліками, які надходять від протилежної (а іноді і від своєї) команди.

Судді ведуть протоколи, які записуються на дошці (або листах ватману).

Зразки протоколів

Команда А				Команда В		
№п/п учасника	Прізвище	Бали за відповідь на теоретичні запитання	Бали за емоційну поведінку	Заповнюється аналогічно		
1	Петренко	0	0			
2			
3				
....				
....			
....					
....			
....			
....			
12	Охріменко	1	2			
Загальна сума		3	10			
		13				
				Загальна сума	1	11
				14		

Судді: Вінниченко
 Андрієнко
 Вальєв

Виграє команда, котра отримує менше балів.

У нашому прикладі – команда А.

Аналіз гри проводить викладач, який:

1. Відзначає тих учасників, котрі найактивніше заглибились у суть гри (ставили запитання, «бомбардували» гравців репліками і т. п.).

2. Надає можливість проаналізувати гру тим учасникам, котрих «не пробрили» (які набрали «нуль» балів). Чому так сталося: їх не хвилювали запитання, вони здійснили психологічний захист, чи були інші причини?

Залежно від відповідей викладач здійснює відповідний коментар.

3. Аналізує протоколи: хто емоційно виявився вразливішим: юнаки чи дівчата. Чому? Які гендерні особливості поведінки були виявлені в процесі гри?

Акцентує увагу гравців на необхідності подальшого самовдосконалення. (Слід надати учасникам тренінгу відповідні індивідуальні рекомендації).

Рекомендує після гри відразу забути образи один на одного. Адже ця гра була спрямована на професійне самовдосконалення і гравці намагалися допомагати один одному.

Мікровикладання

Цей метод творчого навчання педагогічно доцільний при навчанні студентів магістратури непедагогічних ВНЗ. Він, по-перше, надає можливості набувати практичних умінь підготовки до педагогічної діяльності; по-друге, за обмеженого терміну педагогічної практики, який відводиться студентам магістратури галузевих ВНЗ, надає можливості набувати практичних вмінь володіння аудиторією, ораторських умінь та умінь самоаналізу і самокорекції лекторської діяльності.

Мікровикладання може бути:

- елементом лекції (виступом студента за 1-2 питаннями);
- «вкрапленням» на 5-20 хвилин виступом студента чи іншого викладача у лекцію провідного викладача;
- елементом практичного чи семінарського заняття, коли студенту магістратури пропонується провести його фрагмент, присвячений обговоренню 1-2 проблемних запитань;
- елементом індивідуальної консультації, колоквиуму чи заліку, коли магістранту пропонується пояснити окремі питання, здійснити рецензування реферату, есе чи іншого виду завдання, виконаного студентом, аргументовано оцінити його відповідь тощо.

Результат мікровикладання обов'язково аналізується викладачем індивідуально чи в академічній групі студентів магістратури з наданням методичних рекомендацій.

Метод кейсів (вирішення практичних проблем)

Метод кейсів (case study) як засіб навчання у ВНЗ набирає все більшої популярності. Мета методу кейс-стаді – поставити студентів у таку ситуацію, коли їм необхідно буде прийняти рішення. **Кейс** – це події, які реально відбулися в певній сфері діяльності і є основою для проведення обговорення в академічній групі під керівництвом викладача. У більшості випадків при використанні кейсу учасникам надається можливість ознайомитись із переліком обставин, підґрунтям яких є реальні чи уявні ситуації.

Опис цієї ситуації одночасно висвітлює не лише конкретну практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, які треба засвоїти під час її розв'язування.

Існують три основних варіанта застосування методу кейсів*:

1. Діагностика проблеми.
2. Діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення.
3. Оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків.

У кожному із наведених варіантів процес навчання здійснюється через надання викладачем інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація може бути викладена у документальній, заздалегідь підготовленій формі, або за допомогою вербальних і візуальних засобів (показ слайдів чи відеоматеріалів). По закінченні вправи група пропонує свої напрацювання, які можуть стати підґрунтям для дискусії.

Для ефективного використання методу кейсів слід скористатися такими методичними порадами:

1. Матеріал для обговорення має бути підібраний таким чином, щоб відображав проблеми, з якими учасники можуть зіткнутися в професійній діяльності. Він повинен містити достатній обсяг інформації, щоб група мала в своєму розпорядженні всі необхідні дані, однак не була перевантажена ними.

2. Ситуація, навколо якої відбувається обговорення, має бути

* Соціальна педагогіка /За заг. ред. І.Д. Звереві – К.: Центр навчальної літератури. – 2006. – с. 172.

достатньо складною і налічувати декілька варіантів (альтернатив) розв'язання:

- послідовний виклад подій має містити деталі, уточнення (ілюструвати складність і багатоплановість професійної діяльності);
- потрібен центральний герой, інтрига, боротьба інтересів (це зробить аналіз персоніфікованим, жвавішим і цікавим);
- події, відображені у ситуації, не мають бути надто давнішими, краще, щоб вони стосувалися знайомих для студентів об'єктів (фірм, організацій, особистостей);
- ситуація має бути адаптованою до тих знань, які викладач планує актуалізувати.

3. Ефективність застосування даного методу залежить від кількості учасників групи. Якщо група є досить великою, доцільно застосувати декілька варіантів розгляду проблемних ситуацій або внести елемент змагання, запропонувавши учасникам кожної групи спробувати розв'язати ситуацію раніше за суперника.

Розроблення кейсів – достатньо складне завдання. Допомагає його розв'язати наявність великого обсягу вже готових кейсів, які можна запозичити з навчальної літератури.

Хоч би якою цікавою та вдалою була конкретна ситуація, ефективність роботи з нею виявляється мінімальною, якщо викладач не володіє методикою аудиторної роботи з кейсами.

Класичний варіант **моделі ситуаційного навчання** має наступну логіку:

I етап – індивідуальне вивчення студентами тексту ситуації (як правило, позааудиторно).

II етап – формулювання викладачем основних питань з кейсу, вступне слово викладача.

III етап – об'єднання студентів у малі групи.

IV етап – робота студентів у складі малої групи.

V етап – презентація «рішень» кожної малої групи.

VI етап – загальна дискусія, запитання, виступи з місця.

VII етап – виступ викладача, його аналіз ситуації та процесу її обговорення.

VIII етап – підсумки й оцінювання роботи студентів із кейсом.

(Можливі інші моделі, але вони, як правило, ґрунтуються на цій вихідній).

Отже, постає питання: якою є роль викладача під час роботи з конкретними ситуаціями?

Якщо стисло відповісти на це запитання, можна сказати, що викладач керує процесом, який приведе до відкриття, стимулює, власне, «некеровану» діяльність групи. Проте якщо розглянути цей процес детальніше, поетапно, можна виокремити такі моменти.

Під час «доаудиторної» роботи – викладач має підготувати збірку кейсів, які відповідатимуть завданням конкретного курсу, зважаючи на вимоги до певних ситуацій. Для ефективної роботи студентів треба продумати домашнє завдання, яке передбачатиме або підготовку питання до конкретної ситуації, або письмовий аналіз самого кейсу. Також можна запропонувати огляд додаткової літератури з проблем, що стосуються конкретної ситуації.

Велику увагу треба приділити організаційним моментам:

- підготувати в достатній кількості тексти самого кейсу, щоб кожен студент міг хоча б за декілька днів отримати його для самостійного опрацювання;
- забезпечити інший роздатковий матеріал;
- продумати матеріально-технічне забезпечення роботи навчальної групи (аудиторія, меблі, технічні засоби тощо);
- продумати розподіл часу (особливо на роботу в аудиторії). На другому етапі викладач розв'язує три основні завдання:
 - 1) перевіряє знання студентами змісту ситуації (наприклад, пропонує їм відтворити хронологію подій, імена учасників події тощо);
 - 2) визначає проблеми (питання), що стають предметом обговорення та розв'язання;
 - 3) конкретну ситуацію позиціонує у відповідний розділ навчального курсу, нагадує ключові моменти теорії, спрямовує студентів на професійний, а не побутовий підхід до аналізу ситуації.

Наступні етапи характеризуються тим, що робота викладача перетворюється на «невидиму руку», яка регулює процес аналізу

конкретної ситуації, надаючи імпровізовану допомогу групі, котра її потребує. Викладач стежить за процесом обговорення; вчасно ставить запитання, які допоможуть зробити крок уперед, і водночас оцінює значення ідей, запропонованих раніше; вміє пов'язати виступи окремих студентів таким чином, щоб не лише вони, а й уся група могла усвідомити їх значення; має відчуття часу, яке підказує йому, що обговорення триває занадто повільно або занадто швидко, тому слід оптимізувати навчальний процес.

Отже, викладач у процесі аналізу конкретної ситуації має добре розумітися на змісті курсу і його міжпредметних взаємозв'язках, спрямовувати процес обговорення. Це вельми складне й відповідальне завдання, яке можна вирішити лише за ретельної систематичної підготовки до занять.

Дидактична особливість використання методу конкретних ситуацій полягає у тому, що основна робота викладача починається задовго до аудиторного етапу. Чим чіткішою але малопомітною, невідомітною є роль викладача в аудиторії, тим ґрунтовнішу підготовчу роботу він здійснив. У процесі підготовки необхідно не тільки уважно систематизувати матеріал, продумати приблизний план обговорення, додаткові питання для активізації дискусії, а й проаналізувати готовність конкретної групи до такої роботи.

На завершальному етапі роботи в аудиторії викладач має зробити підсумковий виступ. У ситуаційному навчанні важливий не стільки кінцевий результат, як процес його пошуку, адже саме таким чином розвиваються професійні якості керівника. Крім того, в case study слід виходити з припущення, що правильним може бути будь-яке рішення, якщо воно аргументоване. Тому викладач, підбиваючи підсумки, здійснює аналіз не тільки самої ситуації, а й обговорення. Він обґрунтовує свою позицію щодо сутності ситуації і водночас – оцінює виступи представників малих груп, визначає помилки, «прогалини» в знаннях, доводить необхідність знати теоретичні факти. Бажано запропонувати студентам як варіант «правильної відповіді» розв'язання обговорюваної ситуації так, як це трапилось в житті (хоча це не означає, що такий варіант є оптимальним).

Зрештою ще один завершальний і досить складний етап у роботі викладача – оцінювання результатів навчання студентів із застосуванням кейс-методу.

До критеріїв оцінювання належать:

I. Активна участь студента в обговоренні кейсу (в аудиторії), що передбачає:

- конструктивні оригінальні пропозиції щодо ефективного розв'язання проблемної ситуації;
- адекватне застосування теоретичних знань з вивченого курсу;
- використання цікавого додаткового фактичного матеріалу, статистичних даних для аргументації своїх пропозицій;
- вміння вирізняти й ідентифікувати проблеми, ставити запитання з огляду на конкретну ситуацію;
- вміння чітко, логічно, структуровано викладати власну позицію у процесі обговорення.

II. Участь у роботі малої групи:

- участь у підготовці групового проекту (може визначатися самими членами цієї групи як коефіцієнт трудової участі кожного студента у розробленні проекту);
- презентація проекту рішення групи в процесі обговорення (усно чи письмово).

III. Самостійна робота по підготовці до заняття:

- вміння письмово проаналізувати конкретну ситуацію (із висновками, проблемами, запитаннями);
- підготовка додаткових теоретичних завдань (рефератів, оглядів першоджерел).

Переваги методу кейсів

1. Використання даного методу значною мірою доповнює теоретичні аспекти розгляду проблеми.

2. Метод кейсів надає унікальній можливості вивчити складні та професійно значущі питання в емоційно сприятливій атмосфері навчального процесу, і використати набутий досвід в реальній практиці.

3. Комунікативна природа методу надає можливості здійснити швидко,

але ґрунтовну оцінку обговорюваних питань і запропонованих рішень.

Недоліки методу кейсів

1. Здатність виявляти, аналізувати та прораховувати кожний крок, який наблизить до вирішення проблеми, є одним із переваг методу кейсів і в той же час – одним із його недоліків та обмежень. Потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник навряд чи зможе швидко пригадати отриманий досвід. Цю обставину слід пояснити студентам, аби уникнути можливих розчарувань у подальшому.

2. Оскільки часові обмеження можуть не дозволити групі напрацювати об'єктивні шляхи вирішення проблеми та надати практичні рекомендації, це, імовірно, може викликати загальне почуття незадоволення.

3. Обговорювання необхідно побудувати таким чином, щоб учасники могли відчувати себе причетними до запропонованих проблемних ситуацій та інтенсивно відшукували шляхи їх розв'язання.

4. Низька активність студентів на заняттях є найтиповішою причиною зниження ефективності методу. Варто пам'ятати, що наразі викладач працює в культурі відносного колективізму і великої владної дистанції. Студенти можуть почувати себе дискомфортно, якщо переживають, що викладач не погодиться з ними (велика владна дистанція) або однокурсники не підтримують їх думку (домінуючий колективізм). Відразу змінити подібні стереотипи в українській аудиторії дуже важко, тому слід здійснювати поступові кроки для підсилення індивідуальної участі кожного студента в груповій роботі.

Метод «Коло ідей»

Метою методу є залучення всіх студентів до обговорення проблеми. Методика проведення «Коло ідей» містить наступні етапи:

- Викладач ставить дискусійне питання та пропонує обговорити в малих групах його окремі аспекти.
- Здійснюється комплектування гомо- чи гетерогенних груп (з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів, рівня їх знань). Окреслюється термін обговорення проблеми в групі.

- Після того як вичерпався час на обговорення, кожна група пропонує *лише один варіант* вирішення проблеми, яку обговорювали.
 - Групи висловлюються по черзі, поки не буде вичерпано всі відповіді.
 - Під час обговорення теми на дошці фіксується список зазначених ідей.
 - Коли всі ідеї з вирішення проблеми висловлені, можна звернутися до розгляду проблеми в цілому і підбити підсумки роботи.
- «Коло ідей» орієнтоване на формування вмінь працювати в команді.

«Акваріум»

Окрім вирішення дидактичних завдань «Акваріум» допомагає удосконалювати навички роботи в малих групах, формувати комунікативну культуру та розвивати практичне мислення.

Після того як викладач об'єднав студентів у дві – чотири групи і запропонував завдання для виконання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр аудиторії (або на початку середнього ряду в аудиторії, де стоять робочі столи) та утворює своє маленьке коло (рис. 16).

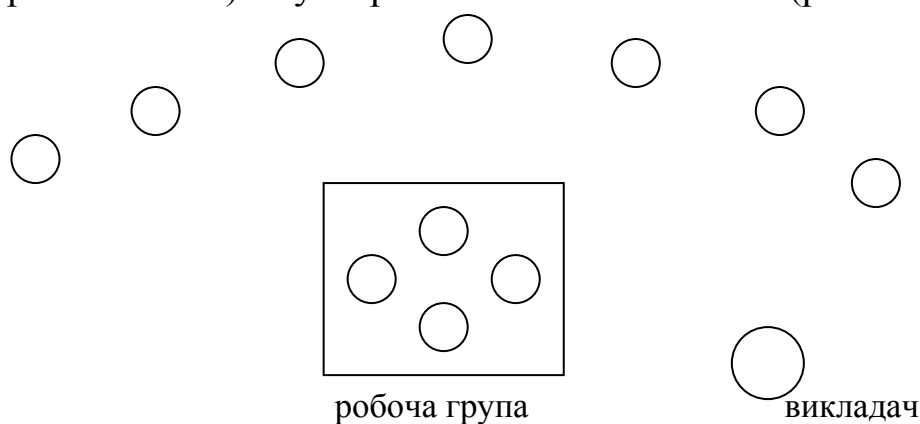

Рис. 16. Розміщення студентів при використанні методу «Акваріум»

Студенти цієї групи починають обговорювати запропоновану викладачем проблему. Групі, що працює, для виконання завдання необхідно:

- прочитати вголос ситуацію-завдання;
- обговорити її в групі, використовуючи метод дискусії;
- дійти спільної думки за 3 – 5 хв.

Всі інші студенти мають тільки слухати, не втручаючись у процес обговорення, спостерігають, чи змістовним він є і чи відбувається за визначеними етичними правилами. Після закінчення 3-5 хвилин група займає свої місця, а інші обговорюють наступні питання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи, яка висловила?
- Чи була ця думка достатньо аргументованою?
- Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група та обговорює наступну ситуацію.

Усі групи по черзі мають побувати в «Акваріумі», і діяльність кожної з них мусить бути обговорена аудиторією. Метод «Акваріум» сприяє формуванню критичності мислення студентів та повазі до плюралізму думок.

Метод «Займи позицію»

Вид діяльності «Займи позицію» допомагає з'ясувати, який спектр думок може існувати щодо обговорюваного питання. Надається можливість висловитися кожному, продемонструвати різні думки за темою, обґрунтувати свою позицію, знайти і висловити найбільш переконливі аргументи, порівняти їх з аргументами інших. Метод «Займи позицію» вчить толерантності та коректності в обговоренні найбільш гострих проблем.

Діяльність викладача по реалізації методу «Займи позицію» здійснюється таким чином:

- На дошці чи біля окремих столів прикріплюються плакати «Так», «Ні», «Не знаю».
- Викладач називає тему та пропонує студентам висловити почергово свою думку з досліджуваної теми.
- Після цього студентам пропонується стати біля того плаката («так», «ні», «не знаю»), який відповідає його позиції.
- Далі студентам пропонується підготуватися до обґрунтування своєї позиції, самостійно або в групі своїх однодумців дібрати декілька найбільш сильних аргументів, які можуть переконати інших у власній правоті, висловити свої аргументи аудиторії.

- У цей час іншим учасникам пропонується уважно вислухати аргументи та пропозиції однокурсників.

- Якщо після обговорення дискусійного питання студенти змінюють точку зору, то вони переходять до іншого плаката і пояснюють причину своїх дій, а також називають найбільш переконливу ідею чи аргумент протилежної сторони, спираючись на думки студентів.

- Підсумки роботи підводить викладач.

Метод «Займи позицію» найбільш ефективний при вивченні соціально-гуманітарних дисциплін, де особливої актуальності набуває формування вмінь етично і коректно аргументувати своє відношення до соціально-політичних та історичних подій.

Розігрування ситуацій у ролях

Мета розігрування ситуацій у ролях полягає у визначенні власного ставлення до конкретної життєвої чи виробничої ситуації, набутті досвіду поведінки в подібній ситуації шляхом виконання «ролі», яка є близькою до реальної ситуації. Цей метод допомагає навчатися через досвід та аналіз почуттів, імітує реальність шляхом «проживання ситуації у ролі», яка дісталася та надає можливість діяти «як насправді». Студенту пропонується поводитись і розігрувати свою роль, моделюючи свою реальну поведінку, якщо це ситуації, в яких він уже побував, або імпровізувати, уявляючи себе в пропонованій ситуації.

При розігруванні ситуації в ролях студентам рекомендується:

- Чітко дотримуватись своєї ролі.
- Намагатись слухати партнерів та викладача.
- Не коментувати діяльність інших, перебуваючи в ролі.
- Намагатись поставитися до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації, чітко аргументуючи свої дії, спираючись на теоретичні знання.
- Вийти з ролі після завершення розігрування ситуації.
- Брати участь в аналізі ситуації, не ображаючись на критичні зауваження, а сприймаючи їх як корисні поради.

Дискусія

Дискусія (лат. *discussio* – розгляд) – публічне обговорення спірного питання.

Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції студентів з певної проблеми або з суперечливого питання. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в аудиторії атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому студентів необхідно вчити правилам культури ведення дискусії. Найкраще, коли ці правила «створюються» у процесі сумісного обговорення. Як орієнтовний зразок наводимо «Правила дискусії»:

1. Говоріть по черзі, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, що їх висловила.
4. Поважайте всі висловлені думки (точки зору).
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.
6. Не змінюйте тему дискусії.
7. Намагайтеся заохочувати до участі в дискусії інших.

Викладач разом зі студентами може доповнити ці правила, прийняти їх після обговорення та дотримуватися під час проведення дискусій.

Метод «Ток-шоу»

Метою «Ток-шоу» є отримання студентами-екологами навичок публічного виступу та дискутування.

Викладач на занятті виконує функції ведучого «Ток-шоу». Робота студентів організується наступним чином:

1. Оголошується тема заняття.
2. Потім пропонується висловитися із запропонованої теми «запрошеним гостям».
3. Слово надається «глядачам», які можуть виступити зі своєю думкою або ставити запитання «запрошеним», на що відводиться не більше 1 хв.
4. «Запрошені» мають відповідати якомога коротше і конкретніше.
5. Ведучий (викладач) також має право ставити запитання або перервати виступаючого через ліміт часу.

Ця форма роботи допомагає навчитися брати участь у загальних дискусіях, висловлюватися лаконічно та аргументовано захищати власну позицію, впливати на формування громадської думки.

Метод «Ажурна пилка»

Цей метод вчить студентів роботі «у команді» для опрацювання значної кількості інформації за короткий проміжок часу. Позитивним ефектом «ажурної пилки» є заохочення учасників до взаємодопомоги, конструктивного співробітництва та толерантності. Основний принцип цього методу «вчимося – навчаючи».

Під час роботи з використанням методу «Ажурна пилка» студенти повинні бути готовими працювати в різних групах.

- Спочатку студенти працюють у так званій «домашній» групі.
- Потім в іншій групі вони будуть виступати в ролі «експертів» з питання, над яким працювали в домашній групі, та отримувати інформацію від представників інших груп.
- В останній частині заняття студенти знову повертаються в свою «домашню» групу, для того щоб поділитися тією новою інформацією, яку їм надали учасники інших груп, та обговорити її.

«Домашні» групи:

1. Кожна група отримує завдання, вивчає та обговорює його.
2. Бажано обрати в групі головуючого – тайм-кіпера (той, хто стежить за часом), та особу, яка ставить запитання. Слід переконатися, що кожний (кожна) розуміє зміст матеріалу, який обговорюється.

«Експертні» групи:

1. Після того як викладач об'єднав студентів у нові групи, учасники «домашніх» груп стають експертами з тієї теми, що вивчалася в «домашній» групі.

2. По черзі кожен учасник має: за визначений викладачем час якісно і в повному обсязі донести отриману раніше інформацію до членів інших груп та сприйняти нову інформацію від представників інших груп.

«Домашні» групи:

1. Потім студенти знову повертаються «додому», де мають

поділитися інформацією з членами своєї «домашньої» групи про нову інформацію, яку отримали від представників інших груп.

2. На заключному етапі формуються спільні висновки та пропозиції.

Таким чином, за допомогою методу «Ажурна пилка» за короткий проміжок часу можна отримати велику кількість інформації, однак цей метод вимагає дуже чіткої організації і розподілу функцій між студентами. Якщо ці правила не виконуються, то ефективність методу різко знижується.

Міні-модуль 3.6. Специфічні методи екологічної освіти

У професійній підготовці майбутніх екологів необхідно використовувати специфічні методи. Пропонуємо їх коротку характеристику.

Імітаційні екологічні ігри – тип екологічних ігор, що ґрунтується на моделюванні екологічної реальності і предметного змісту екологічної діяльності. Особливу увагу розробці і апробації імітаційних ігор з початку 70-х років минулого століття приділяли викладачі біологічного факультету Московського державного університету. Вчені запропонували міждисциплінарний підхід до вирішення екологічних проблем, що знайшло відображення в змісті такої, наприклад, гри як «Екологія в філології». Ця гра допомагає засвоїти лінгвістичну систему образів, які відображають взаємовідносини людини і природи, демонструє інтерференцію природних процесів та соціально-психологічних аспектів відносин між людьми.

Еколого-психологічний тренінг – це метод екологічної освіти, підґрунтям якого є методика соціально-психологічного тренінгу. Метою еколого-психологічного тренінгу є корекція екологічної свідомості особистості, що конкретизується в наступних завданнях:

- корекція, формування і розвиток екологічних настанов особистості, в першу чергу подолання антропоцентричного, прагматичного відношення до природних об'єктів;

- корекція цілей взаємодії особистості з природними об'єктами;

- навчання вмінням і навичкам такої взаємодії;
- розвиток перспективних можливостей суб'єкта при його контактах з об'єктами оточуючого світу;
- розширення індивідуального екологічного простору.

Тренінгові вправи використовуються тренером-викладачем у залежності від конкретної ситуації і дидактичних завдань. С.Д. Дерябо та В.А. Ясвін пропонують наступну методику проведення еколого-психологічних тренінгів. Спочатку учасникам пропонуються вправи, спрямовані на розширення презентативного досвіду взаємодії з природою. На наступному етапі рекомендовані вправи орієнтовані на формування екологічної емпатії, стимулювання ідентифікації з природними об'єктами. Це створює психологічну основу і готовність до засвоєння компетентних технологій взаємодії з природними об'єктами, чому присвячується наступний етап тренінгу. В заключній частині використовуються вправи узагальнюючого характеру, які спрямовані на корекцію стратегій взаємодії з природними об'єктами, екологізацію світогляду особистості, розширення суб'єктивного екологічного простору – зони персональної відповідальності за природу.

Проілюструємо зміст вправ еколого-психологічного тренінгу на прикладі вправ «Краснопис» та «Внуки Карла Ліннея».

Метою вправи «Краснопис» визначається посилення позитивного ставлення до природи, стимулювання уяви. Орієнтовний час проведення вправи - 20хв. Для виконання вправи необхідні папір, кольорові олівці, фломастери.

Учасникам пропонується намалювати кількох тварин, які б максимально відрізнялися одна від одної за різними параметрами (великий-маленький, хижий-мирний, пухнастий-гладенький тощо). Потім треба написати назву тварини, описуючи розмір, колір, форму, товщину таким чином, щоб назва відповідала зовнішності і характеру кожної тварини. При цьому слід намагатися, щоб назва сподобалася самій тварині. Вправа повинна завершуватися обговоренням, що розширює діапазон психолого-педагогічного впливу на учасників.

Основною метою вправи «Внуки Карла Ліннея» є розвиток емпатії та уяви. Орієнтовний час проведення вправи – 20 хв. Для виконання вправи

необхідні папір і ручка. Учасники придумують назви тваринам і рослинам, тобто додають прикметники до назв природного об'єкта, щоб сама назва викликала у людини позитивні емоції, щоб рослину чи тварину з такою назвою «важко було образити». Як приклад можна провести традиційні словосполучення «благородний олень», «плакуча верба», «хитра лисичка» тощо. При виконанні вправи можна використати елементи рольової гри: «Уявіть собі, що ви Карл Лінней», або «Ви були в експедиції і знайшли нові тварини і рослини, які невідомі науці. Їх треба назвати. Вибір назви аргументуйте».

Дидактичні екологічні гри

Продемонструємо особливості методики проведення дидактичної гри на прикладі гри «Ми живемо в містечку Х».

1 етап. (Підготовка) Студентів-екологів заздалегідь знайомимо з темою практичного заняття «Технології управління конфліктними екологічними ситуаціями» та пропонуємо самостійно підготуватися до нього, опрацювавши рекомендовану літературу.

2 етап. На початку практичного заняття знайомимо студентів з ситуацією, що склалася в невеличкому містечку Х:

Уявіть собі, що Ви мешканці маленького містечка Х, на території якого розташований хімічний завод (рис. 17).

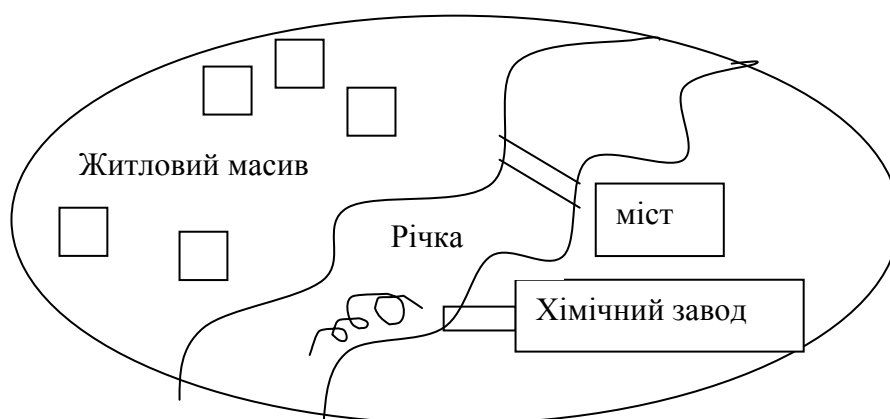

Рис.17. Розташування містечка Х.

Хімічний завод забруднює оточуюче середовище. Жителі містечка

вимагають його закрити. Позиція представників заводу: завод випускає багато продукції, якою користуються жителі міста. На заводі працюють жителі містечка Х, якщо його раптом закриють, то виникне проблема безробіття. Позиція представників громадськості містечка Х: завод забруднює середовище, річку, з якої жителі беруть воду. Забруднене повітря пагубно впливає на здоров'я людей. Завод необхідно закрити. (Бажано, щоб студенти-екологи оперували статистичними екологічними показниками, типовими для їх місця проживання).

3 *етап*. Групі незалежних експертів (найкраще підготовлені та найбільш авторитетні студенти групи або викладачі, запрошені з кафедри екології, менеджменту організацій та ін.) пропонують організувати дискусію з метою вирішення конфлікту між представниками заводу і жителями міста Х. Для цього групу за бажанням поділяють на дві підгрупи: заводчани і представники громадських організацій містечка. При організації дискусії бажано використати стратегію «П'ять кроків» (Методика Д. Шапіро):

- 1) Аналіз конфлікту: виявити причину конфлікту та позиції учасників.
- 2) Аналіз почуттів. Учасникам конфлікту рекомендується проаналізувати емоції та почуття, які вони відчувають при виявленні причини конфлікту.
- 3) «Чого ми хочемо?» Учасникам конфлікту слід сформулювати свої вимоги один до одного. Висловити їх в коректній формі. Проаналізувати: «Чого ми хочемо? Чого хочуть наші опоненти? Які перешкоди заважають нам досягти бажаного? Яким чином сумісними зусиллями досягти цього?»
- 4) Наші ідеї. Сформулювати ідеї, реалізуючи які можна б досягти бажаних результатів (вирішити конфлікт).
- 5) Наш план. При обговоренні ідей сформулюйте сумісний з опонентом план досягнення бажаних результатів, обміняйтесь думками: «Чи задовольняє присутніх запропонований план?»

4 *етап*. Після завершення дискусії слід обговорити стилі поведінки у дискусії учасників гри та запропонувати їм визначити оптимальні шляхи вирішення конфлікту. Слід визначити, чи дотримувалися учасники гри етичних норм ведення дискусії. Якщо вирішення конфлікту не відбулося, то необхідно проаналізувати причини.

Безперечно, організація дидактичної гри потребує від викладача

широкої ерудиції, педагогічної майстерності та вмінь педагогічної імпровізації. Так, наприклад, у даному випадку у сюжет гри можна включити виступ мера міста, представників засобів масової інформації, представників екологічних організацій з інших міст, які б могли стати третейськими суддями, консультантами тощо. Для поглиблення дидактичного ефекту організованої гри студентам доцільно пропонувати подальшу самостійну роботу за темою та виконання творчих вправ. Зокрема, у розвиток теми дидактичної гри «Ми живемо в містечку Х» учасникам можна запропонувати:

а) знайти шляхи вирішення міжгрупового конфлікту, зміст якого описаний місцевими засобами масової інформації (газета, часопис, телебачення);

б) скласти анотацію джерел інформації, у яких запропоновані шляхи вирішення виробничих конфліктів.

Молодому викладачеві і, зокрема студенту магістратури в процесі педагогічної практики, плануючи дидактичну екологічну гру, слід дотримуватися наступного плану дій:

1. Вибір теми та діагностика початкової ситуації. Темою дидактичної гри може бути практично будь-який розділ соціально-гуманітарної дисципліни. Бажано при цьому, щоб ігровий матеріал був орієнтований на формування екологічного світогляду студентів, їх екологічної культури.

2. Діагностика рівня психологічної та навчальної підготовки студентів.

3. Визначення цілей та завдань гри, які формулюються не тільки згідно теми, але й з урахуванням раніше вивченого матеріалу. В одній і тій ситуації, але маючи різні дидактичні та виховні цілі, бажано по різному моделювати гру. Для цього потрібно відповідно розмістити акценти та сформулювати цілі гри на кожному її етапі, дотримуючись правила: «Гра не заради гри, а для навчання».

4. Діагностика ігрових якостей учасників ділової гри. Проведення занять в ігрових формах буде більш ефективним, якщо дії викладача звернені не до абстрактного студента, а до конкретної особистості або глибоко вивченої групи студентів.

5. Визначення структури гри. Структура визначається з урахуванням

цілей, задач, теми заняття, кількості учасників та рівня їх підготовки.

6. Діагностика об'єктивних обставин. У даному випадку розглядається питання про те, де, як, коли та при яких умовах, з якими предметами буде проходити гра, тобто оцінюючи її зовнішні атрибути (аудиторія, технічні засоби навчання, навчальне заняття за розкладом та ін.).

7. Виявлення можливих варіантів перебігу гри, вибір оптимального варіанту з урахуванням специфіки студентської групи.

8. Завдання для самостійної роботи студентів щодо поглиблення знань та умінь, отриманих у процесі гри.

Переваги дидактичних ігор

1. Отриманий в процесі дидактичної гри досвід та переживання запам'ятовуються та зберігаються протягом тривалого часу.
2. Учасники гри отримують позитивні емоції.
3. Гра дає змогу зрозуміти, як почувають себе інші люди, потрапляючи в конкретні виробничі чи життєві ситуації.
4. Гра надає можливість учасникам засвоїти та закріпити різноманітні моделі поведінки.
5. Систематизуються та поглиблюються теоретичні знання.

Недоліки дидактичних ігор

1. Успішність ділової гри цілковито залежить від умов її проведення: якщо студенти відчують, що сценарій гри – нереалістичний за своєю сутністю, та не враховує деталей практичної діяльності, цінність гри буде втрачена, а її мета не буде досягнута.
2. Якщо мета гри не має ґрунтовних пояснень і не зроблений акцент на важливості демонстрації певної поведінки (а не акторських здібностей), то існує небезпека, що дидактична гра буде сприйматися як розвага і не матиме конкретного дидактичного результату.
3. Якщо студенти не підготовлені до гри, бояться «втратити обличчя», емоційно скуті, то використання цього методу лише посилить напруження, а дидактичні, виховні та розвивальні завдання не будуть досягнуті.

Навчальні екологічні стежини

Навчальні екологічні стежини - спеціально обладнані території, на яких створюються умови для виконання системи завдань, що організують і спрямовують екологічну діяльність студентів чи учнів в природному оточенні. Завдання виконуються у процесі екологічних екскурсій, а також у процесі польового практикуму.

Маршрут екологічної стежини вибирається таким чином, щоб у ньому були презентовані не тільки ділянки «дикої» природи, але й антропогенний ландшафт. Це дозволяє здійснювати порівняльне вивчення природного і перетвореного середовища, дослідити характер природо-перетворюючої діяльності людини, вчить прогнозувати різнобічні наслідки такої діяльності.

Звичайно екологічна стежина відвідується під керівництвом екскурсовода, але якщо студентам чи школярам запропонувати путівник та надати методичні рекомендації щодо виконання завдань, то можливе і самостійне ознайомлення з експозицією стежини.

Екологічні екскурсії

Екологічна екскурсія (лат. *excursio* - поїздка) - форма екологічної освіти, яка здійснюється у вигляді групового відвідування природних комплексів або закладів культури (музеїв) з дидактичною метою.

На екскурсіях школярі вчаться, а студенти поглиблюють уміння орієнтуватися на місцевості, вивчати світ природи, робити спостереження над явищами природи та аналізувати їх. У процесі екскурсії у молоді формується система уявлень про природні комплекси (біоценози), розкривається естетичний та пізнавальний потенціал світу природи, формується суб'єктивно – непрагматичне відношення до нього, засвоюється низка природоохоронних технологій і, головне, стратегія індивідуальної поведінки в природному середовищі.

При підготовці екологічної екскурсії слід заздалегідь визначити проблематику екскурсії, вивчити місцевість, скласти маршрут, ознайомити екскурсантів з правилами поведінки на екскурсії.

У процесі екскурсії слід концентрувати увагу присутніх на особливостях конкретних природних об'єктів. Результати екскурсії слід

обговорити на практичних аудиторних заняттях з обов'язковими висновками у вигляді творів, рефератів, доповідей тощо.

Серед розмаїття способів оволодіння студентами системою екологічних знань слід виокремити такі, що сприяють формуванню у них ціннісно-емоційного відношення до природи.

Зокрема, в практиці роботи Херсонського державного аграрного університету широко використовувалось проведення студентами магістратури «творчих годин» зі студентами молодших курсів за наступною тематикою:

- Хай вічно струмує вода;
- Свято осінніх квітів;
- Осінній бал;
- Свято червоної калини;
- Зимовий карнавал;
- Свято осіннього урожаю.

Вибір дидактичних методів

Знаючи зміст традиційних та інноваційних технологій навчання, викладач має здійснити **вибір дидактичних методів**. У зв'язку з цим запропонуємо низку методичних порад, які допоможуть молодому викладачеві оптимізувати навчальний процес та його результати.

Отже, **обираючи дидактичний метод чи їх поєднання, слід урахувати:**

- *Особливості навчальної дисципліни.* Так, є методи, які успішно використовуються у процесі вивчення всіх навчальних дисциплін (лекція, бесіда, дидактична гра, самостійна робота з джерелами інформації тощо), є методи, які дають позитивні результати при викладанні природничо-математичних дисциплін (розв'язування задач, практичні роботи, лабораторний практикум та ін.), заняття типу «ток-шоу», тренінги, прес-конференції тощо можуть активно використовуватись при вивченні соціально-гуманітарних дисциплін.

- *Особливості теми заняття та його завдань* (навчальних, виховних, розвивальних). Так, на семінарському занятті, орієнтованому на засвоєння нових знань, доцільно використати мікровикладання, бесіду,

доповіді студентів з аналізом їх змісту. Практичне заняття, спрямоване на перевірку і корекцію знань, умінь та навичок, потребує використання вправ, тестових завдань, проведення «термінологічних» диктантів тощо.

- *Особливості змісту і структури навчального матеріалу.* Наприклад, якщо матеріал об'ємний, новий, складний для засвоєння, то можна використати лекцію, розповідь, опорні конспекти з коментарем викладача. За умови, що матеріал невеликий за обсягом і доступний для самостійного вивчення студентами, бажано обрати підготовку студентами рефератів, метод прес-конференції, обговорення вивченого в групах («Акваріум», «Ажурна пилка» і т.п.). Для творчого осмислення теми, розвитку критичного мислення студентів можна використати «Брейн-стормінг», дидактичні ігри, метод синектики тощо.

- *Обсяг часу, відведеного на засвоєння матеріалу.* Якщо обсяг часу обмежений, не слід вибирати проблемну лекцію, дискусію, дидактичні ігри, тому що є ризик не встигнути глибоко і різнобічно висвітлити тему.

- *Навчально-матеріальну базу ВНЗ.* Добре обладнані аудиторії, наявність технічних засобів навчання, комп'ютерна підтримка навчального процесу, сучасна наочність сприяють реалізації «золотого правила» дидактики: використанню методів ілюстрації, демонстрації, якісному проведенню лабораторних, практичних робіт, організації плідної навчально-дослідної та науково-дослідної роботи.

- *Вікові та психологічні особливості студентів, рівень загальної підготовки академічної групи.*

- *Черговість навчального заняття за розкладом.* Недоцільно проводити модульну контрольну роботу чи захист курсових робіт на останніх парах, коли студенти втомлені, а увага розконцентрована. Не можна також в один навчальний день проводити декілька контрольних заходів з різних предметів, що, по-перше, знижує об'єктивність отриманих результатів, а, по-друге, спричиняє недоцільне психологічне напруження і стресові стани студентів.

- *Психолого-педагогічні особливості викладача, особливості його особистості та рівень педагогічної майстерності.*

Так, одні викладачі прекрасно володіють методикою проведення проблемної лекції, інші вдало організують дискусії, дидактичні ігри, тренінги і т.п. Однак слід використовувати не лише ті методи, які

найкраще вдаються викладачеві, але й постійно розширювати їх спектр, вдосконалювати педагогічну майстерність. Власне саме на вирішення цієї проблеми і спрямований матеріал, висвітлений в модулі 3.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Що означають терміни «традиційні» та «інноваційні» педагогічні технології?
2. Аргументуйте необхідність інноваційних процесів у вищій школі України.
3. Охарактеризуйте основні вимоги до інтерактивних методів навчання студентів-екологів.
4. Сформулюйте дидактичні вимоги до організації і проведення колоквиумів, заліків та іспитів.
5. Заповніть таблицю, подану нижче (за прикладом описаної дискусії):

Метод	Зміст	Методичні поради	Переваги	Недоліки
Рольова гра				
Метод кейсів				
Метод «мозкового штурму»				
Дискусія	Вільний вербальний обмін знаннями, ідеями чи думками між викладачем і студентами та між студентами	- Часові та етичні рамки мають бути обговорені до початку дискусії. - На початку заняття обов'язково повинна бути чітко визначена мета дискусії - Необхідно створити сприятливе емоційно – психологічне середовище, забезпечити можливість вільного обміну думками	Демонстрація розуміння. Активне опанування знаннями. Активна взаємодія	Можливе відхилення від теми. Сильна залежність від рівня підготовки студентської групи.

6. Висловіть своє ставлення до зменшення кількості аудиторних занять і збільшення частки самостійної роботи студентів магістратури.
7. Які методи навчання, на Вашу думку, орієнтовані на формування творчої особистості? Відповідь аргументуйте.

Індивідуальні творчі завдання

1. З психолого-педагогічної та науково-методичної літератури останніх років доберіть 7-10 публікацій, присвячених методам навчання фахівців-екологів. Проаналізуйте вплив нової парадигми навчання на погляди науково-педагогічних працівників стосовно змісту екологічної освіти і вибору дидактичних методів.

2. Проаналізуйте сутність поняття «педагогічна інноватика». Чи є різниця між термінами «інноватика» та «інновації»?

3. Підготуйте план-конспект семінарського заняття з використанням інтерактивних методів навчання (за фаховим спрямуванням студента).

4. Апробуйте методичну розробку в процесі педагогічної практики. Проаналізуйте результативність заняття.

Практикум

2. Викладач на занятті повідомляє про контрольну роботу. Студенти незадоволено перемовляються.

Ваші дії:

I варіант: Ви говорите: «Про контрольну роботу Ви були попереджені. Ви знали, що вона буде. Не робіть незадоволених облич. Беріть, будь ласка, аркуші паперу і пишіть!».

II варіант: Ви говорите: «Сьогодні у нас контрольна. Я завжди переживаю, коли ви нервуєте. Але думаю, що матеріал Ви знаєте. Контрольна ж потрібна, щоб ще раз закріпити знання і бути готовими до іспиту. Отож, успіхів!».

Який варіант Ви вибираєте?

Чому?

2. Уважно прочитайте кейс «Кошмар одного викладача»^{*} і підготуйтеся до роботи з цим матеріалом в аудиторії. Для цього:

- 1) Розгляньте запропоновану ситуацію і дайте відповідь на запитання: «Що має зробити викладач за ситуації, яка склалася?»
- 2) Визначте сутність проблеми.
- 3) Запропонуйте кілька питань до запропонованої ситуації, які допоможуть ідентифікувати проблеми, порушені в цьому кейсі.
- 4) Свій варіант розв'язання проблеми викладіть письмово.
- 5) Обговоріть з колегами (однокурсниками) різні варіанти вирішення проблеми.

Кошмар одного викладача

Джефф Фрімен викладав упродовж шести років під час навчання в аспірантурі Колумбійського університету, де він захистив дисертацію з сучасної європейської історії, а потім перейшов працювати в Південно-західний університет на постійну ставку. Він вважав себе викладачем вимогливим, але справедливим, і був трохи здивований, довідавшись, що його перший курс «Європейська конституційна історія» — обов'язковий для бакалаврів — вважається серед студентів простим курсом, на якому легко одержати оцінку В. Решта викладачів, які також читали цей курс, були не дуже вимогливими; кожен із них мав право самостійно вирішувати, що і як робити впродовж викладання курсу. Джефф вирішив перебрати на себе цілковиту відповідальність за свій курс і домогтися вимогливості й точності. На його подив, студенти позитивно відреагували на таку політику. Після кожної півгодинної лекції він проводив обговорення, до якого всі студенти завжди добре готувалися.

Усі, але не Боб Крейн. Він відвідував заняття нерегулярно, ніколи не брав участі в обговоренні, замість реферату здав щось, що можна назвати пародією на дослідження, і навіть не прийшов на обов'язкову дискусію, яку багато студентів вважали кращим заняттям за весь курс. Фінальний іспит не показав жодних поліпшень, і Джефф із легким серцем поставив Бобові оцінку D. Тиждень потому, в середині листопада, Боб

^{*} Балягіна І.А., Богорад М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К.: КНЕУ, 2005. - 341с.

увірвався до кабінету Джеффа — це була його перша поява з початку семестру, незважаючи на постійні запрошення з'явитися на консультацію. «Ви не можете так зі мною вчинити, м-р Фрімен, — вибухнув Боб. — Я заслуговую на вищу оцінку!»

«Не бачу для цього ніяких підстав, — сказав Джефф. — Ви постійно опинялися в самому кінці рейтингу. Я б міг вигнати вас одразу, але подумав, що ви заслуговуєте D принаймні за те, що здали щось на зразок реферату». Потім він у деталях описав Бобові його численні помилки і провали протягом курсу. Боб змінив тактику: «Послухайте, м-р Фрімен, — сказав він. — Ви робите велику помилку. Ви маєте поставити мені C».

Ця заява пролунала як погроза; ультимативний тон Боба розлютив Джеффа. «Тоді вам треба краще працювати впродовж курсу, — холодно відповів він. — А тепер, будь ласка, не марнуйте свій і мій час. Мені здається, вам треба йти». Боб пішов.

Через півгодини в кабінеті Джеффа залунав телефонний дзвоник: «Це Метт Крейн. Боб — мій молодший брат, — почувся у слухавці гучний голос. — Ми не збираємося терпіти ваші витівки. Чому вам узагалі дозволили викладати в цьому коледжі, чорт забирай? Ми зараз йдемо до декана, і вас звільнять!» Джефф кинув слухавку, тремтячи від люті. Телефон задзвонив знову: «Знаю, я погарячкував, — сказав Метт. — Я прошу вибачити мені, але справа от у чому: ми обоє граємо у футбольній команді, розумієте? Боб — наш кращий захисник, і до кінця сезону залишилося всього дві гри. Він уже є в списку на відрахування. Якщо ви не поставите йому C, його виженуть з команди і з нашого братства. Це справді важливо!» Джефф просто лютував. Футбол — важливо? А він думав, що річ у конституційній історії! «Ваш брат чесно заробив свою оцінку D, — сказав він. — Відверто кажучи, я не певен, що він взагалі щось читав за цим курсом. Не бачу жодних підстав змінювати його оцінку».

Метт раптово став дуже ввічливим: «Ну добре, пане Фрімен. Якщо він нічого не робив на вашому курсі, не могли б ви поставити йому прочерк? Це не знизить його середній бал, і він зможе залишитися в команді. Ви не уявляєте, як це для нас важливо. Невже вам його зовсім не шкода?» Джефф почав вагатися. Він замислився, наскільки його принципи відповідали принципам цього університету. Він згадав

нещодавні збори викладачів коледжу, на якому представник опікунської ради сказав: «Ми хочемо, щоб наша футбольна команда пишалася своїм університетом!» Тоді ця заява здалася Джеффу смішною, але тепер він замислився, наскільки серйозно в Південно-західному університеті ставилися до футболу.

Джефф згадав, що чимало колишніх випускників університету, котрі робили закладові великі пожертвування, дякували при цьому не історичному факультету, а футбольній команді. Футбол був пристрасстю багатьох студентів. Невже, думав він, у нього склалося неправильне уявлення про ієрархію цінностей у цьому навчальному закладі? Може, його вимоги до Боба Крейна були невиправдано високими? Одне слово, чи була в словах Метта бодай частка правди?

Джефф стиснув трубку і промурмотів: «Я подумаю, до побачення». І повісив трубку. Потім, у своєму кабінеті, він почав розмірковувати стосовно цього конфлікту. «Що мені робити, — думав він. — Піддатися на домагання чи поставити цьому негідникові D, на що він цілком заслуговує?»

Контрольні завдання за модулем 3

Підготуватися до модульної контрольної роботи за темами:

1. Сучасна вища школа в умовах ринкової економіки.
2. Академічна лекція у вищій школі.
3. Технологія підготовки різних видів лекції.
4. Психолого-педагогічні та методичні вимоги до академічної лекції.
5. Види семінарів, вимоги до їх організації і проведення.
6. Особливості підготовки і проведення просемінарських занять.
7. Особливості технології і техніки підготовки та проведення практичних і лабораторних занять в групах студентів-екологів.
8. Методика проведення консультацій.
9. Індивідуальні заняття в структурі навчального процесу у вищій школі.
10. Колоквіум як форма контролю знань.
11. Методика підготовки і проведення модульних контрольних робіт.

12. Модульно-рейтингова і кредитно-модульна технології навчання.
13. Проблеми сучасної вищої екологічної освіти.
14. Методика підготовки і проведення екологічних екскурсій.
15. Класифікація методів навчання у вищій школі: порівняльний аналіз.
16. Дистанційне навчання як інноваційна технологія.
17. Комп'ютерна підтримка навчального процесу у вищій школі.
18. Визначення методу навчання, його основні функції.
19. Чинники впливу на вибір дидактичних методів.
20. Дидактичні вимоги до проведення навчальних занять зі студентами першого курсу.
21. Реалізація міжпредметних зв'язків у процесі формування практичних умінь студентів-екологів.
22. Особливості використання дидактичних ігор у професійній підготовці майбутніх екологів.
23. Принципи упровадження інтерактивних методів навчання в навчальний процес вищої школи.
24. Роль інноваційного середовища у підвищенні якості підготовки випускників ВНЗ.
25. Класифікація та загальна характеристика методів навчання у ВНЗ.

Використана і рекомендована література

1. Авдєєва І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: Навч. посібник. – К. : ВД «Професіонал», 2007 – 304с.
2. Андрущенко Віктор. Університетська освіта: тенденції змін // Вища освіта України. – 2012. - №2. – с. 5-15.
3. Бабенко К.П. Методика проведення семінару в групах магістрів на тему «Сучасні технології навчання у ВНЗ» // Педагогіка і психологія. – 2007. – №1 (54). - с. 64-69.
4. Балягіна І.А., Богорад М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К. : КНЕУ, 2005. - 341с.
5. Буркова Л. Технології в освіті // Рідна школа. – лютий. – 2001. –

- с.18-19.
6. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие. – М. : Издательство «Ось -89». – 2000 – 210 с.
 7. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ : Центр навчальної літератури. – 2003. – с.176 – 197.
 8. Гейко І. Використання інтерактивних форм і методів навчання. З досвіду роботи // Тема. – 2004. - № 3-4. – с. 229-232.
 9. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
 10. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / Упоряд. Л.Галіцина. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
 11. Катеруша О. Ділові ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів // Вища школа. – 2009. - №12. – с. 53-60.
 12. Коваль Н.В. Як підготуватися до доповіді, дискусії, написання статті, використовуючи методи побудови картограм та шість кольорів мислення // Наука і методика. – 2006. – №9, – С. 101-102.
 13. Ковальова К., Ковальов В. Методологічні аспекти методу CASE-STUDY при викладанні економічних дисциплін // Вища школа. – 2010. - №2. с. 68-75.
 14. Кривуля Г., Шкіль О., Каук В. Контроль залишкових знань студентів // Вища школа. – 2009. - №5. – с. 77-89.
 15. Мазоха Д.С., Опанасенко Н.І. Педагогіка: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
 16. Модестова Тетяна. Самостійна робота як складова педагогічної підготовки студентів магістратури // Вища школа. – 2012. – №2. – С. 80-86.
 17. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. - М. : Академический проект, 2004. - 2-е изд., испр. и доп. - 560с.
 18. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури. – 2007.
 19. Нагаєв В.М. Оцінювання навчальної діяльності студентів за

- модульно-рейтингової технології навчання //Педагогіка і психологія. – 2000. - №3. – с. 84 – 88.
20. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О. Педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1995. – 253 с.
 21. Сисоєва С.О. Освітні технології і методологічний аспект //Професійна освіта: педагогіка і технологія. – Київ – Ченстохова, 2000. – с. 351-365.
 22. Стецюк Кіра. Поетапне формування екологічної культури майбутніх фахівців вищої аграрної школи. // Вища школа. – 2012. – №2. –с.74-79.
 23. Туркот Т.І., Осадчук І.В., Технологія самостійної роботи студентів, що зберігає їхнє здоров'я (з досвіду роботи) // Педагогіка і психологія. – 2006. -№3. – с. 65-73.
 24. Туркот Т.І., Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник. –К. : Кондор. – 2011. – с. 343-409.
 25. Уваркіна Олена. Особливості сучасного розвитку української національної освіти // Вища освіти України. – 2012. - №1. – с. 20-25.
 26. Ушкаренко В.О., Смолієнко Н.Д., Осадчук І.В., Виноградова Т.І. Організація самостійної роботи студентів. – Херсон: Айлант, 2005. – 96 с.
 27. Фесенко В., Хомула А. Інтерактивні методики – найкращий шлях до досягнення вершини педагогічної майстерності // Вища школа. – 2009. - №12 – с. 39-44.
 28. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, «Академвидав», 2006. – с. 213 – 231.
 29. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учебное пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2002. - 437с.
 30. Чикун Надія. Психолого-педагогічні аспекти активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. // Вища школа. – 2012. - №7. - с. 47-55.
 31. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007.

Додаткова література

1. Артемова Любов. Лабораторні роботи як навчальне дослідження під час аудиторних занять // Вища школа. – 2012. - №5. – с. 44-52.
2. Бонч-Бруєвич Г.Ф. та ін. Методика застосування технології SMART Board у навчальному процесі: Навч. посібник. –К. : - КМПУ ім. Б.Д. Грінченко, 2007.
3. Васянович Г.П. Лекція у вищій школі // Вісник. Львівський держ. фінанс. екон. Ін-т. Серія «Економічні науки». – Львів, 2003. - №4. – с. 176-187.
4. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры: Принята на Всем. конф. ЮНЕСКО, Париж, 5-9 окт. 1998 г. // Alma mater. – 1999. - №3. – с. 29-35.
5. Дьомін О.А., Угринюк І.М. Генезис і динаміка вдосконалення технологій академічних лекцій в історичному аспекті // Нові технології навчання. – 2006. - №42. – с. 28-32.
6. Заводяний Віктор, Заводяний Володимир. Рейтинг – система оцінювання успішності студентів // Рідна школа. – 2001. - №1. – с. 45.
7. Зварич Ірина. Засади педагогічного контролю й оцінювання знань студентів // Рідна школа. – 2002. - №10. – с. 19 – 21.
8. Педагогічні технології в неперервній освіті: Монографія (С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька та ін.) /За ред. С.О.Сисоєвої. – К.: Віпол, 2001. – 502 с.
9. Перець О.Б. Про дидактичні можливості інформаційних технологій у викладанні природничо-математичних дисциплін: Зб. наук. праць. – Випуск 22. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2009. – с. 440-445.
10. Сибирская М.П. Педагогические технологии и повышение квалификации инженерно-педагогических работников. – СПб, 1997. – 212 с.

Модуль 4. Психолого-педагогічні засади формування особистості студента-еколога

Людина є міра всіх речей
Протагор

Мета вивчення модуля: ознайомити магістрантів з психологічними особливостями студентства як специфічної соціальної і вікової групи, психолого–педагогічними можливостями та умовами формування професійної мотивації і соціалізації майбутніх фахівців-екологів.

Міні – модуль 4.1. Загальна характеристика психологічних особливостей юнацького віку. Студентство як особлива соціально – психологічна група .

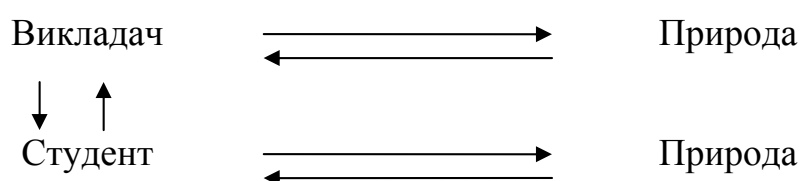
Міні – модуль 4.2. Урахування типологічних особливостей студентів у навчально – виховному процесі вищого навчального закладу.

Міні – модуль 4.3. Гуманістичне освітнє середовище як чинник соціалізації студента.

Ключові слова: студентство, студентська академічна група, соціальна група, юнацький вік, психологічні особливості старшого юнацького віку, соціальна адаптація, студентський колектив, типологічні особливості студентства, темперамент, характер, акцентуації характеру, гендерні особливості, міжособистісні взаємини, конформізм, сугестія, інгібіція, фрустрація, гармонізація взаємовідносин.

Одна з особливостей процесу навчання і виховання молоді у вищих навчальних закладах полягає в тому, що за своїм змістом вони є суспільними, а за формою – особистісно–індивідуальними, безпосередньо пов'язаними з особистостями викладача і студента. Студент є об'єктом педагогічної діяльності. Результати діяльності педагога матеріалізуються в якості знань випускника ВНЗ, рівні його вихованості, спрямованості

особистості та професійних вміннях, рисах характеру тощо. Своєрідність студента, як об'єкта педагогічної діяльності, знаходить вияв у тому, що він є водночас і суб'єктом діяльності: учасником навчально – пізнавальної, науково – дослідної, комунікативної діяльності, а також він має власну життєву мету, свої способи її досягнення, свої можливості. І від того наскільки глибоко викладач буде знати індивідуальні особливості студента і ураховувати їх в навчально – виховному процесі, буде залежати як результат взаємодії в системі „викладач – студент”, так і кінцевий результат діяльності вищого навчального закладу - рівень фахової підготовки, розвитку та вихованості його випускників. Слід, безперечно, погодитись з думкою авторів „Креативної педагогіки і психології” О.В.Морозова та Д.В.Чернилевського, які зазначають: „Викладачеві необхідно володіти вмінням комплексно планувати задачі навчання і виховання, розвиваючи здібності студентів на основі вивчення їх реальних можливостей, виокремлювати головне, суттєве в змісті, правильно добирати методи, засоби і форми організації навчання і виховання, здійснювати диференційований підхід до студентів, створювати студентам необхідні умови для навчання, вміло використовувати вибраний варіант навчального процесу, оперативно його коректуючи за необхідності”^{*}. Педагогічна діяльність викладача, який здійснює професійну підготовку екологів, не може спиратися на формалізовані, алгоритмізовані підходи до свого предмету – натомість потрібні емпатія, духовне переживання та естетичне відчуття природи. Процес керівництва професійним становленням студентів – екологів неможливий поза суб'єкт – суб'єктною взаємодією, що стає можливим лише на умовах творчого діалогу в системі:

Така взаємодія забезпечує сумісний пошук раціональних підходів до

^{*} Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академический проект, 2004. – с. 313.

пізнання природи та її охорони, передбачає перехід від «педагогіки заходів» - гучних, формалізованих способів взаємодії студентів з природою – до витончених, психологічно обґрунтованих, індивідуальних форм впливу на екологічну свідомість вихованців.

Слід зазначити, що саме на висвітлення соціально-психологічних особливостей студентства та перспектив їх урахування в навчально-виховному процесі сучасного вищого навчального закладу спрямований „Модуль 4”.

Міні-модуль 4.1. Загальна характеристика психологічних особливостей студентського віку

Соціально-психологічні особливості студентського віку

Старший юнацький або студентський вік (17-23 років) як спеціальний об'єкт психолого-педагогічних досліджень виділений порівняно недавно (у 70-і роки ХХ століття), коли інтенсифікувалися дослідження в галузі педагогіки та методики викладання у вищій школі.

У перекладі з латини слово „студент” означає „той, що сумлінно працює”, „той, хто бажає знання”. У стародавньому Римі та в середні віки студентом називали кожного, хто був зайнятий процесом пізнання. З появою університетів (ХІІ ст.) термін „студент” почали використовувати для характеристики осіб, що навчались у вищих навчальних закладах.

Г. Хоружий зазначає, що студентство є особливою соціально-демографічною групою, складовою академічної спільноти, яка характеризується особливим соціальним становищем, роллю і статусом у суспільстві, рівнем соціалізації, соціально-психологічними особливостями, віковою структурою, територіальним розподілом тощо*.

Отже, студентство – це особлива складова суспільства, яка має як типові для сучасної молоді риси так і особливості. Зокрема, для України портрет сучасного молодого покоління, створений за даними

* Хоружий Григорій. Студентоцентризм як принцип академічної культури. // Вища школа. – 2012. - №4. - с. 9.

соціологічних досліджень, має певні типові риси. Молодь:

- стала більш прагматичною і самостійною у своїх діях. Вона більше покладається на власні сили та можливості, а не на державу чи будь-кого іншого у вирішенні власних проблем. Значно зменшуються патерналістські орієнтації;
- має в цілому досить низький рівень соціальної активності, участі в діяльності політичних партій і громадських організацій. Цей процес відбувається на тлі значної активності невеликих груп молодих громадян, зорієнтованих на політичну діяльність;
- у цілому має бажання вчитися, набувати вищої освіти, що дає можливість більш упевнено почуватися в житті, саморозвиватися та самореалізовуватися;
- вирізняється зниженням культурних запитів, певною кризою ідеалів, втратою духовних орієнтирів (Яременко О.О., Лукашевич М.П. та ін.).

Водночас студентська молодь має свою специфіку. Студентство – це в першу чергу особливий віковий період, період переходу „від старшого шкільного віку до дорослості”, місток між дитинством і дорослим життям. Цей період характеризується настанням психологічної і фізичної зрілості. Однак особистісне формування молодої людини відбувається досить складно, має свої протиріччя і труднощі, які необхідно враховувати в навчально-виховному процесі.

У ранній юності, притаманній старшому шкільному віку та початку студентського життя, зі сторони фізичного розвитку згладжуються ті диспропорції, які характерні для підлітків. Зникає непропорційність у розвитку кінцівок і тулуба, збільшується відносний об'єм грудної клітки, вирівнюється співвідношення між масою тіла і об'ємом серця, ліквідується відставання у розвитку серцево-судинної системи, підвищується м'язова сила, зростає фізична працездатність та витривалість. Координація рухів за всіма якостями наближається до показників дорослої людини. В основному завершується статеве дозрівання, загальний темп росту сповільнюється, але зміцнення фізичних сил і здоров'я продовжується. Юнаки відрізняються достатньо високою фізичною працездатністю, меншою втомлюваністю, що іноді обумовлює

переоцінку своїх сил, невміння реально оцінювати фізичні можливості. На більш високому рівні знаходиться розвиток нервової системи, що спричиняє низку специфічних особливостей пізнавальної діяльності, емоційно-почуттєвої сфери, вольових процесів. Переважаючого значення в пізнавальній діяльності набуває абстрактне мислення, намагання більш глибоко зрозуміти сутність і причинно-наслідкові зв'язки предметів і явищ, що вивчаються. В мисленні переважає аналітико-синтетична діяльність, схильність до порівнянь, виникає потреба зрозуміти діалектичну сутність явищ у їх протиріччях і взаємозв'язках, кількісних і якісних змінах.

Зазначимо, що у студентському віці особливо виражене естетичне сприйняття природи, відношення до якої носить об'єктний характер. Можна помітити підвищення рівня інтенсивності непрагматичного відношення до природи, у якому домінує перцептивно-афективний компонент. Юнацький вік є сенситивним до пошуку гармонії в світі природи, осмислення особистої позиції відносно взаємовідносин з нею. Педагогічна стратегія в навчанні студентів-екологів полягає в стимулюванні такої інтелектуальної діяльності, яка б на світоглядному рівні сформулювала індивідуальну картину світу. Практична взаємодія зі світом природи здійснюється з акцентом на оволодіння технологіями естетичного освоєння природних об'єктів: прояву їх чуттєво-естетичного сприйняття; особистісно-змістової оцінки їх вітальних (життєвих) станів; емоційного відгуку в ситуаціях взаємодії з природою; в умінні знайти форму збереження і вираження свого враження про об'єкти природи.

Роки юності характеризуються глибокими емоційними переживаннями, першим коханням, студентською дружбою, які нерідко накладають глибокий відбиток на все життя. І в цьому сенсі перед педагогами вищої школи постає проблема обережного і надзвичайно тактовного відношення до почуттів вихованців і в той же час необхідністю гендерної просвіти, виховання почуття відповідальності за своє майбутнє.

Розвиток емоційно-почуттєвої сфери і свідомості студентів здійснює значний вплив на вольові процеси, перебіг вольових актів, де першочергового значення набуває обдумування своїх дій та усвідомлення їх наслідків. Якщо школярі-підлітки в більшості відрізняються

вимогливістю до інших, то юнаки стають більш вимогливими саме до себе, до своєї діяльності, намагаються виховати в собі риси і якості поведінки, які найбільш сприяють здійсненню окреслених планів.

Підкреслимо, що для розвитку особистісних рис юнацтва великого значення набувають внутрішні чинники: цілі, мотиви, установки та ідеали. Соціолог В. Шубкін називає вік від 17 до 25 років доленосним, і з ним не можна не згодитися. Саме цей період найсприятливіший для формування багатьох психічних функцій і розвитку інтелектуальних можливостей особистості. На нього припадає пік розвитку уваги (22-24 роки, а в 27 – 29 років спостерігається спад), пік розвитку пам'яті (23, 24, 29 років), пік розвитку мислення (від 20-22років до 25 років). Юнацький організм має високу працездатність, високий рівень активності та витривалості. Іноді це спричиняє дещо ейфоричні, ілюзорні уявлення про невичерпність і безмежність такого стану, може стати причиною нерационального, безцільного та безплідного витрачання фізичних та духовних сил. Слід мати на увазі, що до 20 років здатність людини до свідомої регуляції поведінки знаходиться у стадії становлення, тому можуть мати місце невмотивовані флюктуаційні прояви негативної поведінки, неадекватних дій, схильність до протиправних вчинків.

У студентські роки формуються характер і світогляд молодої людини. Саме у цей період відбувається формування самосвідомості юнака, здібності до прийняття відповідальних рішень, потреби емоційної близькості, коли цінності дружби і любові стають визначальними.

У період юності відбувається формування:

- *самосвідомості*, як цілісного уявлення про себе, емоційного ставлення до власного „я”, самооцінки своєї зовнішності, поведінки, розумових, вольових, моральних якостей, усвідомлення своїх позитивних і негативних рис, на основі чого виникають мотиви вдосконалення особистості і самовиховання;

- *світогляду*, як системи поглядів, знань, переконань, власної життєвої філософії, що спирається на засвоєну раніше систему знань і здатність до абстрактно-теоретичного мислення;

- *індивідуальності*, що знаходить прояв у створенні власних теорій сенсу життя, кохання, щастя тощо.

У цей період становлення самосвідомості, світогляду та самоствердження індивідуальності відбувається за наступними напрямками:

1. Рефлексії, самоаналізу внутрішнього світу, виникнення почуття власної неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, у результаті чого можлива поява почуття „самітності”, нерозуміння зі сторони оточуючих.

2. Усвідомлення неповторності часу, розуміння необхідності завершення свого існування, що спонукає до роздумів над проблемами життя і смерті, життєвими перспективами, цілями і сенсом земного буття.

3. Формування цілісного уявлення про самого себе, ставлення до себе. Самооцінка розпочинається з аналізу свого тіла, зовнішності, її привабливості, а потім відбувається оцінка моральних, інтелектуальних, вольових якостей. Слід зазначити, що у юнацькому віці самооцінки часто бувають досить суперечливими. На основі співставлення думок інших людей, самоспостереження, самоаналізу своїх якостей і здібностей у молодій людини формується узагальнене ставлення до себе.

Самооцінка може бути об'єктивною, завищеною, заниженою. Для людини з заниженою самооцінкою характерними є низька самоповага, нестійка думка про власне „я”, намагання підлаштуватись під оточення і виконати роль, яка буде у ньому більш прийнятною і ефективною. Молоді люди із заниженою самооцінкою підвищено чутливі і ранимі (найчастіше це меланхоліки за темпераментом). Вони болісно реагують на критику, зневагу, осудження, потребують до себе особливо тактовного відношення. Молоді люди із завищеною самооцінкою, навпаки, надмірно самовпевнені, некритичні, продовжують наполягати на власній точці зору навіть, якщо вона вочевидь неприйнятна.

4. Усвідомлення сексуальної чуттєвості. У юнацькому віці активно формується ставлення до неї. Слід знати, що юнацька сексуальність відрізняється від сексуальності дорослої людини, а сексуальне становлення юнаків і дівчат відбувається по різному. У дівчат потреба у романтичних почуттях, ніжності, пестощах, емоційному теплі виражена сильніше, ніж у фізичній близькості. У юнаків типово раніше з'являється сексуальний потяг до інтимної близькості і лише потім виникає потреба в духовному розумінні. Ці проблеми вимагають розуміння, добору таких

методів статевого виховання, які б могли допомогти молодій людині створити якісну сім'ю, орієнтували на здоровий спосіб життя, сприяли уникненню ризику зараження хворобами, які передаються статевим шляхом. Це особливо важливо для українського юнацтва, адже Україна знаходиться серед лідерів ВІЛ – інфікування та захворюваності на СНІД.

Характерними рисами юнацького віку є максималізм суджень, своєрідний егоцентризм: висуваючи свої теорії, юнак досить часто поводить себе так, ніби оточуючі повинні підпорядковуватись його теоріям, а не теорії – об'єктивній дійсності. Прагнення довести свою незалежність і самобутність можуть супроводжуватися типовими поведінковими реакціями, зокрема зневажливим ставленням до порад батьків чи викладачів, недовіри і критиканства стосовно старших поколінь, іноді відвертої немотивованої протидії. І в той же час для юнацтва характерними є сугестивність і конформізм відносно впливу ровесників, що обумовлює однаковість інтересів, смаків, стилів поведінки (жаргон, музика, мода тощо). Серед молоді можуть мати прояви групового екстремізму, на що слід звертати увагу, організовуючи виховну роботу зі студентством.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Дайте психолого-педагогічну характеристику сучасного студента.
2. Охарактеризуйте студентство як особливу соціальну групу.
3. Проаналізуйте роль самовиховання у становленні молодої людини.
4. Охарактеризуйте особливості виховної діяльності викладача, який здійснює професійну підготовку екологів.

Творчі завдання

Прорецензуйте статтю Т.М.Заболотної та Т.І.Драбчук «Індивідуальний підхід у контексті гармонізації міжособистісних стосунків викладача і студента» // Наука і методика. -2005. – №3. – С. 109-113.

Індивідуальне завдання

Підготуйте есе «Які особистісні риси повинні бути притаманними студенту-екологу?».

Міні-модуль 4.2. Урахування типологічних особливостей студентів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу

*Ти знаєш, що ти людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої одні.*

В Симоненко

Урахування особливостей темпераменту

Вимога урахування індивідуальних особливостей особистості у навчанні є давньою педагогічною традицією. Уже у відомому трактаті М.Ф.Квінтіліана знаходимо пораду „Благорозумний наставник перш за все повинен пізнати властивості розуму і характер учня, якого йому доручили”*. „Учитель німецьких учителів” А.Дістервег чітко і лаконічно сформулював знамените правило: „Ураховуй індивідуальність своїх учнів!”**, без якого, на його погляд, неможливе плідне навчання.

Спроба побудувати процес навчання з урахуванням індивідуальних особливостей особистості належала видатному чеському педагогу Я.А. Коменському, який умовно поділяв учнів на шість груп:

- перша група – з гострим розумом, прагнуть до знань, допитливі та піддатливі;
- друга група – з гострим розумом, повільні, хоч і слухняні;
- третя група – з гострим розумом, але невгамовні та вперті;
- четверта група – слухняні й допитливі, але повільні та мляві;

* Квинтиллиан М.Ф. О воспитании оратора // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. -2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1971. –с.44.

** Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. -2-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1971. –с.419.

- п'ята група – тупі і байдужі до навчання;
- шоста група – тупі, із зіпсованою та злісною натурою*.

Слід звернути увагу, що з точки зору сучасності подібна типологія є спрощеною, але вона вже є комплексною, бо орієнтує викладача на урахування як інтелектуальних задатків вихованців, так і рис характеру і темпераменту. Спрогнозуємо, як будуть поводити себе студенти з переважанням певного типу темпераменту і врахуємо ці особливості в організації навчально-пізнавальної діяльності.

Так, перед *сангвініком* необхідно безперервно ставити нові і, якщо є можливість, цікаві навчальні завдання, які вимагали б від нього зосередженості і напруження; його необхідно постійно залучати до активної діяльності і систематично заохочувати його зусилля.

Навчально-пізнавальну діяльність *холерика* бажано контролювати досить часто; в аналізі його діяльності неприпустимі різкість і невитриманість, оскільки це може викликати негативну реакцію у відповідь. Водночас будь-який негативний вчинок холерика має бути вимогливо і справедливо обговорений (краще через деякий час після його здійснення). Щодо холерика негативну оцінку припустимо застосовувати в дуже енергійній формі та настільки часто, наскільки це необхідно для поліпшення його навчання.

Флегматика необхідно залучати до активної діяльності і зацікавлювати, він краще виконує завдання, які потребують уважності і наполегливості, систематичної уваги. Флегматика не слід швидко переключати з одного виду діяльності на інший.

У взаємовідносинах з *меланхоліком* неприпустимі не тільки різкість, але й підвищений тон, іронія. Про його вчинок, провину краще поговорити наодинці. Для меланхоліка вкрай необхідним є прояв особливої уваги, вчасна оцінка його успіхів, рішучості та волі; негативну оцінку слід використовувати з великим застереженням, пом'якшуючи її негативну дію. Необхідно приймати заходи щодо підвищення самооцінки студентів з переважанням меланхолічних рис темпераменту.

У практичній діяльності щодо студентів - носіїв різних типів

* Цит. по Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: „ЕксОб”. – 2001. –с.297.

темпераменту викладачеві доцільно користуватися такими формулами (за Д.І.Дзвінчуком):

1. *"Довіряй, але перевіряй"*, тому що сангвінік активно відноситься до навчальної діяльності, схильний до роботи в групі. Його "плюси" — життєрадісність, захопленість, чуйність, товариськість; "мінуси" — схильність до зазнайства, поверховість суджень, надтовариськість, переоцінка своїх можливостей, схильність до обіцянок, які не завжди виконуються. Якщо навчальне завдання перестає цікавити сангвініка, він може припинити його виконувати.

2. *"Ні хвилини спокою"*, тому що холерик має: "плюси" — енергійність, захопленість, ініціативність, пристрасність, рухливість, цілеспрямованість. "Мінуси" холерика — запальність, неврівноваженість, агресивність, невтриманість, нетерплячість, конфліктність, схильність до афектів, швидке "охолодження" до роботи, яка вимагає довгочасних зусиль. Для ефективної навчально-пізнавальної діяльності холерику слід постійно надавати індивідуальні завдання і контролювати їх виконання.

3. *"Не підганяй"*, тому що для флегматика характерні "плюси": рівноваженість, постійність, терплячість, самовладання, надійність.

"Мінуси" флегматика — деяка загальмованість, "товстошкірість", стриманість у виявленні емоцій, сухість, консерватизм, ускладнення при роботі в режимі дефіциту часу. Його не треба підганяти, він сам розраховує свій час і добросовісно виконає поставлене викладачем завдання.

4. *"Не нашкодь"*, тому що у меланхоліка мають місце: "плюси" — висока чутливість, м'якість, людяність, доброзичливість, тактовність, здатність до співчуття, емпатії, схильність до творчої діяльності. "Мінуси" меланхоліка — швидка втомлюваність, тривожність, вразливість, замкненість, сором'язливість, песимізм. На меланхоліка не можна підвищувати голос, надто тиснути, давати різкі та жорсткі вказівки, оскільки він надто чутливий до інтонації і дуже вразливий.

Організовуючи навчальну діяльність у студентській групі, необхідно знайти можливість плідної реалізації особливостей кожного темпераменту.

Без детального урахування специфіки кожної індивідуальності, можна виходити з того, що більш ефективною буде навчальна робота в

групах, укомплектованих за формулами:

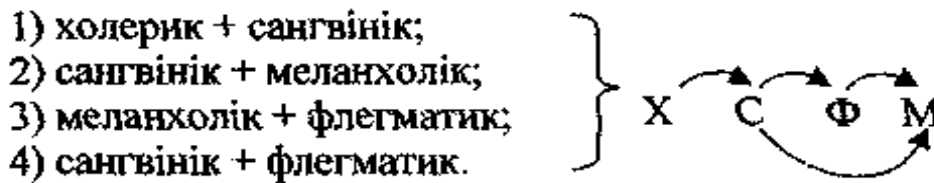

Рис.18. Навчальна робота в групах

Ось, приклад, як може спрацювати принцип "взаємодоповнення": у робочій парі працюють флегматик і сангвінік. Першому можна доручити роботу довготривалого характеру, другому – оперативного. У цьому випадку можна очікувати позитивного результату, тому що їх сумісна навчальна діяльність буде відповідати індивідуальним психологічним особливостям: рухомості нервової системи сангвініка і урівноваженості, схильності до деталізування і точності у флегматика. Діаді „флегматик – меланхолік” бажано доручати завдання, які не потребують швидких дій чи реакцій, адже флегматики схильні до скрупульозних і точних робіт (наприклад, об’ємних і точних розрахунків), а меланхоліки прагнуть до глибокого осмислення і творчого забарвлення результатів навчальної діяльності, що не може здійснюватися поспіхом.

Викладачеві ВНЗ слід водночас звернути увагу на те, що темперамент не визначає здібностей і обдарованості людини. Талановиті люди зустрічаються однаково часто при кожному типі темпераменту. Якщо проаналізувати темпераменти видатних письменників і поетів, то у О.С.Пушкіна можна виявити яскраві риси холеричного темпераменту, у М.Ю.Лермонтова – сангвінічного, у М.В.Гоголя – меланхолічного, у І.О.Крилова – флегматичного.

Темперамент студента, як прояв динамічних особливостей психіки (сила, врівноваженість та рухливість нервової системи), може відігравати позитивну або негативну роль у взаємодії з іншими людьми. Так, наприклад, при проведенні іспитів чи заліків студенти різного темпераменту будуть поводити себе по різному. Холерик намагатиметься швидко і багато говорити, буде впевненим, навіть якщо чогось не знає; сангвінік спробує зав’язати сприятливі взаємовідносини з викладачем,

перевести розмову в іншу площину; флегматик скаже, що він не знає саме цього і звернеться з проханням дати йому ще одне запитання і час на підготовку відповіді; меланхолік буде хвилюватися, розгубиться, зіб'ється з думки, і навіть знаючи відповідь, в ситуації нервозності може відмовитися відповідати.

Урахування особливостей характеру студента

Темперамент впливає на форму прояву характеру, своєрідно забарвлюючи ті або інші його риси. Відомий педагог І.Ф. Харламов підкреслює: „Велику увагу слід приділяти вивченню емоційної сфери учнів і своєчасно виявляти тих, хто відрізняється підвищеною подразливістю, негативно реагує на зауваження, не вміє підтримувати позитивні контакти з товаришами. Не менш суттєвим є знання типології характеру кожного учня для того, щоб урахувувати при організації колективної діяльності, подоланні негативних рис і якостей”^{*}.

Характер (грец. – карбування, відбиток) — це сукупність сталих індивідуальних рис особистості, які формуються і проявляються в її діяльності і спілкуванні та зумовлюють типові для неї способи поведінки. Отже, характер є сукупністю певних рис особистості. Кожна риса характеру є рисою особистості, але далеко не кожна риса особистості є рисою характеру.

Характер взаємопов'язаний з іншими сторонами особистості, зокрема з темпераментом і здібностями. Так, наполегливість у холерика виявляється в кипучій діяльності, у флегматика - в зосередженому обмірковуванні. Холерик трудиться енергійно, швидко, а флегматик - методично, не поспішаючи. З іншого боку, і сам темперамент в певній мірі дещо "перебудовується" під впливом характеру: так, людина із сильним характером може в певній мірі впливати на деякі негативні сторони свого темпераменту. Розквіт здібностей пов'язаний з умінням наполегливо переборювати труднощі, не падати духом під впливом невдач, працювати організовано, виявляти ініціативу. Зв'язок характеру і здібностей виражається й у тім, що формування таких рис характеру як працьовитість,

^{*} Харламов І.Ф. Педагогіка. М.: . – М.: Высшая школа, 1990. – с. 120.

ініціативність, рішучість, організованість, наполегливість відбувається у тій же сфері діяльності людини, у якій формуються і її здібності. Наприклад, у процесі праці, як основного виду діяльності, розвивається, з одного боку, здатність до праці, а з іншого - працьовитість як риса характеру.

Існує декілька підходів до класифікації характерів, в основі яких є виокремлення за певною ознакою їхніх рис. В основу однієї з таких класифікацій покладене відношення людини до певних аспектів діяльності та відповідні риси характеру:

відношення особистості до праці — працездатність, схильність до творчості, старанність, відповідальність, ініціативність, наполегливість або протилежні риси: пасивність, безвідповідальність, лінощі тощо;

відношення до інших людей, колективу, суспільства — товариськість, альтруїзм, чуйність, уважність, колективізм, презирство, індивідуалізм та ін.

відношення людини до самої себе — самоповага, гордість, егоїзм, самокритичність або самолюбство, зарозумілість, самовпевненість та ін.

відношення до речей — акуратність, бережливість, щедрість або неохайність, скупість тощо.

За іншою класифікацією виділяють такі риси характеру:

а) *риси*, які характеризують *вчинки* людей щодо вибору цілей діяльності і спілкування, наприклад — ощадливість, раціональність;

б) *риси*, які характеризують *дії*, спрямовані на досягнення цілей, наполегливість, цілеспрямованість, послідовність тощо;

в) *риси*, які безпосередньо пов'язані з темпераментом і характеризують особливості дій, вчинків, поведінки загалом, — інтроверсія-екстраверсія, витриманість-імпульсивність, тривожність та інші.

З позиції необхідності формування сприятливих взаємовідносин між членами студентської групи, між студентами і викладачами до уваги слід брати теорію акцентуацій особистості (акцентуацій характеру) К. Леонгарда.

Особистості, у яких основні риси мають занадто високий ступінь виразності (крайні варіанти норми), К.Леонгард назвав *акцентуйованими*. Ці особистості не є патологічними, вони мають як потенційні можливості соціальних позитивних досягнень, так і соціально негативні потенції (наприклад, у них є ризик виникнення психопатій). Деякі "акцентуйовані

особистості" можуть постати у негативному світлі, оскільки життєві обставини були несприятливими, але під впливом інших обставин вони могли б досягти неабияких успіхів.

Інші прояви індивідуально-психологічних особливостей

Успішність навчання студента значною мірою залежить від знання і розуміння педагогом особливостей психічної діяльності людини. Зупинимося детально на психологічних концепціях, які допоможуть викладачам оптимально обирати методи навчання і сприяти ефективності навчально-пізнавальної діяльності студентів-екологів.

І.П. Павлов, на підставі спостережень за поведінкою людини та згідно з концепцією про дві сигнальні системи дійшов висновку, що в людей, незалежно від чотирьох типів нервової системи (загальних для людей і тварин), є також специфічно людські типи нервової діяльності – художній, мислительний, художньо - мислительний (середній).

Для осіб художнього типу характерним є певне *переважання першої* сигнальної системи *над другою* та конкретно-образного мислення над абстрактним. Люди цього типу в процесі розумової діяльності широко користуються чуттєвими образами навколишнього світу. Вони сприймають дійсність у цілому, не подрібнюючи її на частини, тобто для них переважаючою є синтетична (інтегративна) діяльність мозку.

Люди *мислительного* типу характеризуються *переважанням другої* сигнальної системи *над першою* та абстрактно-логічного, словесного мислення над предметно-образним. Вони мають різко виражену здатність до абстрагування від дійсності, що ґрунтується на намаганні аналізувати, подрібнювати її на частини, а потім об'єднувати в цілісну систему.

Представники середнього (художньо - мислительного) типу характеризуються *приблизно однаковою активністю* двох видів мислення (двох сигнальних систем). До цього типу належить більшість людей.

Як вважав І.П. Павлов, представники яскраво виявленого художнього та мислительного типів часто потерпають від неврозів і психозів.

Г. Айзенк за психологічними критеріями поділяв усіх індивідів на екстравертів, інтровертів і невротиків. Згідно концепції Айзенка, два фактори

– невротизм та екстраверсія-інтроверсія – є основними параметрами особистості людини. Екстраверти добре засвоюють соціальні норми та легко налагоджують контакти з іншими людьми, тоді як інтроверти погано пристосовуються до незвичайних ситуацій і важко входять до чужого для них світу почуттів інших людей. Екстраверт відкритий для зовнішніх впливів, комунікабельний, а інтроверт, навпаки, глухий до всього, що існує поза його власною особистістю, схильний до рефлексії, мовчазний. У невротиків легко виникають депресії, легко знижується емоційна стабільність навіть у звичайних життєвих ситуаціях.

Г. Айзенк намагався знайти зв'язок між психологічними критеріями та властивостями нервової системи, визначеними І.П. Павловим. На його думку, стабільний екстраверт відповідає жвавому типові, нестабільний екстраверт – нестримному, стабільний інтроверт – спокійному, а нестабільний інтроверт – слабкому типові. Г. Айзенк та його послідовники розробили чимало спеціальних тестів-питальників, які дають змогу визначити темперамент людини, ступінь її екстраверсії-інтроверсії та невротизму. В «Практикумі» Вам пропонується виконати тест ЕРІ для визначання власних психологічних особливостей та індивідуальних особливостей студентів.

Відкриття **функціональної асиметрії головного мозку** (Р.Сперрі, 1981 р.), як характеристики розподілу психічних функцій між лівою і правою півкулею, привело до виникнення питання: „Домінування якої з півкуль і у якому виді діяльності більше?”

Лаконічна відповідь на це питання викладена у таблиці 8.

Слід нагадати, що особи з домінуючою правою півкулею є лівшами, а з домінуючою лівою півкулею – правшами. Виокремлюють також амбідекстрів - осіб, що однаково добре володіють двома руками, а також переучених ліворуких.

Вважається, що „лівопівкульна” людина гірше розв'язує просторові завдання, менш чутливо сприймає інтонації мови, музичні мелодії. Вона має великий словниковий запас, гарне абстрактне мислення, схильна до класифікації предметів і явищ, у неї переважають позитивні емоції.

У „правопівкульної” людини знижені мовні здібності, вона гірше класифікує, більш охоче використовує міміку і жести, переважаючими є образне мислення і знижений емоційний фон.

У юнаків частіше ніж у дівчат домінує права півкуля. Причини і механізми цього явища ще не визначені. Велике значення мають знання щодо здібностей людини – лівші та людини – правші. Приведемо найбільш значущі для викладача ВНЗ факти: ліворукість поширена у артистів, художників, рідше – у інженерів. Лівша частіше здійснює помилки в стресових ситуаціях. Відомо, що відсоток лівшів дуже високий серед осіб, які не пройшли медичну комісію при вступі до льотних училищ. Окрім того, серед пілотів, що загинули в авіакатастрофах, було більше ліворуких.

Таблиця 8

Спеціалізація півкуль головного мозку у правшів
(П. Грюссер, А. Зелке, Т. Цинда)

Ліва півкуля	Права півкуля
Усна мова	Метаморфний зміст мови
Читання	Гумор і його сприйняття
Письмо	Емоційне забарвлення висловлювань
Вербальне мислення	Інтонація усної мови
Розмір прози і поезії	Тембр і гармонія в музиці
Ритм музики	Просторові поняття та уявлення, стереоскопія
Назви кольорів	Просторова координація, загальна просторова орієнтація
Класифікація кольорів	Стереоскопічний зір
Рахування	Геометрія, гра у шахи
Права зона зовнішнього простору	Сприйняття гештальтів
Інтерпретація міміки та жестів	Ліва і права зони зовнішнього простору
	Розпізнавання міміки та жестів
	Упізнавання облич
	Емоційні реакції
Аналітичні процеси	Синтетичні процеси

Досліджуючи загальні здібності В.Н. Дружинін підкреслює, що лівші більш креативні і більш емоційні (як чоловіки, так і жінки), краще адаптуються до зміни кліматичних умов, у них краще виражені художні

здібності*. Лівшами були: Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Олександр Македонський, Юлій Цезар, Карл Великий, Наполеон, Микола Лєсков, І.П. Павлов, Пуанкаре та багато інших видатних особистостей – кращих представників роду „Homo Sapiens”. Однак слід знати, що серед ліворуких людей частіше зустрічаються особи з неврозами і конституційними психопатіями. Дослідники та вихователі-практики вказують на те, що до традиційного навчання лівші гірше пристосовуються, швидше втомлюються і бувають емоційно неврівноваженими.

Таблиця 9

Види навчальної діяльності,
що сприяють ефективності навчання чи знижують її**

Домінуюча півкуля	Види навчальної діяльності	
	що сприяють ефективності навчання	що знижують ефективність навчання
Ліва	Добір інформації з літературних джерел, аналіз отриманих даних; обчислення; доведення теорем; проведення експериментів та визначення результатів; аналіз розповідей; читання з пошуком помилок; розв’язання задач	Вільне обговорення; групове підведення підсумків; слухання відповідей однокурсників;
Права	Проведення опитування, інтерв’ювання; формулювання теорем; «мозковий штурм»; передбачення і визначення значимості; тест з „відкритими” запитаннями	Очікування контрольного заходу; пояснення.

Урахування особливостей домінуючої півкулі, що визначає

* Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 3-е изд. –Спб.: Питер, 2008. –с.118.

** Основи психології і педагогіки / За ред. А.В. Семенової. -2-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – с. 55.

провідний тип мислення (права формує наочно-образне мислення, ліва – абстрактно-логічне), необхідне при індивідуальному підході до особистості. Види навчальної діяльності, що сприяють ефективності навчання чи знижують її, наведено в таблиці 9.

Для того, щоб перевірити, яка з півкуль головного мозку домінує в людині, потрібно скласти долоні рук у „замок”. Якщо зверху буде великий палець лівої руки – домінує права півкуля, і навпаки.

Урахування гендерних особливостей студентів

Проблема урахування *гендерних особливостей* молодих людей в навчально - виховному процесі є досить актуальною. Так, дослідження Ш. Берна, Н.С.Лещука, А.А. Логінова, В.П. Симонова, В.Н. Дружиніна, І.С. Конора та інших вчених орієнтують викладача вищої школи на урахування відмінностей між юнаками та дівчатами за п'яти основними критеріями:

- *Відмінності на генетичному рівні.* Встановлено, що у юнаків-правшів домінує права півкуля кори головного мозку, а у дівчат краще розвинена ліва. У зв'язку з цим юнакам притаманна нестандартність мислення та переважає оперативна пам'ять. Дівчата ж мають кращу довготривалу пам'ять та типовим для них є більш консервативне мислення. Чоловіча стать є носієм мінливості, а жіноча – спадковості. За гіпотезою В.М.Дружиніна пояснення цього явища – еволюційне: виникнення в процесі природного відбору в стадії антропогенезу спеціалізації нервової системи чоловіків і жінок як пристосування до жорстко визначених життєвих функцій (чоловіки – мандрівники і мисливці, жінки – домогосподарки і берегині сім'ї, виховательки дітей).
- *Відмінності на фізичному рівні,* які мають вияв, наприклад, у чоловічому та жіночому типах руки і, зокрема, позначаються на розвитку моторики. Так, наприклад, дівчата однаково добре розрізняють предмети на дотик і правою і лівою рукою, тоді як юнаки успішніше виконують ці завдання правою рукою.
- *Відмінності на когнітивному рівні.* Психолого-педагогічними

дослідженнями встановлено, що у юнаків домінує більш критичний підхід до вивчення навчального матеріалу, вони більш схильні до абстрактного мислення, творчості та самостійності. У чоловічої статі превалює системний підхід, уміння узагальнювати на раціональній основі. Дівчатам притаманна чіткість аналізу, а також конкретність мислення. Вони більш схильні діяти за алгоритмом, Використовуючи аналітичний підхід та уміння аналізувати на емоційно-чуттєвій основі, чоловіки значно краще ніж жінки виконують просторові тести, тести оцінювання математичних здібностей. За даними Дж. Стенлі* перевага чоловіків над жінками за рівнем розвитку цих здібностей має співвідношення 2:1. Дівчата, які успішно завершили математичні студії, в 3 рази рідше ніж юнаки висловлюють бажання працювати у цій галузі. Факти свідчать, що з математично обдарованих школярів дівчата вдвічі рідше обирають професію математика, ніж юнаки. Виявлено, що при вирішенні математичних задач дівчата більш тривожніші. Вони приписують успіхи і невдачі зовнішнім чинникам, тоді як юнаки – власним здібностям. Відомо також, що до 7 років дівчатка випереджують хлопчиків в інтелектуальному розвитку, однак, як правило, в 20 – 30 років середні показники IQ жінок і чоловіків не відрізняються. Проте дисперсія значень IQ у чоловіків значно вища: серед них більша кількість, як обдарованих, так і розумово відсталих осіб. Що ж стосується креативності, то за даними Дж. Гілфорда, Е.Д. Торренса та інших дослідників за легкістю генерування ідей, оригінальністю, гнучкістю мислення суттєвих відмінностей між чоловіками та жінками не виявлено.

- *Відмінності на психологічному рівні.* У юнаків більш швидка реакція на дії оточуючого середовища, вони важче переносять стрес. Емоційні „вибухи” чоловіків згасають уповільнено, тому вони можуть швидко потрапляти в стан афекту. Самохарактеристика чоловіків більш об’єктивна, адже вони спираються на аналіз реальних подій і явищ. У дівчат адаптація до оточення відбувається засобами емоційних переживань. Вони легше переносять емоційний стрес,

* Personality Psychology in Europe. V4. Tibbury university press, 1993.

більш покладаються на інтуїцію. Їм притаманні швидкі зміни настрою. Самооцінка суб'єктивна, бо відбувається наголос на почуття, переживання, мрії та конфлікти.

- *Відмінності на рівні комунікації.* Юнаки схильні до діалогу, дискусій, водночас більш домінантні у спілкуванні. Для дівчат характерним є ширший словниковий запас, увага як до змісту сказаного, так і до його емоційного забарвлення (не тільки „що” сказано, але і „як”, „яким тоном”). Дівчата раніше оволодівають читанням. Перцептивні і комунікативні здібності у жінок краще розвинені, і ця різниця між чоловіками і жінками зберігається до старості.

Типологізація студентів та її урахування в навчально-виховному процесі

Вивчаючи проблеми індивідуалізації навчання у вищій школі, дослідники (С. Солодуха, В. Лісовський, М. Фіцула, І. Козубовська та ін..) запропонували декілька типологій студентства: залежно від ставлення до навчальних дисциплін, відношення до професійної мотивації, відношення до навчання, залежно від рівня сформованості політичної культури та ін.

У практиці навчання можна використати типологізацію студентів, запропоновану колективом дослідників, котрий очолює академік М.К. Тутушкіна. В основу типологізації покладена успішність студентів за циклами предметів: суспільні науки, загальнотеоретичні предмети, спеціальні дисципліни і практика. Для кожної типологічної групи ученими був складений комплексний психологічний портрет, який містить характеристики розвитку інтелекту, рис характеру, спрямованості особистості, самооцінки та взаємовідносин у студентській групі.

Так, „Універсали” (близько 8% студентів) мають достатньо високий рівень невербального інтелекту, гарний загальний розвиток, високу швидкість перебігу мисленневих процесів. Студенти цього типу досить легко засвоюють всі предмети, чому сприяє різнобічність їх розвитку, високий рівень самоорганізації і самоконтролю. Вчаться на „4” і „5”, мають розвинену творчу увагу і водночас тривожні, неспокійні, фрустровані, що викликається їх ваганнями щодо вибору професії. Особливо це стосується студентів, які

мали бажання навчатись в класичних університетах, а з певних причин вступили до галузевих, що не задовольняє їх пізнавальних потреб. „Універсали” зазвичай тяжіють до управлінської, науково-педагогічної та науково-дослідної діяльності. У студентській групі мають високий статус емоційного, організаційного, інформаційного лідера.

„Теоретики” (близько 20%) – студенти з добре розвиненим вербальним інтелектом. Особливо розвинене логічне мислення, дещо гірше - конструктивне. У „теоретиків” гарні успіхи у засвоєнні теоретичних дисциплін і є труднощі в оволодінні прикладними. „Теоретики” - практичні, добросовісні люди, впевнені у собі, водночас мають внутрішні конфлікти, пов’язані з сумнівами у правильності професійного вибору. Вони незадоволені навчанням у ВНЗ, особливо вивченням спеціальних дисциплін, адже їх інтереси скоріше знаходяться у сфері вивчення гуманітарних і теоретичних наук. За соціометричним статусом „теоретики” зазвичай належать до „відчужених”, що пояснюється їх невисокою думкою про здібності інших студентів, власною завищеною самооцінкою, низьким рівнем адаптованості. Студенти цієї типологічної групи своє майбутнє пов’язують з науково-педагогічною і науково-дослідною діяльністю. Вони потребують активних методів навчання, які б дозволяли їм виявити творчий потенціал.

„Спеціалісти” (22%) мають краще розвинений невербальний інтелект, що є позитивним чинником для студентів аграрних і технічних ВНЗ. Для „спеціалістів” типовими рисами є реалістичність, практичність, сміливість, наполегливість. Ці студенти задоволені вивченням теоретичних предметів і висувають підвищені вимоги до викладання спеціальних і прикладних дисциплін. „Спеціалісти” найчастіше стають формальними лідерами. Найважливішими складовими успішності професіоналізації вважають професійну спрямованість навчання і активність навчально-пізнавальної діяльності. Студенти цієї типологічної групи відрізняються конформізмом, значно завищеною самооцінкою. „Спеціалісти” мріють про конструкторську та технологічну діяльність.

„Практики” (40%) за профілем інтелекту схожі зі спеціалістами, але у перших нижчий загальний рівень розвитку всіх його властивостей. „Практики” відрізняються самовпевненістю, середнім рівнем

тривожності. Вони висувають досить високі вимоги до викладання спеціальних дисциплін, але в цілому задоволені навчанням у ВНЗ. Мають добрі та відмінні оцінки за виробничу практику. Студенти – „практики” мають досить високий соціометричний статус, відносини зі студентською групою стабільно позитивні. Подібно „спеціалістам” „практики” найбільш важливими вважають професійну спрямованість навчання, комунікабельності та суб’єктивним цінностям відводять другорядне значення. Представники цієї групи відрізняються соціальною і емоційною зрілістю, впевненістю у собі. Майбутнє пов’язують з управлінською діяльністю в середній управлінській ланці.

„Слабкі” (10%) студенти володіють специфічними особистісними рисами: самовпевненістю, незалежністю, занурені в себе та власні бажання, емоційно стабільні, особистісна тривожність невисока. До викладання усіх дисциплін особливих вимог не висувають. Навчаються в основному на ”3”. „Слабкі” студенти для характеристики самооцінки вибирають нейтральні оцінки, тому складається враження, що вони не схильні до самоаналізу та рефлексії. Над майбутнім працевлаштуванням багато не роздумують, розраховуючи на щасливий випадок. Зі студентською групою знаходяться у відносинах „відчуженості”.

Отже, „теоретики” і „слабкі” потребують особливої уваги та індивідуального підходу з метою формування у них професійної мотивації.

Слід зазначити, що постійне вивчення індивідуально-психологічних особливостей та знання типології студентів є необхідною складовою ефективної побудови навчального-виховного процесу у ВНЗ з урахуванням тих соціально-психологічних змін, яких зазнає студентський колектив і його члени. Треба розуміти, що тільки за допомогою викладачів студент зможе стати суб’єктом діяльності, в основі якої лежить самоствердження, самовиховання, самовдосконалення. Тому в умовах демократизації суспільства і вищого навчального закладу, як його соціального інституту, більш доцільною є суб’єкт-суб’єктна взаємодія в системі „викладач - студент”; прояви якої повинні знаходити вияв у:

- розвитку творчого потенціалу студентів на основі взаємозбагачуваного співробітництва;
- прагненні до самореалізації суб’єктів (викладач, студент) навчального процесу;

- допомогти студенту-екологу у його професійному становленні;
- удосконаленні педагогічного процесу в руслі особистісно-орієнтованого навчання.

Вище було проаналізовано можливості урахування в процесі навчання особливостей темпераменту, характеру та інших проявів індивідуально - психологічних особливостей студентів. Слід зазначити, що на протязі багатьох років теоретики педагогіки і викладачі – практики, спрямовуючи свої зусилля на поліпшення результативності навчально – пізнавальної діяльності студентів, перш за все ураховували рівень їх знань та умінь, рівень інтелектуального розвитку особистості. Експериментальні дослідження останніх років (А.А. Реан, В.А. Якунін та ін..) примушують по іншому поглянути на проблему співвідношення інтелектуального та мотиваційних чинників, акцентуючи особливу увагу на вивченні і урахуванні останніх.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості поведінки студентів різних темпераментів під час підготовки до контрольної роботи, в процесі усного опитування на заліку.
2. В 60-80 рр. минулого століття відбувалось протиставлення „фізиків” і „ліриків”. Чи справді існує антагонізм між ними? Як це співвідноситься з вченням про художній і мислительний типи нервової діяльності?
3. Яка типологія студентів, на Ваш погляд, може найбільш широко використовуватись в педагогічному процесі ВНЗ? Чому?
4. Поясніть можливості урахування особливостей характеру студентів в організації навчального процесу.

Практикум

ТЕСТ-ОПИТУВАЧ Г. АЙЗЕНКА (ЕРІ)*

Тест-опитувач ЕРІ (1963 р.) упевнено посідає одне з перших місць за частотою використання серед інших психодіагностичних методик.

Г.Айзенк, автор методики, проаналізував матеріали дослідження 700 осіб, які страждали на неврози, і дійшов висновку, що всю сукупність описаних рис людини можна уявити за допомогою двох основних чинників - екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (невротизму).

Запропонований варіант тесту адаптований А.Г. Шмельовим і групою петербурзьких психологів.

Поставте знак «+» в графі «так» чи «ні» (табл. 10).

Таблиця 10

№ п/п	Зміст стверджень	Так	Ні
1	Чи часто відчуваєте ви потяг до нових вражень, щоб відволікатися, отримати сильне відчуття?		
2	Чи часто ви відчуваєте, що потребуєте друзів, які зможуть вас зрозуміти, схвалити, виявити співчуття?		
3	Чи вважаєте ви себе безтурботною людиною?		
4	Чи дуже тяжко вам відмовитися від своїх намірів?		
5	Чи обмірковуєте ви свої справи неквапом і чи вважаєте за потрібне зачекати, перш ніж діяти?		
6	Чи завжди ви дотримуєтеся своїх обіцянок, навіть якщо це вам не вигідно?		
7	Чи часто у вас бувають спади чи піднесення настрою?		
8	Чи швидко ви дієте й говорите і чи не втрачаєте багато часу на обдумування?		
9	Чи виникало у вас коли-небудь почуття, що ви нещасні, хоча ніякої вагомої причини для цього не було?		
10	Чи правда, що об заклад ви здатні побитися на будь-що?		
11	Чи ніяковієте ви, коли прагнете познайомитися з людиною протилежної статі, яка вам до вподоби?		
12	Чи буває так, що, розізлившись, ви втрачаєте витримку?		
13	Чи часто ви дієте необмірковано, спонтанно, під впливом		

* Із кн.: Психологія личности: тесты, опросники, методики / Авт. - сост. Н.В. Киршева и Н.В. Рябчикова. - М.: Геликон, 1995. - 220 с.

№ п/п	Зміст стверджень	Так	Ні
	моменту?		
14	Чи часто вас непокоїть думка про те, що вам не варто було щось робити чи казати?		
15	Чи надаєте ви перевагу читанню книг над зустріччю з людьми?		
16	Чи правда, що вас легко вразити?		
17	Чи любляете ви часто бувати в галасливій компанії?		
18	Чи спадає вам на думку таке, чим не хотілося б ділитися з іншими людьми?		
19	Чи правда, що інколи ви настільки сповнені енергією, що все „горить” у руках, а інколи відчуваєте сильну млявість?		
20	Чи намагаєтесь ви обмежити коло своїх знайомств кількома найближчими друзями?		
21	Чи багато ви мрієте?		
22	Коли на вас кричать, чи відповідаєте ви в такий же спосіб?		
23	Чи часто вас гнітить почуття провини?		
24	Чи всі ваші звички позитивні та бажані?		
25	Чи здатні ви дати волю почуттям і добре повеселитися в галасливій компанії?		
26	Чи можна сказати, що нерви у вас часто бувають вкрай напруженими?		
27	Чи вважають вас людиною жвавою і веселою?		
28	Після того, як справу зроблено, чи часто ви повертаєтесь до неї подумки і гадаєте, що могли б зробити краще?		
29	Чи правда, що ви зазвичай мовчазні та стримані, коли знаходитесь серед людей?		
30	Чи буває таке, що ви передаєте чутки?		
31	Чи буває у вас безсоння від хаотичних думок?		
32	Чи правда, що вам приємніше і легше прочитати те, що вас цікавить, у книзі, навіть коли про це скоріше і простіше можна дізнатись у друзів?		
33	Чи буває у вас сильне серцебиття?		
34	Чи подобається вам робота, яка вимагає пильної уваги?		
35	Чи бувають у вас напади тремтіння?		
36	Чи правда, що ви завжди говорите про знайомих людей тільки добре, причому й тоді, коли впевнені, що вони про це не дізнаються?		
37	Чи правда, що вам неприємно бувати в компанії, де		

№ п/п	Зміст стверджень	Так	Ні
	постійно кепкують один з одного?		
38	Чи правда, що ви дратівливі?		
39	Чи подобається вам робота, яка вимагає швидкості дій?		
40	Чи правда, що часто вам не дають спокою думки про різні неприємності й „жахи”, які могли б статися, хоча все закінчувалося добре?		
41	Чи правда, що ви неквапливі в рухах?		
42	Ви коли-небудь запізнювалися на побачення або на роботу?		
43	Чи часто вам сняться страхіття?		
44	Чи правда, буцімто ви такий любитель поговорити, що ніколи не минете нагоди поговорити з незнайомою людиною?		
45	Чи непокоять вас якісь болі?		
46	Чи засмутило б вас, якби ви довго не могли бачитися зі своїми друзями?		
47	Чи можете ви назвати себе нервовою людиною?		
48	Чи є серед ваших знайомих такі, котрі вам явно не подобаються?		
49	Чи зачіпає вас критика ваших вад або роботи?		
50	Чи могли б ви сказати, що ви - впевнена в собі людина?		
51	Чи важко вам отримувати справжнє задоволення від заходів, у яких багато учасників?		
52	Чи непокоїть вас почуття, що ви чимось гірші від інших?		
53	Чи зумієте ви внести пожвавлення в нудну компанію?		
54	Чи буває так, що ви говорите про речі, в яких не зовсім розумієтеся?		
55	Чи піклуєтесь ви про власне здоров'я?		
56	Чи любляєте ви кепкувати з інших?		
57	Чи страждаєте ви від безсоння?		

КОД ОПИТУВАЧА

- Щирість: відповіді „так” на запитання 6, 24, 36.
 відповіді „ні” на запитання 12, 18, 30, 42, 48, 54.
- Екстраверсія: відповіді „так” на запитання 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27,
 39, 44, 49, 53, 56.
 відповіді „ні” на запитання 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41,
 51.
- Невротизм: відповіді „так” на запитання 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21,

23,26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 47, 50, 52, 55, 57.
 відповідей „ні” - немає.

Інтерпретація показників за шкалами
 „Екстраверсія” та „Невротизм”

Числовий показник	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24
Інтерпретація для шкали „Екстраверсія”	Надінтроверт	Інтроверт	Потенційний інтроверт	Амбіверт	Потенційний екстраверт	Екстраверт	Надекстраверт
Інтерпретація для шкали „Невротизм”	Надконкордант	Конкордант	Потенційний конкордант	Нормостенік	Потенційний дискордант	Дискордант	Наддискордант

Інтерпретація показників за шкалою „Щирість”

Числовий показник	Інтерпретація
0-3	Відвертий
4-6	Ситуативний
7-9	Брехливий*

Опрацювання результатів

Спершу необхідно опрацювати результати за шкалою „Щирість”. Вона діагностує вашу схильність давати соціально бажані відповіді.

Якщо цей показник перевищує 5 балів, то можна стверджувати, що ви, на жаль, не були щирі у відповідях на запитання тесту.

Потім слід за кожним показником порахувати суму балів, нараховуючи по одному балу за кожну відповідь, яка збігається з ключем. Порівнявши отримані результати за шкалами „Екстраверсія” і „Невротизм” з інтерпретацією в таблицях, відкладіть на рис. 19 отримані результати за шкалами „Інтроверсія-Екстраверсія” і „Невротизм” (емоційна стійкість - нестабільність). Поєднання характеристик за двома шкалами вкаже на тип вашого темпераменту.

Визначте тип свого темпераменту. Характеристики холерика, сангвініка, флегматика і меланхоліка подано на рис.19. Характеристики

* Необхідно пояснити студентам, що в даному разі мова іде тільки про міру щирості у відповідях на запитання тесту, але ні в якому разі не про брехливість як особистісну характеристику.

темпераменту за показниками, що їх запропонував Г.Айзенк, розглянемо детальніше.

Показник „інтроверсія - екстраверсія” характеризує індивідуально-психологічну орієнтацію людини на світ зовнішніх об’єктів (екстраверсія) або на внутрішній суб’єктивний світ (інтроверсія).

Вважається, що *екстравертам* властиві товариськість, імпульсивність, гнучкість поведінки, велика ініціативність (але незначна наполегливість) та висока соціальна адаптованість. Екстраверти зазвичай наділені зовнішньою чарівливістю, прямолінійні в судженнях, орієнтуються переважно на зовнішню оцінку. Добре виконують роботу, яка вимагає негайних рішень.

Невротизм (емоційна нестабільність)				
Легкозасмучуваний	24	МЕЛАНХОЛІК	ХОЛЕРИК	Чутливий
Тривожний				Неспокійний
Ригідний				Агресивний
Схильний до розміркувань				Збудливий
Песимістичний				Непостійний
Стриманий				Імпульсивний
Нетовариський				Оптимістичний
Тихий				Активний
0	12	13	24	
Інтроверсія		Екстраверсія		
Пасивний	ФЛЕГМАТИК	САНГВІНІК	Товариський	
Обачливий			Балакучий	
Розсудливий			Контактний	
Доброзичливий			Чуйний	
Той, що викликає довір`я			Невимушений	
Рівний			Життєрадісний	
Спокійний			Схильний до лідерства	
			Не схильний до занепокоєння	
	0			

Емоційна стабільність (стійкість)

Рис. 19. „Коло” Г.Айзенка

Інтровертам притаманні нетовариськість, соціальна пасивність (за досить великої наполегливості), схильність до самоаналізу і утруднення щодо соціальної адаптації. Інтроверти ліпше справляються з монотонною роботою, вони обережні, охайні, педантичні.

Амбівертам притаманні риси екстра- та інтроверсії. Іноді для уточнення цього показника рекомендується додаткове обстеження за допомогою інших тестів.

Показник „*Невротизм*” характеризує людину зі сторони її емоційної стійкості (стабільності). Цей показник біполярний і утворює шкалу, на одному полюсі якої знаходяться люди, які характеризуються надзвичайною емоційною стійкістю, чудовою адаптованістю (показник 0-11 за шкалою „Невротизм”), а на іншому - знервований, нестійкий і погано адаптований тип (показник 14-24 за шкалою „Невротизм”).

Емоційно стійкі (стабільні) - це люди, які не схильні до занепокоєності, стійкі стосовно зовнішніх впливів, викликають довіру, схильні до лідерства.

Емоційно нестабільні (невротичні) - люди чутливі, емоційні, тривожні, схильні хворобливо переживати невдачі та засмучуватися через дрібниці.

Кожен тип темпераменту природно зумовлений, тому не можна говорити про „добрий” чи „поганий” темперамент. Мова може йти про різні стереотипи поведінки й діяльності, про індивідуальні особливості людини. Кожна людина, визначивши тип свого темпераменту, зможе ефективніше використовувати його позитивні риси.

Індивідуальні завдання.

1. Визначте візуально та за тестом студентів-інтровертів, амбівертів та екстравертів. Продумайте ефективні засоби спілкування з ними, усного опитування, організації самостійної роботи.

2. Ознайомтесь з розділом «Що таке акцентуації характеру та як їх урахувати в організації життєдіяльності студентського колективу?» (Туркот Т.І. Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2011. – с. 39-47). Обговоріть проблему на семінарському занятті.

Міні-модуль 4.3. Гуманістичне освітнє середовище як чинник соціалізації студента та розвитку його творчої особистості

Студент як головна постать навчально-виховного процесу

Важливе значення у формуванні особистості студента мають його відносини з однокурсниками та викладачами.

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, “Освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості”. Вимоги принципу гуманізації мають реалізовуватися на всіх ділянках освітнього середовища вищого навчального закладу. Ця педагогічна аксіома чітко окреслена ректором Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, професором А.І.Кузьмінським, який стверджує: „По-перше, визначальним кредо організаторів навчально-виховного процесу має бути таке: „Студент – головна постать закладу”. По-друге, студент, який переступає поріг ВНЗ, має відчувати особливе ставлення до себе. Це – увага до студента, як до особистості, повага її винятковості”^{*}.

Якщо в навчальному закладі буде створюватися аура уваги до особистості, справедливої вимогливості, тактовності, чуйності, то це сприятиме процесу подальшої (після сім'ї і школи) соціалізації, формуванню у молодих людей морально-духовних якостей взагалі і гуманізму зокрема. Слід зазначити, що протягом навчання у ВНЗ особистість проходить декілька етапів соціалізації. Визначальним серед них є етап адаптації до нової ситуації – навчання на першому курсі. Багато першокурсників важко адаптуються до навчання у ВНЗ. Вони переживають так звані інформаційні стреси. Ці стани типові для випускників сільських шкіл, які не мають навичок роботи у великій бібліотеці: їм важко відшукати потрібну літературу, або виділити ті книги, які є найбільш необхідними. Недостатня сформованість

^{*} Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. –с. 103.

загальнонавчальних навичок заважає швидко конспектувати, опрацьовувати лекційний матеріал. Як наслідок, у студентів виникає невпевненість, незадоволення собою, панічно-тривожний стан, надмірне переживання, що може супроводжуватись головним болем, безсонням, іншими психосоматичними станами. Процес адаптації негативно забарвлюють і деякі характерологічні особливості студентів. Так, особистостям акцентуїваним за ригідним чи педантичним типом, важко звикнути до швидкої мови лектора, необхідності швидкого самостійного опанування великих об'ємів інформації, ігнорування цікавого, але другорядного матеріалу. Причинами невротичних переживань може стати невідповідність, суперечність попередніх очікувань і реальних ситуацій навчання. Спираючись на шкільні стереотипи, студенти сподіваються, що викладач приділить особливу увагу кожному з них. Однак ці сподівання не виправдовуються, адже сучасний викладач, завантажений різноманітними видами діяльності, не завжди має умови для поглибленої роботи з кожним студентом окремо. Така ситуація набуває психотравматичного значення для майже третини першокурсників. Тому викладачеві необхідно звертати більше уваги на забезпечення індивідуального підходу до кожного студента.

Проблема гармонізації міжособистісних стосунків у студентській групі

Друга важлива проблема соціалізації – це проблема гармонізації стосунків та взаємодії з однокурсниками. Загальновідомо, що студентська група, як кожна соціальна група, створює свої закони, правила поведінки, яких повинні дотримуватись всі її члени. Тобто, перед особистістю студента постає вибір: підпорядковуватись груповим вимогам і стати конформним чи намагатись зберегти свої погляди і власну позицію. Розглянемо цей складний соціально-психологічний феномен детальніше. Так, у взаємовідносинах „студент-академічна група” може розгортатися декілька варіантів взаємодії. По-перше, це може бути тиск студентського колективу на особистість, що, як наслідок, знаходить вияв у сугестії та конформізмі.

Сугестія - це явище мимовільної податливості людини впливу інших

людей (мимовільне сприйняття їх точок зору, думок, поглядів, поведінки).

Термін **“конформізм”** походить від лат. *conformo* - робити подібним, відповідним, пристосовуватися, погоджуватися. У математиці використовується поняття “конформне” відображення фігур, що описує ситуацію коли фігура, яка відображується, подібна за своєю структурою та властивостями до оригіналу. У загальному плані конформізм визначається як пасивне, пристосовницьке прийняття особистістю групових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схилення перед авторитетами. У певних випадках може йти мова навіть про деіндивідуалізацію особистості. У такому визначенні конформізм може означати три різні, хоч і подібні зовні між собою, явища:

- 1) Відсутність у людини власних поглядів, переконань, слабкість характеру, пристосування.
- 2) Вияв однаковості у поведінці, згоди особистості з поглядами, нормами, ціннісними орієнтаціями більшості оточуючих людей.
- 3) Результат тиску групових норм на індивіда, який внаслідок цього тиску починає діяти, думати, відчувати себе подібним до інших членів групи.

Підпорядкування груповим нормам може бути явним (примусовим) або завуальованим (наприклад, вплив традицій). Конформізм – соціально-психологічна позиція особистості, що виявляється у схильності уникати самостійних рішень та в пасивній, пристосовницькій орієнтації на прийняття певних стандартів поведінки, оцінок тощо. Конформізм слід відрізнити від позицій індивідуалізму, коли йдеться про відкриту демонстрацію своїх власних переконань, норм поведінки без урахування групових норм, а також від негативізму - протиставлення своєї позиції груповим нормам при одночасній нездатності сформулювати свої власні погляди. Колективізм фактично становить життєву позицію, яка характеризується участю особистості у розв'язанні пізнавальних, трудових та моральних проблем соціальної групи, виходячи як з її інтересів, так і із своїх особистих. Враховуючи, що психіка молодої людини є досить піддатливою, явища сугестії та конформізму можуть бути типовими у студентській групі.

Вельми гострою в контексті професійно-особистісного становлення проблема конформізму постає тоді, коли група обирає еталонний стиль навчання із середньою (або низькою) успішністю, не прагне добре вчитись і регулярно відвідувати заняття. Студентам, які не є конформними, не мають бажання дотримуватися такого відношення до навчання, досить важко звикнути до перебування у такій групі. Деякі першокурсники можуть бути пасивними на заняттях через побоювання виділитися з колективу, їх лякає невдоволення, яке можуть проявити деякі члени групи. Це - перешіптування за спиною, виявлення невдоволення на адресу однокурсника. Така ситуація ставить молоду людину перед вибором: бути й надалі активним і відчувати невдоволення групи, чи стати таким як більшість, тобто прийняти „правила гри” інших. Ці обставини можуть викликати внутрішній конфлікт особистості, адже перед молодою людиною постає важка проблема вибору. Відсутність навичок впевненої поведінки посилює конфліктну ситуацію.

Студенти, які не змогли встановити контакт з групою, почувають себе відторгнутими, обмеженими в життєдіяльності колективу, їм не вистачає дружньої підтримки, у них виникає відчуття самотності і відчуженості. Вони можуть потрапити в **стан інгібіції** – гальмування поведінки і діяльності, погіршення самопочуття, працездатності і результатів діяльності в ситуації, коли за ними спостерігають або їх роботу оцінюють інші члени колективу. Явище інгібіції типове для людей зі слабкою нервовою системою, найчастіше меланхоліків за темпераментом.

Фрустрація виникає у випадку, коли особистість відчуває вороже відношення до себе, безперспективність свого положення у соціальній групі, її реальну чи мниму протидію власним цілям і т.п. Стан фрустрації приводить до суттєвих змін у відношенні суб'єкта до оточуючих: брутальності, агресивності, пасивності. При фрустрації можливий стан депресії. Викладачеві, куратору студентської групи важливо вчасно виявити негативні наслідки фрустрації і створити позитивні перспективи для кожного студента.

Подібні проблеми особливо стосуються вразливих, сором'язливих студентів, у яких труднощі соціалізації пов'язані насамперед з тим, що їм важко установлювати комунікативні контакти, зробити перший крок

назустріч іншим. Відчуваючи величезну потребу та бажання нових знайомств, таким людям потрібно прикладати великі зусилля, щоб познайомитися з цікавими для них людьми, їм важко звикнути до нових умов навчання, нового середовища спілкування, нових умов і правил.

Окремо слід звернути увагу на проблеми приїжджих студентів. Вони відчувають самотність, відсутність емоційної підтримки, сум за рідними, внутрішню порожнечу, дискомфорт, відчуженість. Вони сумують за батьківським домом, замикаються у власному мікросвіті. Це заважає їм зосередитись на навчанні, плідно працювати. Деяким з них важко правильно організувати свій день, вони не готові відчувати й нести самотійно ту відповідальність, яка з'явилась. Дезадаптованими найчастіше відчувають себе приїжджі з малих містечок чи сіл, яким важко звикати до великих гамірних міст. Швидкість міського життя, багатолюдність деякою мірою лякають їх, психологічно дезорганізують. Авдєєва І.М., Мельникова І.М. причини цього вбачають у тому, що першокурсники звикли до контролю, підтримки з боку усталеного соціального середовища. Молоді люди опиняються один на один з чужим містом, незнайомими людьми. Багато з них відчувають страх перед новими канонами поведінки і відповідальності, перед майбутнім. Причиною виникнення таких страхів може бути те, що несвідомо вони бояться ставати дорослими. Шляхом усамітнення, замкнутості вони намагаються повернутись у той безтурботний світ, у якому їм було затишно та безпечно*.

Ці та низка інших причин не дають змоги швидко адаптуватись до нових умов, що з'явилися у житті першокурсників. А труднощі адаптації, в свою чергу, значно ускладнюють процеси соціалізації особистості. Кваліфікована допомога викладачів на етапах входження студентів у нову соціальну ситуацію є вкрай необхідною і має довгострокові наслідки.

Крім вище описаних, у студентській групі можуть мати місце явища:

- **“Групової нормалізації”**, що призводить до зміни думок, точок зору, формування усередненого стандарту - норми поведінки у соціальній групі.

* Авдєєва І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: Навчальний посібник. –К.: ВД „Професіонал”. – 2007. –с.27.

- **Феномен “групової поляризації” і “групового екстремізму”** сприяє наближенню колективної точки до крайньої межі, до екстремуму, коли колективне рішення є більш ризикованим, ніж індивідуальне рішення конкретного члена студентського колективу. Наприклад, після підбурення окремими студентами група у повному складі вирішує пропустити заняття.
- **Феномен підкорення авторитету** в поєднанні з **феноменом “атрибуції відповідальності”** спричиняє ситуацію, коли людина діє за принципом "моя хата з краю": покладаючи відповідальність за все, що відбувається на інших членів колективу або на його лідера (наприклад, старосту групи).

Фасилітація - зростання енергії, працездатності студентів у процесі сумісної навчально-пізнавальної та інших видів діяльності.

Оптимальним варіантом взаємодії між студентським колективом та його членами є варіант **гармонізації** взаємовідносин. Позитивними особливостями цього варіанту є можливість індивідуального творчого розвитку в колективі кожної молодої людини і можливість її самовизначення - вибіркового відношення до колективних впливів, які можуть сприйматися чи відторгатися нею в залежності від відповідності її поглядам та переконанням, ціннісним орієнтаціям.

Основними напрямками гармонізації особистісно-середовищних стосунків студента можна визначити наступні:

- створення в освітньому середовищі ВНЗ сприятливих психолого-педагогічних умов для соціальної адаптації та інтеграції (особистої залученості) студентів у навчально-виховний процес;
- забезпечення психологічної підтримки членів студентської групи та сприятливого психологічного клімату;
- організацію координаційно-посередницької допомоги студентам у взаєминах з іншими суб'єктами освітнього процесу ВНЗ;
- уникнення авторитаризму та формалізму у стосунках викладачів і студентів;
- створення умов для творчої самореалізації кожного студента в доступних йому сферах життєдіяльності.

Завдання для самостійної роботи

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Знайдіть у психолого-педагогічній літературі і порівняйте декілька визначень понять «середовище», «освітнє середовище».
2. Яке значення в соціалізації студента має етап адаптації в студентській групі?
3. Опишіть типи конформізму в студентському середовищі. Які його причини?
4. Як забезпечити гармонійні взаємовідносини між студентами в академічній групі? Яку роль у цьому процесі має посідати куратор?
5. Яке місце у життєдіяльності студентської групи має займати лідер?
6. Охарактеризуйте основні умови успішності розвитку студентської групи.
7. Чому теперішнього часу студентське самоврядування у вищій школі скоріше виняток, ніж правило?

Індивідуальні творчі завдання.

Тематика рефератів, наукових доповідей, есе

1. Студенство як особлива соціальна група.
2. Студент як об'єкт та суб'єкт педагогічної діяльності.
3. Психологічні особливості старшого юнацького віку.
4. Принцип індивідуалізації навчально-пізнавальної діяльності студентів: теоретичні засади успішної реалізації.
5. Особливості адаптації студента у вищому навчальному закладі.
6. Умови ефективної адаптації студентів-першокурсників.
7. Права і обов'язки студентів.
8. Психолого-педагогічна характеристика сучасного студентства.
9. Етапи формування професійної мотивації студента у ВНЗ.

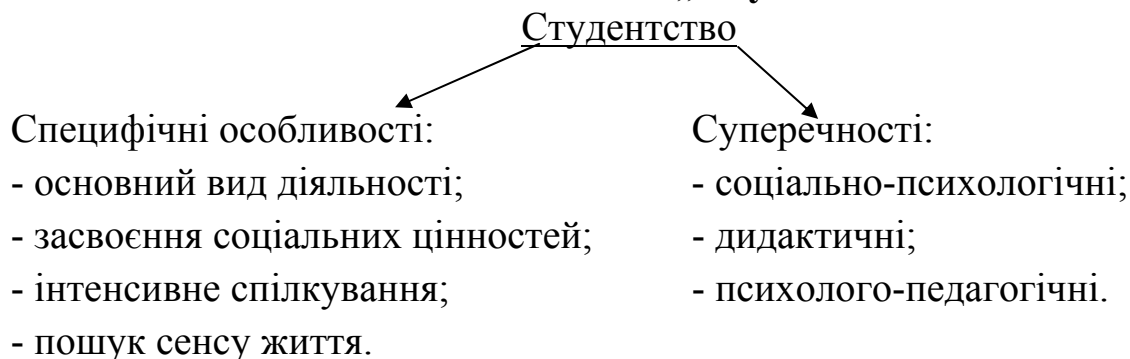
Практикум

1. Сформулюйте та обговоріть з однокурсниками 10-15 правил виховної роботи куратора студентської групи з огляду на стадії її розвитку як колективу.
2. Висловіть своє ставлення до висловлювання В.О.Сухомлинського: “У кожного виховання є сильні та слабкі сторони. Впливати на людину через колектив потрібно тонко і непомітно”.
3. Перед початком навчального року деканат призначив старосту серед першокурсників. Проте група не визнала цього наказу і не прийняла старосту, який намагався виконувати вимоги адміністрації. Ви – куратор групи. Аргументуйте ваші дії.
4. На семінарському занятті відповідь студента була різко розкритикована однокурсниками, однак викладач виставив йому оцінку “відмінно”. Студенти намагалися з’ясувати критерії такої оцінки, однак викладач заявив, що він краще знає, наскільки відповідь відповідає вимогам навчальної програми. Відповіді інших студентів він оцінював, не аргументуючи. Сформулюйте Ваші рекомендації викладачеві.

Контрольні завдання до модулем 4

1. Розкрийте психологічні особливості старшого юнацького віку.
2. У чому полягає специфіка студентства як соціальної групи? Підготуйте відповідь, спираючись на блок-схему теми „Студентство”.

Блок-схема теми „Студентство”

3. Які психологічні якості студента слід враховувати при організації навчально-пізнавальної діяльності? Чому?
4. Як можуть впливати акцентуації характеру студента на систему його особистісних стосунків у колективі студентської групи? Покажіть на конкретних прикладах з педагогічної практики.
5. Охарактеризуйте психолого-педагогічні підходи до типологізації сучасних студентів вищих навчальних закладів. Як їх можна використати в практичній діяльності викладача ВНЗ?
6. У процесі педагогічної практики дослідіть соціометричний статус студентів у колективі. Яке місце у студентському колективі займають представники типологічних груп „Універсали”, „Теоретики”, „Практики” та інші? Аргументуйте Ваші висновки.
7. Запропонуйте шляхи інтенсифікації процесу соціально-психологічної адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ.
8. Розкрийте психолого-педагогічну сутність поняття „професійна мотивація у навчанні”. Якими засобами можна її формувати у студента ВНЗ?
9. Яке значення має процес самовиховання у підготовці майбутнього фахівця?
10. Сформулюйте своє відношення до вислову видатного українського мислителя Г.С. Сковороди: „Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має серця? Вона усі свої знання застосовує для зла.”
11. Який зміст Ви вкладаєте в поняття „гуманізм”?
12. Як ви розумієте сутність поняття „гуманістичне освітнє середовище”?
13. Які соціальні, економічні та психологічні чинники породжують антигуманні прояви у сучасному суспільстві? Який вплив вони мають на виховання молодшої людини?
14. Назвіть основні умови позитивного соціалізуючого впливу студентського колективу на формування особистості молодшої людини.
15. У чому полягають соціально-психологічні особливості сучасного студентства?
16. Охарактеризуйте типологічні психологічні особливості юнацького

- віку.
17. На конкретних прикладах продемонструйте необхідність урахування в навчально-виховному процесі ВНЗ індивідуальних особливостей студента.
 18. Яка з відомих типологій студентів Вам більше імпонує? Відповідь аргументуйте.
 19. Яке місце у життєдіяльності студентського колективу посідає лідер?
 20. Запропонуйте методи урахування гендерних особливостей студентів у навчальному процесі.
 21. Охарактеризуйте особливості змісту і методів формування професійної мотивації студентів на перших та випускних курсах ВНЗ.
 22. Запропонуйте психолого-педагогічні заходи щодо допомоги студентам - першокурсникам у період адаптації до навчання у ВНЗ.
 23. Яка роль куратора студентської групи в її становленні, розвитку і функціонуванні?
 24. Визначте ознаки студентської групи як колективу. Які чинники забезпечують чи гальмують цей процес?
 25. Поясніть своє розуміння української народної мудрості “Всіх слухай, а свій розум май”. Чи слід користуватися нею у конструюванні взаємин у студентській групі? Чому?
 26. Обговоріть з однокурсниками (чи студентами у процесі педагогічної практики) вислів В. Сухомлинського: „Перший наслідок виховання в тому, щоб людина стала думати про саму себе, замислилася над запитанням: що в мені гарне, а що погане?”
 27. Які професійні вимоги висуваються до сучасних фахівців у галузі екології?

Використана та рекомендована література

1. Закон України „Про вищу освіту”. - К., 2002.
2. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности.- М.: ИП РАН, 1991. - с.717.
3. Авдеева І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології

- в роботі куратора академгрупи: Навчальний посібник. –К.: ВД „Професіонал”. - 2007.
4. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання - нова філософія // Педагогіка толерантності. -2001. - №1.
 5. Балакірова О.М., Яременко О.О. Проблеми соціального розвитку молоді на сучасному етапі // Молодь: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: АЛД, 1996. - Вип.5. - с.231-256.
 6. Бордовська Н.В., Реан А.А. Педагогіка: Учебник для вузов. -СПб: Издательство «Питер», 2000. - с.304.
 7. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання для студентів магістратури. - К.: Центр навчальної літератури, 2006.
 8. Вергасов В.М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. - К.: Высшая школа, 1985.
 9. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
 10. Гуревич П.М. Современная психологическая диагностика // Вопросы психологии. - 1982. - №1.
 11. Дібрівна В.І. Адаптаційний період у ВНЗ та його вплив на академічні здібності першокурсників // Наука і методика. -2005. -№4. - с.171-175.
 12. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008.
 13. Добрянський Ігор, Кузнєцова Інга. Адаптація першокурсників у приватному ВНЗ: складові психолого-педагогічного супроводу // Вища школа. – 2012. – №3. – с. 51-58.
 14. Кобильченко В.В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема // Нові технології навчання. - 2001. - вип.31. - с.3-12.
 15. Колошин В.Ф. Педагогіка співробітництва - основа гуманізації навчально-виховного процесу // Проблеми освіти. -1995. -Вип.2. - с.98-104.
 16. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – с. 113-136.
 17. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. – с.68-71.

18. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: „ЕксОб”. – 2001.
19. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 2004. -с.72-87.
20. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. - М.: Академический проект, 2004.
21. Практическая психология для преподавателей // Под редакцией академика М.К. Тутушкиной. - М.: Информационно – издательский дом «Филинь».-1997.
22. Плотнікова О.П. Важливість вивчення індивідуальних особливостей першокурсників у період дидактичної адаптації // Рідна школа. -2001. -№10. -с.62-64.
23. Подольська Є. Соціологічний портрет сучасного студента: теоретико-методологічні підходи // Вища школа. – 2010. - №2. – с. 22-31.
24. Туркот Т.І. Педагогіка та психологія вищої школи в запитаннях та відповідях: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2011.
25. Харламов И.Ф. Педагогика: Учебное пособие. -3-е изд. - М.: Юристь, 1997. -с.108-109.
26. Хоружний Григорій. Студентоцентризм як принцип академічної культури // Вища школа. – 2012. - №4. – с. 7-24.
27. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. - К.: Академвидав, 2006.
28. Guilford Y. P. The nature of human intelligence. - N. Y.: Mc – Gaw Hill, 1967.
29. Tarrance E. P. Guicling creative talent – Engle – Wood Cloffs. N. Y.; Prentice – Hall, 1962.

Додаткова література

1. Дунеца Л., Дунеца О. Формування професійних інтересів у майбутніх фахівців // Рідна школа. -2001. -№1. -с.48-50.
2. Заболотна Т.М., Дрбчук Т.І. Індивідуальний підхід у контексті гармонізації міжособистісних стосунків викладача і студента // Наука і методика. -2005. -№3. -с.108-109.

3. Платонова Т.А. Роль мотивації в пізнавальній активності // Активність особистості в навчанні: Сб. науч. тр. - М.:, 1986. -с.21-30.
4. Узбецька Вікторія. Ціннісні орієнтації в контексті духовного світу студентства // Рідна школа. –2002. - Квітень. – с.17-19.
5. Власенко Л.В. Концепція соціально-психологічного супроводу студентів вищих навчальних закладів // Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Т.IV. – ч.2. – К., 2001. – с. 54-61.
6. Жалдак Л. Управління гуртуванням студентської молоді // Освіта і управління. – 1999. - №3. – с. 99-102.
7. Земба А.Б. Проблема ефективного управління студентською групою: тренінг розвитку лідерських якостей студентів // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. - №3. – с.42-48.
8. Саркісян Маріне, Чабанюк Ольга. Розвиток студентського самоврядування в контексті КНЕУ // Вища школа.-2012.-№4.-с.76-85.

Модуль 5. Особистість викладача вищого навчального закладу

*Особистість вихователя означає
все у справі виховання.*

К.Д.Ушинський

Мета вивчення модуля: Ознайомити студентів зі специфікою педагогічної діяльності та вимогами до неї, допомогти їм усвідомити сутність педагогічної, комунікативної культури і лекторської майстерності викладача та механізмів формування позитивного педагогічного іміджу, проаналізувати причини професійного стресу і професійного "вигорання"; визначити шляхи їх запобігання і подолання з позицій екології людини.

Міні-модуль 5.1. Психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи.

Міні-модуль 5.2. Педагогічна культура викладача.

Міні-модуль 5.3. Комунікативна культура викладача.

Міні-модуль 5.4. Лекторська майстерність викладача як необхідна умова забезпечення результативності навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Міні-модуль 5.5. Педагогічний імідж.

Міні-модуль 5.6. Профілактика професійно-педагогічних захворювань як одне із завдань екології людини.

Ключові слова: діяльність викладача, творчість викладача, культура, педагогічна культура, комунікативна культура, майстерність, педагогічна майстерність, лекторська майстерність, професіоналізм, педагогічний імідж, стрес, професійний стрес, професійне "вигорання", екологія людини.

Міні-модуль 5.1. Психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи

Навчаючи інших, ми навчаємося самі.
Сенека

Структура діяльності викладача

Величезна соціальна значущість педагогічної праці споконвічно визначала високі вимоги до особистості вчителя, викладача, вихователя. Невипадково ще з глибокої давнини суспільство довіряло виховання молодого покоління найбільш мудрим, досвідченим і високоморальним людям. Так, вихователем Олександра Македонського був геніальний Арістотель. Фундатор педагогіки Я.А.Коменський був не тільки єпископом, але і вчителем у школі. Взірцем високої моральності і гуманізму був видатний український вчений – педагог і шкільний учитель В.О.Сухомлинський. Таких прикладів можна навести дуже багато. Педагогічна діяльність викладачів вищих навчальних закладів відзначається ще більшою соціальною відповідальністю, адже їх зусилля спрямовуються на підготовку еліти нації, фахівців вищої кваліфікації, від рівня знань та умінь яких залежить якість соціально-економічної, політичної, культурної розбудови держави, формування національної свідомості та духовності її громадян.

За даними М.М. Фіцули, теперішнього часу навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах України здійснюють понад 90,5 тисяч викладачів, які мають наукові ступені доктора наук (темпи приросту – 38,9%), кандидата наук (темпи приросту – 10,2%), вчені звання професора (темпи приросту – 18,4%), доцента (темпи приросту – 6,8%)*.

Об'єктом педагогічної діяльності професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів є молодь, юнаки та дівчата з певними задатками, потребами, інтересами, особливостями пізнавальних та емоційно-вольових процесів. У зв'язку з цим перед викладачами вищої школи постає надзвичайно відповідальне завдання – допомогти їм стати

* Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – Київ: Академвидав, 2006. – С. 45.

висококваліфікованими фахівцями, здатними знайти місце на ринку праці, творчо реалізувати набуті у вищому навчальному закладі знання та практичні уміння. Характеризуючи особливості педагогічної діяльності, В.О. Сухомлинський підкреслював: "Наша праця – формування людини, і це накладає на нас особливу, ні з чим не зрівняну відповідальність."

Основними напрямками діяльності викладача вищого навчального закладу є: навчальна, науково-методична, науково-дослідна, виховна та дорадча. Так, **навчальна діяльність** спрямована на організацію та здійснення процесу навчання відповідно до нормативних документів: проведення лекційних, семінарсько-практичних занять, консультацій, контрольних заходів, керівництво курсовими і дипломними роботами тощо.

Науково-методична діяльність пов'язана з підготовкою навчального процесу, його забезпеченням і удосконаленням.

Виховна діяльність полягає у організації виховного впливу на майбутніх фахівців у процесі викладання навчальних дисциплін і в позааудиторній роботі.

Науково-дослідна діяльність має за мету організацію наукових досліджень у певній галузі знань, підвищення наукового рівня та розвитку творчого потенціалу викладача і студента. Відомий російський педагог і письменник Л.Толстой підкреслював: "Хочеш наукою виховати учня, люби свою науку і знай її, і учні полюблять і тебе, і науку, і ти виховаєш їх, але якщо сам не любиш її, то, скільки б ти не змушував учити, наука не справить виховного впливу."

Дорадча діяльність має на меті надання професійної допомоги виробничникам, проведення наукових консультацій щодо підвищення якості виробничих процесів. Це також діяльність професорсько-викладацького персоналу в галузі підвищення професійної кваліфікації спеціалістів-практиків.

Усі коротко охарактеризовані функції викладача мають виявлятися у єдності. Проте на думку Л.Д.Столяренко та С.І.Самигіна у різних викладачів одна функція може превалювати над іншою: приблизно 2/5 викладачів з їх загального числа орієнтовані на навчальну діяльність, 1/5 – тяжіють до науково-дослідної діяльності, майже 1/3 – вдало поєднують

навчально-педагогічну і науково-дослідну діяльність*.

Професійні та особистісні якості викладача

Комплексним показником, який характеризує якість виконання науково-педагогічним працівником його функцій, є *професіоналізм*.

Професіоналізм педагога вищої школи полягає в ефективній реалізації системи професійних знань і умінь:

- спеціальних (знання теорії своєї науки та практичні уміння застосовувати їх у практиці викладання);
- психолого-педагогічних (знання психологічних та дидактичних основ викладання обраної дисципліни, знання і урахування психологічних особливостей студентів і власних особистісних рис, закономірностей сприймання студентами змісту навчання);
- методичних (володіння методами, прийомами і засобами донесення наукової інформації до студентів).

Слід, однак, зазначити що на деяких предметно-наукових кафедрах вищих навчальних закладів склалася точка зору, згідно якої навчати можна без спеціальної психолого-педагогічної підготовки. Для цього достатньо добре знати дисципліну, яку читає викладач. Проведені спостереження засвідчують, що такі педагоги використовують здебільшого репродуктивні методи навчання, не приділяють достатньої уваги розвитку індивідуальності студентів, не вміють активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність. Досліджуючи рівень професіоналізму, М.Кузьміна здійснила диференціацію викладачів таким чином:

I рівень – репродуктивний (недостатній) полягає в умінні викладача передати студентам ту інформацію, якою володіє сам;

II рівень – адаптивний (низький) передбачає уміння пристосувати виклад матеріалу до особливостей аудиторії;

III рівень – локально-моделюючий (середній) передбачає володіння педагогом стратегіями передавання знань з окремих розділів і тем;

IV рівень – структурно-моделюючий (високий) полягає в умінні

* Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Психология и педагогика в вопросах и ответах. Серия "Учебники, учебные пособия". Ростов-на-Дону: "Феникс", 1999.-с.464.

формувати систему знань, умінь і навичок з навчальної дисципліни загалом;

V рівень – системно-моделюючий (вищий) передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості студентів.

Перехід викладача з більш низьких рівнів на більш високі досягається у процесі професійного самовдосконалення: через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими науковими досягненнями), залучення до системи підвищення кваліфікації, накопичення і осмислення передового педагогічного досвіду, аналізу власних здобутків і на цій основі реконструювання власної діяльності, та через самовиховання (вивчення особистісних психологічних властивостей, і на цій основі їх удосконалення, перебудова установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів педагогічної діяльності). С.С.Вітвицька підкреслює, що єдність професіоналізму знань, професіоналізму спілкування та професіоналізму самовдосконалення дозволяє забезпечити розвиток цілісної системи – **професіоналізму діяльності педагога**.*

Оскільки професія викладача відноситься до типу професій "людина-людина" (за класифікацією Є.Клімова), то вимоги до якостей особистості, що визначають ефективність взаємодії педагога і вихованця, є багатоплановими і всесторонніми.

Тому, як важливу вимогу до особистості викладача, відомий український педагог М.М.Фіцула висуває наявність у нього "педагогічної вираженості", що розглядається як своєрідна установка на педагогічну діяльність і психологічну готовність до неї. Вона знаходить вияв у спрямованості прагнень і бажанні виховувати і навчати студентів, удосконалювати моделі спілкування, поведінки та взаємодії з ними. Педагогічна вираженість має органічно поєднуватися з розумною любов'ю до вихованців та педагогічною вимогливістю. Тут доцільно згадати пораду А.С.Макаренка відносно того, що саме у розумній вимогливості до людини і полягає повага до неї.

* Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. - Київ: Центр навчальної літератури, 2003. - с.72-73.

Важливою рисою громадянина України визначається патріотизм. Виховувати патріотів, гідних громадян, висококваліфікованих фахівців, носіїв національної культури може тільки педагог з високими моральними якостями, патріот з усвідомленим громадянським обов'язком. Бажає того викладач чи ні, але він щоденно надає своїм вихованцям уроки моральності. Зазначене підтверджують слова К.Д.Ушинського: “У вихованні все повинно базуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч як хитро він був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання”.*

Взаємодія викладача і студента є одним із найважливіших чинників, які впливають на становлення особистості молодої людини, оскільки дуже багато з того, що людина набуває в студентські роки, залишається з нею на все життя і визначає її життєву траєкторію. Тому викладач має бути ерудитом – різнобічно освіченою людиною. Окрім фундаментальних знань свого предмета та методики його викладання він повинен володіти ґрунтовними знаннями в галузі філософії, соціології, етики, політики, мистецтва, сучасної науки і техніки. Ерудованість допоможе йому бути цікавим співрозмовником, викликати повагу студентів і бути для них взірцем творчого відношення до праці, прикладом для наслідування.

Педагогічна професія вимагає особливої чутливості до постійно оновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності до адекватного сприйняття потреб і вимог суспільства і відповідного коригування своєї роботи. Особливу значущість має ця здатність за сучасної постіндустріальної, інформаційної доби, яка потребує від особистості багатьох принципово відмінних від попередніх навичок, умінь і відповідного мислення. Вища школа як один з найважливіших інститутів соціалізації людини, підготовки молоді до ролі активних суб'єктів майбутніх суспільних процесів повинна бути винятково уважною як до нових реалій і тенденцій суспільного розвитку, так і до нововведень у сфері змісту, форм і методів навчання та виховання. Відповідно інноваційність має характеризувати професійну діяльність викладача

* Ушинський К.Д. Твори в 6 т. – К.: Рад.шк., 1952. – Т.1. – С. 123.

ВНЗ. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є їх налаштованість на творчий пошук упровадження новітніх досягнень психолого-педагогічної науки в повсякденну практику, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду, прагнення до освоєння та застосування нових педагогічних технологій, активних форм та нових методів організації навчально - виховного процесу.

Важливо зазначити, що результати своєї діяльності педагог перш за все оцінює сам, і дуже важливо, щоб його оцінка була об'єктивною. Отже, необхідними рисами викладача мають бути також самокритичність та потреба у постійному самовдосконаленні, дисциплінованість і висока вимогливість до себе.

У педагогічній діяльності особливого значення набувають спостережливість та уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їх індивідуально-психологічні особливості, відношення до навчальної діяльності, до студентів і викладачів, складає уявлення про здібності юнаків і дівчат, їх психічні стани та настрої тощо. Ці знання викладач повинен оптимально використати при організації навчально-пізнавальної та науково-дослідної діяльності вихованців, забезпеченні індивідуального підходу до них.

Уміння довгий час концентрувати увагу особливо потрібні педагогу вищої школи у процесі проведення навчальних занять, адже йому слід логічно і науково обґрунтовано викласти значний об'єм інформації, не припуститися помилок у термінах, формулах, обчисленнях, забезпечити логіку викладу і водночас тримати в полі зору велику студентську аудиторію. Студенти добре сприйматимуть навчальний матеріал, якщо викладач може логічно, конкретно і чітко сформулювати свою думку, дохідливо, переконливо пояснити, використовуючи літературну мову.

Особливою вимогою до особистості викладача є педагогічна тактовність (від лат. *tactus* – дотик, відчуття, почуття) – почуття міри у застосуванні засобів педагогічного впливу на студентів. Відомий психолог І. Синиця зазначає, що педагогічний такт у широкому розумінні – спеціальне професійне уміння вихователя, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує до учнів найефективніший за даних обставин засіб виховного впливу. Педагогічний такт проявляється в умінні

належним чином поводитися у певній педагогічній ситуації, знаходити педагогічно доцільну лінію поведінки: просто і переконливо розмовляти, ставити розумні і педагогічно обґрунтовані вимоги, поважати гідність вихованців. Прояв педагогічної тактовності є однією з важливих умов формування авторитету викладача, одне з джерел сили і ефективності його впливу як на студентський колектив у цілому, так і на кожного студента зокрема.

Професійні деформації в педагогічній діяльності

Загальновідомо, що педагогічна професія вимагає постійного і значного емоційного, інтелектуального і фізичного напруження. Щоб його витримати, слід постійно дбати про стан свого фізичного і психічного здоров'я.

Соціально-психологічними та педагогічними дослідженнями (О.В. Морозов, Д.В.Чернилевський) виявлено, що через 10-15 років педагогічної діяльності в структурі особистості фахівця виникають зміни, які отримали назву професійних деформацій (рис.20).

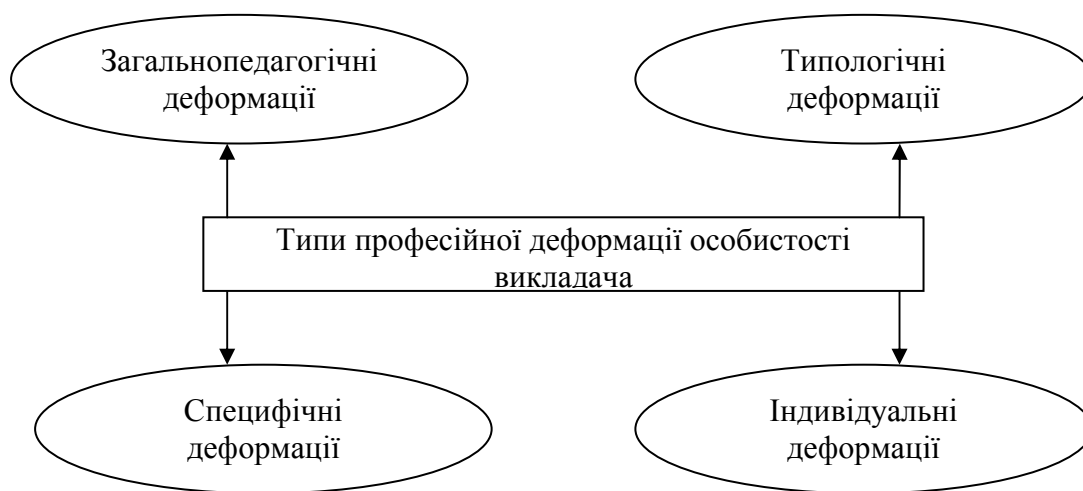

Рис.20. Професійні деформації особистості викладача

Загальнопедагогічні деформації характеризуються змінами, які є подібними у всіх осіб, котрі займаються педагогічною діяльністю. Вони проявляються наступними ознаками: у процесі взаємодії зі студентами викладач використовує в основному, авторитарний стиль керівництва:

"Ви повинні робити так, як я цього вимагаю", " Я сказала, отже, виконуй" тощо. У поведінці педагога починають переважати надмірна самовпевненість, менторство, догматизм, відсутність гнучкості у спілкуванні з колегами і студентами.

Типологічні деформації виникають у результаті поєднання індивідуальних особливостей викладача з відповідними структурами функцій педагогічної діяльності в поведінкові комплекси. Їх можна нарахувати чотири (Т.Лірі), зокрема:

- ✓ Педагог - "комунікатор", для якого характерними є надмірна комунікабельність, скорочення дистанції зі студентами, намагання обговорити глибоко особистісні теми приватного життя. Як правило, викладач такого типу багато уваги приділяє спілкуванню на сторонні теми, і недостатньо – змісту навчального матеріалу. Самооцінка викладача зазвичай занижена. Превалює співробітницько-конфіденційний тип міжособистісних стосунків.
- ✓ Педагог – "організатор" – викладач з високою самооцінкою, владно-лідуючим або незалежно-домінуючим типом міжособистісних стосунків, гіпертимною акцентуацією характеру. Він намагається підкорити собі оточуючих, одноосібно і авторитарно керувати ними. Такий педагог надзвичайно активний, втручається у справи студентів і колег, намагаючись навчати їх "як діяти правильно". "Організатори" залюбки реалізують свої здібності в громадських організаціях, неформальних об'єднаннях, партіях і т.п.
- ✓ Педагог – "інтелігент" – особистість з тяжінням до недовірливо-скептичних міжособистісних відносин (найчастіше з 20-25 річним стажем роботи). Це люди, у котрих сформувалась схильність до філософських розміркувань та мудрування. В залежності від умов "інтелігенти" можуть стати "моралізаторами", які вбачають навколо себе тільки негативне, вихваляючи минуле і підкреслюючи аморальність сучасної молоді, або ж завдяки здібностям до самоаналізу, можуть зануритись у власні переживання, зайнятись спогляданням оточуючого світу і роздумами про його недосконалість.
- ✓ Педагог - "предметник" намагається внести елементи науковості в кожную, навіть побутову ситуацію. Студентів і колег зазвичай сприймає

через призму відношення до навчальної дисципліни, яку викладає. "Предметники" – це люди як із завищеною так і зі заниженою самооцінкою, незалежно-домінуючим, відповідально-великодумним, недовірливо-скептичним типом міжособистісних стосунків.

Специфічні деформації особистості педагога обумовлені специфікою навчальної дисципліни, яку він викладає. Ця дисципліна накладає відбиток на одяг, міміку, манеру спілкування тощо. Так, наприклад, філологи можуть належати до демонстративного, екзальтованого чи тривожного типів акцентуацій (за К.Леонгардом). Їм може бути властива висока контактність, надмірна комунікабельність, яскравість почуттів. Водночас такі негативні риси як потреба бути весь час в центрі уваги, швидкі коливання настрою, надмірна імпульсивність можуть зробити таких педагогів предметом жартів, героями гумористичних розповідей студентів тощо. Так звані "технарі" можуть бути глибокими інтровертами, абстрагуючись від вияву емоцій та почуттів і т.п.

Індивідуальні деформації визначаються змінами, які відбуваються з підструктурами особистості і зовнішньо не зв'язані з процесом педагогічної діяльності, коли паралельно становленню професійно важливих для викладача рис відбувається розвиток якостей, які на перший погляд не мають відношення до педагогічної професії. Для таких викладачів характерні низький рівень контактності, замкнутість, відірваність від реалій життя. Вони прагнуть усамітнення, типовими є емоційна холодність, ідеалістичність та ригідність мислення, впертість, занудство, безпричинне бурчання. Для інших характерні хвастощі, егоцентризм, блюзнірство. Третім притаманна імпульсивність дій, розповсюдження пліток, лінощі, ухиляння від виконання своїх обов'язків тощо.

Для запобігання професійних деформацій, порушень структури особистості необхідно стимулювати педагогів до самодіагностування, корекції та самокорекції діяльності.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Яке значення має педагогічна професія для розвитку суспільства?
2. Охарактеризуйте основні напрями діяльності викладача вищого навчального закладу.
3. У чому, на Ваш погляд, знаходиться вияв професіоналізму викладача ВНЗ? Наведіть приклади.
4. Обґрунтуйте необхідність інноваційної спрямованості педагогічної діяльності.
5. У чому полягає специфіка науково-дослідної та дорадчої діяльності викладача ВНЗ, який здійснює професійну підготовку фахівців – екологів?

Індивідуальні творчі завдання

1. Прокоментуйте вислів К.Гуцкова “Такт – це розум серця”. Відповідь проілюструйте конкретними прикладами.
2. Проаналізуйте особисті якості викладачів, які є для Вас взірцем професіоналізму.
3. Доведіть, що педагогічна діяльність викладача має творчий характер.
4. Доберіть джерела інформації та підготуйте наукову доповідь (повідомлення) на тему: «Критерії оцінки ефективності діяльності викладача ВНЗ».
5. Поясніть, чи є взаємозв'язок між темпераментом і характером викладача та ефективністю його науково-педагогічної діяльності.

Практикум

Перед початком вивчення спеціального курсу з екології завідувач кафедри представив студентам магістратури нового викладача як провідного фахівця, що активно займається науковими дослідженнями, має багато наукових публікацій і авторитет у науковій спільноті. Після кількох занять думки студентів стосовно викладання спеціального курсу розділилися: одні почали висловлювати різке незадоволення, інші – були дещо лояльними, а ще інші – не виявили ніякого особистого ставлення.

- а) Що могло вплинути на ставлення студентів до викладача?
- б) Чому студенти можуть по-різному оцінювати діяльність викладача?
- в) Від чого залежить авторитет науково-педагогічного працівника?

Міні-модуль 5.2. Педагогічна культура викладача ВНЗ

*Учитель для школи –
це те саме, що Сонце для всесвіту.
А. Дістервег*

Поняття педагогічної культури

Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» в якості одного із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику принципи гуманізації, гуманітаризації, демократизації, індивідуалізації та етнізації навчання. Вирішення цього завдання під силу лише педагогам, котрі мають високий рівень загальної і педагогічної культури.

Термін „культура” (від лат. *culture* – обробіток, розвиток, вирощування, розведення) за своїм значенням близький до таких педагогічних категорій як „освіта”, „виховання”, „розвиток”. На цю закономірність вказує Х.Г. Гадамер у своїй роботі „Істина і метод”: „Нині освіта найтіснішим чином пов’язана з поняттям культури і означає в кінцевому підсумку специфічний засіб перетворення природних задатків і цінностей”*. У нашому сьогоденні все більшої актуальності набуває теза: „Від людини освіченої – до людини культури”. Аналізуючи генезу поняття „культура”, слід зазначити, що з далекої давнини воно стосувалося характеристики внутрішнього, глибинного світу особистості.

* Цит. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для высших учебных заведений. – СПб.: „Питер”, 2000. - с.62.

У цьому плані звертає на себе увагу глибокий за філософською сутністю відомий вислів Гофмільера: „Душа культури – культура душі”. За цим визначенням духовна культура особистості постає основним епіцентром культури суспільства. П.М.Щербань, виокремлюючи головні компоненти духовної культури особистості, підкреслює значення національної самосвідомості та національної культури в її творенні*.

Головні компоненти духовної культури особистості у їх взаємозв'язку можна показати у вигляді структурно-логічної схеми (рис 21).

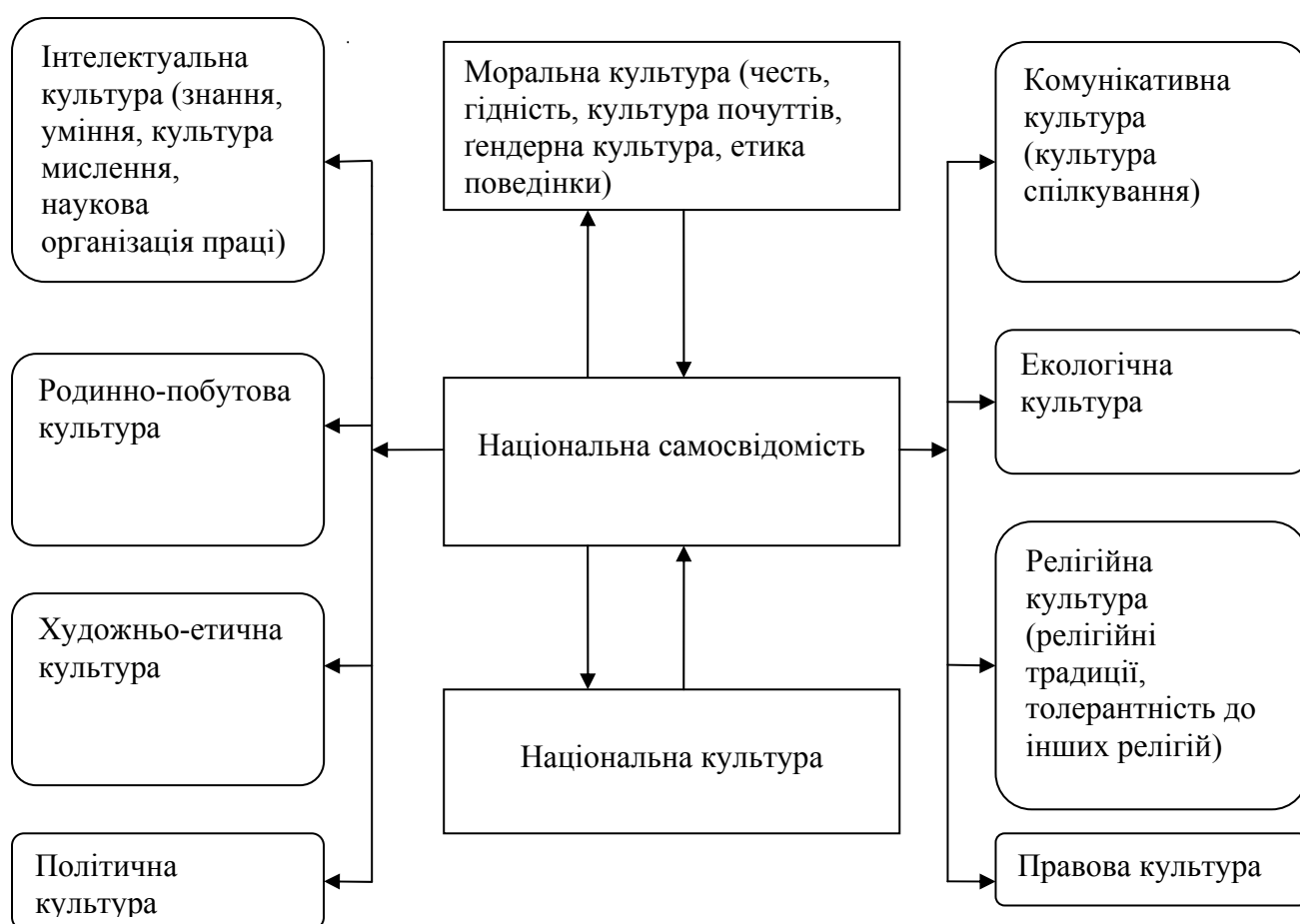

Рис.21. Духовна культура особистості

Український педагог-методист С.У.Гончаренко підкреслює: „Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості

* Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. Посібник - К.: Вища школа.,2002.-с.97.

людини, а також рівень володіння якоюсь галуззю знань або діяльністю”.* У цьому розумінні поняття культури наближається до поняття професійної культури, культури діяльності фахівця, що знаходить відбиток у його професійній діяльності, засобах і прийомах вирішення професійних завдань. Аналізуючи особливості педагогічної діяльності, С.С.Вітвицька звертає увагу на наступний логічний ланцюжок: **духовна культура → професійна культура → педагогічна культура.**

Слід, вочевидь, згодитись із думкою С.С. Вітвицької, яка підкреслює: „Виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворити і збагачувати культуру суспільства”**.

Складові педагогічної культури

Нові тенденції в освіті, які виникли на зламі другого і третього тисячоліть, поява нових парадигм виховання, нової системи соціальних цінностей і цілей освіти, її діалог з культурою людини як її творця і суб'єкта, здібного до культурної самоосвіти, стимулювали особливий інтерес до дослідження феномену „педагогічна культура” і її складових.

Відома російська дослідниця О.В.Бондаревська пропонує розглядати педагогічну культуру в контексті загальнолюдської культури, що має своїм змістом світовий педагогічний досвід як зміну культурних епох і відповідних педагогічних цивілізацій, як історію педагогічної науки і практики, як зміну освітніх парадигм. Особливістю педагогічної культури є те, що її об'єктом, метою і результатом є особистість, її освіта, виховання та розвиток. Це накладає особливий відбиток на педагогічну діяльність і вимагає спеціальних зусиль щодо формування культури цієї діяльності.

Педагогічна культура - складний соціально-педагогічний феномен, який слід розглядати як інтегровану єдність певних структурних компонентів особистості, що гармонійно поєднуються між собою:

* Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. - с.182

** Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. - К.: Центр навч. літератури. – 2003. – с.80

наукового світогляду і наукових знань, ерудиції, духовного багатства, особливих особистісних якостей (гуманізму, справедливості, вимогливої доброти, толерантності, тактовності, прагнення до самовдосконалення), культури педагогічного мислення, психолого-педагогічної і методичної підготовки, досконалого володіння педагогічною технікою, позитивного педагогічного іміджу, зовнішньої естетичної привабливості. У дослідженнях В.М.Гриньова* визначені основні складові педагогічної культури, що можна подати у вигляді схеми (рис. 22).

Рис.22. Складові педагогічної культури викладача ВНЗ

Викладач ВНЗ має досконало володіти педагогічною культурою, адже за

* Гриньов В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Автореф. дис.докт.пед.н. – Київ, 2001. – 45с.

висловом А.Дістервега „як ніхто не може дати іншому того, що не має сам, так не може розвивати, виховувати і навчати той, хто сам не розвинений, не вихований, не освічений”. Тому ще 1639 року в Сорбонні у Великій хартії університетів, сформованій з метою їх об’єднання, було проголошено, що вища школа є інститутом відтворення і передачі культури.

Оскільки основою педагогічної діяльності є організація взаємодії між педагогом і вихованцем, то однією з найважливіших умов забезпечення її ефективності є розвинена комунікативна культура (культура спілкування). Так К.М. Левітан стверджував: „В основі культури педагогічного спілкування знаходиться загальна і педагогічна культура особистості – це рівень її розвитку, котрий виявляється у системі потреб, соціальних якостей, стилю діяльності і поведінки”^{*}.

Думку Левітана розвиває А.Москаленко: „Підвищення культури спілкування полягає через зростання рівня загальної культури. Увага повинна концентруватися на тому, що неможливо відокремити одне від другого. Культура спілкування має глибинні витoki і тісно пов’язана з особистісними рисами педагога, його мотивами і ціннісними орієнтаціями, самосвідомістю, професійними установками. Культура спілкування педагогів впливає на результативність навчально-виховного процесу, встановлення і посилення позитивної духовно-моральної атмосфери учасників взаємодії”^{**}.

Важливий аспект в аналізі проблеми педагогічної взаємодії слід зробити на розвитку особистісних якостей як педагога так і вихованця, формуванні потреби в їх особистісному зростанні і самовдосконаленні, на що звернула увагу С.Н.Батракова: „На основі культури в педагогічному спілкуванні повинно відбуватися творіння, „вираження” нового змісту, перетворення особистості і учителя і учня. Спілкування педагога з учнями розглядається як умова, суттєвий чинник організації педагогічного процесу, управління діяльністю, коли предметом вивчення постають соціально-психологічні, соціально-моральні „координати” спілкування,

^{*} Левітан К.М. Культура педагогічного обшчення. Иркутск, 1985. – с.16

^{**} Москаленко А.Н. Розвиток умінь педагогічного спілкування в системі післядипломної освіти: Дис.канд.пед.наук.- Київ, 2001. – с.109.

його емоційно-психологічні характеристики*.

Педагогічна культура викладача ВНЗ є джерелом вияву його наукової і загальної ерудиції, відношення до людини, природи і суспільства, педагогічної майстерності, культури мовлення і спілкування, духовного багатства, проявом його творчої індивідуальності як віддзеркалення результату постійного самовдосконалення і саморозвитку. На наш погляд, педагогічна культура є гармонією культури творчих знань, творчої дії, почуттів і спілкування.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Чому теперішнього часу все більшої актуальності набуває теза: “Від людини освіченої - до людини культурної”?
2. Охарактеризуйте основні складові педагогічної культури викладача ВНЗ. Зверніть особливу увагу на значення екологічної культури для формування його особистісно – професійних рис.
3. Яке місце в структурі педагогічної культури посідає культура педагогічного спілкування? Відповідь аргументуйте конкретними прикладами з педагогічної практики.

Індивідуальні завдання

1. Опрацюйте наступні джерела інформації:
 - а) Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя // Педагогика. – 2006. - №9. – с. 55-60.
 - б) Колошин В.Ф. Самоактуалізація викладача // Практична психологія і соціальна робота. – 2000. - №1. – с. 7-9.
 - в) Левківський Б. Підвищення педмайстерності викладачів ВНЗ // Вища школа. – 2005. - №3. – с. 57-59.
 - г) Сластенин В.А. Профессионализм педагога: акмеологический контекст // Педагогическое образование и наука. – 2002. - №4. – с. 4-9.
 - д) Щербань П. Сутність педагогічної культури // Вища освіта

* Батракова С.Н. Педагогическое общение как диалог в культуре // Педагогика.- 2002.-№4.-с.28.

України. – 2004. - №3. – с. 67-72.

2. На основі опрацьованих джерел у вигляді твору, есе, реферату викладіть свої роздуми щодо змісту педагогічної культури викладача дисциплін екологічної спрямованості та шляхів її формування в період магістерських чи аспірантських студій.

Практикум

1. На день народження першої вчительки були запрошені її тепер вже дорослі учні. Зібралось багато гостей і всі з нетерпінням чекали Володимира – молодого доктора технічних наук, викладача столичного університету. Він з'явився через годину після початку урочистого вечора. Не вибачившись, недбало кинув: “Зустрів Івана Петровича (відомого вченого) і не міг не прокоментувати його останню, до речі дуже слабку, монографію”. За столом Володимир був у центрі уваги – коментував кожен виступ, іноді іронічно, голосно сміявся, проголосив тост “За вчительку, яка допомогла мені досягти наукових вершин”.

- а) Дайте оцінку культури поведінки Володимира.
- б) Що може бути причиною такого типу поведінки?
- в) Чи хотіли б Ви бути студентом такого викладача? Чому?

2. Поспішаючи на наукову конференцію, викладач, не пояснюючи причин, достроково відпустив студентів із занять. Одна зі студенток випадково потрапила на очі декану і на запитання, чому вона не на занятті, відповіла, що викладач відпустив групу. Викладач мав неприємну розмову в деканаті. Перед заліком він попередив групу, що не буде його приймати, поки не буде з'ясовано особу, яка доповіла про нього в деканат.

- а) Як вчинити студентці? Групі?
- б) Чи є подібна поведінка викладача проявом педагогічної культури?
- в) Як би Ви діяли в подібній ситуації?

Міні-модуль 5.3. Комунікативна культура викладача

*Ну що б здавалося слова...
Слова та голос – більш нічого,
А серце б'ється ожива,
як їх почує...
Т.Г. Шевченко*

Комунікативна культура як соціально-педагогічний феномен

У епоху сучасної глобальної інформаційної революції, гуманізації усіх сфер громадського життя знаменитий вираз Р.Декарта „Cognito ergo sum” слід, вірогідно, перефразувати як „Communico ergo sum” (Спілкуюсь, отже, існую). У повній відповідності зі змістом латинського „Communico” (роблю спільно, спілкуюсь, зв'язуюся) комунікація (в багатьох джерелах інформації використовується термін „спілкування”) виступає необхідним засобом і метою процесів соціальної взаємодії. Освіта ж у найбільш широкому розумінні цього поняття належить до соціально-конструктивних комунікативних процесів. В центрі цих процесів завжди знаходиться педагог (вихователь, шкільний учитель, викладач ВНЗ). Так, у Новому Завіті християнська доктрина викладена в основному у вигляді спілкування Христа з учнями, а дзен-буддизм, релігійна філософія, яка майже не знає трактатів, як мозаїка, складається з історій про монахів – учителів та їх учнів. І хоч людське спілкування завжди складало основу суспільного буття, його значення і відповідно особливості культури спілкування по різному сприймалась на різних етапах еволюції людського суспільства.

Зміст та структура комунікативної культури педагога.

Ураховуючи досить велике різноманіття поглядів на сутність поняття „комунікативна культура”, можна здійснити його аналіз за напрямками:

- **аксіологічним**, який дозволяє окреслити цінності і професійні установки, на які орієнтується педагог у міжособистісному

спілкуванні;

- **особистісним**, який дає можливість виявити особистісні риси викладача, що забезпечують ефективність педагогічної комунікації;
- **діяльнісним**, котрий визначає об'єм знань педагога про культуру педагогічного спілкування і професійні комунікативні уміння, що дозволяють творчо реалізувати ці знання в педагогічній практиці.

Спираючись на дослідження Т.К.Чмут*, можна узагальнити знання про зміст комунікативної культури педагога у вигляді формули:

$$\mathbf{ККП = КУ+З+У ,}$$

де **ККП** – комунікативна культура педагога;

КУ – його комунікативні установки;

З – знання про комунікативну культуру, тобто знання:

- а) психолого педагогічних закономірностей спілкування;
- б) етики спілкування;
- в) теорії загальної і педагогічної комунікації;

У – комунікативні уміння.

Слід зазначити, що педагогічне спілкування здійснюється в конкретній соціокультурній ситуації і тому культура комунікації буде залежати від прийнятих у суспільстві культурних і моральних цінностей:

- зовнішніх передумов, зокрема соціокультурного оточення: особливостей етносу, національних традицій, соціокультурних особливостей та специфіки вищого навчального закладу (класичний університет чи галузевий ВНЗ, коледж, професійна школа тощо), специфіки і змісту педагогічної діяльності;
- внутрішніх передумов, тобто суб'єктивних чинників: віку, статі, педагогічних здібностей, індивідуально-психологічних особливостей, освіти, педагогічного досвіду викладача та ін.

Тобто бачимо, що комунікативну культуру педагога можна уявити як складний соціально-педагогічний феномен, який складається з декількох взаємопов'язаних компонентів (комунікативні установки, знання,

* Чмут Т.К. Культура спілкування. Навч.посібник для студентів і викладачів вищих навч.закладів. Хмельницький: Хіруп, 1996.

комунікативні вміння, які реалізуються при певних умовах і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників (рис. 23).

Аналізуючи аксіологічну складову комунікативної культури, бажано звернутись до поняття „комунікативні установки особистості”, запропонованого Т.К.Чмут.

Характеризуючи загальну соціокультурну спрямованість особистості, комунікативні установки визначаються як готовність особистості до певних дій, до спілкування і мають відповідну мотивацію. Відомий грузинський психолог Д.Узнадзе зазначив, що особистість, мобілізуючи свої психічні ресурси, створює установки до дії. Установки є наслідком одночасного впливу як соціокультурної сфери так і діяльності людини, її інтелектуальних, емоційних і вольових зусиль.

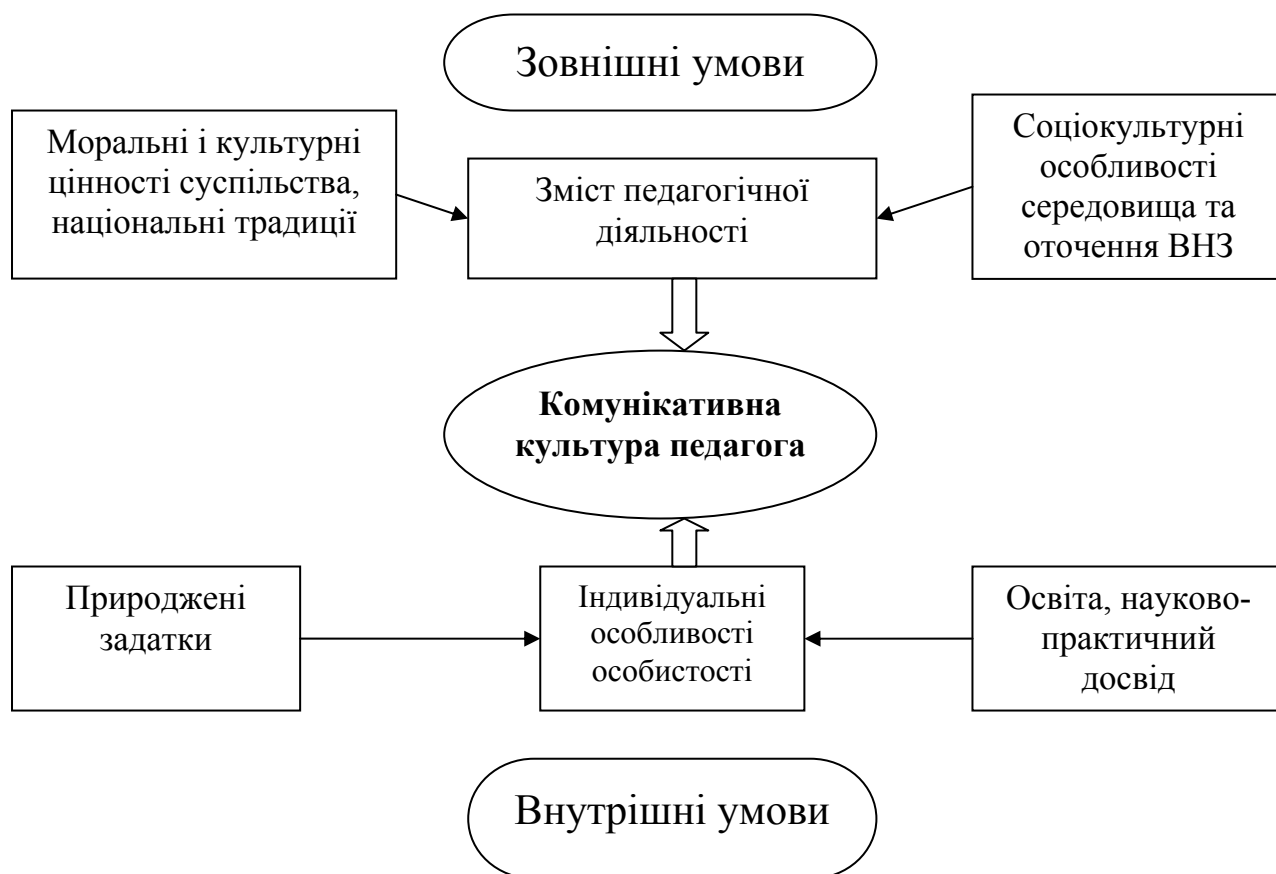

Рис. 23. Комунікативна культура педагога (викладача ВНЗ) як соціально-педагогічний феномен

Комунікативні установки є відображенням комунікативних якостей особистості. Вони забезпечують готовність педагога будувати свої відносини

з вихованцями у певному стилі. Труднощі, які виникають у педагогічній комунікації, найчастіше пояснюються особливостями комунікативних установок особистості: „Якщо установки позитивні, гуманістичні, то процес соціального сприйняття іншої людини йде успішно. В протилежному випадку виникають бар'єри, подолати які можна тільки поступово змінюючи свої комунікативні установки. Те, як людина може це зробити, буде свідчити про рівень культури спілкування”^{*}. В організації гуманістичного спілкування відомі представники гуманістичної психології К.Роджерс та Р. Бернс рекомендують педагогам використовувати наступні комунікативні установки:

- „Відкритість” у спілкуванні, намагання відверто висловлювати свої думки і переживання у міжособистісному спілкуванні з вихованцями.

Ця установка розглядається як альтернатива типовій для традиційної системи навчання установці педагога лише на рольове спілкування.

- „Заохочення”, „прийняття”, „довіра”, що є вираженням внутрішньої впевненості педагога у можливостях свого вихованця, його здібностей до діалогу.
- „Емпатичне розуміння” як бачення і розуміння викладачем поведінки студента, його різноманітних реакцій, дій, вчинків з точки зору самого студента, його очима.

Психолого-педагогічні дослідження останніх років суттєво доповнюють і розширюють спектр поглядів психологів-гуманістів на зміст комунікативної культури педагога і, зокрема, особливостей його комунікативних установок. Так, бажання педагога створити сприятливий психологічний мікроклімат у процесі психологічного спілкування багатьма дослідниками розглядається як важлива позитивна комунікативна установка викладача і його „індивідуальна метахарактеристика”, котра здійснює один із найбільших впливів на особистісний розвиток вихованця. Якщо досліджувати вплив психолого-педагогічної компетентності на розвиток комунікативної культури, то слід насамперед звернути увагу на вміння викладача створювати в аудиторії атмосферу довіри, психологічного комфорту, відкритого і рівноправного співробітництва. Для забезпечення цих вимог сам педагог повинен мати такі психологічні якості як здатність

^{*} Чмут Т.К. Культура спілкування. Навч. посібник для студентів і викладачів вищих навч. закладів. Хмельницький: Хіруп, 1996. – 29 с.

регулювати свої психологічні стани, адекватну самооцінку, прагнення використовувати оригінальні педагогічні ідеї і методи. Викладачеві також важливо уміти вибрати оптимальний стиль (чи їх поєднання) у взаємовідносинах з вихованцями.

Однією з найважливіших комунікативних рис особистості викладача має бути толерантність. У „Декларації принципів толерантності”, прийнятій 1995 року в Парижі, запропоновано внести в зміст педагогічної культури викладача термін „толерантність” (від лат.- *tolerantia* – терпимість, поблажливість), як правильне розуміння усієї різноманітності культур та форм виявлення людської індивідуальності. Толерантності сприяють широка ерудиція, науковий світогляд, відкритість спілкування і свобода поглядів, переконань, совісті. Відомий методолог педагогіки Б.С.Гершунський, посилаючись на основні положення вказаної Декларації, розглядає виховання толерантності в людських відносинах, формування менталітету толерантності як одне з надзвичайно важливих завдань освіти XXI століття.*

Розуміння викладачем сутності толерантності як ”право інших бути такими, які вони є” допоможе йому гуманізувати педагогічне спілкування, реалізувати парадигму виховання, сутність якої полягає у формуванні виховуючих суб’єкт-суб’єктних відносин, суб’єкт-суб’єктних взаємодій вихователя і вихованця. Як бачимо, особистісні комунікативні установки педагога є елементами більш складного утворення – соціокультурних установок, і містять у собі такі елементи як схильність до емпатії, відкритість спілкування, прагнення до діалогу, потребу у створенні сприятливого психологічного мікроклімату, толерантність, потребу у самовдосконаленні. Інтегруючими чинниками цих особистісних рис педагога постають гуманізм як любов до людини та любов до професії (О.В.Бондаревська).

Аналізуючи структуру комунікативної культури з позицій діяльнісного підходу, необхідно враховувати порівняння К.Д.Ушинським процесу становлення особистості з будівлею, фундаментом якої є знання, вміння та навички. Це порівняння покладено в основу приведеної нами формули комунікативної культури. Соціальний психолог Т.К.Чмут підкреслює:

* Гершунський Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика.- 2002.-№27.-с.3-12.

„Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому. Вона як і будь-яка інша містить у собі певну суму знань, у даному випадку про спілкування.”* Дослідниця зауважила, що культурі спілкування притаманна нормативність, яка визначається станом суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями. Для досягнення високого рівня комунікативної культури педагогові необхідно знати індивідуально-психологічні особливості своїх підопічних, адекватно реагувати на їх поведінку і психологічний стан, добирати для кожної людини у відповідній ситуації такий спосіб спілкування, який не вступав би у протиріччя з загальнолюдськими цінностями, мораллю суспільства, гуманністю, і в той же час мав би відповідати індивідуальним особливостям конкретної особистості. Відомий молдавський педагог В.Миндикану, методолог педагогічної етики, розглядає знання етики спілкування як важливий елемент комунікативної культури педагога, стверджує, що комунікативна культура своїм фундаментом повинна мати етику комунікації та етику переконання.

Якщо узагальнити погляди науковців на структуру знання про комунікативну культуру, то можна дійти висновку, що вона містить наступні складові:

- знання еволюції загальної теорії комунікації, історії вчення про педагогічне спілкування;
- знання соціально-культурних норм і етики педагогічного спілкування;
- знання психолого-педагогічних закономірностей ефективного педагогічного спілкування.

У розгорнутому вигляді зміст цих знань поданий в пам'ятці „Комунікативний мінімум педагога”, який молодому викладачеві можна використовувати як програму самоосвіти.

Комунікативний мінімум педагога

1. Поняття про педагогічне спілкування, його особливості і принципи.
2. Еволюція поглядів на теорію і практику комунікації в історії наук про

* Чмут.Т.К. Культура спілкування. Навчальний посібник для студентів і викладачів в вищих навчальних закладах. Хмельницький: ХІРУП, 1996. – С. 29.

- людину.
3. Педагогічна культура і культура комунікації: сутність, діалектика взаємодії.
 4. Гуманістичне спілкування і його особливості.
 5. Структура комунікативної культури викладача ВНЗ.
 6. Етичні норми педагогічного спілкування.
 7. Педагогічний такт у спілкуванні.
 8. Стилi педагогічного спілкування. Їх вплив на результативність навчально-пізнавальної діяльності студентів.
 9. Комунікативні риси особистості викладача ВНЗ.
 10. Методи самодіагностики комунікативної культури.
 11. Вербальні і невербальні засоби педагогічного спілкування.
 12. Механізми взаємопізнання в процесі педагогічного спілкування.
 13. Рефлексія як умова удосконалення комунікативної культури.
 14. Комунікативні бар'єри в педагогічному спілкуванні. Засоби їх подолання.
 15. Риторична культура викладача. Витоки, еволюційні процеси, механізми розвитку.
 16. Культура педагогічного спілкування в структурі педагогічної культури.

Безумовно, одними лише теоретичними знаннями не забезпечити високого рівня комунікативної культури. Для успішного педагогічного спілкування викладач повинен володіти необхідними комунікативними вміннями.

Комунікативні педагогічні вміння

Комунікативні вміння – вид професійних умінь педагога, котрі забезпечують реалізацію компонентів педагогічного спілкування, роблять можливим здійснення суб'єктивної взаємодії, відносяться до продуктивної діяльності, формуються і розвиваються в ній. На основі аналізу різних підходів до класифікації комунікативних умінь можна запропонувати систему узагальнюючих комунікативних умінь (табл.12), які складають третю компоненту структури комунікативної культури педагога.

Узагальнені комунікативні уміння педагога

№ п/п	Зміст узагальненого комунікативного уміння	Складові узагальненого комунікативного уміння
1	Уміння педагогічно доцільно організувати педагогічне спілкування і керувати ним	1а – уміння здійснювати емоційний контакт; 1б – уміння моделювати процес майбутнього спілкування; 1в – уміння об’єктивно оцінювати психологічні особливості партнера по спілкуванню і аудиторію; 1г – уміння прогнозувати результат педагогічної комунікації; 1д – уміння регулювати власний психологічний стан у спілкуванні;
2	Уміння стимулювати спілкування	2а – уміння слухати і ”чути” співрозмовника (емпатичне слухання); 2б – уміння активізувати спілкування словом, поглядом, жестом;
3	Уміння педагогічно доцільно організувати обмін інформацією (діалогове спілкування)	3а – уміння чітко, логічно і лаконічно виражати свої думки; 3б – уміння тактовно, з додержанням етичних норм висувати педагогічні вимоги; 3в – уміння організувати діалог і полілог зі студентами; 3г – володіння технікою аргументації; 3д – уміння здійснювати педагогічно доцільну імпровізацію;
4	Уміння ефективно використовувати засоби вербальної і невербальної комунікації	4а – ораторські вміння (літературна мова, чітка дикція, оптимальний темп, тембр мовлення, висота голосу); 4б – педагогічно доцільні міміка, жести, рухи, пози; 4в – уміння об’єктивної, візуальної діагностики психологічних особливостей співрозмовника;
5	Педагогічна техніка	5а – уміння вибрати правильний стиль і тон спілкування; 5б – уміння керувати увагою аудиторії; 5в – уміння педагогічно доцільно використовувати наочність і технічні засоби навчання.

Як інтегрований показник, що дозволяє педагогу конструктивно аналізувати ефективність використання системи узагальнених комунікативних умінь, виокремимо уміння рефлексії і самооцінки комунікативної діяльності.

Відтак, з позицій аксіологічного, особистісного і діяльнісного підходів, слід дійти висновку, що **комунікативна культура педагога** – це складний соціально-педагогічний феномен, який складає систему взаємообумовлених і взаємодоповнюючих елементів. Для розвитку та удосконалення комунікативної культури педагога необхідно забезпечити:

- повноцінний розвиток кожного з її елементів;
- підвищення загальної і педагогічної культури;
- певні умови як зовнішнього (наприклад, позитивний вплив оточуючого соціального простору), так і внутрішнього характеру, зокрема, урахування індивідуально-психологічних особливостей педагога, його педагогічного досвіду тощо.

Слід також урахувати, що комунікативна культура особистості має глибинні джерела, тісно пов'язані з особистісними рисами педагога, мотивами його діяльності, особистісними соціокультурними і комунікативними установками, ціннісними орієнтирами.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Прокоментуйте зміст узагальненої формули комунікативної культури.
2. Якими комунікативними вміннями повинен володіти викладач вищого навчального закладу?
3. Охарактеризуйте комунікативні установки, необхідні для успішного педагогічного спілкування.

Індивідуальні завдання

1. Прокоментуйте наступний історичний факт.
У 50-х роках минулого століття Г.С.Костюк, український психолог,

академік, директор науково-дослідного інституту психології України (з 1945 по 1973 рік), на Всесвітньому конгресі в Женеві виголосив українською мовою 40-хвилинну доповідь з проблеми розвитку людини (із синхронним перекладом на англійську і французьку). Учасники конгресу уважно вислухали, а на другий день звернулися з проханням ще раз прослухати доповідь, але вже без перекладу. Своє бажання вони аргументували наступним чином: “Хочемо почути чудову, мелодійну українську мову”. Український вчений виголосив доповідь ще раз.

2. Виконайте завдання письмово.

- а) Запишіть декілька варіантів зауваження студенту, який запізнився на заняття.
- б) Поясніть невстигаючому студентові, що він не справляється зі своїми навчальними обов'язками.
- в) Висловіть прохання студентові прийти в неділю до університету і допомогти Вам на кафедрі.

Обговоріть варіанти відповідей у студентській групі.

Міні-модуль 5.4. Лекторська майстерність викладача як необхідна умова забезпечення результативності навчально-пізнавальної діяльності студентів

*...дар переконливої мови
є той самий, що і дар лікування,
бо лікування допомагає тілу,
а переконлива мова лікує душі...*
Феофан Прокопович

Поняття лекторської майстерності

Педагогічна майстерність характеризує високий рівень педагогічної діяльності. А.С.Макаренко стверджував: “Педагогічна майстерність – це високе мистецтво навчання і виховання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, основу якого складають професійні знання, вміння і здібності.” Професійні знання викладача ВНЗ – це бездоганне знання змісту предмету, який він викладає, та його методики, знання психології і педагогіки, логіки, принципів, форм і методів навчання і виховання, знання індивідуально-психологічних особливостей студентів. Педагогічна майстерність ґрунтується на педагогічних здібностях, сутність яких можна розкрити схемою 3. Лекторська майстерність, як складова педагогічної майстерності, передбачає мистецтво володіння аудиторією. До цього слід додати побажання наявності почуття гумору, вміння швидко і адекватно реагувати на проблемні педагогічні ситуації та попереджувати конфлікти.

У викладацькій діяльності змістовність мовлення набуває виключного значення, адже одним з головних чинників ефективності навчання у вищій школі постає зміст інформації, що надходить від викладача до студента.

Особливості наукового стилю мовлення

У навчальному процесі вищої школи, зазвичай, використовується науковий стиль мовлення, для якого характерними є такі риси як науковість, послідовність, доказовість, виділення головного, логічність, об’єктивність, узагальненість. У науковій мові головну роль відіграє правильне використання категоріально-термінологічного апарату наукової дисципліни.

Сутність педагогічних здібностей (за П.М. Щербанем)

Дидактичні	становлять основу вмінь дохідливо, цікаво, чітко і зрозуміло викладати студентам матеріал, здійснювати мотивацію навчально-пізнавальної діяльності
Організаторські	полягають в умінні організувати студентів, захопити їх різними видами навчально-пізнавальної діяльності, створити студентський колектив і зробити його інструментом, за допомогою якого формується відповідна структура особистості; здатність викладача до власної самоорганізації
Комунікативні	дозволяють встановлювати педагогічно доцільні стосунки зі студентами і колегами, впливати на студентський колектив, створювати сприятливий психологічний мікроклімат
Перцептивні	дозволяють проникати у внутрішній світ особистості, «розуміти рух дитячого серця» (В. Сухомлинський), урахувати особливості індивідуальності у взаємодії з нею
Сугестивні	полягають в умінні за допомогою слова, емоційно-вольового впливу домагатися потрібних результатів виховання
Науково-пізнавальні	становлять основу для оволодіння інформацією, знаннями з відповідної галузі науки, що допомагають викладачеві вільно орієнтуватися у навчальному матеріалі
Гносеологічно-дослідницькі	полягають у здатності до пізнання і об'єктивної оцінки явищ і процесів: їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь
Прогностичні	знаходять вияв в умінні передбачати хід педагогічного процесу. Оптимістичне прогнозування - провідна професійно-педагогічна здібність, підґрунтям якої є опора на позитивне у становленні особистості
Здатність до педагогічної імпровізації	вміння швидко і педагогічно доцільно вибирати лінію поведінки в конкретній педагогічній ситуації
Емоційна стійкість	здатність контролювати себе, володіти емоціями в складних педагогічних ситуаціях

З цих позицій вимоги до стилю мовлення викладача можна доповнити вимогами до комунікативних якостей культури мовлення, окреслених відомим педагогом і лінгвістом В.Головіним*:

- правильність – відповідність мови мовній нормі;
- точність – сувора відповідність слів предметам, що їх означають, явищам дійсності;
- чистота мови – мова, в якій немає чужих літературній мові елементів та елементів, що відкидаються нормами моралі;
- виразність – особливості структури мови, що викликають увагу та інтерес слухача;
- доцільність – підбір та організація мовних засобів, що роблять мову такою, яка відповідає меті та умовам спілкування;
- багатство – різноманітність мовних засобів.

Для прикладу щодо багатства мови наведемо дані про кількість слів, які використовували у своїй творчості:

С.Єсенін – понад 18 тисяч;

Сервантес – понад 17 тисяч;

М.Гоголь – понад 10 тисяч.

Але про багатство мови свідчить не тільки кількість вживаних слів. "Молода була вже немолода" - так охарактеризували Ільф і Петров наречену Остапа Бендера. Зіткнення різних значень слова у цьому висловлюванні породжує комізм: виникає гра слів, в основі якої їхня багатозначність.

Отже, мовлення - це струнка система засобів спілкування, приведена в динаміку. А мова і мовлення підвладні різним впливам, зокрема, збідненню та забрудненню. Забруднюють мову діалектні слова, професіоналізми, простонародні слова, вульгаризми, мовні штампи, непотрібні слова. Нанизування їх у мові свідчить про бідність літературного словникового запасу.

Доцільність мови – це така організація мовних засобів, яка понад усе підходить для конкретної ситуації висловлювання, відповідає меті та завданням спілкування, сприяє установленню контакту між тим, хто говорить, та тим, хто слухає. Мова – це пов'язане ціле, і кожне слово в ній,

* Головин Б.Н. Основы культуры речи. 2-е изд., испр.-М.: Высшая школа, 1988.-с.233.

будь-яка конструкція повинні бути цілеспрямовані, стилістично доцільні.

Точність і ясність мовлення - взаємно пов'язані. Точність надає мові ясності, а ясність є наслідком точності. Критерій точності висловлювання визначається і його правильністю. Слово повинне бути адекватне висловленому ним поняттю. Захоплення книжковими словами, вживання надуманих термінів стає причиною псевдонауковості мовлення. Причиною неясності висловлювання може стати неправильний порядок слів у реченні. Яскравим прикладом подібного може бути речення: "Велосипед розбив трамвай".

Дослідженнями А.П.Овчиннікової та С.К.Хаджирадевої* доведено, що змістовність мовлення залежить від багатьох умов, які впливають на різноманітність форм подачі матеріалу. Так, у газеті найчастіше представлені жанри з мінімальною інформативністю. Хронікальна інформація містить відповіді на три питання: що? де? коли? У більш розповсюдженій інформації можна знайти відповіді на більшу кількість запитань: хто? де? коли? чому? для чого? Можна сказати, що багатослів'я є недоліком мовлення незалежно від стилю та жанру. Зайві слова наносять шкоди інформативності мови, затінюючи головну думку висловлювання. Лаконізм, як і точність слововживання, виховується важко. Багатослів'я часто поєднується з пустослів'ям. "Наш командир ще за 25 хвилин до своєї смерті був живим" - ця фраза із пісні, складеної солдатами французького маршала Ля Паліса, який загинув у 1525 році. Від його імені і виник термін "ляпалісиада", зміст якого окреслений попередньою фразою.

Педагогу-оратору слід знати, що багатослів'я може набувати форми плеоназму - надлишку. Плеоназмом називається вживання у вимові близьких за змістом і тому зайвих слів ("головна суть", "темний морок", "передчувати заздалегідь" тощо). Однак до плеоназму іноді вдаються спеціально: "думав довгу думку", "сум-нудьга". Різновидом плеоназму є тавтологія - повторне позначення іншими словами вже названого поняття ("запитати питання", "незвичайний феномен", "мізерні дрібниці", "юний вундеркінд"). Тавтологія свідчить про те, що той, хто говорить, не розуміє точного смислу запозиченого слова.

* А.П.Овчиннікова, С.К.Хаджирадева. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: Навчальний посібник.- Одеса: Пальміра, 2005-180с.

Важливою умовою лекторської майстерності викладача є стислість мовлення. Вживання складних речень - характерна ознака книжкових стилів. При усному викладі лекції бажано використовувати більш прості речення, однак міркування філософського характеру потребують ускладненого синтаксису.

Мистецтво володіння студентською аудиторією

Якщо абстрагуватися від педагогічної теорії і звернутися до педагогічної практики, то однією з найбільш актуальних проблем, котрі хвилюють викладачів вищої школи, є проблема формування лекторської майстерності, в структуру якої входить уміння володіти студентською аудиторією. Тому одним з першочергових завдань, які слід вирішити молодому викладачеві, – є створення позитивного враження на слухачів. Зазначимо, що 7% першого враження сформує те, як говорить викладач; 38% - що він говорить; 55% - як він виглядає. На схемі 4 запропонована класифікація знакових систем передачі інформації викладачем, яку слід урахувати в практичній діяльності.

Отже, якщо лектор - викладач намагається стати авторитетним джерелом інформації, то слід першочергово звернути особливу увагу на структуру та зміст лекції, яку планується прочитати. Навчальна інформація на лекції повинна бути: актуальною, значущою, науково достовірною, аргументованою, змістовною, чітко структурованою.

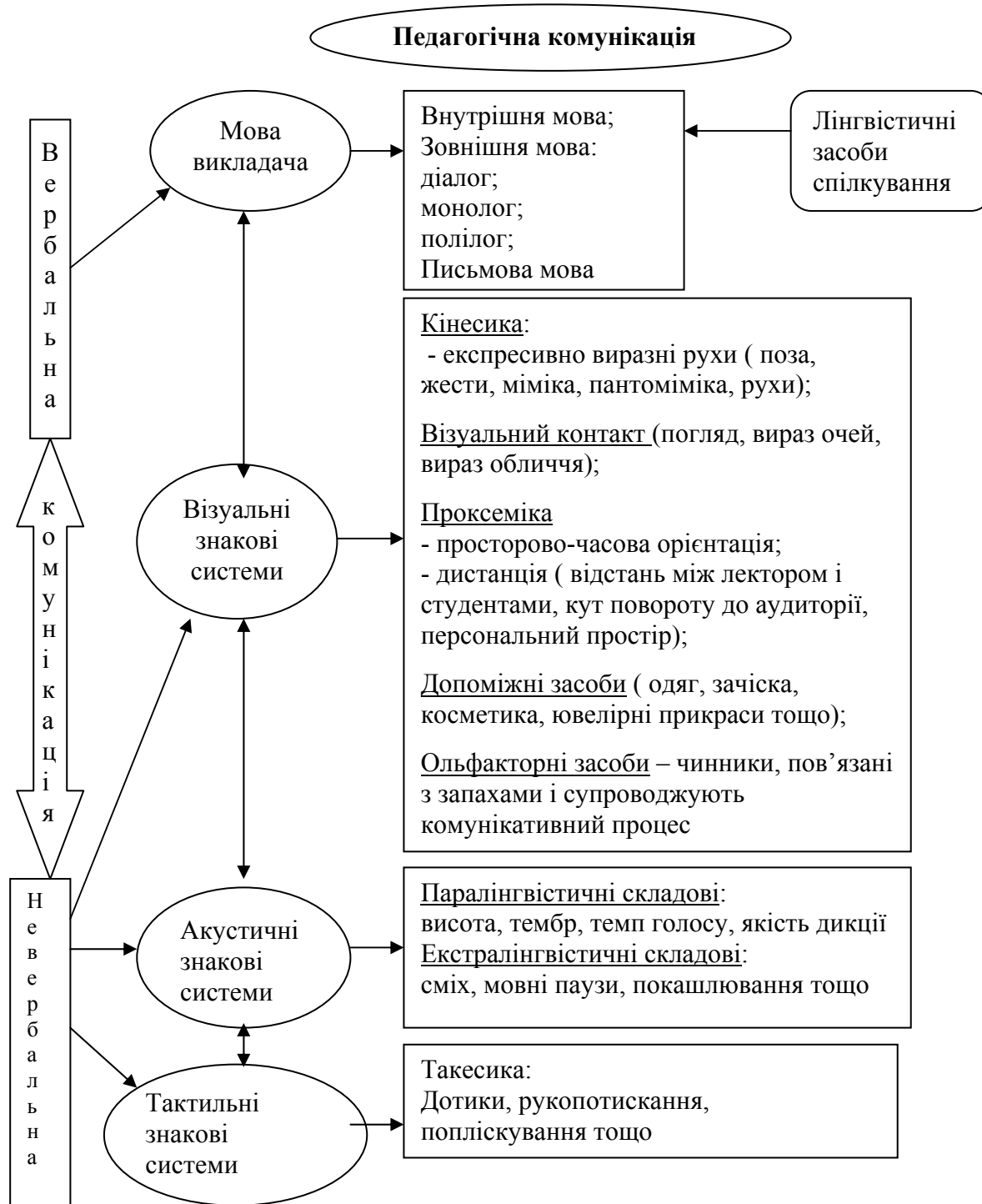
Викладаючи зміст лекції, необхідно відповідно до означеного плану називати питання, чітко розкривати їх зміст, завершуючи короткими висновками, і, забезпечуючи логічний зв'язок, переходити до наступного питання. Такий підхід допомагає студентам краще усвідомлювати зміст кожної обговорюваної проблеми, осягати структуру лекції у цілому. Мова лектора повинна мати певну синтаксичну архітектуру:

- речення мають бути порівняно короткими, простими за синтаксичною побудовою;
- фрази повинні бути виразними;
- бажаними є слова і вирази: “розглянемо”, “прошу звернути увагу”, “зупинимось детальніше...”, “підведемо підсумок” тощо;
- безумовною вимогою є дотримання правил орфографії, пунктуації,

розумне використання лексичного багатства мови.

Схема 4

Загальна класифікація знакових систем передачі інформації викладачем

Лекторська майстерність передбачає також вибір правильної дистанції в аудиторії. Ця відстань для викладача має бути в діапазоні від

1,2 до 3м і більше (так звана соціальна і громадська зони). Наближення під час лекції на відстань меншу 1,2м означатиме вторгнення в особистісну зону студентів і може викликати у студентів психологічний дискомфорт, особливо якщо порушувати ці кордони систематично. Проте іноді це можна робити для демонстрації свого дружнього відношення і бажання більш довірливого спілкування.

Лектору слід також весь час пам'ятати про положення тіла по відношенню до слухачів. Оптимальне положення – обличчям до аудиторії (а при записах на дошці – впівоберта до неї), найгірша позиція – спиною до аудиторії. Коли студенти перемалюють схему чи таблицю, можна пройти між рядами з метою контролю за їх роботою чи конспектуванням.

На початку лекції нотатки слід покласти туди, де їх можна добре бачити і вільно користуватися ними, а також вибрати зручне місце для годинника, щоб слідкувати за часом.

Початок лекції – це завжди конче складний момент. Коли лектор почав говорити і подолано перше хвилювання, необхідно намагатись почути свій голос і прослідкувати за інтонацією. На початку лекції бажано зробити стислий початковий коментар: інтонацією голосу, цікавим фактом необхідно привернути увагу аудиторії.

Важливо вміти утримувати увагу студентів у процесі лекції. Психологічні дослідження доводять, що тривалість та концентрація уваги досить обмежена: час між піками уваги сягає приблизно восьми хвилин. Для активізації уваги студентів слід використовувати наочність, звертатись до аудиторії з запитаннями, використовувати технічні засоби навчання. Іншими ефективними засобами привернення уваги є: залучення слухачів до участі в обговоренні проблеми, наведення історичних довідок, проблемні запитання, співвідношення теми з потребами студентів тощо.

У ракурсі лекторської майстерності великого значення набуває вміння викладача досконало володіти своїм голосом. Паралінгвістичні особливості мовлення можна віднести до професійно важливих педагогічних якостей. Гучність голосу може бути пов'язана з природними даними особистості, будовою гортані, шириною грудної клітки, типом дихання тощо. Одні люди навіть у звичайних умовах говорять дуже голосно, тому що це їх

індивідуальні особливості. Тихий голос також може бути результатом сукупної діяльності різних психофізіологічних механізмів. Дуже часто гучністю або силою голосу свідомо маніпулюють, доводячи їх до крику або до дуже тихої мови, навіть до шепоту. На лекції більш ефективною є техніка постійної зміни гучності голосу з акцентом на найбільш важливих моментах інформації. Визначення, найбільш важливі повідомлення, дати, прізвища, географічні назви і т.п. можуть підкреслюватися інтонаційно та висотою голосу, подібно тому як в письмовій мові окремі слова і речення виділяються шрифтом, розміром, підкреслюванням. Монотонна мова без інтонаційних наголосів приводить до послаблення уваги слухачів і втрати інтересу до лекції і, навпаки, жвава, виразна, інтонаційно багата мова стимулює слухачів, тримає їх увагу і мислення в тонусі. Недопустимим на лекції є варіант перекрикування студентів і глушіння їх своїм голосом. Така поведінка викладача призводить до ще більшого посилення шуму в аудиторії і безладу, кінцевим результатом яких є відсутність інтересу до предмету і низька якість знань.

Гучність голосу пов'язана з його висотою, а тип голосу – зі статевими ознаками, роботою ендокринних залоз, загальним самопочуттям людини, особливостями будови її тіла, віком. Слід знати, що для сприйняття більш приємні низькочастотні голоси з багатим тембром. Високочастотні голоси з металевим відтінком можуть викликати роздратованість, агресію, суб'єктивне відчуття злості.

Ураховуючи те, що звучання голосу саме по собі ще не визначає якість процесу мовлення, а змістовна сторона мовлення пов'язана з утворенням членороздільних звуків - носіїв змісту, слід включити в поняття мовної техніки питання дикції (те, що належить до утворення та вимови голосних та приголосних звуків людської мови). Нарешті, до мовної техніки слід віднести ще один важливий компонент - орфоепію - правила літературної вимови та наголосу. Орфоепія встановлює норми вимови тих чи інших звуків та їхніх сполучень, визначає закономірності складового наголосу. Подібний поділ техніки мови на окремі елементи досить умовний і проводиться лише для зручності пояснень окремих елементів звучної мови. Живе мовлення - складний динамічний процес, в якому тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені всі названі елементи мовної техніки. Чітка та ясна дикція є

необхідною для педагога, актора, читця, оратора, лектора. Погана дикція заважає розумінню аудиторією суті тексту, що проголошується. К. С. Станіславський, ідеї якого використовуються у формуванні основ педагогічної майстерності, писав: "У хорошого актора повинні звучати всі голосні та приголосні. Тільки тоді він буде любити слово. Якщо він звикне до цього, тоді він не буде базікати. Це пов'язане в першу чергу з його уявленням, але потрібно також, щоб він полюбив слово, як звук, як спів... вірш можна читати тільки тоді, коли поставлений голос... коли звук йде в маску, в тім'я. Тоді... слово буде співати"*.

Темпоральні характеристики мови також відносяться до паралінгвістичних. Для української мови нормальним темпом вважається швидкість вимови приблизно 250 складів на хвилину, тобто 4 склади в секунду. Цей темп мовлення можна вважати типовим. Зменшення темпу до 120 складів на хвилину викликає відчуття про невпевненість лектора, його зверхність або просто недостатній рівень знань. Навпаки, збільшення темпу мовлення до 400 складів на хвилину може свідчити про схвильованість чи стурбованість викладача. Експериментально доведено, що слухачі краще сприймають той темп мови, який притаманний власне їм. Тому викладачеві слід витримувати більш повільний темп, наприклад, у групі студентів-іноземців чи першокурсників, а при високій інтелектуальній підготовці аудиторії слід використовувати більш високий темп. Оптимальним слід вважати змінний темп мови в залежності від складності матеріалу, психологічних особливостей аудиторії, особистого самопочуття. Для привернення особливої уваги до найбільш важливих повідомлень можна використовувати інтонаційні паузи. Однак, необхідно уникати надмірної паузації, непотрібних слів і зворотів типу "е-е-е", "м-м-м", "значить", "так сказати" тощо. Подібні слова називають словами-паразитами або емболами (від англ. *embole*- закупорювати). Чим більше подібних пауз і слів у мові викладача, тим більший у нього ризик виглядати в очах студентів людиною не дуже розумною, неосвіченою чи невпевненою у собі.

Значне місце серед невербальних засобів педагогічного спілкування посідають поза та постава. Впевненість у ході, виважені жести повинні

* Станіславський К. С. Собр. соч. в 9 т. Т. 3. - М.: Искусство, 1990. - С. 73.

справляти враження ділової і зібраної людини. Обличчя викладача не може бути похмурим, з виразом пихатості, зарозумілості, презирливості. Бажано надати йому привітності, сконцентрованості та діловитості. Погляд повинен бути прямим, налаштованим на взаємний контакт і відвертість. Негативне враження на аудиторію справляють метушливі жести викладача та похмурий вигляд. Доведено, що той слухач, на якого частіше спрямовує погляд викладач, оцінює лекцію більш позитивно, ніж той, на якого взагалі не звертали уваги, тому бажано тримати в полі зору всіх студентів.

Жести лектора зазвичай виконують різні функції, найчастіше підсилюючи вербальні засоби спілкування, і водночас виконуючи самотійну роль. Так, підняті права рука зі вказівним пальцем, - жест погрози, підняті відкриті долоні – знак примирення, жест здивування – підняті плечі тощо. Викладач повинен досконало навчитися керувати своїми жестами та мімікою. У цьому на допомозі йому можуть стати деякі педагогічні “хитрощі”: наприклад, приховати невпевнені рухи рук можна тримаючись за спинку стільця або кафедри, вибравши в аудиторії привітне обличчя тощо.

Однією з великих проблем викладачів – початківців є хвилювання, страх перед непередбачуваними ситуаціями, які виникають в аудиторії.

Найбільш типовими проблемами є:

- як правильно розподілити час на лекції чи практичному занятті?
- як поводитися, коли студенти намагаються задавати “незручні запитання”?

Щоб правильно розподілити час на лекції молодому викладачу слід, по-перше, її апробувати перед виходом в аудиторію з хронометражем часу на кожну її частину і лекцію загалом. По-друге, бажано підготуватися до зміни обсягу викладу інформації через певні причини. Тому нотатки до лекції потрібно розподілити за групами “необхідно”, “бажано”, “можливо”. Якщо треба скоротити час лекції, слід сконцентруватися на “можливому”, і взяти дещо з “бажаного”. Це буде легше зробити, якщо позначити нотатки різними кольорами або сконцентрувати матеріал у вигляді таблиці зі стовпчиками “необхідно/ бажано/ можливо”. Якщо на лекції вже викладено весь матеріал, а час ще залишився, слід організувати підведення підсумків, залучивши до цього процесу студентів. У вільний час можна використати матеріал з

пунктів “бажано” і “можливо”.

Для підвищення ефективності сприйняття матеріалу при читанні лекції в розмовному темпі кращим варіантом її організації може бути наступний: виокремлюється головна думка, яку студентам рекомендують записати, а потім викладач надає їй детальне пояснення. Деякі пояснення студенти можуть відобразити в конспекті окремими словами або умовними позначками, тобто вести на лекції опорний конспект.

Деякі викладачі, захопившись монологом, втрачають зв'язок з аудиторією. Як його забезпечити? Тут рекомендується обмін репліками, запитаннями, установлення візуального контакту через вираз обличчя та очей. Бувають випадки, коли викладач, пояснюючи матеріал, бачить нерозуміння на обличчях студентів, і щоб не втратити часу, говорить, що він спирається на те, що студенти вивчили раніше. Таким чином підкреслюється, що студенти самі винні у тому, що недостатньо засвоїли попередні теми. У подібній ситуації кращий психолого-педагогічний ефект матиме короткий екскурс у раніше вивчене з повторенням його принципових положень. “Втрата” декількох хвилин на лекції сприятиме глибшому розумінню змісту нової інформації та відгукнеться більш глибокими знаннями студентів.

Що робити, коли лектор втратив послідовність викладу?

Для заповнення паузи можна:

- спокійно оголосити невеличку перерву;
- зробити короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад, «Дозвольте ще раз окреслити ситуацію...»)
- поставити запитання слухачам або запропонувати їм задати запитання;
- перейти до наступного запитання;
- спокійно звернутися до свого конспекту чи тез.

Слід завжди мати наготові жарт або цікавий епізод з історії науки чи власної практики (наприклад: «Мені на думку спала повчальна історія...»)

Викладачеві слід урахувати, що кожна студентська аудиторія містить слухачів з різними модальностями. Загальновідомо, що прийом інформації, її

трансформація і закладання в пам'ять у вигляді знань, вмінь і навичок на навчальних заняттях здійснюється, в основному, трьома шляхами: зором, слухом і відчуттям. Внутрішній досвід також прийнято розподіляти на три категорії (модальності): візуальний (зір), аудіальний (слух) і кінестетичний (рухи і дотики). Відповідно можна здійснити диференціацію студентів на "візуалістів", "аудіалістів" та "кінестетиків". М.К.Тутушкіна зауважує, що переважання в людини будь-якої з модальностей знаходить прояв у лексиці. Наприклад, одне і теж поняття у людей з різними модальностями буде звучати по різному: показати, пояснити або відчути, продемонструвати чи осмислити. Тому для кращого засвоєння навчального матеріалу всіма групами слухачів бажано використовувати різні канали подання інформації, дублювати поняття словами, які відповідають різним модальностям. Важливо також емоційно залучати до слухання студентів, котрі не зацікавлені лекцією, а іноді і протистоять лекторові.

Доступність лекції досягається при гармонійному поєднанні абстрактного (логічні структури, системні побудови, математичні та інші моделі), образного (образність викладу інформації, її ілюстрування, включаючи і словесні приклади) та емоційного аспектів. Гармонія цих аспектів сприяє активізації у слухачів обох півкуль головного мозку, а матеріал лекції стає однаково доступним як "ліво-" так і "правопівкульним" студентам, емоційність підвищує потужність нейронних мереж, розвиває інтуїцію, допомагаючи виникненню асоціацій. Наразі доцільним буде урахувати пораду К.Гельвеція: "Думка досягає свідомості через ворота почуттів". Уміле поєднання вказаних аспектів зі змістовною стороною лекції підвищує інтерес слухачів і їх пізнавальну мотивацію.

Отже, викладачеві слід мати у своєму арсеналі правило, згідно якого *лектор сам створює свою аудиторію*. Так, якщо в лекцію включити доцільний жарт, цікавий історичний або життєвий епізод, то це підвищує її результативність.

Обов'язковим елементом лекції є відповіді на запитання студентів. До цього етапу слід підготуватися як психологічно, так і спрогнозувавши зміст можливих запитань. Пропонуємо скористатися наступними рекомендаціями:

- слід надати можливість тому, хто запитує, час завершити запитання;

- під час відповіді слід бути лаконічним, ввічливим, точним, пам'ятати поради А.Дістервега: “Не лише у вихованні, а й у навчанні лаконічний учитель – найкращий. Ті, хто хибують багатослів'ям – найгірші”.
- якщо запитання нечітке, необхідно повторити його для усієї студентської аудиторії;
- якщо запитання специфічне, слід уточнити, “перефразувати” його для розуміння усіма присутніми;
- якщо запитання вимагає глибокого обговорення проблем, які мають значення лише для студента, який запитує, бажано дати стисло відповідь і запропонувати обговорити проблему індивідуально після завершення лекції;
- якщо не знаєте відповіді, краще зізнатися в цьому, та пообіцяти дати відповідь пізніше або звернутися до аудиторії, бо можливо що хтось із студентів може відповісти на це запитання;
- якщо запитання не стосується теми, то слід дати стисло відповідь і обговорити його пізніше;
- якщо запитання провокаційне, не треба дозволяти втягнути себе у суперечку з автором. Лінія поведінки викладача має бути впевненою, тактовною, але не агресивною;
- якщо запитання відверто спрямоване на те, щоб викликати сміх, приєднайтеся до слухачів, а потім продовжіть лекцію;
- у деяких випадках відповіддю на запитання може бути доцільний жарт. Так, брати Гонкури, порівнюючи дотепність з розумом, стверджували: “Сміх – мірило розумового розвитку. Люди, котрі сміються безглуздо, ніколи не бувають розумними. Сміх – це фізіологія розуму.” Ціцерон у своєму творі для ораторів зауважував, що смішне містить у собі: а) двозначність; б) несподівані умовиводи; в) каламбури; г) незвичайне тлумачення власних імен; д) прислів'я; є) алегорію; ж) метафори; з) іронію. Ці засоби можна використовувати в ситуаціях педагогічної імпровізації.

Отже, завершуючи обговорення проблеми формування лекторської майстерності викладача, звернемося до думки В.Ключевського, яку приводимо з пропозицією до роздумів: “Гармонія думки і слова – це дуже важливе і навіть іноді фатальне питання для нашого брата - викладача...”.

Рекомендації молодому викладачеві

Компоненти ефективного подання лекційного матеріалу (комунікативний аспект)

Планування лекції

- Заздалегідь проаналізуйте аудиторію: досвід, потреби.
- Налаштуйтеся на слухачів.
- Чітко визначте мету лекції, ґрунтуючись на тому, що Ви хочете зробити: інформувати, переконати, спонукати до дії, навчити.

Підготовка до лекції

- Підберіть і опрацюйте матеріал з теми виступу.
 - Доберіть більше матеріалу, ніж зможете використати.
 - Розробіть план виступу.
 - Підготуйте тези виступу.
- Продумайте вступ (розповідь, цитата, запитання).
- Продумайте висновок (резюме, цитата, комплімент слухачам, своє ставлення до викладеного).
- Підберіть приклади та ілюстрації для більшої переконливості і наочності.
- Здійсніть апробацію лекції (не заучуйте, а переказуйте).
- Продумайте свій зовнішній вигляд.
- Установіть позитивний напрям думок (оцініть своє повідомлення, уявіть позитивну реакцію аудиторії, повірте у свої сили).

Поведінка під час лекції

- Справте приємне враження:
 - установіть візуальний та емоційний контакт,
 - не будьте замкнені, будьте щирі, говоріть «ми», а не «ви».
- Зацікавте аудиторію (розповіддю, цитатою).
- Використовуйте парадоксальне цитування.
- Ілюструйте сказане.
- Дайте зрозуміти, що факти цікаві і легко зрозумілі.

- Зв'яжіть тему з життєво важливими інтересами слухачів.
- Покажіть своє ставлення до сказаного.
- Не втрачайте ініціативу. Не читайте, а розповідайте.
- Говоріть упевнено і стежте за культурою мовлення.
- Вживайте терміни, звичні для аудиторії, а незнайомі пояснюйте.
- Одержуйте задоволення від власного виступу.
- Стежте за жестами і мімікою власною і слухачів, контролюйте свої невербальні сигнали.
- Будьте натхненні і намагайтеся надихнути аудиторію на успіх.
- Стежте за культурою мовлення.
- Використовуйте для більшої виразності невербаліку.
- Варіюйте темп, голосність мови - це підкреслить основні моменти.

Поради викладачам-початківцям

щодо формування навичок ефективного слухання

- Зосередження - шлях до ефективного слухання.
- Оцінюйте зміст інформації, а не манери і зовнішній вигляд співрозмовника.
- Долайте бар'єри слухання.
- Використовуйте прийоми активного слухання.
- Підтримуйте емоційний контакт зі співрозмовником.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Що таке педагогічна майстерність?
2. Аргументуйте тезу щодо впливу педагогічних здібностей на професійну майстерність викладача ВНЗ.
3. Якими засобами можна досягти успіху при проведенні лекції? Наведіть приклади з педагогічної практики.
4. Чи потрібна педагогічна імпровізація при лекційному викладанні? Сформулюйте аргументи “за” і “проти”.

Індивідуальні творчі завдання

1. Викладіть Ваші роздуми щодо педагогічної майстерності у листі-творі, адресованому молодому викладачеві.
2. Виберіть досвідченого лектора, який виступає в різних аудиторіях і має високу комунікативну культуру. Відвідайте декілька його лекцій і поспостерігайте: чи є різниця в їх побудові, у мові оратора, його манері триматися. Хронометруйте “відступи” від теми. Чому і на якій хвилині лекції вони виникли? Чи однаковий у них характер? Поясніть особливості реакції слухачів на ці відступи.
3. Складіть власну програму вдосконалення лекторської майстерності.

Практикум

1. Проведіть зі студентами у процесі педагогічної практики бесіду на тему «Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема» (В.Сосюра).

Орієнтовний план бесіди

- а) Мова - головна ознака нації.
- б) Мова - головна етнічна ознака людини.
- в) Українська мова серед інших мов світу.

У світі налічується понад 5,5 тисяч мов. Багато з них не мають своєї писемності і державного статусу. Українська мова належить до східнослов'янської мовної групи. Слов'янська писемність виникла понад тисячу років тому. Дослідники завжди звертають увагу на милозвучність і лексичне багатство української мови, порівнюючи її з італійською. Загальновизнаній пісенності нашого народу значною мірою сприяють фонетичні особливості української мови. Українська мова є рідною для майже 50 мільйонів людей, які проживають на всіх континентах.

Кожен випускник ВНЗ - фахівець вищої кваліфікації має бездоганно володіти українською літературною мовою, адже це ознака мовленнєвої, комунікативної і загальної культури високоосвіченої людини.

Критерії мовленнєвої культури: правильна літературна вимова, правильний правопис, використання лексичних і граматичних норм, усталеного наголошення слів.

Засоби формування мовленнєвої культури:

- читати художні твори, переказувати їх;

- виступати перед аудиторією (монолог, діалог);
- вчитися логічно, правильно будувати і передавати авторські та власні думки;
- уважно читати текст, аналізуючи зі словником зміст незрозумілих термінів;
- вчитися досконало володіти дикцією, орфоепічними нормами літературного мовлення;
- вчитися володіти інтонацією залежно від змісту і мети словесної діяльності;
- об'єктивно оцінювати рівень володіння мистецтвом мовлення і постійно працювати над його удосконаленням.

2. Проаналізуйте власну вербальну і невербальну поведінку при спілкуванні зі студентами в період педагогічної практики. Складіть програму розвитку ораторських умінь.

Міні-модуль 5.5. Педагогічний імідж

Імідж – це мистецтво керувати враженнями.

Е. Гофман

Поняття педагогічного іміджу

Заповітним бажанням кожного викладача є бажання відчувати зацікавленість студентів у вивченні його дисципліни та гарні результати її засвоєння. Досягненню цієї мети сприяє уміння встановлення контактів зі студентською аудиторією, утвердження викладача як авторитетного джерела інформації, як особистості, яка своїми знаннями та поведінкою може плідно вплинути на молоде покоління. Отже, важливим аспектом забезпечення високого рівня культури взаємовідносин між професорсько-викладацьким складом і студентством є привабливий, педагогічно позитивний імідж вищого навчального закладу та особистого іміджу викладача, як його офіційного представника. Імідж педагога, як принцип виховання собою, є одним із важливих принципів гуманістичної педагогіки: особистий образ педагога має бути привабливим для тих, хто навчається.

Слово "імідж" (image) в англо-російському словнику* перекладається як "образ", "відображення", "подоба", "ікона", "лице". **Вдалиий імідж** – це здатність нав'язати оточуючим, що носій даного іміджу є втіленням у собі тих ідеальних якостей, які вони хотіли б мати, якби були на місці цієї людини. Поняття іміджу окреслює не лише природні властивості особистості, але й соціально напрацьовані: воно пов'язане як із зовнішнім виглядом, так і з внутрішнім змістом людини, її психологічним типом, риси якого відповідають запитам часу її суспільства. Надбання викладачем ВНЗ позитивного професійного іміджу не самоціль, але володіння ним складає суттєву особистісну і професійну характеристику людини, має глибокий практичний зміст. Стрижневим у формуванні іміджу є можливість передати через певні імідж-сигнали інформацію про себе, свої істинні, глибинні (особистісні і професійні) погляди, ідеали, плани, діяльність.

* Мюллер В.К. Англо-русский словарь: 53000 слов. М.: Рус. яз., 1985. – 864с.

Імідж навчального закладу: структура та шляхи формування

Створення позитивного іміджу вищого навчального закладу – довготривалий і складний соціально-педагогічний процес, у структурі якого в найбільш загальному вигляді можна виокремити такі взаємопов'язані за формою і змістом компоненти: зовнішній вигляд, облаштування і матеріально-технічне забезпечення аудиторій, читальних залів, бібліотек, лабораторій, оптимально складений розклад занять, професійна компетентність, високий науково-педагогічний рівень професорсько-викладацьких кадрів і продуктів діяльності ВНЗ (рівень професійної підготовки і виховання випускників, їх конкурентоспроможність на світовому ринку праці) (рис.24).

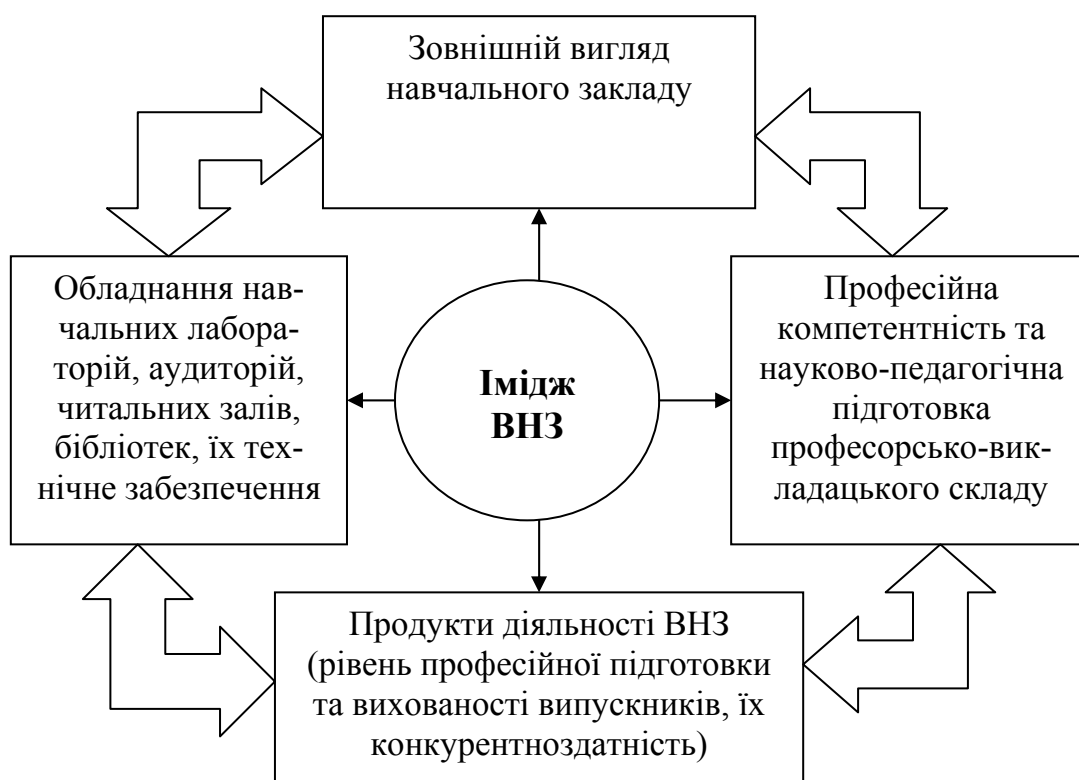

Рис.24. Імідж вищого навчального закладу

Зовнішнє оформлення приміщення вищого навчального закладу повинне надавати інформацію про відомчу належність ВНЗ, його назву, рівень акредитації тощо. Оформлення споруди, розмір і оздоблення

вхідних дверей, охайність навколишньої території налаштовують студентів, відвідувачів на „певний реєстр” поведінки, формують їх естетичні смаки та емоційне відношення до навчального закладу.

Додаткову інформацію та конкретні враження можна отримати, увійшовши до приміщення. Бездоганна охайність, інформація про розклад навчальних занять, консультацій, роботу спортивних секцій, читальних залів, бібліотек, центру дистанційної освіти та окремих служб – необхідні атрибути сучасного закладу освіти. Доцільною є також інформація про студентів-відмінників, іменних стипендіатів, а також наукові здобутки викладачів, що також справляє сприятливе враження щодо діяльності вищої школи.

Екологічний дизайн як чинник позитивного іміджу ВНЗ

Дизайн за певних умов може бути одним із важливих чинників екологізації освітнього середовища, створення позитивного іміджу ВНЗ. Однією з форм подібної екологізації можна вважати зимовий сад, який, наприклад, вже декілька десятиліть функціонує в Херсонському державному аграрному університеті. У масовій практиці як оптимальну форму екологічного дизайну можна вважати зелені куточки, створювані за принципом фрагменту зимового саду. Такі куточки можуть займати 10-40% площі приміщення з максимальним використанням вертикальної площини для розміщення декоративних рослин і домашніх квітів. Сучасною тенденцією екологічного дизайну визначається створення об'ємно-просторових композицій, які нагадують природні ландшафти з використанням фрагментів дерев, каменів, рослин.

Для довгих коридорів і міжповерхових переходів використовують стаціонарні чи пересувні рослинні контейнери різних форм і розмірів, які komponують між собою, створюючи зелені островки. В слабо освітлених холах, нішах коридорів бажано розміщувати флорарії – скляні теплички великого розміру, в яких мікроклімат (освітлення, температура, вологість) регулюються за допомогою приладів. Саме у флораріях рослини виглядають найбільш ефектно.

В аудиторіях можна зробити віконну тепличку, яку прилаштовують

до віконного скла. Якщо її обладнати обігрівачем, світильником, вентилятором та зволожником, то можна культивувати види рослин субтропічного походження. Недоліком такої теплички є та обставина, що рослини в ній звернені до вікна, їх листя та квіти погано видно з кімнати.

Для навчальних інтрер'єрів добре підходять риби і птахи. Останніх краще розміщувати в рекреаціях, бо їх щебет може заважати навчальним заняттям. Слід урахувати, що птахи погано переносять протяги та низькі температури. Їх зазвичай розміщують парами в клітках або в пташиних вітринах, де можуть жити зграйки веселих рухомих пташок. Пташині вітрини – це великі клітки (100x80x40 см) зі скляними стінками або з однією заклошеною стороною. Бажано використовувати ніші в стінах та закриті дверні отвори. Вітрини повинні мати лампи денного освітлення, мають бути декоровані живими рослинами з жорстким листям, гілками, каменями тощо.

В аудиторіях можуть розміщуватися і акваріуми, які краще розмістити біля стінки, перпендикулярній вікну, або навпроти вікна.

Найбільш досконалою формою екологічного дизайну є тропікарій, який суміщує у собі акваріум, флораріум і тераріум.

Тропікарій – це скляна конструкція над акваріумом. У тропікарію разом з тропічними рибками і рослинами можуть жити жаби, ящірки, слимаки, прісноводні крабики, добір яких треба здійснювати досить ретельно. Як флорарій, акваріум, так і тропікарій можуть створюватися за географічним та біотичним принципом (наприклад, дільниця Азовського чи Чорного моря, берег Дніпра, індійські джунглі тощо).

Основними вимогами до екологічного дизайну є природовідповідність та дидактична доцільність.

Імідж педагога з позицій гештальтпсихології

З точки зору гештальтпсихології теоретичне моделювання іміджу можна здійснювати за наступною логікою.

Якщо є **образ** (людина, споруда, інституція тощо), який має певні деталі, що передусім "кидаються у вічі", то решту ліній образу, згідно з принципом цілісності, уява людини домалює сама: спочатку на

несвідомому рівні виникає враження (інсайт), а при залученні компонентів логіки виникне певна установка і відповідне ставлення до цієї людини чи об'єкта.

Особистий імідж викладача у внутрішніх і зовнішніх проявах складається з багатьох компонентів, серед яких особливо важливими є:

- професіоналізм і компетентність;
- ерудиція;
- творча енергія;
- високий рівень загальної та педагогічної культури;
- психологічно-індивідуальні якості (здібності до емпатії, чуйність, здібності до рефлексії, доброзичливість, уміння запобігати конфліктів, здатність дотримуватися постулатів древньоримського права "Людина - річ священна");
- міцне фізичне і психічне здоров'я;
- зовнішня естетична привабливість (бездоганна охайність; доцільні до ситуації та елегантні одяг і взуття, прикраси; помірний макіяж, впевнена хода, привітна посмішка і т.п.).

З позиції гештальтпсихології імідж особистості, як цілісна структура, має зовнішню форму і внутрішній зміст, які повинні "підганятися" одне до одного, прагнути до відповідності, бути у динамічній рівновазі (рис. 25).

Рис. 25. Загальна структура іміджу особистості

У прояві особистісних рис людини (її внутрішнього змісту) важливе місце посідає **тактика спілкування**. Нагадаємо, що найбільш загальними вимогами до тактики педагогічного спілкування, яка сприяє професійному успіху викладача ВНЗ, є:

- доброзичливість;

- необхідність володіння різноманітними варіантами поведінки в однотипних ситуаціях і вміння оперативно користуватися ними;
- вміння слухати і чути співрозмовника;
- вміння використовувати механізми психологічної взаємодії (візуальний контакт, ефективне використання засобів невербального спілкування та ін.);
- прояви та підкреслення поваги до особистості співрозмовника.

У педагогічному спілкуванні не слід допускати конфронтації, а тим більше – конфліктів. Відомі фахівці в галузі психології спілкування (Д.Карнегі, В.А. Кан-Калик та ін.) зауважують, що при конфронтації спілкування ніколи не буває успішним, обов'язковими є психологічні збитки. Безперечно, можливі дискусії, різні погляди опонентів на принципові позиції, але вони не повинні призводити до глибоких протиріч, протистояння, образ. Бажана модель ефективного спілкування запропонована на рис.26.

За фазою підготовки до спілкування (ФП) йде "комунікативна атака" (І фаза), метою якої є організація ефективного спілкування. Психологічне налаштування на конструктивне спілкування повинно відбуватися тільки в позитивному емоційному забарвленні (І фаза - "+").

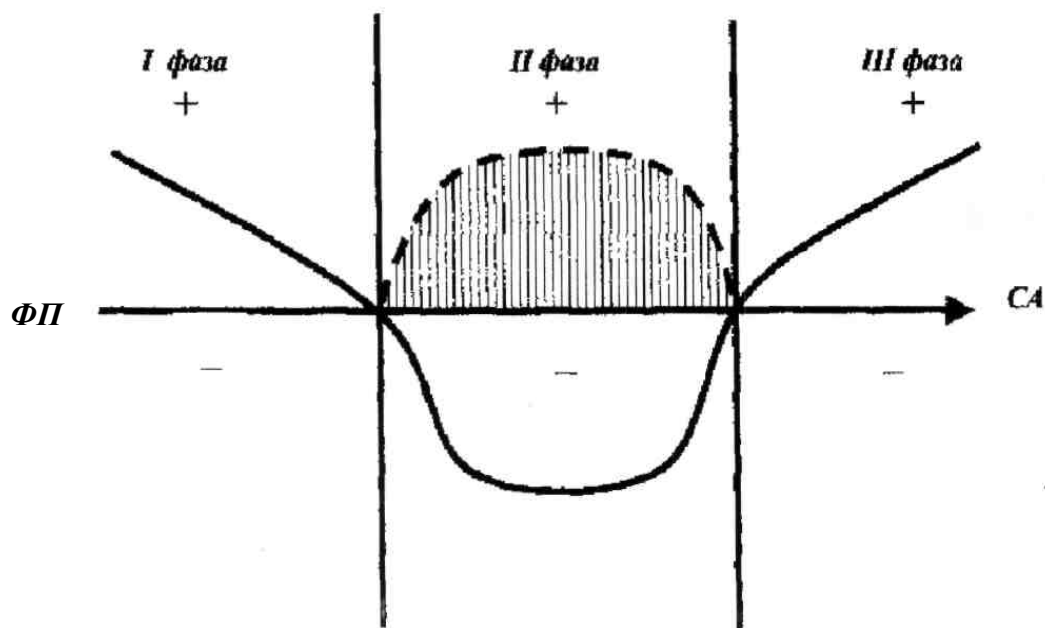

Рис.26. Модель ефективного спілкування

II фаза містить висловлювання критичних зауважень, дискусії (можливий перебіг як у позитивному режимі (II+) так і у негативному (II-), коли йде критика точок зору, висловлюються зауваження тощо). Важливою умовою забезпечення результативності перебігу цієї фази є правило «ЗК»: коректність, коректність і ще раз коректність.

III фаза - завершення спілкування, яка обов'язково повинна здійснюватися в позитивному режимі (III+). Слід пам'ятати, що "залишкове" психологічне враження завжди повинно бути тільки позитивним (так званий "ефект Штірліца", коли запам'ятовуються насамперед останнє враження і останні слова).

Завершальною фазою спілкування, яка сприятиме накопиченню індивідуального досвіду успішних педагогічних комунікацій та розвитку комунікативних здібностей викладача, повинен бути самоаналіз (СА) комунікативної діяльності, узагальнення досвіду спілкування і усунення його невдалих варіантів.

Як свідчать психологічні дослідження (В.А. Кан-Калик та ін.), у повсякденній практиці педагогічного спілкування мають місце моделі поведінки, які негативно впливають на особистий імідж викладача, тому їх використання небажане в професійній діяльності. Для попередження можливих помилок у спілкуванні, проаналізуємо деякі можливі моделі негативної комунікативної взаємодії.

- Модель "*Монблан*". У спілкуванні викладач уникає особистісної взаємодії із студентами, їх звертання чи пропозиції сприймає поверхнево, або звертає на них недостатньо уваги, обмежуючись формальною фіксацією та формальними контактами. Для вирішення проблем, які хвилюють студентів, особистісних зусиль практично не докладає. Між ним та вихованцями існують психологічні бар'єри, ореол „відчуження”, тому особистісний імідж викладача негативний.

- Модель "*Китайська стіна*" за своїм психологічним змістом близька до попередньої. Різниця полягає у наявності зворотного зв'язку, хоч і поверхневого, який в моделі "Монблан" практично відсутній. У спілкуванні "Китайська стіна" робить спробу встановити психологічний контакт зі студентами, зрозуміти їх, допомогти вирішити проблеми. Але негативним елементом діяльності "Китайської стіни" в студентських

колективах є підкреслювання свого статусу, зверхнє відношення до студентів, схильність до повчань, менторства.

- Модель диференційованої уваги "*Локатор*". У цьому випадку викладач орієнтований на взаємодію не з усім студентським загалом, а з його окремими групами. Так, можна спостерігати випадки, коли викладач працює тільки з обдарованими студентами, аргументуючи свої дії так: „Треба підтримувати тих, хто бажає вчитися, а слабких вже навчити не можна”. І навпаки, деякі викладачі намагаються надати допомогу слабким студентам, бо „сильні в змозі набути знань самостійно”. Такий підхід призводить до втрати контактів викладача зі студентською аудиторією і, відповідно, до зниження рівня фахової підготовки випускників, що в цілому негативно впливає на імідж ВНЗ.

- Модель "Тетерів" характерна для викладачів, які повністю заглиблені у свої наукові ідеї, закохані в свою наукову дисципліну, але слабо володіють методикою її викладання. Зворотній зв'язок у системі „викладач – студент” відсутній. Недостатній рівень культури спілкування, відсутність толерантності заважає "Тетереву" доброзичливо сприймати критичні зауваження та пропозиції, адекватно реагувати на них.

- Гіперрефлексивна модель "*Гамлет*" у деякій мірі протилежна попередній. Викладачі, які діють згідно гіперрефлексивній моделі, дуже чутливі до думок оточуючих, в більшій мірі стурбовані не стільки змістовою стороною своєї діяльності, скільки зовнішньою стороною іміджу. Так, наприклад, намагаючись завоювати прихильність студентства, вони незалежно від віку одягаються як молодь, носять молодіжні прикраси, розмовляють, використовуючи молодіжний сленг, намагаються здобути дешевий авторитет, втрачаючи при цьому повагу молоді.

- Модель негнучкого реагування "*Робот*" передбачає діяльність фахівців відповідно жорсткій, строго регламентованій програмі та інструкції. З формальної точки зору їх спілкування зі студентами досить коректне, але не завжди враховуються психічні стани вихованців, їх вікові, статеві, етнічні особливості тощо. "Роботи" діють завжди так, як їм "рекомендували", не відступаючи від "генеральної лінії" та інструкцій ні за яких обставин. „Паперові справи” (звіти, плани, програми) займають у

них чільне місце, відсуваючи живу роботу зі студентами на другий план. Зазвичай відношення студентів до педагогів „Роботів” індіферентне або негативне.

- Модель "Я - сам" ("Квочка") є своєрідною психологічною моделлю, згідно якої викладачі намагаються добросовісно виконувати всі функції, акцентувати увагу на виховній роботі зі студентами, іноді надмірно їх опікуючи. У зв'язку з великим обсягом проблем, які вони намагаються, але не встигають вирішити, у них виникає ефект "психологічного вигорання": розчарування в результатах науково-педагогічної діяльності, знижується самооцінка, виникають сумніви у спроможності наукової творчості. Знижена самооцінка, невпевненість у своїх силах, нестача часу на самоосвіту та підвищення кваліфікації негативно впливають у сукупності на загальне враження, яке справляє викладач – „Квочка”.

Найбільш вдалою з точки зору створення привабливого іміджу є модель активної взаємодії "Союз". У спілкуванні зі студентами такі викладачі орієнтовані на досягнення взаєморозуміння, емпатію, взаємозбагачення та співробітництва. Вони самокритичні, схильні до творчості і співробітництва. Модель "Союз" найбільш продуктивно впливає на особистий імідж викладачів і ВНЗ у цілому.

Механізми формування особистого іміджу

Загальний імідж вищого навчального закладу є складною сумою різних чинників, основним з яких постає особистий імідж кожного науково-педагогічного і педагогічного працівника.

Доцільно зазначити, що особистий імідж викладача - це форма професійної життєдіяльності особистості, завдяки якій "на люди" виставляються сильнодіючі особистісно-ділові характеристики конкретної особи. Безперечно, далеко не всім педагогічним працівникам ці риси притаманні, їх необхідно "створювати", формуючи позитивний особистісний імідж. У процесі зміни себе до бажаного образу Д.Г. Скотт виокремлює **три головні стадії** і пропонує **технологію** їх упровадження (рис.27).

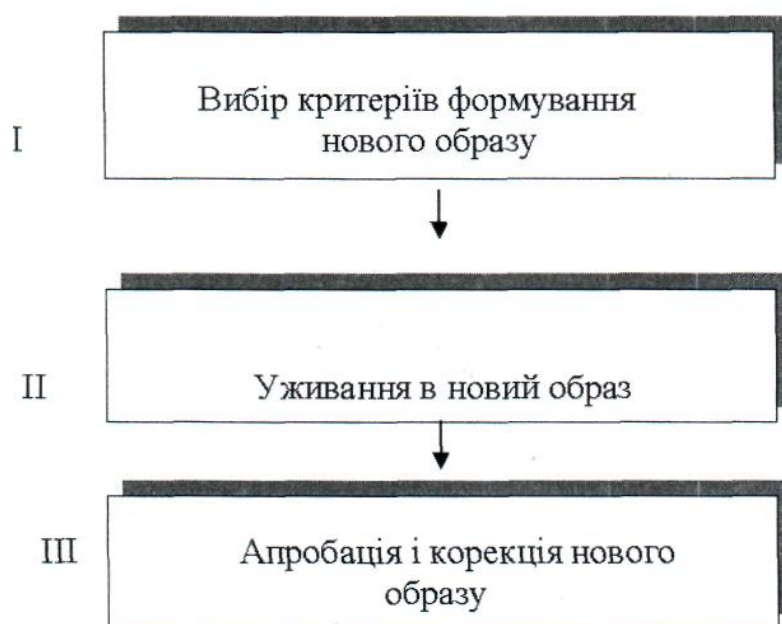

Рис.27. Схема формування привабливого іміджу особистості

На першому етапі слід визначити, що ви хочете в собі змінити і яким стати. На цій стадії бажано для визначення самооцінки особистості скористатися відомою формулою У. Джеймса:

$$\text{Самоповага} = \frac{\text{Успіх}}{\text{Домагання}}$$

На основі самооцінки слід зробити висновки, які риси свого характеру людина б хотіла вилучити, а які розвивати. Наприклад, ви б хотіли бути більш дружелюбним і динамічним, впевненішим у собі та ін. Отже, саме на ці риси слід звернути увагу при вживанні в новий образ.

Далі слід скласти план дій, сценарій, щоб уявити себе в образі нового "Я". Готуйте себе до нової ролі: знову і знову в думці випробовуйте цю роль, аби закріпити реальність створеного вами образу, в якому ви намагаєтесь досягти таких результатів як: зовнішній вигляд, рівень ерудиції, професійна компетентність, загальна культура, ораторське мистецтво та ін.

У подальшому необхідно апробувати та впровадити нове "Я" у професійну діяльність, організувати своє життя в узгодженні з новим образом "Я". Випробовуйте свою нову роль в діяльності, в реальних ситуаціях. На даному етапі слід здійснювати порівняння запланованих

результатів з тими, які реально досягнуті вами. Необхідно розуміти, що створення привабливого іміджу – довготривалий, багатогранний процес, у якому немає дрібниць.

Важливе місце у діяльності викладача вищого навчального закладу посідає презентація результатів педагогічної, науково-педагогічної та науково-дослідної діяльності, яка здійснюється у виступах на засіданнях кафедри, наукових радах, семінарах, наукових конференціях тощо.

Можна бути компетентним фахівцем, справжнім професіоналом своєї справи, гарним лектором в студентській аудиторії, але в той же час можна не володіти вмінням справити враження, доводити свою позицію, чітко формулювати думку, робити обґрунтування і захоплювати своїми ідеями членів наукового співтовариства. Тому для викладача ВНЗ, який є лектором, оратором, під час виступу на науковій конференції, семінарі чи засіданні кафедри особливо важливого значення набуває вміння впливати на слухачів засобами публічного виступу, риторичного мистецтва.

Для відповіді на запитання "Як можна оволодіти мистецтвом ділової риторики?" проаналізуємо історичний приклад. Одного разу до Наполеона звернулися з проханням визначити найважливіші складові успіху публічного виступу. Наполеон, майже не замислюючись, дуже швидко відповів: "Практика! Практика! Практика!". Таким чином, слід чітко зрозуміти, що успіх залежатиме від вашого бажання, зусиль та попередньої підготовки.

Як бачимо, в структурі особистого іміджу, в "мистецтві керувати враженнями" важливе місце посідає ораторська культура, уміння впливати на людей засобами комунікації, тому ці аспекти поряд із підвищенням рівня наукової та методичної підготовки повинні бути завжди в центрі самоосвіти та самовиховання викладача вищого навчального закладу.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Чому вважають, що імідж – це мистецтво керувати враженнями?
2. Які чинники впливають на формування особистого іміджу педагога?
3. Чому Кембріджський та Оксфордський університети мають

- привабливий імідж?
4. Сформулюйте правила професійного етикету викладача ВНЗ. Яке місце посідає володіння етикетом у структурі педагогічного іміджу?
 5. Прокоментуйте відомий афоризм: «Зустрічають по одягу, а проводжають по розуму».
 6. Запропонуйте схему створення позитивного іміджу ВНЗ з урахуванням вимог екології.

Індивідуальні завдання

1. Вам доручили виступити з доповіддю на засіданні кафедри. Проаналізуйте, чи потребуєте Ви повного тексту своєї доповіді, її конспекту, плану чи тез?

Якщо Ви вважаєте, що не зможете обійтися без тексту, рекомендуємо Вам діяти за планом:

- 1) Викладіть на папері хід Ваших думок. Прочитайте його.
- 2) Виділіть головні думки та підкресліть їх червоним олівцем.
- 3) Перевірте, чи є логічний зв'язок між визначеними думками.
- 4) Запишіть ці тези на окремий аркуш.
- 5) Допишіть на ньому все, що важко запам'ятати (числові дані, імена, результати досліджень тощо).
- 6) Залиште текст доповіді вдома і йдіть на засідання кафедри лише з цим аркушем.
- 7) Якщо відчуваєте невпевненість, візьміть конспект доповіді із собою. Покладіть поруч. Можливо він Вам не знадобиться, але його присутність забезпечить Вам психологічну рівновагу.
- 8) Не забувайте слідкувати за годинником.

2. *Осмисліть з позицій сучасності українські прислів'я, присвячені правилам культури комунікації та педагогічного іміджу. Доберіть з них ті, які слід використати в практичній педагогічній діяльності:*

- 1). Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм знанням.
- 2). Птицю пізнають по пір'ю, а людину по мові.
- 3). Не пиво - диво, а слово.
- 4). Лагідні слова роблять приятелів, а гострі – ворогів завзятих.
- 5). М'які слова і камінь крушать.

- 6). Шабля раниць тіло, а слово – душу.
 - 7). Слово може врятувати людину, слово може і вбити.
 - 8). Більше діла – менше слів.
 - 9). Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться.
 - 10). Будь господарем своєму слову.
 - 11). Не кидай слів на вітер.
 - 12). Менше говори – більше вчуєш.
 - 13). Вмієш казати, вмій і мовчати.
 - 14). Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив.
 - 15). Не звання дає знання, а навпаки.
 - 16). Треба знати, що де сказати.
 - 17). Добре ім'я – найкраще багатство.
 - 18). Шануй учителя, як родителя.
 - 19). Красная мова находит добрі слова.
 - 20). Дай тобі, Боже, щоб ти тихенько гомонів, а громада тебе слухала.
 - 21). Добре тому жити, хто вміє говорити.
 - 22). Мовчанка гнів гасить.
 - 23). Ліпше переконувати словами, аніж кулаками.
3. *Поясніть про які негативні комунікативні якості йде мова у наступних прислів'ях і приказках:*

- 1). Торохтить солоха, як діжка з горохом.
- 2). Говорить п'яте через десяте.
- 3). У городі бузина, а в Києві – дядько.
- 4). Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже.
- 5). Як тут говорити, коли не дають і рота розкрити.
- 6). Дуб має розуму із зуб.
- 7). Товче воду у ступі.
- 8). Вміє зуби заговорити.
- 9). Коли сам говорить, то й собаці не дасть слова мовити.

Міні-модуль 5.6. Профілактика професійно-педагогічних захворювань як одне із завдань екології людини

***Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил – найважливіше джерело життєрадісного сприйняття, оптимізму, готовності переборювати будь-які труднощі.
В.О. Сухомлинський***

Екологія людини – це комплексна наука, яка вивчає взаємовідносини людини і навколишнього середовища з погляду сприяння збереженню здоров'я, а також розвитку фізичних і психічних можливостей людини.* На думку засновників екології людини Р. Парка, Е.Берджеса та їх послідовників С. Подолянського, Г. Бачинського та інших, головна особливість екології людини полягає у виокремленні із загального контексту екології та охорони природи найскладнішого елемента – людини, дослідженні законів і закономірностей її гармонійної життєдіяльності у соціоприродному середовищі. Розглянемо з позицій цієї науки шляхи збереження психічного і фізичного здоров'я осіб, зайнятих педагогічною діяльністю.

Професійно-педагогічні захворювання та їх профілактика

Професійні захворювання – це захворювання, що виникли внаслідок професійної діяльності та зумовлені виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших чинників, пов'язаних із роботою.

Для представників педагогічної професії типовими є такі захворювання:

- нервової системи – неврози, вегето-судинна дистонія, синдром хронічної втоми;

* Я.Б. Олійник, П.Г. Шищенко, О.П. Гавриленко. Основи екології: Підручник. – К.: Знання, 2012. – с. 491.

- імунної системи – гіповітаміноз;
- серцево-судинної системи – захворювання органів кровообігу;
- дихальної системи – фонастенія, ларингіт, фарингіт;
- органів шлунково-кишкового тракту – ожиріння, гастрит, геморої;
- опорно-рухової системи – сколіоз, лордоз, кіфоз, гіпокінезія;
- ендокринної системи – захворювання щитовидної залози, синдром хронічної втоми;
- зорової системи – астенопія.

Особливу увагу звернемо на профілактику *синдрому хронічної втоми* (СХВ). Розглянемо основні симптоми цієї хвороби, підкресливши, що нижче перелічені ознаки мають проявлятися більше шести місяців:

- короткочасна втрата пам'яті чи серйозна нездатність концентруватися, що впливає на роботу, навчання або інші дії людини;
- запалене горло;
- збільшення периферійних лімфатичних вузлів;
- м'язові болі;
- біль у суглобах без почервоніння або розпухлі суглоби;
- інтенсивні періодичні головні болі;
- сон не сприяє відпочинку;
- після будь-якого зусилля втома продовжується більше, ніж один день.

Сон або відпочинок не зменшують втоми; вона не є результатом надмірної роботи або фізичних вправ; втома істотно порушує функціональні можливості людини вдома, на роботі.

Наприклад, багато пацієнтів повідомляли про хронічну втому після грипоподібного захворювання (в одному дослідженні 20% респондентів повідомили про хронічну втому після грипу). Часто цей стан з'являється як вірусна інфекція верхніх дихальних шляхів і супроводжується лихоманкою, головним і м'язовим болями, запаленням горла, нежиттю, кашлем, проносом і втомою. Як правило хвороба, що дає початок СХВ, не серйозніша, ніж застуда або грип.

Ознаки хвороби зберігаються тривалий час. При звичайних

інфекційних хворобах симптоми зникають через декілька днів, але у випадку СХВ втома та інші ознаки постійно повертаються або тривають без перерви від кількох місяців до кількох років.

Цей стан менш поширений серед людей віком до 30 років. Проте діти, підлітки та молоді люди також можуть мати ознаки СХВ.

Серйозність синдрому хронічної втоми різна. У деяких випадках пацієнти прикуті до ліжка і не можуть робити фактично нічого, навіть простої домашньої роботи. Частіше пацієнти з СХВ можуть працювати або, принаймні, мати часткову зайнятість.

Більшість пацієнтів стверджують, що для них найсерйознішим проявом цієї хвороби є виснажлива втома. Для інших - це розумові порушення, нездатність концентруватися, неспокій. Деякі дослідження вказують, що хоча СХВ не веде до значних порушень інтелекту, тести показують погіршення деяких розумових функцій, особливо швидкості й ефективності опрацювання складної інформації. Такі порушення відбуваються незалежно від наявності або відсутності депресії або інших психологічних порушень. В одному дослідженні було виявлено, що погіршення розумових функцій корелює з погіршенням фізичного стану. Це вказує на те, що хвороба безпосередньо може давати неврологічний ефект.

Отже, виникає проблема лікування цієї хвороби. Наразі, на жаль, немає доведеного і надійного способу лікування СХВ. Дослідження показали, що кращі шанси на поліпшення стану мають ті пацієнти, які залишаються настільки активними, наскільки це можливо. Пацієнти повинні шукати лікарів, які розглядають цю проблему як медичний стан із психологічним компонентом. Слід бути дуже обережним, якщо лікар рекомендує надмірно дороге лікування або терапію, яка може мати серйозні побічні ефекти, оскільки досі не доведено, що терапія при СХВ дає гарантований результат.

Щоб уберегтися від цієї хвороби, лікарі рекомендують різноманітні профілактичні заходи. Приміром, дуже корисно по змозі часто виїжджати на природу. Якщо є можливість, варто пройтися пішки з роботи, це дуже добре для організму. Бажано їсти не лише картоплю та макарони, а й капусту, буряк, моркву, інші овочі, обов'язково з олією. Капуста сприяє зниженню холестерину в крові, втамовує голод. Це джерело кальцію та

легкозасвоюваного заліза.

Буряки стимулюють кровотворення, активізують рухову діяльність кишечника, є гарним сечогінним засобом, що так важливо для людей із гіпертонією та серцевою недостатністю.

Морква знижує рівень загального холестерину крові, підвищує стійкість організму до різних захворювань.

Картопля для хворих серцем особливо корисна у печеному вигляді зі шкіркою, у якій містяться солі калію, магнію, заліза, йоду та інших важливих елементів, що покращують скорочення та зміцнюють м'язи серця, судин. Червоні сорти картоплі багатші Р-вітаміном і мають властивості зміцнювати стінки судин. Картопляний сік вживають при гіпертонічній хворобі та порушеннях у роботі щитовидної залози. У цьому випадку його добре використовувати у суміші з буряковим соком, що вміщує бетаїн та має судинорозширюючу дію.

Перець болгарський (особливо зелений) містить велику кількість речовин, що нормалізують процеси обміну в організмі та роботу нервової системи.

Баклажани містять сполуки калію, зменшують вміст холестерину в крові, сприяють виведенню солей сечової кислоти, тому особливо корисні при атеросклерозі, подагрі та ожирінні.

Помідори корисні при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, захворюваннях серця, їх лікувальна та кровотворна дія пояснюється великим вмістом у них вітамінів та мікроелементів.

Гарбузи – гарний сечогінний та послаблюючий засіб при закріпах, набряках. Для лікування та профілактики атеросклерозу рекомендують вживати по 0,5 кг печеного м'якуша гарбуза на добу, а свіжого соку – по 100 г. Клітковина м'якуша кавуна сприяє виведенню з організму холестерину, має сечогінну дію, тому він показаний при набряках.

Зелена цибуля, петрушка, кріп, кропива, салат повинні входити в раціон для запобігання розвитку атеросклерозу (виводять холестерин, зміцнюють судини).

Овочі відіграють дуже важливу роль у харчуванні людини, й українці завжди споживали у великих кількостях картоплю, капусту, буряк, цибулю, часник та інші овочі. Традиційно в Україні до м'ясної страви обов'язково

подавали смажену картоплю, тушковану чи квашену капусту. Практично цілорічно на нашому продовольчому ринку реалізуються різні свіжі й квашені овочі. Українці достатньо знають про якість багатьох овочів, однак і наразі зустрічаються фальсифікатори, які намагаються підробити ту чи іншу овочеву продукцію або ж обманути покупця при продажу.

До якісної фальсифікації, крім відомих здавна, належить реалізація генетично модифікованих овочів. У розвинутих країнах (США, Канада) вирощування трансгенних рослин почалось з 1994 року, а зараз у всьому світі ними засіюється вже більше 3 млн. гектарів. При цьому посівні площі щорічно зростають. Останнім часом генетично модифіковані овочі стали завозитись і до нас. У країнах Європейського Співтовариства споживачі домоглися введення жорсткого контролю за продуктами генної інженерії. Вони обов'язково повинні відповідно маркуватися, чого в Україні майже не робиться. Але споживач має право на інформацію про споживаний продукт, і він сам має вибирати, купувати йому таку продукцію чи ні. Для полегшення вибору на упаковці товару ставлять певні символи.

! Запам'ятайте ці символи:

	продукт
• небезпечний:	Е-102, Е-110, Е-120, Е-124, Е-127;
• заборонений:	Е-103, Е-105, Е-111, Е-121, Е-125, Е-126, Е-130, Е-152;
• підозрілий:	Е-104, Е-122, Е-141, Е-150, Е-171, Е-173, Е-180, Е-477;
• дуже небезпечний:	Е-123;
• ракоутворюючий:	Е-131, Е-142, Е-210, Е-211, Е-212, Е-213, Е-215, Е-216, Е-217, Е-230, Е-330;
• спричиняє розлад шлунка:	Е-221, Е-222, Е-223, Е-224, Е-226, Е-338, Е-339, Е-340, Е-341, Е-407, Е-450, Е-461, Е-462, Е-463, Е-465, Е-466;
• шкідливий для шкіри:	Е-230, Е-231, Е-232, Е-238;
• спричиняє розлад тиску:	Е-250, Е-251;

- призводить до алергічних реакцій: Е-311, Е-312, Е-373;
- підвищує вміст холестерину в організмі: Е-320, Е-321, Е-322.

Всеосяжна хімізація системи нашого харчування торкнулася й упаковки харчових продуктів. Як добавки до плівок, які використовуються для упаковки, застосовуються різноманітні пластифікатори, пом'якшувачі, термостабілізатори, хімічні стабілізатори, антистатиками й інші речовини. Деякі з них переходять у продукти, які в них запаковані. Є повідомлення про вивільнення вінілхлориду з полівінілхлоридних пакувальних матеріалів при контакті їх з харчовими продуктами.

Провідною причиною розвитку професійного захворювання голосового апарату педагогів є його систематичне перенапруження під час виконання професійних функцій або внаслідок тривалої, без відпочинку, голосової діяльності, невмілого користування фонаційним диханням, модулюванням висотою та силою звуку, неправильної артикуляції.

Крім перенапруження голосового апарату для розвитку професійних захворювань голосового апарату має значення специфіка умов праці – нервово-емоційне напруження, підвищена інтенсивність навколишнього фонового шуму, погана акустика приміщень, перепади температури навколишнього середовища, підвищена сухість і запиленість повітря в аудиторії тощо.

Сприяють розвитку професійних захворювань гортані недотримання гігієни голосу (тютюнопаління, вживання алкоголю) та запальні захворювання порожнини носа й глотки, алергія.

Поширеність професійних захворювань гортані і глотки серед представників голосомовних професій висока і досягає іноді 84% (вчителі, викладачі ВНЗ, вихователі), причому спостерігають чітку стажову динаміку (зростання ризику розвитку захворювання в осіб зі стажем понад 10 років).

Провідними скаргами осіб, що використовують у своїй професійній

діяльності голосовий апарат як знаряддя праці, є швидка втомлюваність голосу, звучання голосу в неповному діапазоні (голос «сідає»), відчуття сухості, дертя у горлі. Серед осіб стажової групи від 3 до 10 років виявляють розлади голосу аж до повної охриплості (афонія), біль у горлі та ділянці шиї під час мовлення. До професійних захворювань голосового апарату відносять як органічні, так і функціональні порушення голосу, тобто дистонії. Функціональні розлади голосового апарату найчастіше проявляються у вигляді фонастеній.

Фонастенія – невроз голосового апарату, який виникає внаслідок підвищеного голосового навантаження у поєднанні з різними несприятливими ситуаціями, що спричинюють розлади функціонування нервової системи. При фонастенії хворі скаржаться на швидку втомлюваність голосу, парестезії в ділянці шиї та глотки, відчуття печії, дертя, важкості, напруження, болю, спазму в глотці, сухість або, навпаки, підвищену продукцію слизу.

На початковій стадії захворювання голос звучить нормально, а ендоскопічно не виявляють відхилень від норми. Під час ларингоскопії у цих хворих спостерігають нестійку поліморфну стробоскопічну картину, асинхронізм коливань, їх малу амплітуду, частий і помірний темп.

Для запобігання цих явищ необхідно нормалізувати голосове напруження, оптимізувати розклад занять та режим відпочинку.

Профілактика професійних захворювань гортані полягає в правильному профвідборі, навчанні молодих фахівців техніці мовлення, набутті ними навичок гігієни голосу.

Профвідбір повинен здійснювати психоневролог. Абсолютним протипоказанням щодо роботи в голосомовних професіях є гострі та хронічні захворювання гортані, хронічні захворювання глотки дистрофічного характеру (особливо субатрофічного характеру), вазомоторні й алергійні захворювання слизової оболонки верхніх дихальних шляхів. Необхідна умова профілактики – проведення попередніх і періодичних медичних оглядів.

Серед профілактичних заходів важливе значення має також правильно організований режим праці й відпочинку, виробнича гімнастика, масаж і теплі ванни для рук, профілактична вітамінізація і

загальне ультрафіолетове опромінення, яке проводять восени і навесні.

Під час обідньої перерви слід знайти 15-20 хвилин, щоб пройтися вулицею. Добре приймати вітаміни, корінь женьшеню та інші препарати, залежно від форми захворювання. Бажано правильно планувати свій робочий та вільний час. Рекомендується повноцінний восьмигодинний сон при відкритій квартирі, навіть узимку (краще укритися двома ковдрами, але спати у прохолодній кімнаті). Добре випити перед сном склянку молока з медом або м'ятного чаю. Перед сном корисно також прогулятися на свіжому повітрі протягом 45 хвилин – 1 години.

Поняття професійного стресу. Особливості його перебігу

Особливістю професійної діяльності в системі "людина - людина" є те, що вихователь, учитель, викладач вищої школи окрім професійних знань та умінь в значній мірі використовує інтелектуальні та емоційно-вольові ресурси власної особистості, і є свого роду емоційним та інтелектуальним донором для вихованців. Саме на цю рису педагогічної та науково-педагогічної діяльності звертають увагу провідні фахівці, викладачі КНЕУ: "...викладач - це головний суб'єкт освітньої діяльності вищої школи. Його вплив на процеси, що відбуваються у навчальному середовищі, є з усіх сторін визначальним. Саме викладацький склад є тією концентрованою силою, яка напрацьовує, зберігає і передає студентам з покоління в покоління кращі національні, освітні та виховні традиції й досвід"*.

А тому протиріччя між динамічно зростаючими вимогами до якості професійно-педагогічної діяльності, об'єктивізовані сучасними соціально-педагогічними реаліями (зростання обсягів інформації, ускладнення науково-методичної роботи, викликане переходом до модульно-рейтингової системи навчання згідно європейських стандартів, соціально-економічні пульсації тощо), та психолого-фізіологічними, інтелектуальними і емоційними ресурсами особистості педагога,

* Теорія і практика маркетингу в Україні: Монографія / А.Ф.Павленко, А.В.Войчак, В.Я. Кардаш, В.Т.Пилипчук та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АПН України А.Ф.Павленко. -К., КНЕУ, 2005. – с.2.

широким спектром професійних функцій підвищує ризик професійного стресу та синдрому так званого „професійного вигорання”. При цьому порушується нормальна течія педагогічної діяльності, відбувається екстремізація (наближення до крайніх меж) взаємовідносин між студентами і викладачами, між колегами. Саме тому стає можливим професійний стрес.

Розглянемо основні поняття, які характеризують стресовий стан людини.

а) **Стрес** (англ. - stress, напруження, тиск) - емоційний стан та фізіологічні зміни в організмі, які виникають у напружених обставинах як відповідь на незвичні для людини подразники. 1972 року Всесвітня організація охорони здоров'я прийняла таке визначення: стрес - це неспецифічна (тобто одна і та сама на різні подразники) реакція організму на будь-яку висунуту до нього вимогу.

б) **Стресори** - різноманітні екстремальні впливи, котрі викликають небажані функціональні стани - стреси.

в) **Професійний стрес** - емоційний стан людини, який викликається несподіваною та напруженою ситуацією у трудовому колективі, конфліктними взаємовідносинами, інтелектуальним і емоційним перепевантаженням. Психологи зазначають, що у стресовому стані людина частіше припускається помилок, їй важко здійснювати цілеспрямовану діяльність, переключення і розподілення уваги, у неї порушується перебіг пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, уваги, мислення), спостерігається розладнання координації рухів, неадекватність емоційних реакцій, виникає загальне гальмування чи повна дезорганізація діяльності. Крім негативних фізіологічних наслідків для організму людини (підвищення кров'яного тиску, серцевий напад, головний біль, розлади шлунку тощо) стреси можуть вкрай негативно впливати на якість педагогічного процесу.

Виникнення і переживання стресу залежить не стільки від об'єктивних, скільки від психологічних, суб'єктивних чинників, від особливостей самої людини, оцінки нею ситуації, зіставлення своїх сил і можливостей з тим, що вимагається, та ін. Будь-яка несподіванка, що порушує звичний перебіг життя може стати причиною стресу або стресом, за термінологією Г.Сельє. При цьому не має значення об'єктивна причина. Важливим є саме суб'єктивне ставлення до неї. Тому певна ситуація однією

людиною може сприйматися як стресова, а у інших вона не викличе навіть хвилювання. Отже, при переживанні стресу матимуть значення тільки внутрішні психологічні особливості особистості.

Багато дослідників стресу вважають, що люди наділені достатньою здатністю протистояти різкому і короткочасному стресу. Справжня проблема постає тоді, коли стрес переростає у нескінченний: життя з батьками-тиранами, виснажлива робота, релігійний фанатизм, відчуття пастки ситуації, якої неможливо уникнути, та ін. Теперішнього часу стрес відіграє психологічно настільки важливу роль у житті людини, що викликає підвищений інтерес до вивчення цього явища з боку вчених - психологів. Так, американський дослідник Вейтц досконально вивчив та описав вісім стресогенних ситуацій:

- необхідність прискорення переробки інформації;
- шкідливе оточення;
- усвідомлена загроза;
- порушення фізіологічних функцій, у т.ч. і хвороба;
- ізоляція;
- ув'язнення;
- остракізм (вигнання і переслідування);
- груповий тиск.

Шведська дослідниця Френкенхайзер додала до цього переліку відсутність контролю над подіями, безсилля, неможливість змінити ситуацію. Перелік можна продовжити такими стресорами як необхідність прийняття особливо відповідальних рішень та швидкої зміни стратегії поведінки.

Що ж шкідливого у тривалому стресі? Людина може роками терпіти труднощі, якщо відчуває здатність впливати на ситуацію або принаймні передбачати її. І зовсім інша річ, коли людина відчуває себе безпорадною і безсилою, що й спричиняє іноді незворотні зміни у її психічному та фізичному здоров'ї. Інший підхід до шкідливості стресу полягає у розумінні стресорів як очевидних загроз ресурсам особистості. Ресурси - це речі, особистісні характеристики, умови, джерела енергії, які особистість цінує, зберігає, яких дотримується. Якщо певна подія загрожує особистісному статусу, економічній стабільності, близьким людям, власності, перешкоджає

творчій діяльності, тобто конкретним ресурсам, то, як наслідок, людина, потрапляє у стресову ситуацію. Іноді стрес може бути результатом неспроможності особистості набути нових ресурсів або збільшити наявні.

На думку Д. Фонтана стресори професійної діяльності слід розподілити на загальні і специфічні. До загальних стресорів слід віднести:

1. Відсутність наукового підходу до організації сумісної діяльності (безвідповідальність, неритмічність або відсутність системи в роботі). Колектив час від часу лихоманить, він діє в режимі «пожежної» команди.
2. Недостатня кількість співробітників, що примушує інших працювати у виснажливому режимі. Обсяг роботи дуже великий і робота виконується або неякісно, або її висока якість забезпечується надзусиллями.
3. Порушення режиму робочого часу. Має місце робота в понадурочні години, зміна ритму діяльності, що призводить до накопичення втоми, знесилення організму, психологічного вигорання.
4. Статусні проблеми, пов'язані з низьким службовим статусом, низькою заробітною платнею, недостатніми перспективами кар'єрного зростання.
5. Заорганізованість і формалізм, які знаходять прояв у великій кількості нарад, засідань, на яких нічого не вирішується, "паперовій творчості", великій кількості планів і звітів.
6. Невизначеність і непередбачуваність розвитку подій в організації.

Невизначеність може приймати вигляд швидких, непрогнозованих дій, які порушують стабільність функціонування колективу без пояснення необхідності змін.

Окремого розгляду вимагають специфічні професійні стресори, серед яких можна виокремити:

1. Нечіткі функціональні обов'язки. Іноді співробітники не знають власних службових повноважень, не розуміють, що вони повинні робити і де кордони їх відповідальності. Відсутність регламентації функціональних обов'язків ставить особистість в скрутну ситуацію: якщо вона бездіяльна, від неї вимагають активних дій, а якщо виявляє ініціативу, то звинувачують у перевищенні повноважень.

2. Нереалістично високі домагання. Співробітник може чекати від себе дуже багато, примушуючи працювати в повну силу, у той же час залишаючись незадоволеним результатами діяльності. Ці нереалістичні домагання мають низку характеристик:

- ✓ використання категоричного імперативу типу: "У будь-якому випадку я повинен";
- ✓ глобальна негативна самооцінка і самоприниження: "Я отримав поразку, тобто я невдаха";
- ✓ низька межа фрустрації, що випліскується висловами типу: "Я такого не витримаю", "Я цього не перенесу" і т. п.
- ✓ стан "катастрофи", який знаходить прояв у висловах і установках типу: "Якщо ми цього не досягнемо, то вважай, що всі зусилля пішли нанівець";
- ✓ немотивовані узагальнення типу: "Якщо ми навіть цього не зробили, то вважай, що нічого не зробимо в майбутньому".

За нереалістичною оцінкою перспектив обов'язково йдуть негативні, важкі переживання і невдачі. Наприклад, якщо аспірант перед виступом на науковому семінарі налаштовує себе так: "Мене сьогодні розіб'ють", то це викликає невпевненість і сприяє стану стресу.

3. Ігнорування керівником думок підлеглого. Керівник своїми діями може викликати стрес у підлеглого тому, що може впливати на його життєдіяльність морально і матеріально: більша чи менша заробітна платня, премія, можливості кар'єрного просування, безкінечні критичні зауваження і т.п.

4. Особливості взаємодії з колегами по горизонталі можуть призводити до стресів у випадках психологічної несумісності, наявності яскраво виражених акцентуацій, різних поглядів на стратегію навчального підрозділу чи навчального закладу в цілому.

До специфічних стресорів можна віднести також позаслужбові стресори, викликані сімейними обставинами: поведінкою дітей, ревнощами, зрадою чоловіка або дружини, хворобою близьких родичів, фінансовими та побутовими проблемами тощо.

У педагогічній та науково-педагогічній діяльності особистість може переживати:

інформаційний стрес - явище напруженого стану організму людини, яке виникає, коли працівник не встигає приймати рішення, не справляється з поставленими завданнями і обов'язками в обставинах жорсткого обмеження часу або в умовах опрацювання надзвичайно великих об'ємів інформації;

емоційний стрес - явище напруженого стану організму при переживанні вини, гніву чи образи, у випадках глибоких протиріч чи конфліктів між викладачами і студентами тощо;

комунікативний стрес - явище напруженого стану організму, викликане реальними проблемами професійного спілкування, що знаходить прояв у підвищеній подразливості, невмінні захиститися від комунікативної агресії, невмінні сформулювати відмову там, де це необхідно. Можливою причиною комунікативного стресу може бути також неспівпадіння темпів та стилів спілкування.

Коли людина потрапляє у стресову ситуацію і намагається адаптуватися до впливу стресу, цей процес, згідно з дослідженнями Г.Сельє, проходить три фази (стадії) (рис.28).

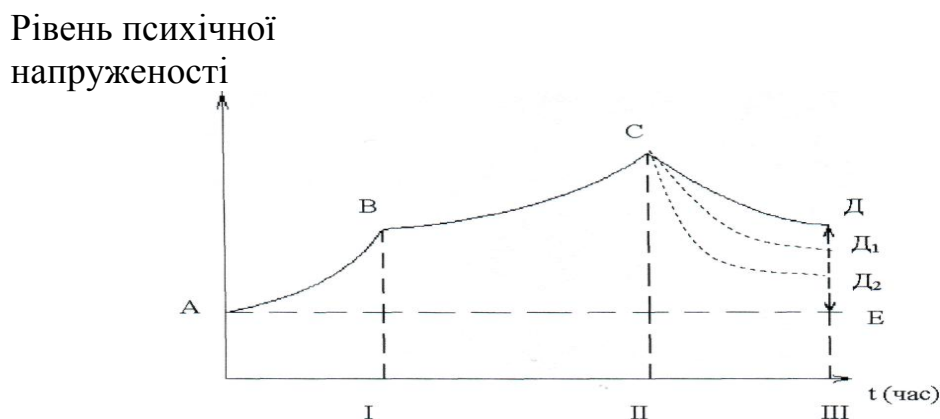

Рис.28. Динаміка стресу

- I стадія. Фаза тривоги. Зростання напруженості (АВ);
- II стадія. Фаза опору. Безпосередньо стрес (ВС);
- III стадія. Фаза виснаження. Зменшення внутрішньої напруженості (емоційна розрядка - СД).

Д₁Е ... Д₂Е - залишкові наслідки стресу (індивідуальні для кожної людини).

Під час першої фази організм мобілізується для зустрічі із загрозою.

Відбуваються біологічні реакції та певні фізіологічні зрушення: згущення крові, підвищення тиску, викиди гормонів у кров тощо. Відбувається спроба психологічної боротьби - "втеча" від загрози стресу.

Під час другої фази організм намагається опиратися загрозі або справлятися з нею, якщо загроза продовжує діяти і її не можна уникнути. Фізіологічні реакції перевищують норму, що робить організм вразливішим для інших стресорів.

Під час третьої фази, якщо дія стресорів продовжується і людина неспроможна адаптуватися, може відбуватися виснаження ресурсів організму. Фаза виснаження, вразливість до втоми, фізичні проблеми можуть спричинити важкі хвороби. Ті самі реакції, які дозволяють опиратися короткочасним стресорам, за тривалої дії дуже шкідливі.

Пізнішими дослідженнями було встановлено, що не лише біологічні умови можуть спричинити хворобу. Між стресором і стресом міститься індивідуальна оцінка події - деякі люди можуть сприйняти подію як неприємну, деякі цю ж саму подію сприймають як приємну або ж як нейтральну.

Тривалість стадій перебігу стресу, їх зміст та психофізіологічні наслідки для кожної людини абсолютно індивідуальні. Поведінка особистості у стресовій ситуації багато в чому залежить від її індивідуально-особистісних властивостей:

- ✓ особливостей нервової системи, темпераменту;
- ✓ уміння швидко оцінювати ситуацію;
- ✓ навичок миттєвої орієнтації за несподіваних обставин;
- ✓ вольової зібраності, рішучості, витримки;
- ✓ наявного досвіду поведінки в аналогічних ситуаціях тощо.

Є люди, котрі в стані стресу розгублюються, втрачають самовладання, здатність до продуктивної діяльності, що негативно впливає на професійну діяльність. Тому викладачеві слід знати і користуватись засобами саморегуляції поведінки в умовах професійного стресу.

Засоби саморегуляції поведінки в умовах професійно-педагогічного стресу

Відомо, що в професійній діяльності більш успішними є люди, котрі навчались володіти собою, знають засоби психотехніки особистої саморегуляції. Приведемо приклади суджень індивідів з розвиненою системою саморегуляції: «Не слід обвинувачувати в неприємностях себе та інших, немає сенсу також без кінця мучитися докорами совісті. Але й "перекидати" свою стресову агресію на оточуючих негуманно і невігідно, бо порушуються взаємовідносини, губляться важливі контакти, можлива втрата поваги оточуючих, а проблема не вирішується. Можна тільки втратити, нічого не придбавши!».

Отже, дуже важливо вчасно зупинити себе, коли ще є розуміння ситуації і зберігається самоконтроль, *важливо не потрапити в точку В!* (рис. 28).

Треба постійно вивчати себе і спостерігати за собою. Важливо вчасно відчутти зміну свого внутрішнього стану, коли "закипають" емоції, вибухає подразнення і з'являється ледве стримувана агресія. Тому при виникненні професійного стресу педагогам можна рекомендувати використовувати *правила саморегуляції*.

Правило 1. Спостерігайте за собою в процесі психологічного напруження. Аналізуйте:

- Що Ви відчуваєте на першій стадії стресу (лінія АВ на рис. 28)?
- Які відчутні зміни відбуваються у Вашому організмі на цій стадії?
- Скільки продовжується перша стадія Вашого стресу?
- Що з Вами відбувається, коли Ви втрачаєте самовладання (точка В)?

Правило 2. Знайдіть індивідуальні засоби зупинки самого себе! На першій стадії стресу намагайтесь "перервати" свої дії:

Зробіть паузу у спілкуванні, помовчіть декілька хвилин, не відповідайте на несправедливі обвинувачення, підвищення голосу співрозмовника тощо.

Підійдіть до вікна. Порахуйте до 10. Випийте води, повільно її ковтаючи.

Вийдіть з кімнати на свіже повітря та ін.

Правило 3. Необхідно перевести свою "негативну" енергію в іншу

форму діяльності ("Розрядити" домінанту в головному мозку і створити нову, конкурентну їй). Можна виконати такі дії:

Привести до ладу свої ділові папери.

За допомогою калькулятора підрахувати скільки днів Ви прожили, врахувавши високосні роки, а скільки годин?

Вийти в коридор і поговорити з симпатичними співробітниками на нейтральні теми (про погоду, косметику, футбольний матч тощо);

Зайти до туалетної кімнати і 2-3 хвилини потримати руки під холодною водою і т.п.

Такі перерви слід практикувати тоді, коли Ви втрачаєте самовладання. Важливо, щоб дія "зупинка самого себе" стала звичкою, адже непедагогічні дії викладача можуть спричинити «ланцюгову реакцію» у поведінці студентів, викликати дидактогенії.

Правило 4. Слід проаналізувати, які моменти Вашого життя спричиняють позитивні емоції. Намагайтеся щодня приділяти хоч небагато часу заняттям, котрі приносять Вам задоволення та радість.

Стреси та стресові стани пов'язані зі ще одним феноменом педагогічної діяльності, який отримав назву "психологічне вигорання".

Симптом професійного «вигорання»: особливості виникнення і засоби подолання

Термін "психологічне вигорання" запропонував американський учений Х.Дж.Фрейденберг у 1974 році для характеристики психологічного стану здорових людей, які знаходяться в інтенсивній взаємодії з іншими людьми в емоційно напруженій атмосфері при виконанні професійних обов'язків. Спочатку цей термін слугував для характеристики станів психологічного спустошення, викликаного відчуттям неможливості позитивних змін. У дослідженнях К.Кондо синдром "психологічного вигорання" визначається як дезадаптованість особистості, викликана надмірним професійним навантаженням та неадекватними міжособистісними відносинами.

Така надмірно емоційна діяльність супроводжується великою втратою психічної енергії, приводить до психосоматичної втоми і

емоційного виснаження. В результаті у людини з'являються безпричинна тривога, подразливість, гнів, знижується самооцінка, погіршується самопочуття.

У 1981 році С.Маслач окреслила симптом "психологічного вигорання" як особливий психологічний стан особистості, для якого характерними є емоційне пригнічення, деперсоналізація, негативне самосприйняття, а в професійному плані - втрата професійної майстерності та потреби у творчій діяльності.

1983 року Е.Махер узагальнює перелік симптомів "емоційного вигорання", указуючи на такі ознаки як постійна втома, психосоматичні порушення, погіршення сну, негативізм, звуження репертуару професійних дій, негативна "Я-концепція", агресивне відношення до оточуючих. С.Маслач охарактеризувала основні ознаки синдрому "психологічного вигорання", зокрема:

- хронічний стрес;
- відчуття емоційної та інтелектуальної перенапруги;
- наявність негативних почуттів до оточуючих;
- негативна самооцінка.

Слід зазначити, що визначений синдром може стати причиною непорозумінь та конфліктів між вихователем та вихованцями, викликати дидактогенії. Отже, закономірно постало питання щодо виявлення чинників, які гальмують чи навпаки стимулюють розвиток цього синдрому. В результаті системних досліджень вчені дійшли висновку, що суттєву роль у "психологічному вигоранні" відіграють три основні чинники:

- особистісний;
- рольовий;
- організаційний (А.К. Маркова).

При вивченні властивостей особистісного чинника П.Торнтон запропонував зважати на такі показники як вік, стать, сімейний стан, професійний стаж, соціальне положення. А.Пайнс підкреслив необхідність вивчати мотиви трудової діяльності, задоволеність рівнем самостійності, можливість творчого зростання та рівень контролю зі сторони керівництва. В процесі досліджень було виявлено, що посилений

контроль педагогічної діяльності фахівців, орієнтованих на творчу діяльність, є для них безперечним стресовим чинником. К.Кондо зазначає, що "креативні особистості" особливо чутливі до зовнішнього тиску, який може спричинити у них відмову від активної діяльності, пасивні форми протесту та психологічну пригніченість.

Нині посилюється увага дослідників до гендерних аспектів проблеми "психологічного вигорання". Аналізуючи статеві відмінності за такими симптомами "вигорання" як "загнаність у кут", "емоційне відчуження", "психосоматичні та психовегетативні порушення", Л.Карамушка та Т.Зайчикова стверджують, що 12,3% чоловіків у стресовій ситуації відчувають себе "загнаними у кут" (жінки - 9,1%). Чоловіки більш схильні до емоційного відчуження (17,5%), у жінок цей показник - 9,7%. У той же час жінки більше, ніж чоловіки, схильні до психосоматичних та психовегетативних порушень (жінки - 32,1%, чоловіки - 5,3%). Чоловіки менш схильні до пошуку соціальної підтримки, вони намагаються бути "сильними і мужніми", вирішувати проблеми власними силами і в результаті наслідування гендерних стереотипів виявляються "загнаними у кут". Жінки більш емоційно відкриті, однак їх схильність до емпатії, емоційного заглиблення у переживання оточуючих (на роботі, вдома, серед друзів) ставить під загрозу емоційне здоров'я, збільшує ймовірність емоційного та фізичного виснаження, отримання психосоматичних та психовегетативних порушень. Ризик "вигорання" залежить також від того наскільки функції, які виконують фахівці, відповідають їх статево - рольовій орієнтації. Встановлено, що чоловіки більш чутливі до ситуацій, які вимагають від них демонстрації маскулінних якостей, таких як фізичні дані, відвага, емоційна стриманість, демонстрація власних успіхів у роботі. Жінки більш чутливі до чинників "вигорання" при виконанні тих обов'язків, які потребують від них співчуття, виховних умінь, підкорення. Жінки схильні займати позицію "матері", що особливо помітно у царині освітньої діяльності. Ураховуючи, що велику частину професійної роботи жінка - учитель, жінка - викладач виконує поза межами навчально - виховного закладу (підготовка до занять, самоосвіта, підготовка дидактичних матеріалів, наукових праць тощо), поєднуючи професійні обов'язки з додатковими у порівнянні з чоловіками домашніми та

родинними функціями, то ризик "психологічного вигорання" жінок - освітянок значно вищий, ніж чоловіків - педагогів.

Суттєву роль у виникненні симптому "психологічного вигорання" має рольовий чинник. Вченими отримані статистично достовірні дані відносно наявності кореляції між рольовою невизначеністю та "вигоранням". Аналіз рівнів "вигорання", показав, що розподіл відповідальності і колегіальності в роботі обмежує розвиток синдрому "вигорання", незважаючи на те, що робоче навантаження може бути значно вищим норми. Зазначимо, що процес реформування освіти в Україні, потреба зламу педагогічних стереотипів, авторитарної системи взаємовідносин між учителем та учнем, студентом і викладачем, вихователем та вихованцями загострює вплив рольового чинника, адже "... освітня діяльність відповідно до вимог Болонської декларації - це не тільки і не стільки рівні, модулі, експерименти, кредити, рейтинги. Це перш за все - нова філософія освітньої діяльності, це нові принципи організації навчального процесу, новий тип відносин між викладачем і студентом, нові "технології" опановування знань, унеможливлення репродуктивних методів навчання, прозорість навчального процесу і ще багато іншого".^{*} Вочевидь, у вищих навчальних закладах, у системі підвищення педагогічної кваліфікації слід упроваджувати елективні курси, спеціальні семінари, участь у яких допомагала б педагогу осмислити свою нову роль та місце в системі взаємовідносин "Учитель - Учень" чи "Викладач-Студент".

Особливо значущим у виникненні синдрому "психологічного вигорання", з точки зору К.Кондо, є організаційний чинник: недосконале керівництво (спонтанне чи імпульсивне), постійні зміни режиму діяльності, невизначеність функцій та залучення співробітників до діяльності, котра за змістом та функціями є нижчою рівня їх кваліфікації, авторитарний стиль керівництва, відсутність у менеджерів здібностей прогнозування наслідків прийнятих рішень, і байдужість вищого керівництва до нагальних професійних проблем пересічних

^{*} Теорія і практика маркетингу в Україні: Монографія / А.Ф.Павленко, А.В.Войчак, В.Я. Кардаш, В.Т.Пилипчук та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АПН України А.Ф.Павленко. -К., КНЕУ, 2005. – с.9.

співробітників. Вчені підкреслюють, що недосконалість організації науково-педагогічної діяльності, яка спричиняє «гальмування» особистісного зростання, відсутність творчої автономії, є достатньо впливовим стресором, котрий викликає "психологічне вигорання". Таким чином, на думку психологів, професійна допомога щодо запобігання "психологічного вигорання" повинна полягати в першу чергу в пом'якшенні організаційного чинника. Не вдаючись у глибокий аналіз причин його виникнення, у той же час слід звернути увагу менеджерів освіти на необхідність інтенсифікації пошуку шляхів попередження цього негативного професійного синдрому.

Першочергово слід урахувати, що особистісний чинник корегується розвитком у викладачів емоційної стійкості, умінь володіння собою та запобігання болісних емоційних реакцій. Тому педагогам слід ознайомитися з методами попередження професійного стресу (релакс-масаж, ауторелаксація, дихальна гімнастика, аромотерапія, засоби, які сприяють розслабленню нервової системи), вміти виконувати вправи для діагностування і самокорекції поведінки, опановувати засоби психологічного захисту.

Послабленню ризику виникнення синдрому "психологічного вигорання" в педагогічній діяльності сприяє проведення професійних тренінгів з використанням "Синанон" – методу (див. міні-модуль 3.5). Цей метод спрямований на формування в учасників таких особистісних установок та рис як емоційна рівновага в екстремальних професійних ситуаціях, виваженість, відкритість у спілкуванні, толерантність до різних точок зору і критично-аналітичне відношення до негативних емоційних впливів. На наш погляд, розробка та упровадження подібних методів в практику підготовки аспірантів і магістрів - майбутніх педагогів та в систему підвищення педагогічної кваліфікації могли б стати перспективним напрямком досліджень у галузі дидактики вищої школи та акмеології.

Поради майбутнім педагогам щодо попередження професійного стресу та «вигорання»

Можна задатися запитанням: "Чому багато людей у стані стресу не хворіють? Як вони долають стрес?"

Подолання стресу - це важливі психічні та поведінкові зусилля, якими людина відповідає на вимоги, що висуваються стресом. Це не одна стратегія, яка вживається за будь-яких обставин, у будь-який час. Люди долають стреси по-різному.

Ефективна відповідь на стрес - це використання такої стратегії взаємодії зі стресором, яка значно знижує переживання стресу.

Різноманіття способів подолання стресу та професійного «вигорання» можна сконцентрувати в чотири великі блоки*:

1. Активна взаємодія зі стресором або вплив на саму проблему. Для цього слід коректно визначити проблему, бо це допоможе знайти її вірне вирішення.
2. Зміна погляду на проблему, зміна ставлення до неї або інша інтерпретація проблеми.

Перший спосіб нової інтерпретації проблеми - *переоцінка*, гаслом якої може бути постулат: все не настільки погано. Другий спосіб змінити погляд на проблему - *соціальне порівняння*: мені краще, ніж іншим. Третій спосіб - *унікання*: "Це не проблема". Четвертий - *гумор*: "Це смішно". У книзі приповістей Соломонових говориться "Серце радісне добре лікує" - і вчені погоджуються з цим.

3. Прийняття проблеми і зменшення фізичного ефекту від породжуваного нею стресу. Так, вживання ліків є відомим способом зменшення шкідливого стресу, але приймати їх треба з обачністю. Краще подбати про усунення самого джерела стресу. Якщо цього не зробити, то проблема психологічної залежності зростатиме. Те ж саме стосується вживання алкоголю і тютюну. Найпростіший спосіб зменшити ознаки стресу (високий тиск крові, прискорене дихання) - релаксація або розслаблення. Існує багато методів розслаблення: серед них нервово - м'язова

* Туркот Т.І. Виноградова Т.І. Психологія трудових відносин: Навч. посібник. 2-е вид. Доп. - Херсон, Айлант, 2007. -с.208-218.

релаксація, контроль дихання, аутогенне тренування, фізичні вправи (біг, танці, їзда на велосипеді, гумор тощо). Ці дії дуже важливі для підтримки здоров'я і зменшення стресу.

Важливо також вилучити чинники, які можуть провокувати стрес. Це, головним чином, алкоголь та кофеїн. Академік І.Мозгов (1979) зазначав, що дія алкоголю починається відразу після всмоктування, відбувається повільно і мало залежить від його загальної кількості в організмі. Чим більша прийнята доза, тим довше алкоголь затримується в організмі і при цьому значна його кількість перетворюється у токсичні сполуки. Отже, алкоголь - це не ліки від стресу. Він викликає депресію центральної нервової системи, пригнічує функції кори головного мозку і є причиною випадків смертельних захворювань.

Про шкідливу дію кофеїну відомо далеко не всім. Він міститься у каві, чаї, какао. Організм при вживанні кави залишається втомленим, але людина цього не помічає. Реакція і рефлексії тимчасово загострюються, але невдовзі знижуються ще до більш низького рівня. Слід пам'ятати, що кофеїн мобілізує механізми стресу, підвищує вміст цукру в крові, частоту серцебиття і тиск крові, може викликати головний біль, дратівливість, нервозність та безсоння. Люди, котрі вживають дуже багато чаю та кави, більш чутливі до захворювань.

4. Комплексні засоби боротьби зі стресом, що поєднують у собі перелічені вище групи, а також:

- Вживання продуктів харчування, які зміцнюють нервову систему: яблука, аромат яких має дивовижну заспокоюючу силу, якісні макарони, котрі сприяють синтезу серотоніну (гормону "спокою"), водорості, унікальне співвідношення мікроелементів яких сприяє зміцненню нервової системи, родзинки, які зміцнюють серцеві м'язи та ін.
- Ароматерапія - м'яту, любисток, чабрець та інші трави бажано використовувати як прикрасу кімнати, вживати у вигляді заспокоюючого чаю.
- Засоби, які сприяють розслабленню нервової системи: спокійна музика, ультрафіолетове опромінювання (в розумних межах), книготерапія, дотримання ергономічних вимог до обладнання

виробничих приміщень тощо.

До засобів боротьби зі стресом можна віднести допомогу інших. Людина в стані стресу може звернутися за допомогою і підтримкою до близьких, психолога чи психотерапевта. Але не менш дієвим засобом є надання допомоги іншим людям.

Оволодівши навичками усунення негативних наслідків стресових ситуацій, педагогам слід пам'ятати, що багатьом людям не під силу самотійно впоратись зі стресами. Будьте толерантними у спілкуванні з ними та особливо уважними в тих випадках, коли хтось із рідних, друзів чи ваших студентів раптово:

- починає виявляти агресію до людей, стосунки з якими до цього були завжди гарними;
- втрачає інтерес до будь-чого;
- виглядає занадто втомленим;
- потрапляє в залежність від ліків, алкоголю, наркотиків, комп'ютерних ігор;
- намагається більшість часу проводити на самоті;
- починає говорити про самогубство як прийнятний спосіб розв'язання життєвих проблем.

Такі зміни в людині можуть бути ознаками схильності до депресії, суїциду. Прийміть такі зміни та продовжуйте активно спілкуватися з людиною, не втрачайте з нею контактів. Пропонуйте їй конструктивні підходи до вирішення особистих проблем, проявіть турботу та увагу. Якщо ризик суїциду здається досить великим, обов'язково порадьте людині звернутися за кваліфікованою допомогою до фахівця-психолога, психотерапевта чи лікаря-психіатра.

Серед комплексних способів подолання стресу - зміна способу життя, наближення його до здорового і врівноваженого. Те, що з нами трапляється, - це наслідок того, як ми живемо, що їмо, як поведимося, яких звичок дотримуємося.

Звичайно, кожному з нас навряд чи знадобляться всі запропоновані способи. Пропонуємо відібрати з них найбільш прийнятні, котрі складатимуть особистий базовий набір психологічних прийомів та вправ, необхідних для успішного виходу зі стресових ситуацій та профілактики стресів.

Отже, від стресу можна ефективно боронитися. Він може бути навіть корисним. Якщо б у житті все завжди йшло за нашими планами, якби ми ніколи не зустрічалися із загрозою, не ставили б перед собою складні цілі, то що б нас змушувало замислюватися над життям, виробляти у собі терпіння, стриманість, мужність, волю? Ми б втратили багато можливостей для удосконалення.

Завдання для самостійної роботи

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Які функції виконує екологія людини?
2. Як Ви розумієте, що таке професійний стрес?
3. Які чинники можуть викликати професійний стрес?
4. Дайте психофізіологічну оцінку поведінки людини в стресовому стані.
5. Чому вважають, що педагогічна діяльність пов'язана з ризиком професійного стресу? Чи згодні Ви з такою точкою зору?
6. Які Ви знаєте шляхи запобігання професійного стресу та професійного «вигорання»?

Практикум

Приводимо приклади **вправ**, які можуть знадобитися для відновлення віри у власні сили, розвитку навичок самовпливу.

Вправа 1. Роздуми про «Ефект герані» (за притчею О.Еверетта).

«Але що ж це за сила? Усе живе, включаючи і нас самих, виростає із насіння, в якому є все для життя і росту. Коли ми народжуємося, у нас є все, щоб вижити і рости. Але, коли ми виростаємо, ми перестаємо вірити в це і починаємо звертатися в різні інстанції за допомогою. Що ж стосується, наприклад, насіння квітки, то з нього виростає прекрасна рослина без будь-якої побічної допомоги. Очевидно, ви помітили, як інколи бур'ян пробивається крізь асфальт. Ви ж, якщо ви тільки не заядлий кар'єрист, навряд чи зможете зламати асфальт руками. Одного разу в саду, біля паркану, я посадив герань. Я не думав, що вона здатна

вирости більше ніж на 20-30 сантиметрів. Але біля паркану їй не вистачало сонця, і вона почала тягнутися вгору. Їй так хотілося бути геранню, що вона витягнулася майже на два метри, дотягнулася до світла і зацвіла без будь-якої побічної допомоги. Сила, яка допомогла рослині зламати асфальт чи перемогти іншу перепону, - це бажання бути самим собою, розкрити і віддати все краще, що дане тобі природою, незважаючи ні на які обставини. Хіба ви гірші від бур'яну чи герані? Усе, що вам потрібно, аби бути самим собою, уже закладено у вас самих. Повірте, вся сила, вся енергія, які вам потрібні, уже є у вас».

Вправа 2. Саморегуляція (на основі методики І.Ю.Шварца).

Треба сісти у м'яке крісло і зайняти найзручнішу для відпочинку позу. Включити релаксуючу (приємну для слуху) музику. Заплющити очі і про себе (або пошепки) висловлювати наступні фрази:

1. Усі думки зникають. Розсіюються як ранковий туман. *Я занурююся у спокій.*
2. *Я занурююся у спокій...*
(Подумки повторили і відчули занурення у спокій).
 - Звільняємося від скованості й напруження.
 - Я лежу на березі липневого моря ...
 - Чути шерхїт хвиль на пляжному піску...
 - Кигичуть чайки ...
 - Зникають роки і столїття...
 - Я наодинці із шерхотом хвиль, сонцем і чайками...
 - Я все глибше і глибше занурююся у спокій.
3. *Усі мої м'язи приємно розслаблені для відпочинку...*
(Відчуйте це приємне розслаблення...)
 - Голос мій то з'являтиметься, то зникатиме. Занурюйтеся у хвилі власної уяви і викликайте в собі благодатне відчуття спокою...
 - Кожний мій мускул розслаблений і в'ялий...Самі виробляйте в собі цей стан...
 - Усе моє тіло відпочиває...
 - Мені легко і приємно ...
 - Відходять усі болі й тривоги ...
 - Мені легко...

4. *Я спокійно відпочиваю...*

- Я ні про що не думаю...
 - Я лежу біля шурхотливої хвилі й дивлюся в блакитне небо
 - Високо вгорі спокійно і тихо пливуть хмарки ...
 - Шурхотить на піску піниста хвиля ...
 - Кигичуть чайки ...
 - Я дедалі глибше занурююся у спокій ...
 - Спокій, наче м'яка ковдра, окутує мене ...
 - Я начебто висну в повітрі...
 - Дихається легко, вільно ...
 - Я тану як легенька хмаринка в небі...
 - Відчуваю повний фізичний і психічний спокій...
- Вільно і легко увійшли в стан фізичного і психічного спокою.*
- Повний фізичний і психічний спокій....

Переходимо до відчуття наступного стану: відчуття важкості в тілі.

5. *Відчуваю важкість у тілі.*

М'язи напружувати непотрібно. Залишайтеся розслабленими ...

- Тіло поступово наповнюється важкістю ...
- Обважніли руки, ноги ...
- Важкими стають кисті рук ...
- Усе тіло начебто налите свинцем...
- Тіло приємно обважніло ...
- Обважніло ...
- Цілковитий фізичний і психічний спокій ...
- Тіло приємно обважніло...

6. *Відчуваю приємне тепло у всьому тілі...*

- Приємно гріє липнече сонце ...

(Подумки повторили і уявили собі це...)

- Уявили ...
- Спину шовковисто облягає нагрітий сонцем пісок...
- Шурхотить поряд тепла хвиля моря ...
- Кровоносні судини в тілі розширені...
- Приємне тепло струменить у всьому тілі...
- Здорова гаряча кров приємно гріє тіло із середини ...

- Приємне тепло огорнуло все тіло...
 - Я навчився розширювати судини в тілі...
 - Я сам виробив стан фізичного і психічного спокою, важкості й тепла у всьому тілі.
 - Я гарно відпочив...
 - Відчуваю легкість у всьому тілі...
 - Відчуваю бадьорість і свіжість ...
 - Сповнений силою і бадьорістю ...
 - Готовий до належної, правильної організації свого життя...
- Очі розплющили. Глибоко вдихнули повітря. Потягнулися і посміхнулися.*

Індивідуальні творчі завдання

Виявіть типові стресові ситуації у педагогічному колективі (студентській групі), проаналізуйте їх. Сформулюйте пропозиції щодо усунення стресових чинників.

Тематика есе, наукових доповідей, рефератів

1. Екологія людини в структурі соціально-гуманітарних наук.
2. Основні завдання екології людини.
3. Роль і значення культури освітян у розбудові української держави.
4. Сутність поняття "культура" у філософському та педагогічному аспектах.
5. Професійно-педагогічне спілкування як наука та мистецтво.
6. Вплив бар'єрів спілкування на ефективність педагогічної взаємодії.
7. Майстерність спілкування викладача ВНЗ.
8. Взаємозв'язок педагогічної, артистичної і риторичної діяльності.
9. Комунікативні здібності і вміння педагога.
10. Принципи педагогічного спілкування.
11. Сутність комунікативної культури викладача ВНЗ.
12. Вербальна та невербальна комунікативна поведінка.
13. Мовлення як основний засіб педагогічного спілкування.

14. Засоби мовленнєвої виразності в діяльності викладача (на прикладах з педагогічної практики).
15. Стреси і стресори в педагогічній діяльності.
16. Чинники впливу на формування лекторської майстерності викладача ВНЗ.
17. Права і обов'язки науково-педагогічних працівників.
18. Професійні деформації та професійне "вигорання" в педагогічній діяльності.
19. Механізми формування позитивного іміджу викладача ВНЗ.
20. Загальна і педагогічна культура в структурі педагогічного іміджу.
21. Педагогічний такт як прояв педагогічної культури викладача.
22. Особисті якості викладача-професіонала.
23. Педагогічна техніка викладача ВНЗ і шляхи оволодіння нею.
24. Головні складники культури педагогічного спілкування.
25. Стили педагогічного спілкування.
26. Роль невербальних засобів спілкування в діяльності викладача.
27. Авторитет викладача: цілі і засоби досягнення.
28. Специфіка діяльності педагога у сучасному ВНЗ різних рівнів акредитації.
29. Мовна культура у науковому і навчальному спілкуванні викладача ВНЗ.
30. Проблема екологізації освітнього середовища.
31. Екологічне виховання як соціально-педагогічна проблема.

Контрольні завдання і запитання

1. Охарактеризуйте соціальну значущість та специфіку науково-педагогічної діяльності.
2. Спираючись на Закон України "Про вищу освіту", охарактеризуйте основні права і обов'язки науково-педагогічних працівників і студентів ВНЗ.
3. Дайте характеристику основним напрямкам діяльності викладача вищого навчального закладу.
4. Розкрийте основні функції педагогічної діяльності у вищому

- навчальному закладі.
5. У чому полягає сутність професіоналізму і педагогічної культури викладача вищого навчального закладу?
 6. Розкрийте роль педагогічних здібностей у педагогічній майстерності.
 7. "Створіть" чи опишіть портрет викладача вищого навчального закладу, який відповідає сучасним психолого-педагогічним вимогам.
 8. Охарактеризуйте сутність комунікативної культури як компоненти професійної педагогічної діяльності.
 9. Опишіть своє відношення до вислову В.О.Сухомлинського "Слово - це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність".
 10. Що таке професійний стрес? Охарактеризуйте можливі стреси у викладацькій діяльності.
 11. Якими засобами можна подолати "професійне вигорання" викладача вищого навчального закладу?
 12. Як Ви розумієте вислів Піфагора "Бесіду слід вести так, щоб кожен із співрозмовників мав для себе користь, набуваючи більше знань"?
 13. Як, реалізуючи виховну функцію у роботі зі студентами, можна використовувати пораду М.Рильського : "Нема мудріших, ніж народ, учителів. У нього кожне слово - це перлина, це праця, це людина"?
 14. Охарактеризуйте засоби створення позитивного педагогічного іміджу викладача вищого навчального закладу.
 15. Які комунікативні вміння та навички сприяють формуванню позитивного педагогічного іміджу?
 16. Зробіть аналітичний огляд психолого-педагогічної літератури та порівняйте різні визначення понять "імідж", "самопрезентація", "самореклама".
 17. Опишіть можливі варіанти одягу для першої зустрічі зі студентами, в період педагогічної практики, для захисту магістерської роботи, для виступу на науковій конференції. Відповідь аргументуйте.
 18. Які елементи іміджу викладача на Ваш погляд, найважливіші? Відповідь обґрунтуйте.
 19. Чи вважаєте Ви, що подолання стереотипів (установок) сприйняття - це шлях до ефективної взаємодії? Чому?

20. Якими способами і прийомами запобігання стресовим ситуаціям необхідно оволодіти майбутньому педагогу?

Використана і рекомендована література

1. Наказ Міністерства освіти і науки України № 450 від 07.08.2002 р. «Про затвердження норм для планування і обсягу навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів».
2. Астахова К. Університетський викладач в умовах переходу суспільства до інноваційної економіки: вектори змін // Вища школа. – 2010. - №2. – с. 41-47.
3. Буряк В. Викладач університету: вимоги до особистісних і професійних рис // Вища школа. – 2010. -№3-4. –с. 11-30.
4. Бубличенко М.М. «Не надо на меня давить!». Методи психологической защиты // Серия «Психологический практикум». - Ростов н/Д: Феникс, 2004.-224 с.
5. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури.- Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
6. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навч.посібник. – К.: Укр.-фін. ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
7. Карамушка Л., Зайчикова Т. Синдром "професійного вигорання" у вчителів: Гендерні аспекти //Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. - Матеріали Третьої Міжнародної науково - практичної конференції "Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє" та Другої Міжнародної науково - практичної конференції “Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук” - Київ, 3-5 листопада 2005р. – Київ: СТД "Микола Мельник", 2005 – С.55-159.
8. Лозниця В.С. Психологія менеджменту: Теорія і практика. Навч.посібник. – К.: «ЕксОб», 2001.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М, 1996. - 239 с.
10. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Гавриленко О.П. Основи екології:

- Підручник. –К.: Знання, – 2012.– с. 486-534.
11. Подвойский В.П. Профессиональная деформация специалистов социальной работы: теория, технология, образование. - М. -1997.- с.46-52.
 12. Сагоян Е.К., Туркот Т.И. Коммуникативная культура педагога: Монография. – Кишинев, 2006. – 236 с.
 13. Троян В. Європейський науковий простір: роль жінок - вчених // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. - Матеріали Третьої Міжнародної науково - практичної конференції "Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє" та Другої Міжнародної науково практичної конференції" Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук" - Київ, 3-5 листопада 2005р. - Київ. - СПД "Микола Мельник", 2005 – с.36-48.
 14. Туркот Т.И., Сагоян Е.К. Профессионально-педагогический тренинг «Развитие коммуникативной культуры педагога» // Таврійський вісник освіти. - 2005.- №2. - с.209-222.
 15. Туркот Т.І. Виноградова Т.І. Психологія трудових відносин: Навчальний посібник. - Херсон, Айлант, 2007. – 298 с.
 16. Практическая психология для преподавателя / Под ред. акад. Тутушкиной М.К.– М.: Изд. Дом «Филинь». – 1997.
 17. Чернилевский Д.В., Морозов А.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. - М.: Академический проект, 2004. - 2 изд., испр. и доп. – С.291-394.
 18. Чмут Т.К. Культура спілкування. Навчальний посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів.- Хмельницький: Хіруп, 1996. – 346 с.
 19. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посібник.- К.: Вища школа, 2002. – 215 с.
 20. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2006. – 352 с.

Додаткова література

1. Литвиненко О.М. Використання здоров'язберезувальних технологій у професійно педагогічній освіті // Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної веб-конференції (15–16 травня 2013 року, м. Херсон) / За ред. В.В. Кузьменка та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». – 2013. – С. 135–138.
2. Мазоренко М.О. Соціально-психологічні механізми створення іміджу // Актуальні проблеми практичної психології: Зб. наук. праць. – ч.ІІ. – Херсон, ПП Вишемирський В.С. – 2009. – с. 18-23.
3. Столяренко С.Д., Самыгин С.И. Психология и педагогика в вопросах и ответах. Серия “ Учебники. Учебные пособия”.- Ростов – на Дону: “Феникс”, 1999.
4. Овчиннікова А.П., Хаджирадєва С.К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: Навчальний посібник.- Одеса: Пальміра, 2005.
5. Туркот Т.І. Синдром “психологічного вигорання” та засоби його подолання у професійній діяльності викладача вищої школи // Інноваційні педагогічні технології у вищій школі та в системі підвищення кваліфікації.- РВВ “Колос”.- ХДАУ.- 2006.- С.94-96
6. Головенко О.М. Про педагогічну майстерність викладача ВНЗ // Проблеми освіти: Наук.-метод. збірник. – К., 1996. – Вип. 5.
7. Професія педагога: розвиток та самозбереження. – К.: Шкільний світ, 2011. - с. 128.
8. Ярчук Ю. Природа «здорового способу життя» та чинники його формування // Вища освіта України, 2013. – №1. – с. 105–111.

Теми для самостійного опрацювання

Тема 1. Організація науково-дослідної роботи студентів-екологів

План

1. Значення науково-дослідної роботи для формування творчої особистості.
2. Системність в організації науково-дослідної роботи студентів.
3. Форми і види науково-дослідної роботи студентів (з урахуванням специфіки ВНЗ, факультету і спеціалізації).
4. Методи науково-дослідної роботи студентів-екологів.

Індивідуальні завдання

1. Аргументуйте взаємозв'язок самостійної навчальної і науково-дослідної роботи студентів.
2. Сформулюйте загальні і специфічні вимоги до магістерської роботи екологічної спрямованості.
3. Користуючись бібліографічним відділом наукової бібліотеки та Центром дистанційної освіти (якщо він є в університеті), складіть список літератури та Інтернет-ресурсів за темою «Організація науково-дослідної роботи студентів».
4. Поясніть сутність методів тестування, анкетування, інтерв'ювання.
5. Складіть рецензію на реферат, курсову (дипломну) роботу (за завданням викладача).

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Яке місце посідає науково-дослідна робота в системі професійної підготовки?
2. Які ви знаєте форми і методи наукової роботи студентів?
3. У чому полягає системність в організації науково-дослідної роботи студентів? Відповідь аргументуйте конкретними прикладами.

Рекомендована література

1. Веселов В. Чтобы повысить количество НИРС // Вестник высшей

школы. – 1990. - №2.

2. Кузьминський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник – К.: Знання, 2005.
3. Мороз О.Г. Науково-дослідна робота студентів / Навчальний процес у вищій педагогічній школі. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2001.
4. Шейко В.М., Кушніренко Н.М. Організація та методика науково-дослідної роботи. – Харків, 1998.
5. Сергієнко С., Прус В. Основи організації та перспективи розвитку студентської науки // Вища школа. – 2007. – №4. – с.35-39.
6. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи.-К.: Кондор, 2011.-с.236-256.

Тема 2. Виховна робота зі студентами вищої школи

План

1. Завдання національного виховання сучасного студентства.
2. Закономірності, принципи, зміст і структура виховного процесу.
3. Основні напрями виховання студентської молоді:
 - моральне виховання;
 - трудове виховання;
 - економічне виховання;
 - екологічне виховання;
 - правове виховання;
 - естетичне виховання;
 - фізичне виховання;
 - гендерне виховання;
4. Методика виховної роботи куратора академічної групи.
5. Особливості екологічного виховання студентської молоді.

Індивідуальні завдання

1. Сформулюйте мету національного виховання і охарактеризуйте шляхи її реалізації у вищому навчальному закладі.
2. Проаналізуйте можливості студентського самоврядування у реалізації основних напрямів виховання студентської молоді.
3. Вивчіть і узагальніть досвід куратора академічної групи. Які форми і

методи його роботи є найбільш ефективними? Чому?

4. Якою була роль куратора групи у вашому становленні як особистості?
5. Підготуйте і проведіть у процесі педагогічної практики бесіду (диспут) зі студентами на тему «Духовний потенціал українців».
6. Сформулюйте своє відношення до висловів:
 - а) Освічена, але погано вихована людина страшніша від будь-якого звіра (Платон);
 - б) Знання без виховання – меч у руках божевільного (Д.І.Менделєєв).

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Підготуйте реферат з характеристикою одного з напрямів виховання студентської молоді.
2. Статеве і гендерне виховання: схожість і відмінність.
3. Розкрийте зв'язок трудового виховання студентів з їх майбутньою професійною діяльністю.
4. Чому екологічне виховання є актуальною необхідністю?

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст.. – К.: Либідь, 1994.
2. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. – К., 1994.
3. Авдєєва І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2007.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – Т.1.
5. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003.
6. Корольчук О., Поночовний М. Організаційно-виховна робота серед студентів // Освіта. – 2004. - №4.
7. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник – К.: Знання, 2005.

8. Лузан П.Г., Жалдак Л.М. Студентська група: Про оптимізацію міжособистісних стосунків в ній // Педагогіка толерантності. – 1999. - №2. – с. 53-56.
9. Мартинюк І.В. Національна система виховання // Національна освіта та шкільництво. – К., 1993.
10. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2006.
11. Саркісян Маріне, Чабанюк Ольга. Розвиток студентського самоврядування в контексті КНЕУ // Вища школа.-2012.-№4.-с.76-85.

Тема 3. Конфлікти в педагогічній взаємодії. Шляхи їх запобігання і вирішення

План

1. Поняття конфлікту. Конструктивні та деструктивні конфлікти.
2. Причини педагогічних конфліктів.
3. Моделі поведінки в конфліктній ситуації.
4. Шляхи вирішення конфліктних ситуацій і конфліктів.

Індивідуальні завдання

1. Пригадайте з власного досвіду можливі конфлікти у спілкуванні з викладачем. Якщо конфлікти були, то здійсніть психолого-педагогічний аналіз їх причин.
2. Педагоги зазначають, що зараз в освітніх закладах кількість конфліктів збільшилася. Якщо це так, то чим можна пояснити це явище?
3. Проаналізуйте з точки зору конфліктології українські прислів'я:
 - а) Не підливай масла у вогонь;
 - б) Нехай краще поганий мир, ніж гарна війна;
 - в) Згода буде, а незгода руйнує;
 - г) З ким жити, того не гнівити.
4. Поясніть значення термінів: протиріччя, конфліктна ситуація, педагогічний конфлікт, уникнення, пристосування, узгодження, компроміс, консенсус, конкуренція, співробітництво,

деструктивність, асертивна (гнучка) поведінка.

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттям «конфлікт», «конфліктна ситуація», «інцидент». Як розгортається конфлікт? Які стадії він проходить?
2. Чому деякі конфлікти називають деструктивними?
3. Проаналізуйте педагогічні ситуації і запропонуйте шляхи їх вирішення:
 - а) Група з'явилася на семінар невідповідною, за винятком декількох студентів. Розгнівавшись, викладач вирішив провести контрольну роботу, хоча завжди семінари проходили у формі бесіди, дискусії чи усного опитування. Більшість студентів здали чисті аркуші, деякі написали «що-небудь», дехто написав жартівливі фрази, які зовсім не мали відношення до теми. Викладач сприйняв таку поведінку як особисту образу, вибачень не приймав. Окрім конфлікту з викладачем виникла конфліктна ситуація в самій групі: деякі студенти бажали вибачитися, інші були категорично проти. Конфлікт почав розширюватися...
 - б) Студенти третього курсу звернулися до деканату з заявою, у якій обґрунтували необхідність замінити викладача з фахової дисципліни. Їх прохання було задоволене. Однак через деякий час на стіл декана лягла ще одна заява з проханням повернути першого викладача, бо другий, на погляд студентів, висував надмірні вимоги. Декан...
 - в) На останній парі після 15 хвилин очікування викладача деякі студенти пішли з аудиторії. Викладач прийшов через 30 хвилин і, не пояснивши запізнення, почав роздратовано картати студентів за недбале відношення до профільного предмету. Студенти...

Рекомендована література

1. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Практикум: Навч. посібник. – К.: Каравела, 2008. – с. 202-223.
2. Загітова К.І. Психологічні умови конструктивного вирішення конфліктів у професійних ситуаціях // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. – ч.2. – с. 46-49.
3. Матеш-Заяц Л.П. Передумови виникнення конфліктів у ранньому юнацькому віці // Вісник НПУ ім. М.Драгоманова. – 2000. – Вип.3 (10). – с. 143-150.
4. Мілютіна К. Технологія попередження конфліктів. – К.: Плавник, 2007. – 128 с.
5. Середницька І. Стресостійкість як спосіб попередження конфліктів у студентської молоді // Педагогічна думка. – 2005. - №4. – с. 20-24.
6. Туркот Т.І., Виноградова Т.І. Психологія трудових відносин. Навчальний посібник. – 2-е вид. доп. – Херсон: «Айлант». – 2007. – с. 180-194.
7. Туркот Т.І. Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник. –К.: Кондор, 2011.-с. 145-162.
8. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта. – СПб.: Питер, 2003.

Завдання для підсумкового КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Проаналізувати сутність понять «педагогіка», «психологія», «педагогіка вищої школи», «дидактика вищої школи».
2. Дати визначення об'єкту, предмету психології і охарактеризувати її завдання.
3. Проаналізувати функції педагогіки вищої школи, її зв'язки з іншими науками про людину.
4. Дати характеристику соціальної значущості та специфіки професійно-педагогічної діяльності.
5. Розкрити сутність понять: «навчання», «викладання», «науково-педагогічна діяльність».
6. Дати характеристику принципів побудови сучасної системи вищої освіти України.
7. Дати характеристику основних типів вищих навчальних закладів в Україні.
8. Визначити сутність і охарактеризувати елементи навчально-виховного процесу у ВНЗ.
9. Пояснити, чому сприятливий психологічний клімат у педагогічному колективі та в студентській групі позитивно впливає на результативність навчально-виховного процесу.
10. Дати характеристику основним напрямам діяльності викладачів вищого навчального закладу.
11. Розкрити сутність поняття педагогічного професіоналізму викладача дисциплін екологічної спрямованості.
12. Охарактеризувати основні компоненти педагогічної майстерності.
13. Визначити сутність понять «культура», «педагогічна культура», «комунікативна культура» викладача ВНЗ.
14. Дати стисло характеристику педагогічній культурі викладача вищого навчального закладу.
15. Охарактеризувати спілкування як компонент професійної педагогічної діяльності.

16. Дати визначення поняття «педагогічна техніка». Пояснити її значення для формування педагогічної майстерності.
17. З'ясувати роль самоосвіти і професійної рефлексії у формуванні «креативного» викладача.
18. Охарактеризувати студентство як соціальну групу, розкрити її специфіку.
19. Охарактеризувати основні етапи становлення студента як суб'єкта навчальної діяльності.
20. Шляхи розвитку творчості студента у процесі навчання: психолого-педагогічний аналіз.
21. Розкрити сутність поняття соціальної адаптації. Визначити головні умови соціальної адаптації студентів у освітньому закладі.
22. Охарактеризувати психологічні особливості юнацького віку (увага, мислення, пам'ять).
23. Пояснити, які індивідуальні особливості студентів – майбутніх екологів необхідно враховувати при організації їх навчально-пізнавальної діяльності.
24. Дати визначення поняття «індивідуальний підхід у навчанні». Якими методами можна забезпечити індивідуалізацію навчання у ВНЗ?
25. Обґрунтувати процес екологічного виховання як соціально-особистісного явища.
26. Розкрити зміст і специфіку методів екологічної освіти у вищій школі.
27. Показати роль і значення діяльності куратора академічної групи. Охарактеризувати основні напрями роботи куратора академічної групи.
28. Охарактеризувати особливості організації науково-дослідної роботи студентів-екологів магістратури.
29. Сформулювати сутність поняття «дидактика вищої школи». Розкрити її основні завдання.
30. Показати місце дидактики вищої школи в структурі педагогічних наук.
31. Дати характеристику особливостям очної, заочної, екстернатної та дистанційної форм навчання.
32. Охарактеризувати особливості лекційних, семінарських і практичних

- занять у вищій школі.
33. Розкрити особливості проведення різних видів лекцій.
 34. Розкрити сутність та взаємозв'язок понять «освітні технології», «педагогічні технології», «навчальні технології», «педагогічна техніка».
 35. Охарактеризувати словесні методи навчання, їх позитивні і негативні риси.
 36. Описати методику підготовки викладача до публічного виступу (лекція, наукова доповідь, дискусія).
 37. Охарактеризувати інтерактивні методи навчання (брейнстормінг, синанон-метод, дидактичні ігри та ін.).
 38. Розкрити специфіку методів навчання студентів-екологів.
 39. Охарактеризувати особливості кредитно-модульної технології навчання.
 40. Здійснити порівняльний аналіз інноваційних та традиційних технологій навчання.
 41. Дати визначення сутності поняття «інноваційний потенціал педагога».
 42. Визначити сутність понять: контроль, оцінка, облік знань, умінь та навичок студента. Встановити їх взаємозв'язок.
 43. Дати характеристику основним функціям контролю знань, умінь та навичок студентів з урахуванням вимог Болонських угод.
 44. Розкрити сутність різних видів перевірки ефективності самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.
 45. Пояснити, що означають поняття «ліцензування» і «акредитація» вищих навчальних закладів.
 46. Охарактеризувати методи і форми організації контролю знань, умінь та навичок студентів у вищому закладі освіти.
 47. Розкрити сутність принципів дидактики вищої школи.
 48. Визначити роль науково-дослідної роботи студентів-екологів магістратури у становленні їх як спеціалістів.
 49. Пояснити, чому в педагогічній діяльності можливі стреси та «професійне вигорання». Як їх запобігти?
 50. Пояснити що таке негативний педагогічний імідж і визначити шляхи

його попередження.

51. Дати визначення термінам «авторитет педагога» і «педагогічна тактовність». Поясніть взаємозв'язок між ними.
52. Розкрити роль педагогічних здібностей у педагогічній майстерності.
53. Охарактеризувати сутність комунікативної культури як компоненти професійної педагогічної діяльності.
54. Описати своє відношення до вислову Я. Коменського «Зневага до виховання є загибеллю людей, родин, держав і всього світу».
55. Обґрунтувати зміст та особливості сучасної екологічної освіти.

Тематика підсумкових творчих робіт

(реферати, есе, наукові доповіді)

1. Об'єкт, предмет і функції педагогіки вищої школи: сучасні реалії і перспективи.
2. Становлення вищої екологічної освіти в Україні: суспільно-історичний та педагогічний аспекти.
3. Народна педагогіка як джерело наукової педагогіки.
4. Проблеми гуманізації і демократизації вищої освіти в Україні.
5. Становлення університетської освіти: історія, сьогодення, перспективи.
6. Роль класичних університетів у розвитку вітчизняної науки і культури.
7. Проблеми вищої екологічної школи та шляхи їх вирішення у світлі Національної доктрини розвитку освіти.
8. Соціально-педагогічне середовище ВНЗ як об'єктивний чинник формування особистості студента.
9. Недержавний сектор вищої освіти в Україні: проблеми становлення і розвитку.
10. Роль особистісно-орієнтованої освіти у сучасному суспільстві.
11. Болонський процес та можливості модернізації вищої школи України.
12. Українська вища екологічна школа: орієнтири на європейський освітній простір.
13. Виховна робота зі студентською молоддю. Стан та перспективи удосконалення (на конкретних прикладах).
14. Дидактика вищої школи як галузь педагогіки.
15. Сучасні інноваційно-інформаційні технології навчання (з урахуванням специфіки ВНЗ та факультету).
16. Дистанційне навчання: теорія і практика (з урахуванням специфіки ВНЗ та спеціальності).
17. Куратор як фасилітатор навчально-пізнавальної діяльності студентів.
18. Ігрові технології в підготовці студентів (за спеціальністю студента).

магістратури).

19. Можливості комп'ютерної підтримки навчального процесу у сучасному ВНЗ.
20. Моделі сучасної вищої освіти.
21. Болонський процес і соціально-педагогічні проблеми реформування вищої школи в Україні.
22. Особливості адаптації студентів до кредитно-модульної системи навчання.
23. Проблеми моніторингу якості навчання в умовах модульно-рейтингової технології.
24. Менеджмент вищої освіти: симбіоз традицій та нововведення.
25. Структура науково-педагогічної діяльності та шляхи її розвитку.
26. Педагогічна культура викладача ВНЗ очима студента.
27. Комунікативна культура викладача ВНЗ як чинник педагогічної майстерності.
28. Сучасне студентство як особлива соціальна група.
29. Індивідуалізація навчально-виховного процесу у вищій школі: можливості і обмеження.
30. Форми організації навчання у сучасній вищій школі (з урахуванням специфіки ВНЗ і факультету).
31. Інноваційні технології навчання у вищій школі (з урахуванням специфіки ВНЗ і факультету).
32. Лекція у вищій школі: традиції та інновації.
33. Методика підготовки і проведення семінарсько-практичних занять: шляхи модернізації (з урахуванням спеціальності студента-магістранта).
34. Інтерактивні методи навчання у вищій школі (на прикладах викладання конкретної навчальної дисципліни).
35. Психологічні особливості студентського віку та їх урахування в навчальному процесі.
36. Професійні педагогічні стреси: можливості попередження і подолання.
37. «Психологічне вигорання» в професійно-педагогічній діяльності.
38. Порівняльний аналіз особливостей університетської освіти в Україні і

- за кордоном (вибір об'єктів – за бажанням студента).
39. Педагогічний імідж. Методика створення особистого іміджу викладача.
 40. Педагогічні конфлікти: причини, особливості, шляхи попередження і вирішення.
 41. Система управління вищим навчальним закладом: стан та перспективи удосконалення (на прикладі конкретного ВНЗ).
 42. Роль студентського самоуправління в демократизації діяльності ВНЗ.
 43. Гендерні особливості в поведінці і діяльності студентів.
 44. Мотивація учіння студентів: види, розвиток та вплив на процес навчання.
 45. Сутність поняття "культура" у філософському та педагогічному аспектах.
 46. Професійно-педагогічне спілкування як наука та мистецтво.
 47. Вплив бар'єрів спілкування на ефективність педагогічної взаємодії.
 48. Педагогічний такт викладача ВНЗ.
 49. Взаємозв'язок педагогічної, артистичної і риторичної діяльності.
 50. Комунікативні здібності і вміння педагога.
 51. Принципи педагогічного спілкування.
 52. Сутність комунікативної культури викладача ВНЗ.
 53. Вербальна та невербальна комунікативна поведінка.
 54. Мовлення як основний засіб педагогічного спілкування.
 55. Засоби мовленнєвої виразності в діяльності викладача (на прикладах з педагогічної практики).
 56. Значення візуальної психодіагностики для формування педагогічної майстерності.
 57. Конфлікти в педагогічній діяльності: причини виникнення і шляхи подолання.
 58. Стреси і стресори в педагогічній діяльності.
 59. Чинники впливу на формування лекторської майстерності викладача ВНЗ.
 60. Права і обов'язки науково-педагогічних працівників.
 61. Професійні деформації та професійне "вигорання" з позиції екології людини.

62. Механізми формування позитивного іміджу викладача ВНЗ.
63. Загальна і педагогічна культура в структурі педагогічного іміджу.
64. Ораторське мистецтво викладача.
65. Педагогічний такт як прояв педагогічної культури викладача.
66. Викладач ВНЗ як вихователь молодого покоління.
67. Педагогічна техніка викладача ВНЗ і шляхи оволодіння нею.
68. Головні складники культури педагогічного спілкування.
69. Стилi педагогічного спілкування.
70. Виховна робота зі студентами вищої школи.
71. Роль невербальних засобів спілкування в діяльності викладача.
72. Авторитет викладача: цілі і засоби досягнення.
73. Превентивне виховання як засіб запобігання девіацій учнівської та студентської молоді..
74. Екологічне виховання молоді: стан, проблеми, перспективи.
75. Психолого-педагогічний аналіз епіграфів до кожної теми.

Термінологічний словник

**Уточнюйте значення слів, і ви звільните людство від
половини помилкових вчинків.**

Рене Декарт

А

Абітурієнт (від лат. *abituriens* – той, що збирається йти) – особа, яка закінчує загальноосвітній навчальний заклад. В Україні з кінця 50-х років ХХ століття термін «абітурієнт» набув іншого значення: особа, що вступає до вищого або середнього спеціального навчального закладу.

Авторитарний стиль педагогічної діяльності – характеризується формально-функціональним підходом до студента; організовуючи діяльність, викладач спирається тільки на власне уявлення про «середнього» студента і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках викладач, як правило, суб'єктивний і стереотипний, діє в основному, за допомогою наказів, чітких вказівок і приписів, обов'язкових для безумовного виконання.

Авторитет викладача (лат. *autoritas* – влада, вплив) – інтегральна характеристика його професійної, педагогічної та особистісної позиції у колективі, яка виявляється у процесі взаємовідносин з колегами та студентами і впливає на результативність навчально-виховного процесу.

Адаптація (лат. *adaptatio* – пристосовувати) – пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, мотивами та інтересами самої людини.

Агогіка (гр. *a* – не й *agoge* – відведення, віднесення) – наука про шляхи запобігання відхиленням у поведінці людини.

Академік – академічне звання в Україні, яке мають дійсні члени НАН України і низки галузевих академій. А. обираються Загальними зборами даної академії з числа вчених, які збагатили науку працями визначного наукового значення. Існують також звання почесний А. та іноземний член. Звання А. існує також в академіях зарубіжних країн.

Академічні свободи – право викладачів вищих навчальних закладів, зокрема університетів, проводити навчальну й наукову роботу, керуючись своєю совістю, без обмежень з боку держави, а також право студентів на самоврядування і вибір навчальних програм і навчальних курсів. Академічні свободи педагогічних, науково-педагогічних працівників, студентів, курсантів, аспірантів, докторантів окреслені законом України «Про вищу освіту». В законі сформульовані їхні права та обов'язки і гарантії держави щодо цих прав.

Академія від імені міфічного Академа, на честь якого названа місцевість поблизу Афін) - 1) Вищий навчальний заклад (А. військова, сільськогосподарська, управління персоналом тощо), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки й культури шляхом проведення наукових досліджень і навчання на всіх рівнях вищої, післявузівської та додаткової освіти переважно в одній із галузей науки, техніки чи культури. 2) Вищі наукові центри – Національна Академія наук України, академії наук зарубіжних країн, галузеві А. (педагогічних, медичних, аграрних, правничих та інших наук).

Акмеологія (від грец. *акме* – вершина, вищий ступінь чогось)-міждисциплінарна галузь наукового знання, яка досліджує засоби досягнення особистістю найбільш високого рівня професійної майстерності і реалізації нею власного потенціалу в професійній галузі.

Акредитація - офіційне визнання уповноваженим державним чи громадським органом факту відповідності визначеним стандартам якості діяльності вищого навчального закладу та програм підготовки ним фахівців з окремих спеціальностей.

Активізація пізнавальної діяльності – мобілізація викладачем інтелектуальних, моральних та фізичних сил студентів для досягнення конкретної мети навчання й виховання.

Активність (лат. *activus* – діяльний) – риса особистості, що характеризується енергією впливу людини на навколишній світ і подоланням перешкод на шляху до мети.

Аксіологія - вчення про цінності суспільства, соціальних груп та особистості.

Акцентуація характеру (лат. *accentus* – наголос) – граничний

варіант, наслідок посилення окремих рис характеру.

Алгоритм (лат. *algorithmus* – сукупність дій) – сукупність правил, дій для розв'язування певної задачі.

Аналіз (гр. *analysis* – розкладання) – метод наукового дослідження, що полягає в уявному чи фактичному розкладанні цілого на його складові. У психології – мисленнєва операція, що передбачає розчленування об'єктів у свідомості, виділення їх окремих частин, елементів, ознак і властивостей.

Аналіз продуктів діяльності – метод вивчення кількісного і якісного складу матеріалізованих результатів психічної діяльності особистості – архівних матеріалів, щоденників, креслень, малюнків, виготовлених предметів тощо.

Андрагогіка - педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, яка займається вивченням проблем освіти, самоосвіти і виховання дорослих.

Анкетування (лат. *enquerere* – розслідувати, читати) – метод збирання фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально розробленою програмою.

Антинаркогенне виховання – виховна діяльність, спрямована на формування в молоді несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків).

Асиметрія функціональна півкуль головного мозку – неоднаковість функціонального призначення лівої і правої півкуль головного мозку людини. Ліва півкуля забезпечує оперування вербально-знаковою інформацією, а права – образами дійсності.

Асистент (від лат. *assistantis* – присутній, помічник) – 1) Перше наукове звання в Україні, яке присвоюється ректором ВНЗ за постановою вченої ради особам, які закінчили вищу школу і мають достатню кваліфікацію для ведення викладацької або науково-дослідної роботи під керівництвом професора або доцента. 2) Помічник професора в читанні лекцій, проведенні лабораторних і практичних занять у ВНЗ. 3) Помічник екзаменатора в середній школі.

Аспірант (від лат. *aspirans* – той, що до чогось прагне) – особа, яка готується до наукової чи викладацької роботи у вищій школі і науково-дослідних інститутах.

Аспірантура (від лат. *aspiro* – прагну) – в Україні форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів. Організована в 1925 році Існує очна (3 роки) із забезпеченням аспірантів державною стипендією і заочна А. (4 роки). В А. приймають осіб, які виявили здатність до науково-педагогічної чи науково-дослідної діяльності, мають закінчену вищу освіту і склали вступні экзамен. Аспірант працює під керівництвом наукового керівника, складає экзамен кандидатського мінімуму, готує дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата наук.

Атестація вищого навчального закладу – підтвердження державою здатності вищого навчального закладу до проведення навчально-виховного процесу на рівні державних стандартів якості освіти відповідно до заявленого статусу. Атестації підлягають усі ліцензовані вищі навчальні заклади.

Атракція (лат. *attractio* – притягування) – привабливість одного партнера по спілкуванню для іншого.

Афективно-комунікативна функція спілкування (лат. *affectus* – хвилювання і *communio* – спілкуюся, пов'язую) – функція спілкування, що проявляється у зміні інтенсивності, а інколи й модальності емоційних станів людини в процесі спілкування.

Б

Бакалавр (лат. *baccalaureus* - увінчаний лаврами) - освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійні уміння і здатний розв'язувати професійні завдання, передбачені відповідними посадами у певній галузі народного господарства.

Бар'єри спілкування педагогічні (франц. *barriere* - перешкода) – психологічні перешкоди, які виникають у спілкуванні викладача зі студентами.

Бесіда – розмова, обмін думками між двома чи кількома особами. У педагогіці – метод навчання, за якого викладач за допомогою вміло поставлених запитань спонукає студентів до відтворення набутих раніше знань, самостійних висновків і узагальнень на основі засвоєного

матеріалу.

Батарей тестів – упорядкований набір тестів, їх сукупність для вивчення стану засвоєння знань, певного педагогічного чи психічного явища або процесу.

«Болонський процес» - діяльність Європейських країн, спрямована на узгодження систем вищої освіти цих країн. Основний зміст Болонської декларації, прийнятої 19 червня 1999 року, полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту, який базується в основному на положеннях міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО).

Болонський університет – один із найстаріших університетів Європи. Заснований в XI ст. в м. Болонья (Північна Італія) як юридичний навчальний заклад. У XIV ст. відкрито філософський, медичний і теологічний факультети. Б. у. користувався надзвичайно великою популярністю у XII – XV ст. У XX ст. поступився першістю більшим італійським університетам – Римському і Неапольському. З 1478 в Б. у. викладав астрономію, а в 1481 – 1482 рр. був ректором український учений, доктор медицини і філософії Георгій Дрогобич (Юрій Котермак з Дрогобича).

В

Великі півкулі головного мозку – орган вищої нервової діяльності, до складу якого входять кора великих півкуль і приблизно 14 мільярдів підкіркових нервових клітин. Кора великих півкуль пов'язана зі свідомістю і вищими психічними функціями людини, з набутим досвідом і навчанням.

Вербальний (лат. *verbum* – слово) – мовний, словесний.

Вік - конкретна, відносно обмежена в часі, ступінь психологічного і фізичного розвитку особистості.

Вікова педагогіка – галузь педагогіки, що досліджує закони та закономірності виховання, навчання й освіти, організаційні форми і методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп.

Викладання – діяльність викладача в процесі навчання, під час якої він ставить перед студентами пізнавальні завдання, повідомляє нові

знання, організує спостереження, лабораторні, практичні, індивідуальні заняття, керує самостійною роботою, перевіряє якість знань, умінь і навичок студентів.

Використання життєвого досвіду студентів – метод навчання, який полягає в осмисленні наукових основ перебігу процесів, які студенти спостерігали в житті чи в яких самі брали участь.

Виробнича практика - метод навчання, що застосовується для забезпечення уміння майбутнього фахівця використовувати отримані наукові знання в реальних ситуаціях на виробництві, в професійній діяльності та ін.

Вихованість – відповідність рис і поведінки вихованця меті й завданням виховання.

Виховання – цілеспрямоване створення соціальних умов (матеріальних, організаційних, психологічних, педагогічних) для розвитку особистості, її входження в соціум.

Вища атестаційна комісія України (ВАК України) – державний орган, який присуджує наукові ступені науковим і науково-педагогічним працівникам усіх галузей науки, техніки, освіти й культури. Створена 1992, почала діяти з 1993.

Вища освіта – рівень освіти, яку одержують на базі середньої загальної або професійної освіти у вищих навчальних закладах і який підтверджується офіційно визнаними документами (дипломами, сертифікатами тощо). В. о. – результат засвоєння такої сукупності систематизованих знань і навичок діяльності, яка дає можливість спеціалістові самостійно й відповідально вирішувати дослідницькі і практичні завдання, творчо використовуючи й розвиваючи досягнення культури, науки, техніки. Мета В. о. – всебічний розвиток особистості студента, забезпечення наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які повинні визначати темпи і рівень суспільного прогресу. Специфіка В. о. – безпосередня взаємодія освіти й наукової діяльності, вивчення навчальних дисциплін на рівні, максимально наближеному до актуальних досягнень науки і практики, підвищені вимоги до соціально-громадянської і фахової підготовки випускників навчальних закладів.

Вищий навчальний заклад (ВНЗ) – освітня та освітньо-наукова установа, яка має статус юридичної особи й реалізує професійні освітні програми вищої професійної освіти згідно з законом «Про освіту», іншими законодавчими актами України, своїм статутом. За організаційно-правовими формами можуть створюватися державні, муніципальні, недержавні (приватні, громадських і релігійних організацій) вищі навчальні заклади.

Вміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. В. формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах.

Воля – свідома організація і саморегуляція людиною своєї діяльності і поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей.

Вправа – метод навчання, який полягає у багаторазовому повторенні певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння. Вправа спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням.

Вчена рада – орган, що розглядає основні напрями науково-дослідної та навчальної роботи ВНЗ, науково-дослідної установи чи науково-виробничого об'єднання. Розрізняють спеціалізовані ради по захисту дисертацій і присудженню вчених ступенів та ради ВНЗ, науково-дослідної установи.

Вчене звання – звання, яке присвоюється науковим працівникам залежно від виконуваної ними науково-дослідної роботи. В Україні встановлено В. з.: у вищій школі – асистент, доцент, професор; академічні звання – член-кореспондент, дійсний член (академік) НАН України або галузевих академій (аграрної, медичної, педагогічної та ін. наук).

Г

Гармонійний розвиток (гр. *harmonia* – стрункий порядок, зв'язок) – співмірний розвиток фізичних сил і розумових здібностей людини.

Гендерне (англ. *gender* - рід) **виховання** - систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованця з метою формування поваги до особистості незалежно від статі.

Геніальність (лат. *Genialis* – властивий генієві, плідний) – найвищий ступінь розвитку здібностей, що виявляється у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення.

Гештальт (нім. *Gestalt* – образ, форма) – цілісна форма, структура, цілісний образ – одне з основних понять гештальтпсихології, яке було введено для опису своєрідних цілісних характеристик образів чи психічних структур.

Гомогенна група – група однорідна за своїм складом (одного рівня успішності, група юнаків тощо).

Гра дидактична – спеціально організована навчальна діяльність, за допомогою якої особистість пізнає оточуючий світ.

Графічні роботи - діяльність студентів, яка знаходить відображення в графіках, кресленнях, гістограмах, таблицях, ескізах, ілюстраціях, замальовках з натури тощо.

Група – об'єднання людей, створене на основі певної спільної для них ознаки, що виявляється в їх спільній діяльності, зокрема в спілкуванні.

Гуманізація вищої освіти (лат. *humanitas* – людство, людяність) – основна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції: повагу і довіру до студента, прийняття його як творчої особистості, створення сприятливих умов для розкриття її здібностей і самовизначення.

Гуманітаризація освіти (лат. *humanitas* – людство, людяність) – переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення; система заходів, спрямована на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання у ВНЗ.

Девіантна поведінка – дії, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у конкретному суспільстві

морально-соціальним нормам.

Демократизація освіти – принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою, співробітництво в системах «учитель-учень», «викладач-студент» у навчально-виховному процесі на засадах довіри, взаєморозуміння і взаємоповаги.

Демонстрування (лат. *demonstratio* – показування) – метод навчання, що передбачає використання приладів, дослідів, технічних установок та ін.

Державний стандарт освіти – сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівнів підготовки випускника навчального закладу.

Дидактика (гр. *didaktikos* – повчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання, а також виховання у процесі навчання.

Дидактичні принципи – принципи навчання, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи згідно з загальними цілями виховання і закономірностями процесу навчання; основні вимоги до організації навчального процесу, виконання яких має забезпечити його оптимальні результати.

Дидактогенія – викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, викладача, тренера тощо) негативний психічний стан вихованця (пригнічений настрій, страх, фрустрація і т. д.), який негативно впливає на його діяльність і міжособистісні стосунки. Д. може бути причиною психоневрологічних захворювань.

Динамічний стереотип (гр. *stereos* – твердий і *typos* – відбиток, форма) – стійка система тимчасових умовнорефлекторних зв'язків у корі головного мозку, яка формується у людини при багаторазовому повторенні впливів зовнішнього середовища.

Диплом – офіційний документ про закінчення вищого навчального закладу, про присвоєння вченого ступеня чи звання.

Дипломна робота (дипломний проект) – заключна робота

навчально-дослідного характеру, яка виконується студентами, що закінчують університети чи інші вищі навчальні заклади.

Дисертант – особа, яка публічно захищає наукову працю (дисертацію) на здобуття вченого ступеня.

Дисертація (лат. *dissertatio* – розвідка, дослідження) – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття вчених ступенів кандидата і доктора наук. Захищають Д. на спеціалізованих радах по захисту Д. у ВНЗ і науково-дослідних установах. Затверджує Д. Вища атестаційна комісія України.

Диспут (як метод навчання і виховання) (лат. *disputo* – міркувати, сперечатися) – спір на наукову, літературну чи іншу тему, колективне обговорення питань, що хвилюють.

Дистанційне навчання – форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо- та відеокaset, комп'ютерних мереж, кабельного та супутникового телебачення, телефону, телефаксу тощо.

Диференційоване навчання (лат. *differentia* – різниця) – спосіб організації навчально-виховного процесу, що враховує типові психологічні особливості учнів, студентів.

Доктор наук (лат. *doctor* – учитель, наставник) – науковий ступінь, який присвоюється особам, які захистили докторську дисертацію й мали до того, як правило, вчений ступінь кандидата наук (в Україні) або магістра. Вперше ступінь Д. н. почав присвоювати Болонський університет (1130), потім Паризький університет (1231). В Україні присуджує Вища атестаційна комісія. У деяких країнах (Австрія, Німеччина тощо) ступінь Д. н. присвоюють особам, що закінчили вищі навчальні заклади і захистили спеціальні роботи.

Докторант – в Україні – науковець, який має науковий вчений ступінь кандидата наук і вступив до докторантури АН, АПН чи інших галузевих академій та ВНЗ України для підготовки докторської дисертації.

Докторантура – в Україні вищий ступінь у системі підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, частина системи безперервної освіти. Запроваджена в Україні у 30-х роках, скасована в 1956 р.,

відновлена в 1987 р. Діє при провідних вищих начальних закладах, наукових установах і організаціях. Термін підготовки в Д. не перевищує 3 років. Докторантам виплачується державна стипендія. Для надання допомоги докторантам у проведенні дисертаційних досліджень за місцем їхньої підготовки можуть призначатися наукові консультанти.

Дослідна робота – метод навчання, що передбачає пошукові завдання і проекти, які дають змогу індивідуалізувати навчання, розширити обсяг знань (студентів).

Доцент (від лат. *docents* – той, хто навчає) – вчене звання для викладачів. Присвоює Міністерство освіти України особам, які мають, як правило, науковий ступінь кандидата наук, друковані наукові праці або винаходи, обрані на посаду Д. за конкурсом і працюють на цій посаді не менше року.

Е

Екзамени, іспити (від лат. *examen* - зважування, випробовування) - одна з форм перевірки знань, умінь і навичок студентів. Екзамени у вищій школі можуть бути вступними, семестровими, курсовими, в кінці навчального року і державними (після закінчення всього курсу навчання у ВНЗ).

Екологія (гр.. *oikos* – оселя, середовище і *logos* – слово, вчення) – наука про закономірності формування, розвитку та стійкого функціонування біологічних систем різного рангу у їх взаємовідносинах між собою та умовами середовища; міждисциплінарна галузь знань (синтез наук) про структуру і функціонування природних та суспільних систем у їх взаємозв'язку.

Екологічна культура – інтегральне утворення особистості, засноване на знанні основ екології, екологічному стилі мислення, який розкривається у поєднанні фізичних, психологічних і соціокультурних якостей особистості, що дають змогу на різних рівнях забезпечити органічний зв'язок її життєдіяльності з середовищем проживання.

Екологія людини – один із напрямів екології, який досліджує вплив соціально-природного середовища на здоров'я та життєдіяльність людини і виявляє шляхи оптимізації цього впливу.

Екологічна освіта – процес і результат навчально-виховної діяльності, що забезпечує формування:

- а) адекватних екологічних уявлень;
- б) бережливого відношення до природи;
- в) системи умінь і навичок (технологій) взаємодії з природою.

Екологічна психопедагогіка – методологічний напрям в педагогіці, в межах якого здійснюються критерії відбору принципів екологічної освіти, досліджуються підходи до оптимізації її форм і методів з урахуванням психологічних особливостей особистості майбутнього фахівця.

Екологічне виховання (гр. *oikos* – оселя, середовище і *logos* – слово, вчення) – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості.

Екологія людини – комплексна наука, яка вивчає взаємовідносини людини і навколишнього середовища з погляду сприяння збереженню здоров'я, а також розвитку фізичних і психічних можливостей людини

Експеримент (від лат. *Experimentum* - спроба, дослід) – як метод навчання полягає у використанні певної методичної системи: демонстраційних дослідів викладача, спостережень, лабораторних робіт, практикумів, практичних робіт, домашніх дослідів і спостережень, які виконують студенти за завданням викладача.

Екстерн (від лат. *externus* – зовнішній, сторонній) – особа, яка складає екзамени при навчальному закладі, не відвідуючи систематично навчальні заняття в ньому. Е., що успішно склав іспити, дістає такі самі права, як і особи, що закінчили повний курс цього навчального закладу.

Екстернат – система навчання, що ґрунтується на самостійному вивченні курсу навчального закладу (без систематичного відвідування занять) з наступним складанням іспитів за цей курс.

Елективний курс - навчальна дисципліна, яка вивчається за вибором студента.

Емпатія (гр. *empathia* – співпереживання) – здатність людини емоційно відгукуватися на переживання інших людей, чуйність, емоційна проникливість.

Естетичне виховання – формування в людини здатності сприймати і

перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Етика (гр. *etos* – звичай, правила) – наука про мораль, природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в умовах суспільства.

Ефект ореолу (лат. *effectus* – виконання, дія і франц. *aureole* – сяяння) – вплив загального враження про людину чи раніше одержаної інформації про неї на сприймання і оцінку її як особистості.

З

Забезпечення успіху в навчанні – метод навчання, який передбачає допомогу педагога студентові, сприяє розвитку у нього інтересу до знань, прагнення закріпити успіх.

Завідувач кафедри – особа, яка здійснює наукове й методичне керівництво роботою колективу професорів, викладачів і наукових співробітників, які входять до складу кафедри ВНЗ, а також керівництво і підготовку науково-педагогічних кадрів з однієї чи кількох споріднених дисциплін. З. к., як правило, професор або доктор наук, обирається за конкурсом. Одночасно З. к. особисто веде науково-дослідну, навчальну й методичну роботу. З. к. є членом Ради ВНЗ (факультету).

Загальна освіта – система знань з основ наук про природу, суспільство, людину, а також необхідних кожній людині умінь і навичок.

Загальна педагогіка – галузь педагогіки, що вивчає головні теоретичні та практичні питання виховання, навчання і освіти, досліджує проблеми навчально-виховного процесу.

Задатки – природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, що є природною основою для розвитку здібностей людини.

Закономірності навчання – стійкі, об'єктивні, істотні, необхідні зв'язки між педагогічними явищами у навчальному процесі (наприклад, умовами і результатами навчання), коли зміна одних явищ зумовлює зміну інших.

Залік – одна з форм перевірки знань студентів ВНЗ. Складання всіх З., передбачених навчальним планом на даний семестр, є обов'язковою умовою для допуску студента до екзаменаційної сесії.

Заочна освіта – середня або вища освіта, яку дістають, як правило,

без відриву від виробництва, в основному шляхом самостійних занять за встановленими вищим навчальним закладом навчальними планами та програмами.

Засоби навчання – джерела інформації або спеціальні пристосування, які допомагають здійснювати навчальний процес (прилади, навчальна література, комп'ютери та ін.).

Застосування на практиці знань, умінь і навичок – перехід у навчальній діяльності від абстрактного до конкретного, що досягається різноманітними вправами, самостійною роботою на лабораторних і практичних заняттях, у процесі виробничої практики.

Звичка – автоматична дія чи елемент поведінки, які стали потребою.

Згадування – локалізоване в часі та просторі відтворення образів минулого.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, що виявляються в діяльності, є умовами її успішного виконання і спричиняють відмінності в динаміці оволодіння необхідними для людини знаннями, вміннями та навичками.

Зміст вищої освіти – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей студентів, формування їх світогляду, поведінки, підготовку до суспільного життя та професійної діяльності. Зміст освіти різний для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Знання – 1) узагальнений досвід людства про дійсність, що має форму фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій. 2) Результат пізнавальної діяльності особистості.

I

Ідея педагогічна - новий напрям думки, твердження або розгорнута модель, що відображає ті чи інші стосунки або зв'язки у педагогічній діяльності.

Іміджування – уміле емоційно-моральне звеличування добropорядних вчинків, образу людини чи закладу (організації) у свідомості інших.

Індивід (лат. *individuum* – неподільне) – 1) людина як одинична

природна істота, представник виду *Homo sapiens*. 2) особа в групі або суспільстві.

Індивідуалізація навчання - організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей студентів з метою забезпечення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів.

Індивідуальний стиль діяльності – стійке поєднання індивідуальних особливостей виконання людиною певних видів діяльності.

Індивідуальність – неповторне поєднання психологічних особливостей і рис особистості, що визначає її своєрідність і відмінність від інших людей.

Інновація педагогічна - процес створення, поширення і використання нових засобів (нововведень) для вирішення педагогічних проблем, які раніше розв'язувалися по-іншому.

Інноваційний процес у вищій освіті - це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, спрямованих на її оновлення. Він реалізується за такими напрямками:

- а) удосконалення, пов'язанні з модифікацією, раціоналізацією, модернізацією форм і методів навчально-виховного процесу;
- б) радикальні нововведення, пов'язані з трансформацією традиційної системи в альтернативну;
- в) комплексні (комбінаторні) нововведення, які охоплюють елементи освіти, як удосконалення, так і трансформації.

Інсайт (англ. *insight* – осягнення) – миттєве усвідомлення розв'язку певної задачі, вирішення проблеми, момент осяяння.

Інститут – самостійний вищий навчальний заклад або частина (структурний підрозділ) університету, академії, який реалізує професійні освітні програми з низки напрямів науки, техніки і культури та здійснює наукові дослідження.

Інтеріоризація (лат. *interior* – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій із предметами на внутрішні, ідеальні дії.

Інтроверсія (лат. *intro* – усередину і *vertere* – повертати) – спрямованість свідомості й уваги, думок, почуттів і переживань людини

на свій внутрішній світ.

Інформатизація вищої освіти – в широкому розумінні – комплекс соціально-педагогічних нововведень, пов'язаних з насиченням ВНЗ інформаційною продукцією, технічними засобами і інформаційними технологіями, у вузькому – упровадження в заклади вищої освіти інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, які базуються на цих засобах.

Інформаційно-навчальне середовище ВНЗ – сукупність умов, які сприяють виникненню й розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між студентами, викладачем і засобами нових інформаційних технологій, а також формуванню пізнавальної активності студентів за умови наповнення компонентів середовища (різні види навчального, демонстраційного обладнання, програмні засоби й системи, навчально-наочні посібники тощо) предметним змістом конкретної навчальної дисципліни.

Історія педагогіки – галузь педагогіки, що вивчає розвиток педагогічних ідей і практику освіти в різні історичні періоди.

К

Кандидат наук (від лат. *candidatus* – одягнений у біле) – науковий ступінь в Україні, що присуджується особам з вищою освітою, які склали кандидатський мінімум і прилюдно захистили кандидатську дисертацію. Ступінь К. н. присуджують спеціалізовані учені ради ВНЗ (факультетів) або науково-дослідних установ. Кандидатські дисертації розглядає Вища атестаційна комісія України.

Кандидатський мінімум – іспити, які складають аспіранти і пошукувачі наукового ступеня кандидата наук, що готуються до захисту дисертації у ВНЗ і науково-дослідних установах України. К. м. включає екзамени з трьох предметів: філософії, однієї з іноземних мов (англійської, французької, німецької, іспанської чи італійської) і спеціальності згідно з темою дисертації.

Категорії – найбільш загальні фундаментальні поняття, які відображають загальні властивості і відношення дійсності та пізнання.

Кафедра (грец., букв. – сидіння, стілець) – базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу, що проводить навчально-виховну і методичну діяльність з однієї або кількох споріднених спеціальностей, спеціалізацій чи навчальних дисциплін і здійснює наукову, науково-дослідну та науково-технічну діяльність за певним напрямом. Кафедра створюється рішенням вченої ради ВНЗ за умови, що до її складу входить не менше ніж п'ять науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж три з яких мають науковий ступінь або вчене звання.

Кваліфікація (від лат. *qualis* – який за якістю та *facio* – роблю) – ступінь професійної підготовки випускника навчального закладу, наявність у нього знань, умінь і навичок, необхідних для виконання ним певного виду роботи або подальшої освіти.

Коефіцієнт розумової обдарованості (IQ) (англ. *Intellectual quotient* – коефіцієнт інтелектуальності) – стандартизований кількісний показник рівня розумового розвитку людини, який одержують за допомогою тестів інтелекту.

Коледж (англ. *college*) – навчальний заклад у Великобританії, у Співдружності країн, очолюваний Великобританією, і в США. В Україні К. – самостійний вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який реалізує неповні й (або) повні освітні програми вищої професійної освіти.

Колектив (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений) – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним і особистісно значущим змістом спільної діяльності.

Колоквіум (від лат. *colloquium* – розмова, бесіда) – одна з форм навчальних занять у системі вищої освіти, що має на меті виявити і поліпшити знання студентів з найбільш важливих тем навчального курсу.

Компетенція – здатність особистості мобілізувати в професійній діяльності набуті знання, уміння та навички, а також використовувати узагальнені способи виконання дій. К. забезпечує необхідний обсяг і рівень знань та досвіду у певному виді діяльності.

Комп'ютеризація навчання – застосування комп'ютера як засобу навчання у навчальному процесі з різною метою. Система комп'ютерного

навчання містить технічне (комп'ютер), програмне і навчальне забезпечення.

Конспект (від лат. *conspetus* – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. К. складається зі стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Конспектування є одним із способів організації пізнавальної діяльності студентів, форм їх самостійної роботи.

Консультація (лат. *consulto*–прошу поради) – порада, пояснення викладача студентам з будь-яких питань.

Конформність (лат. *conformis* – подібний, відповідний) – здатність людини за внутрішньої незгоди піддаватися тиску групи, що проявляється у зміні її поведінки відповідно до вимог групи.

Концепція педагогічна - система конструктивно-критичних поглядів на педагогічну діяльність і пропозицій щодо її удосконалення. Педагогічна концепція повинна спиратись на результати досліджень та емпіричні дані.

Корекційна педагогіка (лат. *corectio* – виправлення, поліпшення) – галузь педагогіки, предметом якої є виховання, навчання та освіта дітей із вродженими чи набутими відхиленнями у фізичному або психічному розвитку.

Креативність – творчі можливості людини, які виявляються в здатності знаходити нові варіанти оптимального вирішення проблеми, сприймати та генерувати нові ідеї.

Кредит - згідно з додатком 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації - це точно задокументована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь-якої зі складових навчальної програми, виконаної студентом під час навчання.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) - модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць.

Критерії ефективності педагогічного процесу – показники, що виражають рівень освіти і вихованості студентів.

Культура поведінки (лат. *culture* – догляд, освіта, розвиток) – дотримання основних норм людського спілкування, вміння знаходити

адекватні засоби у взаємодії з оточуючими.

Куратор (лат. *curator*, від *curo* – піклуюсь) – викладач ВНЗ, який надає психолого-педагогічну підтримку, забезпечує наукове консультування студентів та здійснює педагогічний супровід академічної групи в ВНЗ.

Л

Лабораторна робота (лат. *labor* – праця) – метод навчання, що передбачає проведення самостійних експериментів і дослідів студентами за завданням викладача із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів. Лабораторний метод охоплює теоретичне обґрунтування теми викладачем, визначення мети заняття, ознайомлення студентів із матеріалами і апаратурою, пояснення етапів роботи та правил техніки безпеки, фіксування результатів роботи та їх аналіз і захист.

Лекція (лат. *lectio* – читання) – як метод навчання передбачає усний виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою матеріалу. Як метод виховання реалізується шляхом послідовного, системного викладу певної проблеми, який має на меті сформувані у слухачів певні погляди і переконання.

Лекція бінарна – лекція, яка передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.

Лекція вступна – лекція, що дає загальне уявлення про завдання і зміст навчальної дисципліни, розкриває її структуру і логіку, викликає до неї інтерес, показує її взаємозв'язок з іншими предметами.

Лекція заключна – лекція, що передбачає підведення підсумків вивченого матеріалу з певної навчальної дисципліни, виділення вузлових питань і зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками – лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.

Лекція проблемна – лекція, що передбачає засвоєння нової

інформації шляхом її «відкриття», вирішення протиріччя.

Лекція-візуалізація – лекція, на якій перетворюють у візуальну форму усну інформацію, використовуючи такі демонстраційні матеріали, які не тільки доповнюють слова, а й самі виступають змістовими повідомленнями.

Лекція - прес-конференція – лекція, зміст якої будують на основі отриманих лектором запитань від студентів, інтерв'ювання його або студентів, що виконують роль «академіків», «дослідників», «фахівців-практиків» тощо.

Лідер (англ. *leader* – вести, керувати) – особистість, за якою інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, що зачіпають їх інтереси і визначають напрям та характер діяльності всієї групи.

Ліцей (лікей) – освітній заклад, який здійснює освітню діяльність на основі загальноосвітніх програм середньої (повної) загальної освіти і дає учням загальну середню освіту з поглибленим вивченням низки предметів, як правило, природничо-наукового і технічного профілів та допрофесійною підготовкою.

Ліцензування (від лат. *licentia* – свобода, право) **вищих навчальних закладів** – визначене державою право вищого навчального закладу на здійснення навчально-виховної діяльності за державними вимогами згідно з заявленим статусом. Ліцензування проходять усі вищі навчальні заклади України, засновані на державній формі власності, а також вищі навчальні заклади інших форм власності за їх бажанням.

М

Магістр (лат. *magister* – начальник, учитель) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання, отримав досвід їх застосування для розв'язання професійних завдань у певній галузі народного господарства. Програма підготовки в магістратурі надає випускникові знання й навички наукової, педагогічної та дослідницької діяльності. Випускникові присвоюється кваліфікація магістра й видається диплом, в якому зазначається спеціальність підготовки або галузь знань.

Меланхолік (гр. *melas* – чорний і *chole* – жовч) – людина, яка має меланхолічний темперамент, що характеризується переважанням процесів гальмування над процесами збудження в корі головного мозку, а також слабкими психічними процесами.

Мета (ціль) навчання – ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання; те, до чого прагнуть викладач та студенти. Процес навчання переслідує три основні групи взаємопов'язаних цілей: 1) освітня – озброєння студентів науковими знаннями, професійними і загально-навчальними вміннями, навичками; 2) розвиваюча – розвиток мови, мислення, пам'яті, творчих здібностей; 3) виховна – формування світогляду, моральних поглядів, естетичної культури тощо.

Метод (грец. *μέθοδος* – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений особливостями досліджуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація М., що приводить до виникнення вчення про методи – методології.

Метод виховання (гр. *methodos* – спосіб пізнання) – спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців певних поглядів, переконань, а також навичок поведінки.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємодії викладача та студентів, за допомогою якого вирішуються проблеми освіти, виховання і розвитку особистості в процесі навчання.

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення і опанування психолого-педагогічних процесів формування особистості з метою встановлення об'єктивних закономірностей виховання і навчання.

Методи контролю й аналізу ефективності виховання – методи виховання, що передбачають з'ясування результативності конкретних виховних заходів, виховної роботи загалом у певному колективі.

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності – сукупність методів, спрямованих на оволодіння студентами знань, формування умінь та навичок.

Методи стимулювання – методи навчання, спрямовані на формування позитивних мотивів учіння, що стимулюють пізнавальну

активність і сприяють збагаченню особистості студента.

Методологія – система принципів, норм і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, вчення про методи пізнання.

Методика навчального предмета – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення конкретної навчальної дисципліни. Оскільки загальні закономірності навчання вивчаються дидактикою, М. окремого навчального предмета правомірно розглядати як часткову (прикладну) дидактику.

Міжпредметні зв'язки – взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою.

Міцність запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка виражається в збереженні сприйнятого матеріалу і швидкості його забування.

Модуль (гр. *modulus* – міра) – логічно завершена частина теоретичних знань і практичних умінь з певної навчальної дисципліни.

Модульно-рейтингове навчання – навчання цілісними, логічно впорядкованими і обґрунтованими частинами (модулями). Результати М.-р. н. є підставою для визначення місця (рейтингу) студента серед однокурсників.

Моніторинг в освіті - процедура систематичного збирання даних про стан освіти на загальнодержавному, регіональному чи інституційному рівнях з метою оцінювання її якості та ефективності, управління і контролю, динаміки та прогнозування розвитку.

Мораль (лат. *moris*– звичай) – система ідей, принципів, законів, норм і оцінок, що регулюють стосунки між людьми.

Моральна свідомість – один із аспектів суспільної свідомості, що відображає реальні стосунки і регулює моральний аспект діяльності людини.

Мотив навчання (лат. *movere* – штовхати, приводити в рух) – спонукальна причина навчально-пізнавальної діяльності людини.

Мотивація – система спонукань, що викликають активність особистості й визначають її спрямованість.

Н

Навички – дії, які завдяки багаторазовим повторенням стають автоматичними і чиняться без усвідомленого контролю.

Навчальна програма – документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, уміння і навички, які необхідно засвоїти; зміст розділів і тем, система змістових модулів з визначенням необхідного рівня сформованості у студентів певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до стандартів вищої освіти.

Навчальний план – документ про систему навчальних предметів, які вивчають у певному закладі освіти, їх розподіл, тижневу й річну кількість годин, що відводяться на кожний навчальний предмет, про структуру навчального року.

Навчальний процес - система організації навчально-виховної роботи, в основу якої покладена органічна єдність викладання і учіння, спрямована на досягнення результатів навчання, виховання і розвитку студента.

Навчальний посібник – книга, матеріал якої висвітлює окремі теми або розширює межі підручника, містить додаткові, найновіші та довідкові відомості.

Навчальний рік – час, що відводиться для занять у навчальному закладі, від їхнього початку до літніх канікул, тривалість навчального процесу, що визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти.

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя (викладача) та учнів (студентів), у процесі якої засвоюються знання, формуються вміння й навички.

Наочно-образне мислення – мислення образами, уявленнями, перетворення ситуації в образній формі.

Наступність у навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу.

Наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Н. є складовою духовної культури

суспільства. Термін «наука» вживають також для позначення окремих галузей наукового знання.

Наукові працівники – фахівці, які ведуть дослідження наукових проблем або окремих питань у тій чи іншій галузі знань у науково-дослідних установах або у ВНЗ, куди вони поступають на роботу на конкурсних засадах. Рівень кваліфікації Н. п., як правило, визначається вченими званнями й науковими ступенями.

Науковість навчання – дидактичний принцип, реалізація якого забезпечує оволодіння студентами науковими знаннями, сприяє формуванню наукової картини світу. В основі принципу науковості лежить об'єктивна закономірність: наукова картина світу, яка є наслідком засвоєння наукових знань про світ, може бути сформована лише на основі системи наукових знань про природу, суспільство і психіку людини. Принцип Н. н. висуває низку вимог до змісту освіти і методів навчання. Зміст освіти має містити тільки достовірні наукові факти й істини, не допускається будь-якого їх спотворення. До змісту освіти обов'язково включаються провідні, визначальні наукові теорії. Здійснення принципу Н. н. вимагає озброєння студентів методами наукового пізнання.

Науковий світогляд – цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, екологічних, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності й самої себе.

Научіння, научування – набуття людиною знань, умінь, навичок і нових форм поведінки.

Національна свідомість особистості – розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результат засвоєння культури, традицій і звичаїв свого народу.

Національне виховання (лат. *natio*– народ) – виховання дітей та молоді на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості та духовності.

Нормативна частина змісту освіти - обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, із зазначенням його обсягу і рівня засвоєння, а також форм контролю і державної атестації.

О

Онтогенез (гр. *ontos* – суще і *genesis* – народження, походження) – індивідуальний розвиток організму з моменту народження до смерті.

Опонент (від лат. *opponens* – той, що протиставляє, заперечує) – 1) Особа, яка заперечує чи спростовує думки доповідача, оцінює працю дисертанта під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня. 2) Супротивник у диспуті, дискусії.

Оптимізація процесу навчання – така організація навчального процесу, що забезпечує найкраще, найдоцільніше за даних умов функціонування навчально-виховної системи, здобуття максимально можливих результатів за мінімальний час.

Освіта – процес і результат засвоєння людиною систематизованих знань, набуття професійних умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших рис особистості, розвиток її творчих сил і здібностей.

Особистість – людська цілісність, системна соціальна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість впливу на нього суспільних відносин. Основними ознаками особистості є розумність дій, відповідальність, свобода, гідність, свідоме управління власною поведінкою і діяльністю, суспільна активність, наявність власних поглядів, творчість. Людина як особистість формується у соціокультурному середовищі, у процесі діяльності і спілкування.

Оцінювання навчальних результатів студентів – визначення й вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь та навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

П

Парадигма - а) певна система знань, методологія або теорія, яка містить визнані науковою спільнотою наукові досягнення, що дають модель постановки проблем і шляхів їх вирішення. б) П. - сталий погляд, який став звичним, певний стандарт, зразок вирішення освітніх і дослідницьких завдань.

Парадигми педагогічні: а) Парадигма «знання, уміння, навички» спирається на стереотип: «Головне завдання викладача полягає в передачі студентам знань, умінь і навичок». Постійне зростання обсягів інформації унеможливорює повноцінну реалізацію цієї парадигми; б) Когнітивна парадигма (парадигма розвивального навчання) головною метою освіти визначає розвиток науково-теоретичного (абстрактно-логічного) мислення, тобто навчання має передбачати інтенсивну розумову діяльність студентів з використанням проблемних ситуацій, запровадження системи пізнавальних завдань високого рівня складності, озброєння студентів прийомами самостійної пізнавальної діяльності.

в) Прагматична парадигма побудована на стереотипі, що продуктивним є тільки те навчання, яке надає можливості випускнику одержати матеріальну чи статусну користь у майбутньому.

г) Гуманістична парадигма виходить з того, що успішне навчання ґрунтується на внутрішній мотивації студента, а не завдяки примусу, тому головною метою викладача є підтримка і сприяння саморозвитку і самоактуалізації студента.

Патріотизм (гр. *patriotes* – земляк, співвітчизник) – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури.

Педагогіка (гр. *paídos* – дитя і *ago* – веду) – сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості протягом усього життя.

Педагогіка вищої школи - наука про закономірності навчання і виховання студентів, їх наукову і професійну підготовку як спеціалістів вищої кваліфікації відповідно до вимог держави.

Педагогічна діагностика – виявлення за допомогою спеціальних методик стану навчально-виховної роботи, окремих її напрямів з метою коригування змісту, форми і методів його реалізації в педагогічному процесі.

Педагогічна майстерність – характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому професійному рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді.

Педагогічна техніка – сукупність раціональних засобів, особливостей поведінки і професійних умінь педагога, спрямованих на ефективну реалізацію педагогічних впливів на особистість студента та студентську спільноту.

Педагогічна технологія (гр. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – слово, вчення) – науково обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчально-виховної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед прогнозований результат.

Педагогічні здібності - сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності.

Педагогічний досвід – практика педагогічної діяльності людини і її результат, який виявляє рівень опанування її об'єктивними закономірностями.

Педагогічний процес (лат. *processus* – просування вперед) – спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем, виховання і розвиток особистості.

Педагогічний такт – почуття міри в застосуванні педагогічного впливу на вихованців, коли оптимально ураховуються умови ситуації, її соціальні та педагогічні наслідки, особливості особистості вихованця.

Підручник – навчальна книга, яка містить основи наукових знань із певної навчальної дисципліни, викладені згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивної реальності у свідомості людини..

Позашкільні навчально-виховні заклади – широкодоступні заклади освіти, в яких діти та юнацтво здобувають знання, уміння і навички за інтересами, що забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля (дитячі та юнацькі бібліотеки, палаци дитячої творчості та ін.).

Покарання (як метод виховання) – метод, що реалізується через несхвалення, осуд негативних дій та вчинків вихованців з метою їх припинення або недопущення в майбутньому.

Політехнічна освіта (гр. *poly* – багато і *techne* – мистецтво, майстерність) – сукупність знань про головні галузі й наукові принципи виробництва, оволодіння загально-технічними вміннями, необхідними для участі в продуктивній праці.

Поняття – форма мислення, яка відображає загальні, істотні ознаки предметів і явищ дійсності.

Порівняння – мисленнєва операція, що дає змогу встановити схожі і відмінні ознаки об'єктів, що аналізуються.

Порівняльна педагогіка - наука, що вивчає і аналізує схожі і відмінні риси освітніх систем різних країн, тенденції і перспективи розвитку цих систем.

Послідовність мислення – якість мислення, що передбачає уміння людини дотримуватися логічних правил і не суперечити собі в міркуваннях, доводити і обґрунтовувати свої оцінки і висновки.

Потреба – стан живого організму, який виражає його залежність від об'єктивних умов існування та розвитку і спонукає до активності відносно цих умов.

Почуття – специфічна форма відображення дійсності, в якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини з властивими їй потребами до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює.

Пояснення – метод навчання, що полягає в послідовному, доскональному тлумаченні понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо.

Пояснювально-ілюстративне навчання – вид навчання, при якому пізнавальна діяльність викладача має репродуктивний характер і полягає в передачі студентам інформації за допомогою слова та наочності.

Правила навчання – регулятивні, практичні вимоги до конкретних дій викладача та студентів з метою реалізації дидактичних принципів.

Практикум (гр. *praktikos* – активний, діяльний) – вид лабораторної роботи у старших класах школи або в ВНЗ. Проводиться після вивчення великих розділів курсу. Має повторювальний і узагальнюючий характер.

Практична робота (гр. *praktikos* – активний, діяльний) – метод навчання, при якому педагог організовує вивчення предмета й формує уміння та навички його практичного застосування шляхом

індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань, у ситуаціях максимально наближених до майбутньої професійної діяльності. Упродовж п.р. треба провести вимірювання, визначити властивості предметів або явищ, співставити отримані результати, зробити самостійні висновки.

Превентивне виховання - це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження та подолання відхилень у поведінці дітей та молоді, запобігання розвитку різних форм їх асоціальної і аморальної поведінки, попередження порушення прав дитини та молодої людини на вільний і повноцінний розвиток, формування у них потреби в здоровому способі життя.

Предмет дидактики – зміст освіти підростаючого покоління і організація процесу, що забезпечує оволодіння цим змістом.

Предмет педагогіки – навчально-виховна діяльність, що здійснюється в закладах освіти людьми, уповноваженими на це суспільством.

Приєм навчання – деталь, складова частина методу, окрема ситуація, розумова або практична дія викладача чи студента, які розкривають чи доповнюють спосіб засвоєння матеріалу, що виражає певний метод (наприклад, метод лекції включає такі прийоми: виклад інформації, ілюстрації, активізація уваги та ін.).

Принципи педагогічного процесу – система основних вихідних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості.

Проблема (гр. *problema* – задача, утруднення) – протиріччя, складне теоретичне або практичне завдання, що потребує вивчення, дослідження й вирішення.

Проблемне навчання (гр. *problema* – задача, утруднення) – різновид розвиваючого навчання, яке ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на методах викладання і учіння з елементами наукового пошуку.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного закладу щодо виховання учнів, студентів

упродовж усього періоду їх навчання.

Програмоване навчання (гр. *прóурацца* – розпорядження, оголошення) – передача змісту навчального матеріалу логічно завершеними частинами (порціями). Введення нової порції відбувається лише після контролю правильності виконання попередньої. Навчальний матеріал засвоюється поелементними блоками, які подаються викладачем або спеціальними пристроями (наприклад комп'ютерами) у вигляді спеціальних програм.

Програма навчальної дисципліни - документ, що визначає мету, зміст, об'єм та логіку вивчення дисципліни, вимоги до рівня сформованості знань і умінь, містить характеристику навчально-методичного забезпечення.

Просемінар (лат. *seminarium* – розсадник) – перехідна від уроку до семінару форма організації пізнавальної діяльності студентів через практичні й лабораторні заняття, в структурі яких є елементи семінару; підготовка студентів до власне семінарів.

Професійна адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов, досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності.

Професійна консультація – надання особистості науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення.

Професійна освіта – сукупність знань, практичних умінь і навичок, необхідних для роботи в певній галузі трудової діяльності.

Професійні педагогіки – галузі педагогіки, що вивчають особливості, форми і методи навчання людей, які здобувають або мають певний фах (лікувальна, театральна, військова, спортивна педагогіки та ін.).

Професіографія – технологія визначення вимог, які висуває професія до особистісних якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей людини.

Професор (лат. *professor* – викладач, учитель) – вчене звання, що присвоюється найбільш кваліфікованим викладачам вищих навчальних

зкладів і науковим співробітникам науково-дослідних установ за клопотанням цих установ. Звання П. присвоюється особам, які мають учений ступінь доктора наук, а в окремих випадках – висококваліфікованим спеціалістам, які не здобули вченого ступеня, але мають великі заслуги в галузі науки, техніки, в багаторічній педагогічній діяльності, а також є авторами друкованих праць і навчально-методичних посібників. В Україні звання П. працівникам науково-дослідних установ присвоює Вища атестаційна комісія, а працівникам ВНЗ – Міністерство освіти України.

Психіка (гр. *psychikos* – душевний) – властивість високоорганізованої матерії, що проявляється у відображенні об'єктивної дійсності.

Психологія (гр. *psyche* – душа і *logos* – слово, вчення) – наука про факти, закономірності та механізми психічного життя людей і тварин.

Психологія вищої школи – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та закономірності науково-педагогічної діяльності викладача, а також психологічні особливості їх педагогічної взаємодії.

Психолого-педагогічна структура педагогічної діяльності – система дій педагога, спрямована на досягнення поставлених цілей засобами розв'язання педагогічних завдань.

Р

Рейтинг (англ. *rating* – оцінка, порядок, класифікація) – позиція студента в групі за результатами навчання з певного предмета, яка визначається рейтинговим показником, тобто величиною, що є відсотковим відношенням суми оцінок з усіх модулів до суми максимально можливих.

Ректор (лат. *rector* – керівник, управитель) – в багатьох країнах керівник вищого навчального закладу. У сучасній Франції Р. – також особа, яка очолює навчальний округ («академію»).

Репродуктивні методи навчання (репродукція – відтворення) – методи навчання, що ґрунтуються на репродуктивному характері мислення

студентів. Репродуктивними можуть виступати словесні, наочні і практичні методи (розповідь, лекція, бесіда, наочність, вправи, практичні завдання) у випадках, коли зміст навчального матеріалу: а) інформативний; б) є описом способів практичних дій; в) є принципово новим чи достатньо складним для самостійного засвоєння студентами й подається у готовому вигляді. На Р. м. н. побудоване програмоване навчання.

Реферат (лат. *refero* – доповідь) – короткий усний чи письмовий виклад основних тез вчення, наукової праці, дослідження або змісту книги; доповідь на певну тему, що містить огляд друкованих джерел, власні висновки.

Рефлексія - здатність людини до самопізнання, аналізу своїх дій, вчинків, мотивів і їх співставлення з суспільно-значущими цінностями.

Рівень домагань – прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Родинна педагогіка – складова народної педагогіки, в якій зосереджені знання і досвід щодо створення і збереження сім'ї, започаткування та продовження сімейних традицій (трудових, моральних, мистецьких), принципів виховання дітей у сім'ї.

Розвиваюче (розвивальне) навчання – спрямованість змісту, принципів, методів і прийомів навчання на ефективний розвиток пізнавальних процесів особистості: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. Зміст Р.Н. вимагає активізації мисленнєвих дій.

Розвиток людини – процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання.

Розуміння - процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак і зв'язків між ними.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку інтелектуальних здібностей і мислення людини, прищеплення культури розумової праці.

Рушійні сили навчально-виховного процесу – сукупність внутрішніх і зовнішніх суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей.

С

Самоактуалізація – прагнення людини до повнішого виявлення, розвитку і реалізації своїх особистісних можливостей, постійний процес розвитку свого потенціалу до максимально можливого.

Самоаналіз – прийом самовиховання, який передбачає критичні роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками.

Самовиховання – свідома, цілеспрямована, самостійна діяльність особистості, спрямована на формування у себе позитивних рис і подолання негативних.

Самоконтроль – прийом самовиховання чи самоосвіти, який полягає у систематичному фіксуванні (подумки або письмово) свого стану, досягнень і поведінки для того, щоб попередити небажані дії, емоції, вчинки, коригувати їх.

Самонавіювання – прийом самовиховання, який передбачає повторення подумки або вголос певних суджень з метою формування чи подолання певних рис своєї особистості.

Самоосвіта – самостійна діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння новими знаннями, уміннями і навичками, а також вдосконалення раніше набутих. С. є невід'ємною частиною систематичного навчання у ВНЗ, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе як особистості (своїх якостей і рис, стосунків з іншими людьми, місця і ролі у суспільстві).

Самостійна навчальна робота – різноманітна індивідуальна чи колективна навчальна діяльність студентів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданням педагога, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі.

Самостійність – вольова якість, що передбачає вміння особистості обходитися у своїх діях без сторонньої допомоги і критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань.

Самостійність мислення – якість мислення, що виявляється в здатності людини ставити нові проблеми, знаходити нетрадиційні оригінальні підходи до їх вирішення, виявляти ініціативу в творчому пошуку.

Сангвінік (лат. *sanguis* – кров) – людина, яка має сангвінічний темперамент, що проявляється в енергійності, великій емоційності, легкому пристосуванні до різних обставин і нових людей, гарному самопочутті та інших якостях особистості.

Світогляд - цілісне уявлення особистості про природу, суспільство, людину, яке знаходить вияв у системі цінностей, ідеалів, установок. С. містить сукупність знань про світ, почуття, ставлення, оцінки, переконання.

Семестр (лат. *semestris* – шестимісячний, від *sex* – шість і *mensis* – місяць) – половина навчального року у вищих навчальних закладах. У С. звичайно 16–18 навчальних тижнів. Завершується С. екзаменаційною сесією. Між С. встановлюються канікули. У навчальних закладах зарубіжних країн (наприклад, у деяких навчальних закладах Великобританії і США) прийнято ділити навчальний рік на триместри (кожний –10–12 тижнів).

Семінар (лат. *seminarium* – розсадник) – організаційна форма навчання, яка передбачає обговорення проблем, що стосуються раніше прочитаної лекції чи розділу курсу, або матеріалу, опрацьованого самостійно.

Середня загальна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, необхідних для участі в суспільно корисній праці незалежно від майбутньої професії та для одержання спеціальної освіти. Зміст С. о. визначається суспільними потребами і рівнем розвитку науки. С. о. є основою, на якій будується будь-яка галузь вищої освіти.

Середовище – сукупність зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і впливають на її розвиток.

Сесія екзаменаційна (від лат. *session* – засідання) – період складання заліків та іспитів у вищому навчальному закладі, де запроваджено курсову або предметно-курсому систему навчання.

Синтез (гр. *synthesis* – з'єднання, складання) – мисленнева операція об'єднання предметів і явищ за їх спільними та істотними ознаками.

Система освіти (гр. *systema* – утворення) – сукупність навчально-виховних закладів, які систематично і послідовно виховують, навчають і готують до життя підростаючі покоління відповідно до завдань

суспільства. До системи освіти в Україні входять дитячі ясла, садки, загальноосвітні і професійні школи, позашкільні установи, вищі навчальні заклади. Часто до С. о. відносять також різні навчальні заклади для дорослих.

Систематичність навчання - відповідність викладу матеріалу внутрішній логіці навчальної дисципліни, дидактичним правилам: від простого до складного, від невідомого до відомого, від часткового до загального; забезпечення на основі виконання цих правил цілісної системи знань, умінь і навичок. Принцип систематичності реалізується під час складання навчальних програм, навчальних планів, навчальних підручників, посібників, організації навчального процесу.

Соціалізація (лат. *societas* – спільність, суспільство) – процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили.

Соціальна педагогіка (лат. *socialis* – товариський, громадський) – галузь педагогіки, що вивчає закономірності та механізми становлення й розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання в різних соціальних інститутах.

Соціометрія (лат. *societas* – спільність, суспільство і гр. *metron* – міра) – метод кількісного визначення взаємозв'язків, які утворюються між членами групи в процесі міжособистісного спілкування і взаємодії.

Спадковість – відновлення в нащадків біологічних особливостей батьків.

Спецкурс - навчальний предмет (курс), який вивчається найчастіше на старших курсах ВНЗ з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями і актуальними вміннями з метою спеціалізації студентів у певній фаховоспрямованій галузі знань.

Спецсемінар - навчальний предмет, дисципліна, що вивчається студентами старших курсів з метою спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в певній галузі науки або практики.

Спілкування – процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні інформацією пізнавального чи емоційно-оцінного характеру.

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне, спеціально організоване сприймання оточуючої дійсності з метою її подальшого аналізу і тлумачення.

Стандарт вищої освіти – система основних параметрів, що приймаються за державну норму фахової підготовки. Основними об'єктами стандартизації в освіті є її структура, зміст, обсяг навчального навантаження й рівень підготовки студентів. С. в. о. визначає обов'язковий мінімум змісту основних програм, максимальний обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників і є основою для створення низки нормативних документів (навчальних планів, положень про акредитацію навчальних закладів, атестації кадрів тощо).

Старший науковий співробітник – вчене звання і штатна посада в науково-дослідних установах України. Вчене звання С. н. с. присуджується докторам і кандидатам наук, які мають друковані праці або винаходи, обіймають штатну посаду С. н. с., завідувача відділу, сектору чи лабораторії (за конкурсом чи переобранням на цю посаду) і успішно відпрацювали на цій посаді в даній установі не менше року.

Статеве виховання – один з елементів процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді та оволодіння нормами взаємин з представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі, створення сім'ї та відносин в ній.

Стереотипізація (лат. *stereos* – твердий і гр. *typos* – відбиток, форма) – привнесення в образ партнера рис, якими наділяють представників певної професійної, національної чи соціальної групи.

Структура процесу засвоєння інформації: сприймання, розуміння, осмислення, закріплення, застосування на практиці.

Стиль педагогічний – стійкі індивідуально-специфічні риси педагогічної діяльності, які традиційно складаються в досвіді викладача. С. п. є своєрідним «педагогічним почерком», певною манерою педагогічних дій і притаманний кожному педагогу.

Стрес (англ. *stress* – напруга) – емоційний стан організму, який виникає у напружених обставинах і виявляється у порушенні перебігу психофізіологічних процесів, координації рухів, дезорганізації та гальмуванні всієї діяльності.

Студент (лат. *studens*, від *studio* – навчаюсь) – учень вищого навчального закладу. У Стародавньому Римі та в середні віки С. називали кожного зайнятого процесом пізнання. З організацією в XII ст. університетів термін «студент» застосовували до тих, хто навчався (спочатку і до тих, хто викладав) в університетах. Після введення в університетах вчених звань для викладачів (магістра, професора та ін.) С. називають лише тих, хто в них навчається. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» студент – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, екстернатною формами навчання, щоб здобути певний освітній і освітньо-кваліфікаційний рівень.

Суб'єктність - здатність людини усвідомлювати себе носієм знань, волі, відносин, здатність здійснювати усвідомлений вибір, усвідомлювати свої дії і життя.

Т

Талант (гр. *talanton* – вага, міра, рівень здібностей) – поєднання високорозвинутих спеціальних здібностей, яке дає людині змогу створювати такі продукти діяльності, що виділяються своєю новизною, досконалістю і мають високу суспільну значущість.

Творчий рівень розвитку здібностей – найвищий рівень розвитку здібностей людини, який проявляється у творчому мисленні, спрямованому на створення нових зразків матеріальної і духовної культури.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, уяви, інтуїції, умінь тощо.

Темп навчання (лат. *tempus* – час) – ступінь швидкості, з якою розгортається навчальний процес, виконується програма і засвоюється навчальний матеріал.

Темперамент (лат. *temperamentum* – устрій, узгодженість) – сукупність індивідуально-психологічних якостей, яка характеризує динамічний та емоційний аспекти поведінки людини і виявляється в її діяльності і спілкуванні.

Теорія педагогічна - система науково-педагогічних знань, яка описує і пояснює елементи педагогічної діяльності. Складовими елементами педагогічної теорії є педагогічні ідеї, педагогічні поняття, педагогічні концепції, педагогічні закономірності, педагогічні принципи.

Термін - слово або вислів, яким у науці називають один предмет; яке використовують з одним, чітко окресленим значенням.

Тест (англ. *test* – випробування) – короткочасне стандартизоване випробування, спрямоване на визначення у того, кого досліджують, показників розвитку певних психічних властивостей.

Тестовий контроль (англ. *test* – іспит, випробування) – метод навчання, який передбачає вибір учнем чи студентом одного або кількох варіантів із запропонованого переліку завдань.

Технікум (від грец. *τεχνικόν* – досвідченість, уміння) – прийнята в Україні й ряді інших країн назва навчального закладу II рівня акредитації, що готує молодших спеціалістів для різних галузей промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку.

Технічна освіта – складова частина комплексу спеціальної освіти в єдиній системі освіти України, яка забезпечує підготовку для промислово-технічних галузей народного господарства фахівців трьох основних категорій – інженерів, техніків і кваліфікованих робітників.

Точність запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка характеризується кількістю зроблених помилок при відтворенні матеріалу після його запам'ятання.

Трансфер кредитів - можливість «перенесення кредитів» у розумінні визнання у ВНЗ країни «Б» періодів навчання в інших ВНЗ цієї країни чи країни «А», де було задокументовано ці кредити.

Трудове виховання – цілеспрямований процес залучення молоді до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передання молоді виробничого досвіду, розвитку в неї творчого практичного мислення, працьовитості, вироблення практичних умінь і навичок праці.

У

Увага – спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної чи рухової активності

індивіда.

Узагальнення – мисленнєва операція об'єднання предметів і явищ за їх спільними й істотними ознаками.

Уміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання мисленевих і практичних дій на основі знань і набутого досвіду. У. передбачає застосування у звичних та змінних умовах.

Університет (нім. *Universität*, лат. *universitas* – сукупність) – багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців і науково-педагогічних працівників за широким спектром напрямів і спеціальностей. У. виконує фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинену структуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє розповсюдженню наукових знань, здійснює культурно-просвітницьку діяльність завдяки високому рівню кадрового і матеріально-технічного забезпечення. Після 1992 року в Україні відбулося масове перетворення навчальних інститутів в У. – економічні, лінгвістичні, медичні, лісотехнічні, педагогічні тощо. У. називають також навчальні установи, створені на громадських засадах, що мають на меті поширення наукових знань, – народні університети, університети культури, університети технічного прогресу тощо.

Управління – діяльність, спрямована на розробку і реалізацію рішень, організацію контролю об'єкта управління згідно з метою, аналіз і підведення підсумків на основі достовірної інформації.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння учнями, студентами знань, оволодіння вміннями та навичками.

Уява – процес створення людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймала і не сприймає.

Ф

Фактор (чинник) - істотна обставина, причина, умова, рушійна сила процесу або явища.

Фасилітація (від англ. *facilitate* - допомагати, полегшувати, сприяти) - особлива педагогічна філософія як система особистісних настанов, що реалізуються в процесах міжособистісної взаємодії викладача зі студентами, у якій акцент робиться на «допомогаючій» місії першого. Учитель-

фасилітатор є помічником і співавтором позитивних особистісних змін і власних зокрема. Основою фасилітації є створення особливого, стимулюючого «психологічного поля». Основоположник гуманістичної концепції навчання К.Роджерс зазначив, що діяльність вихователя-фасилітатора має спиратись на наступні настанови: 1) щирість, відвертість, відкритість у спілкуванні; 2) безумовне позитивне сприйняття, довіра, упевненість у можливостях і здібностях підопічних; 3) емпатичне розуміння - здатність учителя бачити внутрішній світ учня з його внутрішньої позиції.

Факультет - основний організаційний і навчально-науковий підрозділ ВНЗ третього і четвертого рівнів акредитації, що об'єднує відповідні кафедри і лабораторії. Ф. створюється за рішенням Вченої Ради ВНЗ за умови, що до його складу входить не менше ніж три кафедри і на ньому навчається не менше ніж 200 студентів очної (денної) форми навчання. Керівництво Ф. здійснює декан.

Факультативний курс (лат. *facultas* – можливість) – навчальний предмет, дисципліна, що вивчається студентами ВНЗ за бажанням з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань.

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямована на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Філогенез (гр. *phyle* – рід, плем'я, вид і *genos* – походження) – історичний розвиток різних родів і видів організмів.

Флегматик (гр. *phegma* – слиз) – людина, яка має флегматичний темперамент, що характеризується спокійністю, врівноваженістю, малою емоційною збудливістю, сповільненістю рухових і мовних реакцій, високою працездатністю і низькою комунікабельністю.

Форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності викладача та студентів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі.

Фрустрація (лат. *frustratio* – обман, розлад, руйнування планів) – психічний стан емоційного напруження, який викликають об'єктивно нездоланні (або суб'єктивно уявлювані) перешкоди, що виникають на шляху до важливої мети.

Фундаменталізація вищої освіти - підсилення взаємозв'язку теоретичної і практичної підготовки студентів до життєдіяльності в сучасних умовах. Особлива увага приділяється глибокому і систематичному засвоєнню науково-теоретичних знань з усіх дисциплін навчального плану.

Фундаментальні дослідження в педагогіці – дослідження, що мають на меті розкриття загальних особливостей педагогічних явищ, наукове обґрунтування педагогічної діяльності.

Х

Характер (гр. *charakter* – прикметна риса, ознака) – складне й індивідуально-своєрідне поєднання рис людини, яке формується в процесі її розвитку під впливом умов життя та виховання і виявляється в її поведінці і діяльності.

Холерик (гр. *chole* – жовч) – людина, що має холеричний темперамент, якому властивий сильний, рухливий, але не врівноважений тип вищої нервової діяльності.

Ц

Центральна нервова система – основний орган психічної діяльності людини, який включає в себе головний і спинний мозок, що розташовані відповідно в черепі та хребті.

Цілеспрямованість – воляова якість, що полягає в умінні людини керуватися у своїх діях і вчинках загальними і чіткими цілями, зумовленими її стійкими переконаннями.

Ч

Часткові (предметні) методики – галузі педагогіки, предметом дослідження яких є закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у закладах освіти всіх типів.

Член-кореспондент – академічне звання в Україні і ряді зарубіжних країн (Білорусь, Польща, Росія, Словаччина, Чехія, Франція та ін.). В Україні Ч.-к. обирають до складу Національної і галузевих академій наук за видатні успіхи у розвиткові науки. Право висувати кандидатів у Ч.-к. мають наукові установи, громадські організації та окремі особи. Ч.-к. обираються таємним голосуванням у відповідних відділеннях академій

наук і затверджуються загальними зборами відповідних академій.

Ш

Швидкість запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка визначається кількістю повторень, необхідних людині для запам'ятання певного обсягу матеріалу.

Швидкість мислення – якість мислення, що визначається часом, протягом якого різні люди справляються з виконанням тих самих завдань.

Ю

ЮНЕСКО (англ. *UNESCO; United Nations Educational Scientific Cultural Organisation* – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) – спеціалізована установа ООН. Її основні цілі – сприяння справі миру та безпеки шляхом розвитку співробітництва між країнами в галузі освіти, науки й культури. До основних напрямів роботи ЮНЕСКО належать проблеми боротьби з неписьменністю, розвитку освіти, підготовки кадрів, вивчення та поширення національних культур, охорони навколишнього середовища й пам'яток культури.

Я

Я-концепція (лат. *conceptio* – сприйняття) – стійка, динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.

Якість вищої освіти - 1) відповідність вищої освіти соціально-економічним потребам, інтересам особистості, суспільства і держави; 2) сукупність якостей особи з вищою освітою, які відображають її компетентність, рівень фахових знань і вмінь, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість і обумовлюють здатність задовольнити як особистісні духовні і матеріальні так і суспільні потреби.

**Т.І. Туркот, к.пед.н., доцент;
О.А Коновал, д.пед.н., к.ф-м. наук, професор**

Педагогіка та психологія вищої школи

Навчальний посібник
для студентів магістратури
вищих навчальних закладів
спеціальності «Екологія та охорона
навколишнього середовища»

Підписано до друку 14.06.2013.
Формат 60×84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 27,09. Наклад 300.

Видання та друк: ПП «Олді-плюс»
73033, м. Херсон, а/с 15
e-mail: oldi-ks@i.ua
Свід. сер. ХС №2 від 16.08.2000